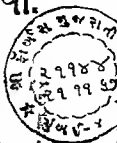

અધ્ય

શ્રી આર્યધર્મસુધા.

પુસ્તક ૧ હું.

સર્વજ્ઞાન મંડળ દ્વારા પ્રકાશિત

પંડિતશ્રી ગફલાલજી.

સર્વજ્ઞાન મંડળ દ્વારા પ્રકાશિત

વ્યવસ્થાપક,

શા. ડૉક્ટરદાસ કેશવરામ દલાલ.

મુબઈ—ઈન્દુપ્રજ્ઞા મીમંસાના બાળ્ય

ન્યાયાલય ૧૧ રૂવીઓ

(પાકુડુ હુ મા રજાઓ)

પંડિત ગદ્દૂલ્લાલજીકૃત છપાયેલાં પુસ્તકો.

સંસ્કૃત.

ન્યોછાવર.

૧	પદ્યમહોદય (સટકાવ્ય)	નૃ.ગતી દીકાસાથે	અનુપચય.
૨	ટાળાભિજાર કાવ્ય તથા શ્રી ચાલમુકુ દાનોનમ્	૦-૪-૦
૩	પદ ચંપર કાવ્યપર ચરિકા ટીકા	...	૦-૮-૦
૪	માઘતર્કાત્ (સહસ્રાક્ષ સડન પ્રામનનય) ટીકા	...	૫-૦-૦
૫	પદમસ્તુતિ સ્તોત્રિક પર ટીકા .	..	૧-૦-૦
૬	વેદાન્ત ચિન્તામણિ (સાંલેયોગી પ્રેમર્ષા વેગા)	.	૦-૮-૦
૭	ગતિહાન્ત માર્તઙ.		અનુપલબ્ધ.

વજ્ર.

૮	શ્રી પરમાશ્વનામી ટીકાપર ટીપ્પણ	..	૩-૦-૦
૯	ગાંધીય ત્રિલોકામી ટીપ	.	૦-૧-૦

ગૂજરાતી.

૧૦	અનન્ત એત્ર (દશાનન્ત સર્વન) ..		૦-૧-૦
૧૧	આર્થ સમુચ (માસિક સ ૧૬૪૫-૪૬)	.	૫-૦-૦
૧૨	ધર્મનિહિ (બાલપ્રેમી બાલ્યાન)	૦-૦-૬
૧૩	કામગીયનીનિષ્ઠા પ્રથમ સર્ગ.	.	૦-૫-૦
૧૪	ચાલુખ્યની અનુગ્રહ (મુદ્રાગત નાટકને આગ્રે લખેલી વાતી)		૧-૦-૦
૧૫	ધર્મગોષ્ઠ	૦-૧-૦
૧૬	નીતિ નિર્દેશ...	..	૦-૨-૦
૧૭	બુદ્ધકથાપ્રથમ લગત નાર્તા	૧-૮-૦
૧૮	ભાગુભટ્ટ પ્રદ્યાનબ્યાન (અગોષ્ઠિત)		૦-૧-૦
૧૯	બુદ્ધેન્દ્ર અગ્નિ	૦-૨-૦
૨૦	અગ્નિ પદ્ય (દયાગમ્ય અગોષ્ઠિત)		અનુપચય.
૨૧	પ્રેમગ્ય શતક (અપ્પય દીપ્તિના અનુપચય નાનાન્ત)	..	૦-૪-૦
૨૨	સમપ્રેમી ભાગ્યગીતા	૧-૦-૦
૨૩	મુખના સિના (પ્રજીર્ણ સિના અગ્રદ)	.	૧-૦-૦
૨૪	કૃત્યગતગા (સંસ્કૃત અયનોગાટ)	..	૦-૪-૦

ઉપના ઉપચય અથો "મુખના પ્રજીર્ણગતગા" માં મળે છે.

શ્રી આર્યધર્મ સુધા. પુસ્તક ૧ લું.

-અઃ

(નિપયાનુક્રમણિકા)

પૃષ્ઠાક.

કવિતા

૧ આર્યધર્મસુબોધ (એવો પુરપ કો વિરયો ભાષ)	૧૮
૨ આયાતિ (શ્રીહરિ કરશે કૃપા અપાઝ)	૪૯
૩ ઇશ્વર ભક્ત્યુપદેશ (શ્રીહરિ ભક્તિ સરોવર સાઝ)	૧૭
૪ શ્રીગણેશાયનમ. (મગળાચરણુ દોહરો)	૧
૫ દોઝી સુધારાથી દેશને નુકસાની ? કમિ ગિનાનમ)	૯૭
૬ ધર્મામૃત (દોહગ)	૧
૭ ધર્મોપદેશની આનંદપ્રકતા (મનુજે સુખી ગ્હો સૌ કાચ) પદ	૩૩
૮ પ્રભુ પ્રાર્થના (પ્રભુજી જ્યો નિજ જન સભાજી) પદ	૧૧૩
૯ " (પ્રભુજી કરો વેદ વિસ્તાર) પદ	૧૨૯
૧૦ " (કળિકાળ કરાજી ખરાખર જો) પદ	૧૭૭
૧૧ ભક્તિ વરાતા (ભક્તિ યદી વરા આય, દયાનિધિ) પદ	૧૪૫
૧૨ ભજનાનમ સરસદુપદેશ (ભજન બિન જનત જંબે ગ્રેત) પદ	૧૮
૧૩ મગળાચરણુ (નારાય છદ)	૮૧
✓ ૧૪ સદ્બોધ (નિજધર્મ સુકર્મ સગ કરજો)	૧૬૧
૧૫ સદુપદેશ (ગીતિ) ભાગ્ય ભનાના ભાજન	૬૫
૧૬ " (હરિપદ ચટકે ચટકે મુખ પટકે)	૯૭

ગદ્ય.

૧૭ અમિ (પડિત હરિજિત નર્મી)	૩૯, ૧૦૩, ૧૩૬
૧૮ આચાર (ભાષાર પ્રયમો ધર્મઃ)	૨
૧૯ આચારની આનંદપ્રકતા (ગાસ્ત્રી વિષ્ણુઆર્યજો)	૩૧
૨૦ નક્ષત્રગણ (શાસ્ત્રી છાન્દમ વાલુભાષ)	૧૪૭
૨૧ કર્મેન્દ્રિય	૧૬૧
૨૨ ક્રિયયુગ	૨૭
૨૩ ધણા પ્રધોનુ થુ ગમ ? (મજેલુ)	૧૮
૨૪ અર્ચાપત્ર (પરદેશગમન અને પરદીપગમન)	... ૧૮૦
૨૫ આતુર્ણ્ય વ્યવસ્થા (ત્રિપ્રહ ગોવર્ધન શર્મા)	૫૭
૨૬ ચૈદ વિદ્યા	૨૧
૨૭ દૈનિક ધર્મશિક્ષણની જરૂર	૧૬૫
૨૮ ધર્મ	૩૩
૨૯ ધાર્મિક શિક્ષણની જરૂરીઆત	૮૧

૩૦ નિ યકર્મ	..	૩
ઉ નુ ક્યારે ? આદ્યમુદ્દતે		૪
ઉગિને શુ કરવું ? અનુચિતન	...	૨૪
૪ સૌચ (પવિત્રતા)	૩૬
૫૧ પદમેશ્વર આપ્તિના વેદોક્ત સાધનો		૧૧
૨ સત્ય (શાસ્ત્રી વિષ્ણુવાચાર્યવળે)	...	૬૧
૫૨ પુરાણુ આમાપ્ય (સુક્રવિ શાસ્ત્રી જયકૃષ્ણુ પુરુષોત્તમ સર્ગી)	...	૧૮૮
૩૦ ભકિત (રા. ગ. હિરમ્મતલાલ હરિપ્રભાકર)		૪૯
૩૪ ભગવન્નામ મદિમા (વામુજેવ)	...	૨૯
૩૫ " (નાગધમુ)		૧૨૬
૩૬ વલ્લુકે મહાજન	૬૪
૩૭ વર્ષ સપ્તાત	૧૭૭
૩૮ વાચનની અસર (મળેલુ)	૧૫૭
૪૦ વન્તુ પ્રામાપ્ય (શાસ્ત્રી હનુમાન યજુભાઈ)	...	૬
૪૦ વેદનો ત્રાહણુ ભાગ	૬૫
૪૧ જનકાગ		૧૯
૪૨ શ્રદ્ધા (ગ. ન. મણિનાથ કેતનવાલળી એ. એન. એન. બી.)		૪૩
૪૩ મદ્દગૃહ્યોરે મગના	..	૧૬
૪૪ મનાતન ધર્મ મહાસભા (પ્રયાગ)	૧૮૫, ૧૭૨	
૪૫ સમુદ્રયાનદિ પ્રાપ્તિન	૭૩, ૮૫, ૧૦૮, ૧૨૧, ૧૪૦, ૧૫૬	૧૭૬
૪૬ સામાન્ય ધર્મના દશ લક્ષણો (મનુ)		૧૩૯
૧ ધૃતિ	૧૩૩
૨ દામા	...	૧૫૦
૩ દમ	૧૬૪
૫૭ નુનાતનાળા સકરાચાર્ય	...	૯૪
૫૮ સ્ત્રી કેળવણી (શાસ્ત્રી આણુજીવન સિદ્ધર)	...	૮૪
૬૯ નમ્મ (પતિત શ્રીમત્લાલજીવુ ભાપા)	...	૧૧૩

વધારો

૫૦ સીમા વલ્લભાચાર્યજી હવનમ્વરૂપ		
(કાઠરોશીન્ય યોગ્યામિ શ્રી બાલકૃષ્ણનાવજીવુ ભાપલુ)	૧ થી ૧૨	
૫૧ (સમૃદ્ધ) સમુદ્રયાન શાસ્ત્રાર્યસિક્ષાન સમ્રદ	૧ થી ૩૨	
૫૨ આર્યધર્મ પત્રિકા વર્ષ ૫ માના અડ	...	૧ થી ૨૩
૫૩ વેળણી પચાગ સવત ૧૯૬૨ તુ		

श्री हार

भारतभारत वेदान्तलक्ष्यार्थे पंडित श्री गङ्गाधर
लवनचरित्र.

प्रकरण १ लु.

मंगलारणम् ।

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ १ ॥

जन्माद्यस्य यतोऽन्वयादितरतश्चायं भिन्नश्चरात् ।
तेने ब्रह्म हृदा य आदिकवये मुह्यन्ति यन्सूरय ॥
तेजो वारिमृदा यथा विनिमयो यत्र त्रिसर्गोऽमृषा ।
धाक्षा स्वेन सदा निगस्तकुहक सत्य पर र्गमहि ॥ २ ॥

श्रीभागवत १, १, १.

भूक करोति वाचाल पङ्गु लवयते गिग्मि ।
यत्कृपा तमह वन्दे परमानन्दमाधवम् ॥ ३ ॥
शुद्धाद्वैत सर्वशक्ति जडजीवादिकागणम् ।
साकार सच्चिदानन्द वन्दे श्रीपुरुषोत्तमम् ॥ ४ ॥
नारायणं नमस्कृत्य नर चैव नरोत्तमम् ।
देवा सरस्वता व्याम ततो जयमुदीरयेत् ॥ ५ ॥
चिन्तासतानहन्तारो यत्पादान्बुजरेणव ।
स्वीयान्ता वाग्निजाचार्यान् प्रणमामि सुहृद्भिः ॥ ६ ॥
यदनुग्रहतो जन्तु सर्वदुष्टातिगो भवेत् ।
तमह सर्वदा वन्दे श्रीमद्ब्रह्मभनदनम् ॥ ७ ॥

गार्हपत्यिकीडित.

ये सर्वेश गणेश २५ वरदा, विष्णो हरे सर्वथा,
नेनी शक्ति सस्वती तनु धनी, मेधा वधादे तथा,
अम्मा अरेक साक्षि सद्गुरु धनी, अम्मा अम्मादे अति,
कर्ता व्यापकभेदा सिन्धु अरुणा, हेम्मे सग न-मति. ८

ભાવાર્થ.

ઓમ્ ભગવાન્ વાસુદેવને પ્રણામ ૧

જેનાની આ વિશ્વની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય અન્વય અને બીજી (વ્યતિરેક) બેઉ રીતે થાય છે જે અર્થ (ચાર પુરુષાર્થો) ને વિશેષ પૂર્ણ જાણ છે જે સ્વયં પ્રકાશ છે જે વેદનુ તત્ત્વ બાલુનામા મોટા મોટા મહર્ષિઓ, વિદ્વાનો અને અને કવિઓ પણ મોહ પામે છે, તેવા ધર્મ અને બ્રહ્મ પ્રતિપાદ વે જોશે આદિ કવિ બ્રહ્માના હૃદયમાં પ્રેર્યાં છે તેજ, શાણી અને પૃથ્વી એ ત્રણેની અપ્પા અપ્પવી ઉપગત્તા ત્રિવિધ રૂપાત્મક પણ જેને વિશે યથાર્થ છે જે પોતાના ધામ (અક્ષર-બ્રહ્મ) ને વિશે નિષ્કલ્પટ બિગળે છે, તે પગત્ત સય (પદ્મબ્રહ્મ) નું અમે ધ્યાન ધરીએ છીએ. ૨

જેની કૃપા મુગાને બોલતો બતાવે છે, પાગળો જેની કૃપાથી પર્વતને ઓળંગી શકે છે, તે પરમાત્મા શ્રીનાથજીને હું વદન કરું છું. ૩

જે ગુહ્ય અદ્વૈત સ્વરૂપ છે, સર્વ ગણિતમાન છે, જગત્ સર્વનું જે અતર્યામી કાન્ત છે, જે સાગર છે, જે અધિચિદાન મય છે, તે શ્રી પુરુષોત્તમને હું વદન કરું છું. ૪

નાગવલ્લુને, નગને, નગેમા પણ જે ઉત્તમ તેવા ગણેશાદિ દેવતાઓને, દેરી સર્વ સ્વતીને, અને વેદ બ્યામને નમસ્કાર કરીને પછી જ્ય (અથ) નો આરભ કરવો પ.

જેના ચ પુરુષમણી ગેલ પાતાના લક્ષ્મીની ચિંતાના સમૂહને હોય છે, તે પોતાના આચાર્ય (શ્રીમદ્ વ્રજાચાર્યજી) ને હું વારંવાર પ્રણામ કરું છું. ૬

જેની કૃપાથી હું સર્વ જોને તરી જાય છે, તે શ્રીમદ્ ભલનલ્લ (શ્રીગુણાધરજી) ને હું સર્વ વદન કરું છું. ૭

ભારતભૂમિની ઉત્તમતા.

આર્યસાન્નમા પૃથ્વીને માત દ્વીપગાળી કહી છે તે —

જન્મુપ્રજાદુરૌ દ્વીપૌ શાસ્મલશ્ચાપરો દ્વિજા ।

કુઙ્ગ ત્રૌઙ્ચન્તથા શાક પુષ્કરૈશ્ચૈવ સપ્તમ ॥

(અણ્પુરાણ અં ૧૮ ૧૨)

હૈ દિવ્ય ! જળ, પાન, તામ્ર, કુચ, કૌંચ, શાક અને સાતમો પુષ્કર આ સાત દ્વીપોમા જળદ્વીપ, ઉત્તમ છે, અને તે જળદ્વીપમા પણ ભાન્ત વર્ષ (જ્યેષ્ઠ) ઉત્તમ છે, અને તેનું કારણ પણ નીચે મુજબ જણાયું છે —

વસન્તિ ભાગ્ને વર્ષે યુગાન્ત્ર મહામુને ।
 કૃત ગ્રેતા દ્વાપરં ચ કલિઋત્યન્ત્ર ન કવિત્ ॥ ૨૦ ॥
 તતસ્તાયન્તિ ચતથો જુહૃતે ચાત્ર ઋત્વિન ।
 ઘનાન્તિ ચાત્ર દૌઘન્ને પર્લોકાર્યમાદગત્ ॥ ૨૧ ॥
 પુરુષૈર્યજ્ઞપુરુષો જન્મૂર્દ્ધાપે સંદેવ્યને ।
 યતૈર્યજ્ઞમયો વિષ્ણુરન્યદ્ગેષુ ચાન્યથા ॥ ૨૨ ॥
 અત્રાપિ ભાગ્ન શ્રેષ્ઠં જન્મૂર્દ્ધાપે મહામુને ।
 યતો હિ કર્મ ભૂયેષા તત્તોઽન્યા ભોગભૂમયા ॥ ૨૩ ॥
 અત્ર જન્મસત્ત્વાણા સહજૈરપિ સત્તમ ।
 કદાચિદ્ભતે જન્તુર્માનુષ પુણ્યસચચાત્ ॥ ૨૪ ॥
 ગાયન્તિ દેવા કિલ ગીતકાનિ । ધન્યાસ્તુ ચે ભારતભૂમિભાગે ।
 રત્નાર્પિતર્ગસ્પદદેહુભૂતે ભગન્તિ ભૂય પુરુષામુગન્ધાત્ ॥ ૨૫ ॥
 કર્માણ્યસત્ત્વિપત સ્ત્રઘ્ન્યાનિ । સન્યમ્ય ત્રિણો પરમાત્મરૂપે ।
 અત્રાત્ર તા કર્મ મહામનન્તે । તસ્મિલ્લય ચે ત્તમલા પ્રયાન્તિ ॥ ૨૬ ॥
 જાત્નીત નો તત્ક વય ત્રિલોકે । સ્વર્ગપ્રદે કર્મણિ તેહન્યમ્ ।
 પ્રાસ્યન્તિ વન્યા તત્તુ યે મનુષ્યા । ચે ભારતેનેન્દ્રિયત્રિપ્રહીતા ॥ ૨૭ ॥

(ધર્મપુગણુ ૫૧ ૨૦)

• હે આત્મનિ ! આ ભારતભૂમિ મુનરમ્ કો છે સત્ય, ગ્રેતા દ્વાપર અને કલિ
 ઋત્વ આન મુગની યજ્ઞયા ભારતનર સિનાય જીગ્દ દેશમા મિત્તુદ નથી ઋત્મા ચતિ-
 ચો તપ તપે છે, યાસિયે વક્ષ દેહે, અને જે વન દે છે તે (આ જાત્ની કીર્તિ
 માટે નાહ) પશુ પક્ષીક સુખાર્થ આપે છે, અને આ જહુદીપમા વક્ષ પુરુષ (૫૨
 માત્રા ત્રીનિહ) નુગ પુરુષે યજ્ઞમા યજ્ઞન કર છે અને જીગ્દ ત્રીપ્રમા જીગ્દ
 દેનોતુ યજ્ઞન થાય છે માટે આ જહુદી ઉપ જહુદીપમા ભારતનર શ્રેષ્ઠ છે, કેમક
 આ ભારતનર ઋત્મભૂમિ છે અને જીગ્દ ખડો ભોગમ્મિ છે. ભારતે જન્મે
 વીન્ત્યા આ જન્મે સમાન પાપ મુનનો સચય થાય ત્યાં જન્મે આ જન્મે મનુષ્ય
 જન્મ મળે છે માટે દેવતાઓ પશુ નિ તર ગાય છે કે, જેને ભારતભૂમિમા જન્મ
 થાય તે જન્મે ધન્ય છે જેની ગર્ભ અને અપર્ણ (મોક્ષ) પામનાની થાય ।
 હોય તેના પુરુષોનેજ આ દેશમા જન્મ મળે છે પોતે કેવળા અર્વ દર્મોના જ્ઞાને
 પરમાત્મા શ્રી વિષ્ણુને વિદે અર્પણ કરીને, પોતે પાપપુપ્ત્ય નિર્મળ બની મોક્ષ

મામને મેળવે છે એ ગીતે નવાત્મભાષે સર્વ ડંભો પગમા મા પિંછુને અપીલુંડાતારને
ફેરી દેહન ૨ (જન્મ) ડંભ મળે તે અમે જાણતા નથી

આ ભાગતર્પણ એ ડંભશ્રુતિ છે, એટલે એમા કંઈવા ભાગ મામ કમા ॥ ૬૧ ॥
ભોગ્યા વિના ક્ષુદ્રે ક્ષતો નથી થઈ શકે છે —

શૃણુધ્વ મુનયઃ સર્વે વદ્ધો વક્ષ્યામિ સાપ્રતમ્ ।

પુરણં વેદસમૃદ્ધ મુક્તિમુક્તિપ્રદ મુખમ ॥ ૧ ॥

પૃથિવ્યા ભારત વર્ષ કર્મ મૂલિમ્દાહતા ।

કર્મેણ ફલમ્મિશ્ર સ્વર્ગ ચ તત્ક તથા ॥ ૨ ॥

તસ્મિન્વર્ષ તત્ પાપ કૃત્વા યમં ચ મો દિજાં ।

અવશ્ય ફલમાપ્નોતિ અશુભમ્ શુભમ્ ચ ॥ ૩ ॥

બ્રાહ્મણાચા સ્વક કર્મ કૃત્વા મમ્યન્સસયતા ।

પ્રાપ્નુરન્તિ પગ સિદ્ધિ તસ્મિન્વર્ષે ન મશય ॥ ૪ ॥

ધર્મ ચાર્ય ચ કામ ચ મોક્ષ ચ દ્વિજમત્તમા ।

પ્રાપ્નોતિ પુરુષ સર્વ તસ્મિન્વર્ષ મુસમત ॥ ૫ ॥

દ્વિજાચાશ્ચ સુરા મનં તસ્મિન્વર્ષ દ્વિજોત્તમા ।

કૃત્વા મુગોભન કર્મ દેવત્વ પ્રતિપેદિરે ॥ ૬ ॥

અન્યેડપિ લેભિરે મોક્ષ પુરુષા સયતેન્દ્રિયા ।

તસ્મિન્વર્ષે બુધા જાન્તા વીતરાગા વિમત્સરા ॥ ૭ ॥

યે ચાપિ સ્વર્ગં તિષ્ઠન્તિ વિમાનેન ગતન્નરા ।

તેડપિ કૃત્વા મુખ કર્મ તસ્મિન્વર્ષે દિવ ગતા ॥ ૮ ॥

તિલાસ ભારતે વર્ષ આકાશ્વન્તિ મદા મુગા ।

સ્વર્ગોપવર્ગફલદે તત્પદ્યામ કન્થ વયમ ॥ ૯ ॥

અક્ષયુગા ૧ અ. ૨૭

તે મુનિયા ! મામને પેાતુજા એટુ અને ભાગ અને મોક્ષ જીને દેનાર એકું
ઉત્તમ પુણ્ય ૧ ૬ ૬ ૭ ૮ ૧૧ રીમા ભાગતર્પણ એ ડંભશ્રુતિ જી કે અર્ધી સ્વર્ગ મને
એસા ડંભ પ્રવાથી માર્ગ મને જે અને નરક મને એસા ને કવિથી નરક મને છે
આ વર્ષમા જે પાપડંભ કરે તેને તેનુ અગ્રાભ યગ અને પુણ્યડંભ જે તેનુ તેને શુભ
ફળ અત્ય પ્રાપ્ત થાય છે માટે પ્રાપ્ત ૧ વર્ષે આદે વર્ષો પાતપોતાના ડંભો ઇંદ્રિય
નિમદપૂર્વક વિરિજન અ જીને મોક્ષને મેળવે છે એમા નકાય નથી ન આ કલિગોનો

સત્યમ હતાગ છે, તે પુરુષો આ વર્તમા ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ સિદ્ધિ મેળવી શકે છે ધૈર્યનિક દેનનાઓ પણ ઉત્તમ કર્મો આ જમિમા દરીને દેવતાપલાને પામ્યા છે અને જે પુરુષો ધૈર્યનિકાદી છે, શુદ્ધિમાન છે, શાત છે, વિગમમાન છે અને મન્યવરદિત છે તેના વ્યવહારિત જનો વિમાનમા એસીને ચર્ગમા ગયા હોય છે, તેના દેવતાઓ પણ સગા આ બચ્તસર્ગિમા નિરામ કવા ઈચ્છે છે અને કહે છે ૧ ચર્ગ અને અપર્ગ (મોક્ષ) પ્રવાતા એવો જે દેશ તે અમે ત્યાં મેળવીય આવા પવિત્ર ભાગનર્મમા આ ચરિત્રનાયકની જન્મજૂમિ આવેલી છે

જન્મભૂમિ

જે ભાગનર્મતેડ વેદાન્તસદ્ગાચાર્ય આશુ દરી ૨૨ શતાનનાની પડિત ચક્રચૂડામણિ ૫ અનરી શ્રીમ જટુલાલજી ઉદે ગોવર્ધન શર્માના સ્માન્મા આ "આર્યધર્મસુધા" માસિક પત્ર પ્રકટ કરામા આવે છે, તે મહામાતો જન્મ જાળપૂતાનામા આવેવા કોટા અચ્ચાનની ગળવાની કોટા નામના સ્ટેમા સવત ૧૯૦૧ ના પોષ વદ ૧૨ માસના તા ૩૭ ફેબ્રુઆરી અને ૧૮૪૫ ને દિને થયો હતો જેમ શ્રી ગોવર્ધનજી શ્રીનાથજીના પદાગ્રાથી સિદ્ધાને ગોવર્ધનપુર એ ઉપનામથી વૈશ્ણવ સંપ્રદાયના અનુયાયીઓ આજાએ છે, તેનીજ ગીતે એ કોટા ગહેને ત્યા શ્રી મયુરાધીરાજના મિગજાથી આજે પણ પૈણ્યો ગટા ન દગામ લખે તથા વટે છે અણ મુખ્ય કાન્ધા એ છે ૩ ત્યાના રાતએ ત્યાં અલ્પમર્ષણની દીક્ષા લીધી, ત્યારે તેની એવી શુદ્ધિ સદિકે આ બટુ શ્રીદૃષ્ટુ છે, માટે શ્રીદૃષ્ટુ ॥ પિતાનુ ઉપનામ આ ગેટને આપણુ, તથા પેતિ જાગે તેમના મેવ હોય તેમ ત્યા સદી રાજ વસ્તુવળી એ ગેટને કવો એકિ કોટ હોનાથી એનુ નામ કોટા પડ્યુ છે, તથા ત્યા પ્રણા લગનનર્મિશ તથા ચર્મણની મટાનરી છે, આયોજનેનો પરિન નરીઓનાં સંગજાચરગમા નામે જાવાય છે તે માટેવી આ એક છે

ગળા સિન્ધુ સરસ્વતા ચ ચમુના ગોદાવરી નર્મદા ।

કાવેરી સરયૂ મહેદ્રત્રનયા ચર્મેશ્વતી વેધિકા ॥

ધિવ્રા વેનવતી મહામુરુદી રવાતા તથા ચઢકો ।

પુષ્પાપુષ્પજલે સમુદ્રસદિતા કુર્વન્તુ નો મળન્મ ॥

તેમજ દુનની બિહારી નીહાળવાનુ લાયક ચ્ચાન હોવાથી એ તીર્થસમાન પવિત્ર સ્થળ ગણાય છે અને તે આ ચરિત્રનાયકની જન્મજૂમિ હોવાથી તેનુ દ્ક વર્ણન આ પ્રથમ પ્રકરણમા આપનાની અગત્ય ધારીએ છીએ

કોટા એ કોટા સંસ્થાનની રાજવાનીનું દિવાળખી શહેર છે એ મહેલ કોટા સંસ્થાનની વાયવ્ય દિશામાં અને ચળવ નદીના ઉગમણા દિનાગપા આવેલું છે. કોટા સંસ્થાન “હાડગવતી” અથવા “હાડગનો પ્રદેશ” એ નામથી મશહૂર છે એના રાજ્યકર્તા ચઢુઆણુ જાતના રજપૂત છે અને તે “મહાગવ” ના એલજાખથી યોજાયા છે આ રાજ્યનો વિસ્તાર ૫૦૦૦ ચોરસ મૈલ જમીનનો છે પરંતુ તેમાંના ઘણો ખગ ભાગ પહાડી અને ખરખરો છે તેમજ ભય ઉપજાવે એવી પુષ્કળ ઝાડીઓ આવેલી છે તો પણ જમીન રસાળ હોવાથી આ રાજ્યની જમીનની પેદાશમાં કપાસ, મેન્ડી, અરીણ, કમુખ, ઘઉં, ચણા, તમાકુ, જુવાર, ડાંગર, મકાઈ, તલ, અળખી, ગળી તેમજ ઢોળ વગેરે નીપજે છે

કોટા શહેર કોટા સંસ્થાનનું પાટનગર હોવાથી એમાં મહાગવનો મહેલ ઘણી સુદર બાંધણીનો અને ભવ્ય છે આ રાજ્યને જે માઠી વાસ્ત ન હોય તો નજરાણુ ભર્યા વગર હિંદુધર્મગ્રાસ્ત્ર પ્રમાણે દત્તક લેવાની સનદ નામદાર અગ્રેજ સરકાર તરફથી આપવામાં આવી છે જેમ ખીજ રાજ્યોને ક્યસરેહિંદ તગ્ધવી પાદશાહી વાવટો મળેલો છે, તેવીજ રીતે આ રાજ્યને પણ એક પાદશાહી વાવટો આપવામાં આવેલો છે

આ રાજ્યની વસ્તી મુખ્યત્વે જરીને રજપૂત, ભીલ, જાટ, ઝીણા, ગુર્જર, મુસલમાન, મેશ્રી, બ્રાહ્મણ, વાણીઆ ઇત્યાદિ પરચુણુ જાતના ૩૧ લાખ માણુમની છે દેગની મુખ્ય જોવાની હાડોતી છે, પરંતુ માળવી, હિંદી, ગૂજરાતી વગેરે ભાષાઓ પણ વપરાય છે કોટા શહેરમાં તાર તથા ટપાલની સઘવડ પણ સારી રાખવામાં આવેલી છે જેવી રીતે ગૂજરાત વગેરે દેશોએ ચોક્કસવારે ખજાર ભરાય છે, તેવીજ રીતે કોટામાં પણ ખજાર ભરાય છે કોટા સંસ્થાનના રાજ્યકર્તા જુદીના રાજ્ય-

ના કુટુંબી ચઢુઆણુ જાતનામહેલી હાડા રાખાના રજપૂત છે. કોટા એ જુદી ના પેટામાં હતું, તેથી આજે પણ એ જુદી કોટાના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. સંસ્થાનના પહેલા ગમ માધવસહ જેઓ જુદી સંસ્થાનના રાવરતનના ચાચા છે, જેમણે ઇ સ ૧૬૨૧ માં શાહજહાં શાહજહાંએ જુરાનપુરમાં

હુ, ચઢાઈ વખતે મહેનશાહ જહાંગીરને મદદ કરી હતી એ આપેલી મદદના ઉત્તમ પુરૂષા મહેનશાહ જહાંગીરે ઇ સ ૧૬૨૫ માં કોટા અને માંડલિક સંસ્થાનો એના ઈર્મ દ્વારા એકઠર ૩૬૦ ગામો - હતા તે બક્ષિય આપ્યા હતા અને આ વર્ષમાં જે પા “રાવ” ના ઇવજાખ સાથે જુદીની માંડલ કોટાના અત્રત્ર રજા અવધ્ય પ્રાપ્ત થાઈતા

નિશ્ચયપર્યંત વિવિધ મર દુદીપર મહારાજ ગુરુમાલના ગુજરાત બાદ તેમના દત્તક કુવર જેઓ હાલને-મહારાજ કહેવાય છે રાજ્યના વિવિધ

સુજ્ઞ એમનું નામ ઉમેદમિહુ પાટનામાં આવ્યું છે એમણે અજમેનની મેયોકોલેજમાં કેળવણી લીધી છે મદ્રાસની શ્રી ઉમેદમિહુ ઈ સ ૧૮૮૯ ના વર્ષમાં ગાદીએ આવ્યા છે એમના ગત્ય અમલમાં ઝાવગ પાટણ સંસ્થાન કે જે અગાઉ કોટા સંસ્થાનની માલખીનું હતું, પરંતુ કઈક કારણસર અગાઉ કોટા સંસ્થાનથી છૂટ પાટણમાં આવ્યું હતું તેના દસ પરગણા તે રાજ્યના રાજ્યસ્થાની ગેવર્નમેન્ટને લીધે કોટા સંસ્થાન સાથે પાછા જોડી દેવામાં આવ્યા છે

ઈ સ ૧૮૬૭ ની સાલમાં મહારાણી વિક્ટોરિયાની “હીઝ બ્યુમિથી” ના આનંદ સમયે ટાનના મહારાવ શ્રી ઉમેદમિહુજીને લક્ષ્મી સલામતી અને ૧૭ તોપ ફોર્ડી માન આપનારો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો છે

કોટામાં મહારાજના મહેલ ઉપરાંત બાગ, જનાવોળું સમગ્રસ્થાન જોવાલાયક છે એ ગેહડની આસપાસ રૂતા કોટ ઉપરાંત કુરતે અને કોટકી પર્વતો બનેલા હોવાથી એનું કોટા નામ જાણે અન્યથા જાણ્યું છે કોટા રાહો ચર્મણવતી ઉર્દૂ ચ બલ નદીને કિનારે આવેલું છે આ નગરનું હાથનું વણેલું બારીક વાપડ તથા તરેલું તરેલું છાપેલું વાપડ અને રખણાય છે ઉપર આપણે જોઈ જમા છીએ કે કોટા અને એની પાંડસમાં આવેલું બુદી સંસ્થાન અસલ એડ્જ ગત્યના તાબામાં હતું પરંતુ ગણેનશાહ નામી એ એક ગત્યને પ્રિભાગિત કરામાં થોડાની ખાસ મમત ગણેની દોષી જોઈએ એનો ખુલાસો ગત્યના નામના પુસ્તકમાં લેખક જણાવે છે કે આની બહુદુ અને હિંમતવાન જાતના હાથમાં આટલી બધી મતા જેવા દેવામાં જાહાગી પાશાહ લય ગણતો હોવો જોઈએ, તેથીજ આ વિભાગ જાણીએજેજ કેટલા હુમે જાણે એ બરાબર જાણતો હતો કે આની ગતિ વિભાગ કરી દેવાથી હમેશા બનેને કબજે રાખી શકાય માટે છુની અને કોટા પચાનોના વિભાગ કર્યા ઉપરાંત રાજ્યસ્થાનીને પણ જુદા પાડી તેઓની એક ગતિનો પણ વિભાગ કરી, એક એક તરફ ધર્મ ઉત્પન્ન કરે એની ચિંતિમાં મદદા છુદી અને કોટા સંસ્થાનોની હા મુખ્યત્વે કરીને ચબલ નદીથી જ જુદી પડે છે તથાપિ કોટા ગેહડની સામા કાનનો થોડો જાગ કોટા સંસ્થાનને તામે છે

ચબલ નદી મધ્ય હિંદુસ્થાનમાં મોટામાં મોટી નદી છે એની લગભગ સરસ દેખામાં ૩૩૦ માઈલ અને વાંચે ચુક પ્રવાહ ગણો તો ૫૭૦ માઈલ છે અને મહોળાઈ ચોમાસામાં ૬૦૦ ફુટ થાય છે એને ઉનાળામાં સૂનય છે ત્યારે પણ ૬૦ ફુટ તો રહેજ છે ઉડી પણ ધણી છે કોટા ગેહડપામે તો એટલી ઉડી છે કે લાથીથી પણ તરીને પેચે પાગ જવાનું નથી આ નદીનો પ્રવાહ મહુની છાવણીથી નૈઋત્ય તરફ વહી મહુની સપાટીથી ૨૦૧૯ ફુટ ઊંચાપુમાં વહે છે એ

વિદ્યાચક્ર પર્વતમાધી નીકળીને આઘ્રા ઉક્ષામા જમુના નદીને મળે છે આ નદીનું પાણી તેલીયા છે અજબ જેવું એ છે કે અન્ય નદીઓના પ્રવાહથી ઉવડી રીતે આ નદીનો પ્રવાહ ઇમાનતરફ વહે છે એનું પાણી તનદુગ્મતીની બાજતમાં જમુના, ગંગા જેટલું શુભુત્તરી નથી પણ સાધારણ રીતે તો પાચક છે તથાપિ આ ગામમા ધણુ વેક ફવાના પાણીનો પણ ઉપયોગ કરના લાગ્યા છે ચબત નદી ઉપગત કોટામા એક વિશાળ “કિંગોરસાગર” નામનું તજાવ પણ આવેનું છે, જેના પાણી નિર્મળ હોઈ આખને ઠંડક આપનારા દેખાય છે આ તળાવમા ગલ્ત્યના પહોણાઓને ગલ્ત્યની સ્ટીમલોચ મારફતે મહેવગાદે લઈ જવામા આવે છે

આ નગર પવિત્ર યથા તરીકે પ્રસિદ્ધ હોવાથી તેમજ વૈલુન મપ્રાપતી સાત ગાદીઓ માણેલા પ્રથમ સ્વરૂપ શ્રી મધુરેશજી અથવા શ્રી મધુરાનાથજી આ શહેરમા બિરાજતા હોવાથી શ્રીવત્સલ સાપ્રગથિક વૈષ્ણવો ત્યા યાત્રાં જાય છે માટે આ નગરમા જવાના સધવડ લરેલા મ્તો દર્શાવના વાળખી ધારીએ છીએ આ નગરમા મુખ્ય કરીને બે સ્તાથી જવાય છે એક બારાનો અને બીજો નસીરાબાદનો છે પહેલો મ્તો સધવડ લરેલો તેમજ દુકા છે જી આઘ પી રેલવેના ખીના મેશનથી બારા મુધી રેલવે છે અને બાગથી માત્ર ૩૫ મૈતને આમરે પગ રમ્તે ટાગા મારફતે કોટે જવાય છે મુમદથી જનાગને ખોરી-અન્થી ખીના રમ્તે જતા રસ્તા બે દિવસ લાગે છે બીજો મ્તો નસીરાબાદનો છે અને તે અન્મેશથી રેલવે મારફતે જવાય છે વળી કીમનગરથી પણ પગ રમ્તે નસીરાબાદ જવાય છે કોટા નસીરાબાદથી ૧૨૦ મૈતને આવરે છે અને પગ રમ્તે જતા આર દિવસ લાગે છે. અને તે અતિ અપવડ લરેલો તેમજ ખર્ચાળુ હોવાથી વણા યાનાળુ બાગને માર્ગે હવે આનન કરતા માલમ પડે છે

આ નગરમા શ્રી વત્સલ સપ્રગથના ૨૪ મંદિર આવેલા છે ૧ શ્રી બડે શ્રી મધુરેશજી, ૨ શ્રી વ્રજેશજી, ૩ શ્રી મનમોહનજી, ૪ શ્રી ગોકુળનાથજી, ૫ શ્રી વ્રજોપાળજી, ૬ શ્રી વ્રજમણજી, ૭ શ્રી છોટા શ્રી મધુરેશજી, ૮ શ્રી ગોવર્ધનાથજી, ૯ શ્રી ચંકિશિરોમણીજી, ૧૦ શ્રી ત્રિલગીગણજી, ૧૧ શ્રીકૃષ્ણ મિદાજી, ૧૨ શ્રી બાલકૃષ્ણ લાલજી, (શ્રી જમના બેટીજીને માથે) ૧૩ શ્રી નરનાથ લાલજી (શ્રીલુસાઈજીના પુત્રી રમલા બેટીજીના હાકરજી હતા તે હાલ શ્રીકૃષ્ણસત્તમ લાલજીને માથે છે. ૧૪ શ્રી મન મોહનજી, (શ્રી જગીધર લાલજીને માથે) ૧૫ શ્રી બડે આચાર્યજી, ૧૬ શ્રી બાલકૃષ્ણજી (શ્રી ધાગી લાલજીને માથે) ૧૭ શ્રી મદન મોહનજી (શ્રી લુસાઈજીના બેટી શ્રી જોબા બેટીજીના મી હાકરજી), ૧૮ શ્રી દામોદર લાલજી (શ્રી જગન્નાથ કીર્તનીઆને માથે), ૧૯ શ્રી છોટે આચાર્યજી, ૨૦ શ્રી બાલકૃષ્ણ લાલજીને માથે), ૨૧ શ્રી મડિજી (સગવળાજી હાકરે મદાગવ

શ્રી રત્ન શાનછતા ગણી નાવનછ એ બધાવેલુ), એ ઉપરાત ચાર મંદિર
મહાગવ તન્કથી ન્યાગ ગદમાઠે ૨૧ શ્રી મળનાથછ, ૨૨ શ્રી મથુરેશછ, ૨૩
શ્રી મળનાથછ અને ૨૪ શ્રી નવનીત પ્રિયછ તથા બીજા પલુ ધણા દેવતાનેાઠે
વળી ત્યા મિરાજતા એક શ્રી અષ્ટભુજછ, જેઓને દાસ ગોવામિ શ્રી જયદેવ
લાલછ મહાગજે વીરમગામ પધરાવ્યા છે તેમજ ૧ શ્રી ગોવર્ધનનાથછ એક
ઔદિચ્ય બ્રાહ્મણને ઘેર બિગજે છે

આ દરેક મંદિરને ગત્ય તરફથી ગામ ગીગશ આપગમા આવેના છે આ
ચોવીસ મંદિરોમા મુખ્ય શ્રી બડા મથુરેશછનુ છે, શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યછતા બીજા
પુત્ર શ્રીમદ્ સિદ્ધનાથછ જેઓ શ્રીગુસાર્થ (ગોસ્વામી) છતા નામથી પ્રખ્યાત
હતા તેઓને સાત પુત્રો હતા, તથા શ્રી ગોલા, શ્રી જમુના, શ્રી કમળા અને શ્રી
દેવકાએ નામના ચાર બેટીછ તતા શ્રી ગુનાઈએ પોતાના દરેક પુત્રને એકેક
ભગવદ્ગુરુ મેના માટે પધારવી આપ્યુ હતુ, તેઓના નામ નીચે મુજબ છે.

પુત્રનુ નામ	જન્મ ન્મય	હાલ વ્યા વિરાજે છે
૧ શ્રી ગિરિજાછ	શ્રી મથુરેશછ	શ્રી કોટા
૨ શ્રી ગોવિન્દનાથછ	શ્રી નિવનાથછ	શ્રીનાથદાર.
૩ શ્રી બાલકૃષ્ણછ	શ્રી દાગ્દનાથછ	શ્રી વકરોલી
૪ શ્રી ગોકુલનાથછ	શ્રી ગોકુલનાથછ	શ્રી ગોકુળ
૫ શ્રી રઘુનાથછ	શ્રી ગોકુલ ચંદ્રમાછ	શ્રી દામવન
૬ શ્રી ચંદ્રનાથછ	શ્રી બાલકૃષ્ણછ	શ્રી સુરત
૭ શ્રી ધન્યામાછ	શ્રી મનમોહનછ	શ્રી કામન

આ સાત સ્વરૂપમહેલા શ્રી મથુરેશછ અથવા શ્રી મથુરાનાથછ દાસ એ
કોટામા મિગજે છે હાલએ શ્રીમથુરેશછની નેવા “બાલ જન” અધકારનિદાન ગો-
સ્વામી શ્રીકનૈયાલાલછ (શ્રી સિદ્ધનાથછ) મહાતજના પુત્ર ગોસ્વામી શ્રીરણુદોર-
લાલછ મહાગજ ડરે છે એમના ઉપરાત શ્રીકોટામા બીજા ત્રણ ગોસ્વામિ બાલોમ
બિગજે છે આ શ્રી રણુદોરલાલછ મહારાજ અર્વાચીન ગોસ્વામિ બાલોમમા
અદિતીય છે તેઓ શ્રી નિગતર સાસ્ત્રિક વૃત્તિથી ગદે છે અને શ્રીમ્ વલ્લભા-
ચાર્યછની આજ્ઞાને અલગ પાળતા પ્રલક્ષ દર્શન દે છે શ્રીમ્ વલ્લભાચાર્ય
છએ આજ્ઞા કરી છે કે —

સેવાયા વા કથાર્યા વા યસ્યાસત્કિર્દદા મહેત્.

(લલિત-ચરિત્રી સ્લોક ૮)

આ વચનનો પ્રસક્ત અનુભવ શ્રી ગુણોડલાલજી મહાગજના દર્શન કરનારને મળે છે. શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીની આજ્ઞાનુચાર સેવા અને કથા એ બેજ વંધનુગોને મુખ્ય કર્તવ્ય છે. અને તે બેજ પોતે જાને કરીને, શિષ્યોને ગીખનમાં જે આચાર્યનું કર્તવ્ય છે, તે અર્વાચીન બાલદ્રામા તેઓ ત્રીજ સંપૂર્ણ રીતે બતાવે છે. એમ તેઓ શ્રીના એકવાગ્ દર્શન કરનારને ખાત્રી થયા વગર ગરેને નહિ. *

આ લેખકને પણ સવત્ ૧૯૬૦ ના આગોત્તર ૯ એપ્રિલની વદ ૨ એપ્રિલ સુધી જાન એક અઠવાડિયા સુધી ત્યાં ગઈ એ મહાત્માને ત્રી મહુરેગજની સેવા તથા વેદિક સંધ્યાદિ શ્રદ્ધાકર્મ તથા કથા કરતાં પણ દર્શનનો અનુપમલાલ કોટામાં રહી, મેળનમનો બ્લેગ મળ્યો હતો. શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીએ જુના લક્ષણો દર્શાવતાં કહ્યું છે કે —

કૃષ્ણસેવાપરં વીક્ષ્ય વંમાદિરહિતં નરમ્ ।

શ્રીભાગવતતત્ત્વશ મત્તેજ્ઞિહામુરાદરાત્ ॥

(શ્રી તત્ત્વદીપ નિબંધ)

અર્થ.—શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં અત્યંત અતુર, દલાદિ આસુરસંપત્તિથીગ્રહિત, શ્રીભાગ-વતના તત્ત્વને ગણનાર એવા પુરુષને ડાનામુ (ભગવત્તત્ત્વ જાણવાની ઈચ્છા રાખનાર દની સંપત્તિમાન) જને સહારપર્વડ એવના દલાદિ શબ્દથી નીચલા શ્રીકૃષ્ણ વાક્યની સૂચના છે.

દમ્ભો વર્ષોઽભિમાનઞ્ચ ક્રોધ પારુષ્યમેવ ચ ।

અજ્ઞાનં ચાભિજાતમ્ય પાર્યં સપદ્માસુગમ ॥

(ગીતા અ. ૧૬)

હે પાર્થ દલા (દોષ), દમ્ભ (કુવલુપપણ), અભિમાન (ગર્વ), ક્રોધ, (ગુસ્સો), પારુષ્ય (કઠોરતા), અને અજ્ઞાન એ સંપત્તિ આસુરી ધોનીમાં જન્મેલાને હમેશાં પ્રકટ થાયછે. મતલબ કે આ શુભવાળો ગુરુ થવાને યોગ્ય નથી, એટલુંજ નહિપણ દેવી સંપત્તિવાળો ગુરુ હોય, તેજ હવેને દેવી બનાવી નહિ છે. તે દેવી સંપત્તિ ગીતાના ૧૬ મા અધ્યાયના આગલમાજ નીચે પ્રમાણે કહી છે —

અમય સત્ત્વસગુદ્ધિર્જ્ઞાનયોગવ્યવસ્થિતિ ।

દાનં દમઞ્ચ યદ્વઞ્ચ સ્વાધ્યાયસ્તપ આર્જવમ્ ॥ ૧ ॥

અહિંસા સત્યમક્રોધસ્ત્યાગ ધાન્તિરપૈશુનમ્ ।

દયા ભૂતેષ્વલોલુપ્સમાર્ઘવ દ્વીરચાપહમ્ ॥ ૨ ॥

તેજ ક્ષમા ધૃતિઃ શૌચમદ્રોહો નાતિમાનિતા ।

ભવન્તિ સમ્પદ દર્શનમભિજાતસ્ય ભગ્નત્ ॥ ૩ ॥

હે ભાગત ૧ (૧) અલય, (૨) અત કળુની ગુદિ (૩) જ્ઞાનયોગમા
 રિગેષે જીને ગિથિત, ૪ દાન, ૫ દમ (મનોનિગ્રહ), ૬ યમ, ૭ આધ્યાય, ૮ તપ,
 ૯ આર્જવ (સરવતા), ૧૦ અહિંસા, ૧૧ મલ, ૧૨ અક્રોધ, ૧૩ ત્યાગ,
 ૧૪ શાન્તિ, ૧૫ આડી ન ખાની, ૧૬ ભત્રિયા, ૧૭ ઈશ્વરોની લગુતાથી ગ્રહિત, ૧૮
 નમ્રતા, ૧૯ લગ્ન, ૨૦ નિશ્ચલતા, ૨૧ તેજ (કૃપ), ૨૨ ક્રમા, ૨૩ ધાગુણ,
 ૨૪ પવિત્રતા, ૨૫ નિર્મલસ, અને ૨૬ આપણાથી ગ્રહિત એ છનીય ગુણો
 જેવી અપતિનામા પ્રગટે છે, માટે તેના ગુણુના ગુરુ તથા શિષ્યો હોવા જોઈએ.

આ લક્ષણુ આજે કોઈપણ ગોત્રામિ બાન્ધામા મોજે મોજ આના વાગુ પાડુ
 હોય તો તે એ શ્રીરણુછોડલાલજી મહારાજનેજ લાગુ પડે છે જ્યારે જ્યારે
 શ્રીમધુરેશજીના મંદિરમા અમે જતા, તે તે સમયે શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીએ
 દર્શાવેલા લક્ષણુનો પ્રસક્ત અનુભવ એજ ગોત્રામિ શ્રીરણુછોડલાલજીના
 આચારમા દેખાતો હતો એ જોટલાપગથી સિધ્ધ થાય છે કે મહાગજ શ્રી હમેશ
 પ્રમત્તરને લગનતેના તથા લગનક્રયા વરે છે

કોટાની યાત્રામા મુખ્ય દર્શનીય શ્રી મધુરેશજી તેમજ શ્રી રણુછોડલાલજી
 મહાગજ છે શ્રી રણુછોડલાલજી મહાગજને હસ્તજ શ્રી મધુરેશજીના મંદિર
 ઉપગત બીજા ત્રણ મંદિરો છે વેણુવ સપ્રદાયના ચોનીસ મંદિરમાના ૪ ના
 માલિક ગો. વ્યા. શ્રી રણુછોડલાલજી મહાગજ છે બાકીના વીસમા શ્રી કોટા-
 મધુરેશજીનું મંદિર, શ્રી આચાર્યજીનું મંદિર, મુખધવાળા શ્રી નરમિહવાલજી
 મહારાજનું શ્રી ત્રિભગીજીનું મંદિર, તેમજ શ્રી જમુનાબેટીજી મહારાજનું મંદિર
 વગેરે છે આ શ્રી જમુનાબેટીજી મહાગજનું મંદિર વર્ણાપાડામા છે એ મંદિરમા
 જેમનું જીવન ચરિત લખવાનો આ પ્રારભ કરવામા આવે છે, તે મહાત્માનો
 જન્મ થયો હતો એ મંદિરમા શ્રી મહાપ્રભુજી શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજી ના મેવ્ય શ્રી
 બાલકૃષ્ણલાલજી તથા શ્રીનવનીત પ્રિયલાલજી તથા ગોસ્વામિ શ્રી વિદુતા
 ચાર્યજીના મેવ્ય અમ્માકે શ્રીનાથજી વગેરે અડપોની મેવા ભટ્ટજીને માથે આનંદથી
 મિગળે છે એ સેવ્ય અડપોની હાવમા શ્રી જમુના બેટીજી તથા તેમજે બોલે લીધેના-
 મુખધના શ્રીચિમનનાલજી મહાગજના બેટીજીના ચિરંજીવી શ્રીકૃપા લાખાજી સેવા કરે છે.

જ્યારે આજના અવનતિના સમયમા કોટાની આટલી જહોજનાવી ટકી રહી છે,
 ત્યારે જે સમયે એ સમ્યાનની ચઢતી હતી, ત્યારે ત્યાની પ્રજાને કેવો લોહિત
 અને અધૈનિક આનંદ મળતો હશે, તેનો ખ્યાલ વાચનારે પડે કરવો

શ્રીમથુરેશજી

અધોન્તસ્તદ્વામ ધ્રુવમધુરલીલાવલિપત્ર ।
 પરાનન્દાકાગે ભુવિ કરુણયાઽઽવિઠ્ઠતત્તુ ॥
 ગદા વિદ્વાન્ ભેત્તુ તિમિરમપહત્તુ જનહૃદામ્ ।
 દધચ્ચક્ર સોઽસ્માનવતુ મથુરાઽર્ધશ્વર હરિ ॥

મગળમય ઓમ તત્ અત એવુ અચંચ અક્ષર ધામ જેમનું છે તથા જે અચંચ મધુર લીલાઓની માળા ગુથનામાં તત્પર છે, જેમનું રસપ પગ્મ આનંદકારી છે, જેમણે કૃપા કરીને ભૂતજપર અવતાર ધર્યો છે, જેમણે વિ નાનું વાણુ ડગ્ગા માટે ગદા ધરી છે અને મનુષ્યોના હૃદયનું અજ્ઞાન દૂર કરવા માટે હાથમાં ચક્ર ધર્યું છે, તે શ્રીમથુરાધીશજી અમારે શ્વાણુ કરો જેના અગ્નિનો આ ઉપક્રમ ચાલે છે, તેજ મહાપુરુષનો આ શ્લોક છે એ પવિત્ર શ્રી ગદાલાલજી એજ શ્રીકાલ નિવાસી શ્રીમથુરેશજીના વરના અનુયાયી હતા, તે કાશ્મીરી તેજો પોતાના દંડ લેખના પ્રારભમાં શ્રીમથુરેશોજયતિ એમ લખાવતા હતા

આ શ્રીમથુરેશજીનું ૨૫૩૫ અંતિ પ્રાચીન છે એ ૨૫૩૫નું પ્રાચટ્ય ત્રીગોકુળને સામે દિનાંજે હાળી તમારેયા એક “કોઈલા” ગામની પાસે કરનાવળમાં થયું છે. ત્યાં આજે પણ એમના પ્રાચટ્ય સ્થળના લોચરના દર્શનાર્થ લોકો જાય છે તે પાસે એક નાનું પણ માઠ તવાન આવેલું છે, જેનો એક આવાગે અગ્નિના એક ચતુર્ભુજ મુરારજી તરફથી બધાવત્તામાં આગો છે કોઈલા નામની ઉપત્તિ માટે એમ દહેનાય છે કે ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ પગ્માત્માનું પ્રાચટ્ય મથુરામાં થયું તે વખતે કે સગયના ભવથી શ્રીવસુદેવજી, શ્રીબાલકૃષ્ણને પોતાને માથે પધંગની પીઝ મુનાડને પેલે પાઝ શ્રીગોકુળ પોતાના મિત્ર શ્રીનંદગાયને ત્યાં લઈ જતા હતા તે વખતે શ્રીવસુનાના પ્રસાદનું પુર એટલું જોમાં વધ્યું કે શ્રીવસુદેવજીના મુખ સુધી પાણી ચડ્યું ત્યારે તેજો રસગણા અને જો પાકે આ બાવડને ‘કોઈલો’ ‘કોઈલો’ એટલામાં તે બાવડના ચણુનો જળને સ્પર્શ થતા, શ્રીવસુનાડને પાણી જોગમી જઈ શ્રીવસુદેવજીને બાવડ લઈ જવા માર્ગ આપ્યો આ જગલથી ત્યાં આગળ જે ગામ વસ્યું છે, તેનું ‘કોઈલા’ નામ પડ્યું છે

આ શ્રીમથુરેશજીના મંદિરના નિત્યના ચાતુ નેડ ભોગની મેનામાં યથાશક્તિ અનં-
 યતા કર્યાના ધગદાવી શ્રીગજનગર નિવાસી પગી હસ્તિવત્ર મળચદગળા જેઃ અચ-
 રતલાલ હરિલાલ તથા મુખનિવાસી એક ચતુર્ભુજ મુરારજી વગેરે ભાગિક
 વૈષ્ણવોએ એક દંડ ઉઠાડ્યું છે એ ભગવતેવાના સંસારમ કાર્યમાં ગયરી તે
 ૨૬ સુધી સર્વ ભારિક અને ધનાઢ્ય વૈષ્ણવોને યથાશક્તિ અદાપતા આપવાની
 સૂચના કરવાની ૫૦૦૦ સમજીએ છીએ

અથ શ્રી આયેધમેન્દુધા.

મુસ્તા: ૧ હુ.

સંવત ૧૯૬૧ મહામાસ

શ્રીગણેશાયનમ.

(દોહરા)

- શ્રીગણપતિને હું નમુ, મુગ્ધા-પતિ સાક્ષી
જેની ગિજિત માત ને, ગિગિ જ્ઞમાતા તાત. ૧

ધર્મામૃત.

(દોહરા)

તત્ત મત વચન વિચાર આ, ચારે એકજ તાન,	૧
દેવ સેવ પૂજન સમે, તે ધર્મામૃત જાણ	
સત્ય વચન વદજો સદા, ગાઓ હૃદિગુણ ગાન	૨
વૃથાલાપ વીસારજો, તે ધર્મામૃત જાણ,	
હરિ પ્રસાદી અન્નનુ, પ્રેમ પુર મર ખાન,	૩
અણુ પ્રસાદી હોડુ, તે ધર્મામૃત જાણ.	
સાચ જૂઠું મુખ હુ ખને, શુભ અશુભ ન પિગાન,	૪
કરતા શીખો ખતથી, તે ધર્મામૃત જાણ	
ત્રિવિધ તાપના કલેશથી, લેશ ન જે હેરાન,	૫
સહે ધૈર્ય ધારી સદા, ધર્મનિષ્ઠ તે જાણ.	
એક આશરો ધૃતનો, ધરી પરાત્પર ધ્યાન,	૬
અન્ય દેવ નહિ નિંદવા, તે ધર્મામૃત જાણ	
દેગ દાલ ને પાત્રના, વિચાર પૂર્વક દાન,	૭
ગ્રાહણને વા દીનને, તે ધર્મામૃત જાણ	
અધર્મ અવસર જોઈને, ભૂલો અથગુ લાન,	૮
દૂર રહો ખહુ જોરથી, તે ધર્મામૃત જાણ.	
સ્વાર્થ આપણો હોઠતા, પરોપકાર મહાન;	૯
કરતાં ગીજો હોસથી, તે ધર્મામૃત જાણ	
પ્રેય વસ્તુને પગહરી, મરહો આપ કલ્યાણ,-	૧૦
સ્થિર લાવ ધારી રહો, તે ધર્મામૃત જાણ.	

+ શુભ અશુભ એટલે પુણ્ય અને પાપ. < શ્રેય

આચાર: પ્રથમો ધર્મ: ।

આચાર એ પ્રથમ ધર્મ છે એ કારણથી ધર્મશાસ્ત્ર (સ્મૃતિ ગ્રંથો) મા પ્રતિપાદ્ય વિષયના ત્રણ વિભાગો પાડવામાં આવે છે. ૧ આચાર, ૨ વ્યવહાર અને ૩ પ્રાચીનશ્રિત. તે ત્રણમાં આચાર, પ્રકરણને સૌથી પ્રથમ મૂકવામાં આવે છે એટલુંજ નહિ પરંતુ જ્યારે કોઈ પણ ધર્મ ગુરૂપાસે શિષ્ય થવા માટે ખાલકને લઈ જવામાં આવે, ત્યારે તેને પ્રથમ આચારનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે પ્રાચીન સદ્ગુરૂઓ કેવલ બીજને ઉપદેશ કરવામાંજ પોતાની પરિતાઈ વાપરતા નહતા, પરંતુ પોતે જાતે ધર્માચરણ કરીને, બીજને તે પ્રમાણે કરવાને શીખવતા હતા તે કારણથી તેઓને આચાર્ય કહેવામાં આવ્યા છે.

આ રીતે પ્રથમ ગુરુમુખે મળતો વેદોક્ત આચાર લોકોને બહુવા મળતો હતો તે પછી ગુરુગૃહનિવાસ બંધ પડવાથી, શિક્ષાચાર (સદાચાર) લોકોએ સ્વીકારવો ઉચિત લેયો છે તે શિષ્ય પુરૂષોનો સત્સંગ પણ ધીમે ધીમે છૂટવાથી દેશાચાર નું અવલંબન થવા માડ્યું એટલે જે દેશમાં આપણે રહેતા હોઈએ, તે દેશમાં જે આચાર ઉત્તમ ગણાતો હોય તેનું આચરણ લોકો કરવા લાગ્યા. તે દેશાચારનું પણ જ્ઞાન ઘટવાથી હુલાચારનો સ્વીકાર સુજનોએ કરવા માડ્યો. આ દરેક આચારનું મૂળ વેદોક્ત આચાર હોવાથી, તેમાં લોકોની અજ્ઞાનતા છતાં પણ ધર્મહુનિ થતી ન હતી કેમકે જે જે આચાર પળાતા તે શ્રદ્ધાપૂર્વક સ્વધર્મ સમજીને લાવથી પળાતા હતા. આજે જમાનો બદલાયો છે નવા જીવાનીઓને ખરી રીતે શાઆચાર, શિક્ષાચાર, દેશાચાર કે હુલાચાર એકનું પણ ચર્ચાર્થ જ્ઞાન દેખાતું નથી તે કારણથી જે જે સમયે જેવો જેવો પવન ફૂકાય છે, તે તે તરફ લોકોનું લક્ષ વણાય છે.

વળી આ જમાનો ન્યુસ (News) નો દેખાય છે એ અંગ્રેજી ન્યુસ શબ્દ N, E, W, S, એ ચાર અંગ્રેજી અક્ષરનો બનેલો છે તેમાં પ્રથમ N (એન) અક્ષર છે, તેનો અર્થ North (નોર્થ-ઉત્તર દિશા,) બીજો E (ઈ) અક્ષર તેનો અર્થ East (ઈસ્ટ-પૂર્વ દિશા,) ત્રીજો W (ડબ્લ્યુ) અક્ષર તેનો અર્થ West (વેસ્ટ-પશ્ચિમ દિશા,) અને ચોથો S (એસ) અક્ષર તેનો અર્થ South (સાઉથ-દક્ષિણ દિશા) એવો થાય છે મતલબ કે ન્યુસપેપરો ચારે દિશાનો પવન ફૂકનાસ છે,

તે પવન ગમે ત્યારે ગમે તેવી શારીરિક સ્થિતિના મગજમાં ભરતો જાય છે અને તેનું પરિણામ આપણી આખા આગળ ઉભું છે માટે આપણે આપણું આરોગ્ય જાળવવા માટે પ્રથમ આપણા દેશના હુવાપાણીથી સંપૂર્ણ વાકેફ થવાની બહુ જરૂર છે સજળ આપણા દેશમાં ચાલતા પરપરાગત આચારનું આપણે અવલોકન કરી અનુભવ મેળવવાની જરૂર છે તે પરપરાના પણ ત્રણ રૂપો છે ૧ શાસ્ત્રપરપરા, ૨ વૃદ્ધપરપરા અને ૩ અધપરપરા અધપરપરા પણ નિમિત્ત કારણથી ગરૂ થઈ હોય છે, પરંતુ પાછળથી તે કારણ દૂર થતા છોડી દેવાની હોય છે તે અધપરપરા શોધી વૃદ્ધપરપરાને અનુકૂળ હોય તેટલી રાખી બાકીની અધપરપરાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ પછી શાસ્ત્રીયજ્ઞાન સપાદન કરી, તેની તુલના વૃદ્ધપરપરા સાથે કરી જે શાસ્ત્રપરપરાથી બાધક ન હોય તે વૃદ્ધપરપરા કાયમ રાખી, તે શિવાયની હોય તેટલી ધીમે ધીમે છોડી, શાસ્ત્રપરપરાને અનુમરણ જોઈએ જે શાસ્ત્રપરપરા પકડે છે, તે જરૂર આ લોક પરલોકમાં સુખી થાય છે આપણા દેશમાં જે વેદશાસ્ત્ર છે, તે પરમાત્માના નિશ્વાસરૂપ છે, કોઈ મનુષ્યનું જાનાવેલું નથી તે વેદ “શબ્દ બ્રહ્મ” કહેવાય છે તેનું જ્ઞાન સપાદન કરી, આર્યજનોએ એકમતે થઈ તદનુસાર આચાર પ્રથમ પાળતા શીખવું જોઈએ, કેમકે આચાર એ પ્રથમ ધર્મ છે

વેદ ગાત્ર ઈતિહાસ ને, સદાચાર આ ચાર;
ભણી ગણીને પાળજો, ધર્મ કર્મ આચાર.

નિત્યકર્મ.

શરીરમાયં સલુ ધર્મ સાધનમ્ ॥

કર્મ એટલે કામ, ક્રિયા એના ત્રણ પ્રકાર હોય છે ૧ નિત્ય, ૨ નેમિત્તિક અને ૩ કામ્ય જે કર્મ દરરોજ મનુષ્યે કરવું જોઈએ, જે કરવાથી તેને આરોગ્યતા એ પ્રથમ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, તેને નિત્યકર્મ કહે છે કહ્યું છે કે “પેહેલું સુખ તે જાતે નર્યા” વળી આપણને જે મનુષ્ય દેહ મલ્યો છે, તે પુરુષાર્થ સિદ્ધ કરવા માટે જ મલ્યો છે, માનવી દેહ પામી ચારમાયો એક પણ પુરુષાર્થ જે મિદ્ધ નથી કરી શકતો, તેના જન્મ ક્ષાગટ ગયો જાણવો. પરંતુ એ પુરુષાર્થ મિદ્ધ કરવામાં મુખ્ય સાધન આરોગ્ય છે. માટે જ કહ્યું છે કે —

ધર્માર્થ કામ મોક્ષાણાં આરોગ્યં મૂલમુત્તમમ્ ॥

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારે પુરુષાર્થોનું ઉત્તમ મૂળ આરોગ્ય છે એ નિરોગીપણું ગરીબ તવગર સર્વને સરખી રીતે પ્રાપ્ત થવા માટે સમદૃષ્ટિ પરમાત્માએ સર્વને નિત્યકર્મ સમાન રીતે કરમાવ્યું છે એ નિત્યકર્મો પ્રભાતે પથારીમાંથી ઉઠતા તે રાત્રે પથારીમાં સૂતાં સૂધી ક્યાં ક્યાં, કયે કયે સમયે, કોણે કોણે, કેવી રીતે કરવાં તે ધર્મશાસ્ત્રના આચાર પ્રકરણમા રૂપદરીતે દર્શાવ્યાં છે તેમાંથી અકેકનું યથાવકાશ વિવેચન આ પત્રમાં કરવા ધાર્યું છે તેનો અનુલવ જાતે લેવાથી સૌ કોઈની ખાત્રી થયા વગર રહેશે નહિ કે આપણા સનાતન વેદિક (વેદાવ) ધર્મ એજ પરમસુખનું સાધન છે

ઉઠવું ક્યારે ? બ્રાહ્મચુદ્ધતે.

“ મોટી સવારે વહેલાં ઉઠવું ” એ વગેરે બોધવચનો ગામઠી ગૂંજ-રાતી નિશાળોમા પડ્યાં પડાવતાં હતા તેવી નિશાળો હાલ ઘણે ભાગે બંધ પડી છે તેને બદલે નવીન તરેહની નિશાળો પુષ્કળ ઉધડી છે. ત્યાં પુષ્કળ છોકરાઓ લણે પણ છે અને પછી તેમને અગ્રેજીને ઉલથો કરેલું લણતર લણાવાય છે ત્યાં શિક્ષણ મળે છે કે —

“ રાતે વહેલાં જો સૂઈ, વહેલાં ઉઠે વીર;
બળબુદ્ધિ બહુ ધન વધે, સુખમાં રહે શરીર. ”

એ કવિ દલપતરામે નીચલી અગ્રેજી કહેવતનોજ ઉલથો કરેલો દેખાય છે

“Early to bed, and early to rise;

Makes a man healthy, wealthy & wise”.

મતલબ કે વહેલાં ઉઠવાથી મનુષ્યને તન્દુરસ્તી, ધન અને ડહાપણ પ્રાપ્ત થાય છે પરંતુ વહેલું એટલે ક્યારે તે નક્કી કોઈ કહેતું નથી નવ વાગતે ઉઠનાર કરતાં, આઠ વાગતે ઉઠનાર વહેલો ગણાય, આઠ કરતાં સાતે ઉઠનાર વહેલો, સાત કરતાં પાંચે ઉઠનાર વહેલો આ રીતે વહેલાનું કંઈ નક્કી પ્રમાણ આપવું જોઈએ તે કોણ આપે છે ? તે તો આર્યધર્મ શાસ્ત્ર આપે છે કે —

બ્રાહ્મચુદ્ધતે વૃધ્યેત ધર્માર્થોચાનુચિન્તયેત્ ।

કાયક્રેશાંચ તન્મૂલ્યાન્ વેદતત્ત્વાર્થમેવચ ॥—મનુઃ

બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં ઊઠવું કેઈ નવા લણેલા કહેશે કે, જુઓ આ હિંદુ લોકો કહેવાં વહેમી છે. ઊઠવામાં પણ તેને મુહૂર્ત જોવું પડે છે. આમ દરેક કામમાં મુહૂર્તનાં લક્ષણં બ્રાહ્મણોએ પેટ ભરવો માટે ઘુસાડી દીધાં છે. હવે એક જોશીને ઘરમાં રાખવો જોઈએ કે બ્રાહ્મમુહૂર્ત ખતલાવે. આવી રીતના ઘણા આશેષો આપણા પર દરરોજ થતા જાય છે. પરંતુ તે લોકો મુહૂર્ત શબ્દનો અર્થ સરળો પણ ખીલકુલ જણતા નથી. તેવા સ્વવિદ્યા, સ્વદેશ, સ્વધર્મ વગેરે સ્વ શબ્દથી કેવલ અજ્ઞાને પરવિદ્યા, પરદેશ અને પરધર્મ ઉપર મોહિત થનેલા આપણા ભાઈઓની વૃથા વાચાલતાવી ન ઠગાતા તેમની વાણી, તથા તેમનું વર્તન એમાં કેટલી સત્યતા સમાયલી છે, તેની પરીક્ષા કરતાં શીખવું જો તમે જાતે પરીક્ષક થશો, તો પછી કેઈ પણ વૃથા વાચાલતા કરનારથી તમો કદી પણ ઠગાશો નહિ. એ બ્રાહ્મમુહૂર્તનો અર્થ જણવા માટે જોશીની જરૂર નથી. તેમ એ કહેનાર મનુ મહર્ષિ બ્રાહ્મણ ન હોતા, પણ ક્ષત્રિય હતા. પરંતુ “વિષ્ણુ-પુરાણ” વાચવું જોઈએ તેમાં સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે —

રાત્રે પશ્ચિમયામસ્ય મુહૂર્તોયસ્ત્વતીયક. ।

સ બ્રાહ્મ ઇતિ વિજ્ઞેયો વિહિત. સ પ્રવોચને ॥

રાત્રિના ચોથા પહોરનું જે ત્રીજું મુહૂર્ત છે, તેને બ્રાહ્મમુહૂર્ત એમ જાણવું. તે બ્રાહ્મમુહૂર્ત ઊઠવા માટે વિહિત છે. આર પહોરની રાત્રી તેનો છેલ્લો પહોર (ત્રણ કલાક અથવા ૭૫ ઘડી) તેમાંથી જે મુહૂર્ત (આર ઘડી) બાદ જતા બાકીની ૩૫ ઘડી એટલે ૧ કલાક ને ૨૪ મિનિટ રાત્રી બાકી હોય તે સમયે ઊઠવું એમ શાસ્ત્ર આજ્ઞા કરે છે. જો એ લગભગ ૧૫ કલાક રાત્રિમાં, અર્થાત્ સૂર્યોદયથી દોઢ કલાક પૂર્વે નહિ જોઈએ, તો તે નિત્યકર્મલગનુ પ્રાયશ્ચિત પણ ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે —

બ્રાહ્મમુહૂર્તે યા નિદ્રા સા પુણ્યક્ષયકારિણી ।

તાં કરોતિ દ્વિજો મોહાત્ પાદકુચ્છેણ શુચ્યતિ ॥

બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં જે ઉઘ લેવામાં આવે છે, તે પુણ્યનો ક્ષય કરનારી છે, તેથી ઉઘ જે દ્વિજો (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી અને વૈશ્યો) મોહથી ઘોરે છે, તે પાદકુચ્છ ત્રણ કરવાથી શુદ્ધ થાય છે. જો પાદકુચ્છ ત્રણ ન કરે તો, તેના બદલામાં કાયકલેશ (આરોગ્યતામાં હાનિ) એ ક્ષણ મળે છે. હાલ જે લોકો ઘણાં માદા પડે છે, તેનું મુખ્ય કારણ જોશી, તો મોડું ઊઠવું એ મુખ્ય છે. તેમાં વળી નાટક, ચેટક, સર્કસ, નાચરગના તમાસા તે પણ ઉજગરા કરવાનાં સાધનો.

તરીકે પ્રતિદિન વધતાં જાય છે ત્યારે શરીરની સુખાકારી બગડે એમા શી નવાઈ? માટે ગ્રાહ્ય મુહુર્તમાં ઉઠતાં શીખો જેઓ અગ્રેણ લખ્યા છે અને જેમને “આર્યસમાજ” જેવું નવીન મડળ “પુરાણ”ને અપ્રમાણ કહી તેના ઉધાચત્તા અર્થ સમજાવે છે, તેઓને પણ સંસ્કૃત શીખી પોતે શાસ્ત્રનો ખરો અર્થ સમજવા ચત્ન કરવાની લલામણ કરીએ છઈએ. તથાપિ જેમનાથી તે પણ ન બને તેમણે Early to rise વહેલાં ઉઠવું એ અગ્રેણ શિક્ષણપર લક્ષ રાખવું પણ તેનું કૃણ કેવળ વાચાળતાથી મળશે નહિ, પરંતુ જ્યારે વહેલા ઉઠવાની ટેવ પાડશે, ત્યારેજ માલમ પડશે વહેલાં ઉઠીને ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારે પુરુષાર્થનું ચિન્તવન કરવું દેહને શું કષ્ટ છે અથવા થશે તેનો, તથા તેના મૂળ કારણનો, તથા વેદનો તત્વાર્થ જે પરબ્રહ્મ તેમનો વિચાર કરવો એ વગેરે ઉઠતા વેતનું નિત્ય કર્તવ્ય મનુ મહર્ષિએ બતાવ્યું છે, તેનું વિવેચન હવે પછીના અકમા કરવામાં આવશે

વેદનું પ્રામાણ્ય.

આ વિષય ઉપર ઘણા સારા વિદ્વાનોએ પોતાના વિચારો દર્શાવ્યા છે. તો પણ એ વિષય અત્યંત મહત્ત્વનો જાણી મહારા વાચવામાં એ વિષયના સખધમાં જે કાઈ આવ્યું છે તેનું દિવ્દર્શન આ લેખમાં જણાવવાનું ઉચિત સમજી છું “લક્ષણપ્રમાણભ્યાં હિ વસ્તુસિદ્ધિ” લક્ષણ અને પ્રમાણવડે કોઈ પણ વસ્તુની સિદ્ધિ થાય છે એ નૈયાયિકોનો સિદ્ધાંત ગ્રાહ્ય જાણી પ્રથમ વેદશબ્દનું નિર્વચન કરી બાદ તત્સખધી પ્રામાણ્યનો વિચાર કરવામાં આવશે

વેદ શબ્દનું નિર્વચન કરતી વખતે કાત્યાયન તથા આપસ્તમ્ય એ બંને વ્યક્તિઓ સમાનાક્ષર લખે છે કે “મન્વત્રાહ્મણયોર્વેદનામધેયમ્” મન્વ ભાગ અને ગ્રાહ્ય ભાગ એ બંને મળી વેદ એવું નામ છે મન્વ શબ્દથી આ સ્થાનમાં સહિતાઓ લેવી, કારણ કે ગ્રાહ્યણની રચનાનો પણ મન્વ શબ્દથી વ્યવહાર શાસ્ત્રકારોએ જગે જગે કર્યો છે શાસ્ત્રાનભિન્ન માણસોએ ગ્રાહ્ય શબ્દથી ભિન્નક ગ્રાહ્યો નહિ લેવા, પરંતુ શતપથ ગ્રાહ્ય, તાલ્પ ગ્રાહ્ય, ઐતરેય ગ્રાહ્ય, ગોપથ ગ્રાહ્ય, એવા ચારે વેદનાં પુસ્તકો લેવા સહિતા અને ગ્રાહ્ય એ બંને મળી વેદ શબ્દથી વ્યવ-

હાર અર્વાચીન શાસ્ત્રકર્ત્રેએ કર્યો છે મત્ર-મહિતા તથા બ્રાહ્મણ એ બંનેનું શુ લક્ષણ એ વિષે પડકારના શિષ્યે લખ્યું છે કે,

મન્ત્રબ્રાહ્મણયોરહુર્વેદશબ્દ મહર્ષય ।

વિનિયોક્તવ્યરૂપો યઃ સ મન્ત્ર इति चक्षते ॥

વિધિસ્તુતિકર શર્ણ બ્રાહ્મણ કથયન્તિ હિ ।

મહર્ષિએ! મત્ર (મહિતા) અને બ્રાહ્મણ એ બંનેને વેદ શબ્દથી કહે છે જેનો કર્મમાં વિનિયોગ કરાતો હોય તેને મત્ર કહે છે, અને વિધિની સ્તુતિયોગ્યક મત્રને બ્રાહ્મણ કહે છે

કૃષ્ણયજુર્વેદની ભાષ્યભૂમિકામાં સાયણાચાર્યે વેદનું લક્ષણ એવું આપ્યું છે. કે “ ઇપ્રાપ્ત્યનિષ્પત્તિર્યોરલૌકિકિમુપાય યો વેદયન્તિ સ વેદ ” ઈષ્ટવસ્તુની પ્રાપ્તિ અને અનિષ્ટની નિવૃત્તિ એ બેના વિષયમાં જે અલા-કિક ઉપાયને જણાવે તે વેદ અર્થાત્ લૌકિક સંકટો ઉપાયોથી જે વસ્તુની પ્રાપ્તિ થતી નથી તે વસ્તુની પ્રાપ્તિ વિધિપૂર્વક ભણેલા વેદના અનુદાનથી પ્રાપ્ત થાય છે એ વિષે કહ્યું છે કે,

પ્રત્યક્ષેણાનુમિત્યા વા યસ્તુપાયો ન વ્યુચ્યતે ।

ઈતં વિદન્તિ વેદેન તસ્માદ્ વેદસ્ય વેદતા ॥

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી તથા અનુમાન પ્રમાણથી મનુષ્યોને જે ઉપાય સુઝી આવતો નથી તે ઉપાય વિધિપૂર્વક ભણેલા વેદના અનુદાનથી સુઝી આવે છે તેથી વેદની વેદતા છે

કેટલાએક શ્રોધક બુદ્ધિના વિદ્વાનો એમ વહે છે. કે “ ય વેદ ” ઈત્યાદિ ઘણા વાક્યો પ્રાય બ્રાહ્મણગ્રંથોમાં મલી આવે છે સહિતા-ઓમાં મલી આવતાં નથી તેથી તેમનીજ વેદ એવી સ જ્ઞા છે, તે મ જ્ઞા કાલક્રમથી મહિતાઓમાં પણ ઉતરી આવી તેથી સહિતાઓમાં વેદ એવી સંજ્ઞા ઔપચારિક છે, સુખ્ય નથી એ તમનું કદન આપાત રમણીય છે કારણ કે—

“ વેદેન રૂપે વ્યપિવત્ સુતાસુતો પ્રજાપતિઃ ” યજુર્વેદ ૧૯-૭૮

ભાષ્યમ્ । પ્રજાપતિ સુતાસુતૌ સુતાસુતયો રૂપે વેદેન જ્ઞાતેન પ્રત્યા વિદ્યા-યા વા વ્યપિવત્ વિવિચ્ય પીતવાન્-સુત સોમ-માસુત પયઃ પરિચ્ચુચ ॥

“ પ્રજાપતિએ સુત-નોમ અને અસુત પય એ બંનેને વેદ-જ્ઞાન અથવા ત્રણ વિદ્યા તેઓની વૃદ્ધિ સારૂ પીધા ” આ મત્રમાં જે વેદ શબ્દ

છે તે જ્ઞાનનો વાચક છે. તેજ વેદ એટલે જ્ઞાનનો લ'કાર એ અર્થ મંત્ર ભાગમાં પણ છે કેવલ બ્રાહ્મણમાં નથી તેથી જેઓ મંત્રમાં વેદ શબ્દનો પ્રયોગ ઔપચારિક માને છે તેઓનું માનવું સર્વથા અનાદરણીય છે.

આપસ્તંબ અને કાત્યાયનના મતને અનુસરનારા સાયણાચાર્યાદિ વિદ્વાનો પણ સહિતા અને બ્રાહ્મણ એ બેનેના વેદ શબ્દથી વ્યવહાર કરે છે તેમજ આમ્નાય શબ્દને પણ સહિતા અને બ્રાહ્મણમાં રૂઢ માને છે તેમાં આજકાલ પ્રચલિત પૂર્વમીમાંસા દર્શનનું પ્રમાણ પણ આપે છે. “જાન્નાયસ્ય ક્રિયાર્થત્વાદાનર્થસ્યમતદર્શનામ્ ॥ ૧૧૨૧૧ આ સૂત્રમાં આમ્નાય એ શબ્દથી સહિતા અને બ્રાહ્મણ ઉભયનું ગ્રહણ છે કારણ કે ક્રિયાર્થત્વ ઉભયમાં છે. તેથી મહર્ષિ જૈમિનિ પણ વેદ શબ્દ સહિતા અને બ્રાહ્મણ ઉભયમાં રૂઢ માને છે.

આ બધું કથન આપસ્તંબ અને કાત્યાયન એ બેને સૂત્રકારોના પછી થી પ્રચલિત થયું હોય એમ સારાસારવિવેકીઓ વદે છે અને એ બે મહર્ષિઓના જન્મથી આગલ વેદશબ્દ કેવલ સહિતામાં વપરાતો હોવો જોઈએ એવું તેમનું માનવું છે એટલુંજ નહિ પણ અર્ધવેદના ગોપથ બ્રાહ્મણનું પ્રમાણ પણ આપે છે “इमे सर्वे वेदा निर्मिता सकल्पा सरहस्याः सव्राह्मणाः सोपनिषत्का.” ૧૧૨૧૨ ૬૯૫-સૂત્ર સહિત રહસ્ય સહિત, બ્રાહ્મણગ્રંથ સહિત, ઉપનિષદ સહિત સંપૂર્ણ વેદો નિર્માણ કર્યા છે જે સહિતા અને બ્રાહ્મણ એ બેને મલી વેદ એવી સજ્ઞા હોય તો વેદનું “સવ્રાહ્મણા.” એ વિશેષણ આપવું અર્થ થવાનું તેથી આપસ્તંબ અને કાત્યાયન એ બેના પહેલાં વેદ એવી સજ્ઞા કેવલ સહિતા ભાગમાંજ હોવી જોઈએ.

જ્યારે મત્રોનું જેમાં કવચિત્ વ્યાખ્યાન છે એવા બ્રાહ્મણ ગ્રંથોનો આવિર્ભાવ થયો ત્યારે તેમાં પણ ઔપચારિક વેદ શબ્દનો પ્રયોગ થવા લાગ્યો અને આપસ્તંબ કાત્યાયન એ બેને મહર્ષિઓએ મુખ્ય તરીકે પોતાના ગ્રંથમાં લખ્યો અને તે સૂત્રોમાંથી મન્વાદિ ધર્મશાસ્ત્રોમાં પણ ઉતરી આવ્યો છે કારણ કે “वेदं वृत्तस्नोऽधिगन्तव्यः” ૨૧૧૬૫૫ સંપૂર્ણ વેદ જાણવો જોઈએ એ મનુજીના વચનમાં પણ વેદ શબ્દથી ઉભયનું ગ્રહણ કર્યું છે. કારણ કે મનુજીએ પોતેજ કહ્યું છે કે,

ઉદિતેઽનુદિતે ચૈવ સમયાધ્યુપિતે તથા ।

સર્વથા વર્તતે યજ્ઞ ઈર્તાયં વૈદિકી શ્રુતિ ॥ મનુ ॥ ૨૧૫॥

સૂર્ય ઉદય થયો હોય અથવા ન થયો હોય તેમજ તારા ન દેખાતા હોય તેમ સૂર્ય પણ ન દેખાતો હોય તેવા અમયમા સાક્ષિકે હોમ કરવો એ બધો યજનો કાલ છે એવું વેદનુ વચન છે ॥

આ મનુજીનો લેખ “ઉદિતે જુહોત્યનુદિતે જુહોતિ” એ વિધિવાક્યને જોઈ કરવામાં આવ્યો છે તે વિધિવાક્ય કોઈ પણ સહિતામા જોવામાં આવતું નથી પરંતુ ઐતરેય બ્રાહ્મણમા જોવામાં આવે છે તેથી મનુજીને પણ સહિતા અને બ્રાહ્મણ એ બે મંત્રી વેદ એવી મંત્રા માનનીય છે

“છન્દો બ્રાહ્મણાનિ ચ તદ્વિપયાણિ । ૨૧૬ ॥ આ વ્યાકરણના તદ્વિત પ્રકરણનું પાણિનિમુનિનું સૂત્ર છે તેમા છન્દસ્ એવું વેદનું નામ છે તેમા પ્રમાણ “યજ્ઞછન્દસામૂપમો વિશ્વરૂપ” તૈત્તિરીયારણ્યક. ૧૨૦૬ ॥ યઃ પ્રણવઃ છન્દસા વેદાનાં મધ્યે ઋપમ શ્રેષ્ઠ. ૧ જે પ્રણવ છન્દસ્ એટલે વેદોમા શ્રેષ્ઠ છે એવું વ્યાખ્યાન નાયણાચાર્યે કર્યું છે તેમજ ગતપવ બ્રાહ્મણમા પણ લખ્યું છે કે “દેવા વે મૃત્યોર્વિશ્વતસ્ત્રયો વિદ્યાં પ્રાવિશસ્તે છન્દોમિરચ્છાદયન્ । યદેમિરચ્છાદયન્ યદેમિરચ્છાદયસ્ત્ત્વચ્છન્દસાં છન્દસ્ત્વમ્” મૃત્યુથી ભય પામેલા દેવતાઓએ ત્રીવિદ્યા (વેદ વિદ્યા) નો સ્વીકાર કર્યો અને તે છન્દસ્-વેદથી આચ્છાદિત થયા (અર્થાત્ તેમને ભય જતો રહ્યો) તેજ છન્દસ્-વેદની વેદતા છે, આથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે છન્દસ્ એટલે વેદ જો વેદપદની શક્તિ સહિતા અને બ્રાહ્મણ એ ઉભયમાં હોય તો પાણિનિ ઋપિએ પોતાના મૂલમા બનેનું પૃથક ગ્રહણ શું કરવા કર્યું? એથી એમ સ્પષ્ટ રીતે પ્રતીત થાય છે, કે “મન્ત્રબ્રાહ્મણયોર્વેદનામધેય” એ સિદ્ધાંત તેમને ઈષ્ટ નથી.

કેટલાએક એમ પણ કહે છે કે બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમા સહિતાના મંત્રોનું પ્રતીક લઈ વ્યાખ્યાન કર્યું છે તેમા પણ મર્વ મંત્રોનું કર્યું નથી પરંતુ ક્વચિત્ ક્વચિત્ કર્યું છે એથી મંત્રના ઉપર વ્યાખ્યાનકાર ઋપિઓ હોવા જોઈએ અને તેમણેજ મંત્રના વ્યાખ્યાનરૂપ બ્રાહ્મણ ગ્રંથોની યોજના પ્રાચીન સંસ્કૃતની ઢળ પ્રમાણે કરી હોય એમ માલમ પડી આવે છે

કેટલાએકનું એવું માનવું છે કે મનુસ્મૃતિ, આપસ્તમ્બ, કાત્યાયન અને આજ્ઞકોત્તમના પ્રસિદ્ધ વિદ્વાનોનો વ્યવહાર જોતાં એમ લાગે છે કે વેદપદની શક્તિ સહિત અને બ્રાહ્મણ ઉભયમાં છે.

વેદ શબ્દના અર્થ વિષે વિવેચન કર્યું હવે વેદના સ્વતઃ પ્રામાણ્યનો વિચાર ઉચિત ધારી પ્રાચીન મહર્ષિઓએ તથા વિદ્વાનોએ એ વિષે શુ શુ કહ્યું છે તેનું પ્રથમ દ્રિઢદર્શન કરી બાદ સુક્તિવાદથી સિદ્ધ કરવાનો પ્રયાસ યોગ્ય સમજી પાછળથી તેનું વિવેચન કરીશું.

સ્વતઃ પ્રામાણ્ય શબ્દનો અર્થ એવો છે કે પ્રમાણાંતરથી રહિત અને જે પોતાની મેલેજ પ્રમાણીભૂત હોય તે, સૃષ્ટિના આકિકાલમાં વેદરૂપી સરથા પ્રથમ હતી તે ઇશ્વરની વાણીરૂપ કહેવાતી હતી. આકિકાલમાં ઇશ્વર શિવાય અન્યનો અભાવ હોવાથી ઇશ્વરની વાણીરૂપ વેદોના પ્રમાણમાં અન્યની અપેક્ષા નથી તેથી વેદો સ્વતઃ પ્રામાણ્ય છે. જે ઇશ્વરની વાણીરૂપ વેદોને પરત પ્રામાણ્ય માનીએ તો પછી તેને પણ ખીજાની અપેક્ષા પડવાની અને તેને ત્રીજાની એમ અનવસ્થા દોષનો પ્રસંગ આવશે તેથી વેદોને સ્વતઃ પ્રામાણ્ય માનવા જોઈએ, આનો ખુલાસો વિશેષે કરી અપૌરુષેયના વિચારમાં કરીશું.

વેદના અપૌરુષેયના સંબંધમાં પૂર્વગ્રીમાંનાના આચાર્ય જૈમિનિ મહારાજે પોતાના દર્શનમાં જે સિદ્ધાંત દર્શાવ્યો છે તેનું દ્રિઢદર્શન કરી પછી ઇતર આચાર્યોના મિદ્ધાત દર્શાવવામાં આવશે જૈમિનિ મહારાજે પ્રથમાધ્યાયના પ્રથમ પાદમાં પૂર્વપક્ષરૂપે-પ્રશ્નતરીકે સૂત્ર બનાવ્યું કે “વેદાંશ્ચૈકે સન્નિકર્ષે પુરુષાર્થ્યા.” ૧.૧.૧૨૭ કેટલાએક વાદીઓ એમ વહે છે કે વેદો પુરુષની સાથે સંબંધ ધરાવવાવાલા છે અર્થાત કાંકક, કાલાપક, પખ્યલાદ, મૌહુમતિ, ઇત્યાદિ ઋષિઓના નામો વેદની અદર આવવાથી વેદો પૌરુષેય છે. ઉપરના પૂર્વપક્ષની પુષ્ટિ સારૂ ખીજી પણ સૂત્ર બનાવ્યું કે, “અનિત્યદર્શનાચ્ચ” ૧.૧.૧૨૮ બળર, પ્રાવાહણિ, કુસુરવિદ, ઔદાલકી, ઇત્યાદિ મરણ ધર્મવાલા અનિત્ય પુરુષોના નામો જોવાથી પણ વેદો પૌરુષેય છે. એવો પૂર્વપક્ષ પાછો દૃઢ કર્યો, આ સૂત્રમાં જ પદ હોવાથી અનુમાનપ્રમાણથી પણ વેદ પૌરુષેય છે, એમ વાદીનું કહેવું છે. તે અનુમાન નીચે સુજળ “વિમત્તં વેદવાક્યં પૌરુષેયં વાક્યવાત્ કાલિદાસાદિવાક્યવત્” આવી રીતે પૂર્વપક્ષને

સિદ્ધ કરી તેના ખરનમા ઉત્તર આપે છે. “ઉક્તં શાસ્ત્ર પૂર્વત્વમ્” ૧૧૧૨૬૧ વેદરૂપ ગણ્યમ્ કથન કાઠકાદિ પૂર્વ છે પરંતુ કાઠકાદિ નામોની અવસ્થા કેવી રીતે કરવી તેના ખુલાસામા કહ્યું કે “આર્યાપ્રવચનાત્ ૧૧૧૩૧” કાઠક આદિએ તેમનું પ્રચન કર્યું છે તેથી તેઓનાં નામો આવે છે ગળર સ્વામીએ તેજ મૂત્રના સાધ્યમા સ્મૃતિરૂપે ઉદ્ધારન કર્યું છે કે “વૈશંપાયનઃ સર્વશાસ્ત્રાધ્યાયી કઠઃ પુનારિમાં શાસ્ત્રામધ્યાપયામ્ભવ” વૈશંપાયને મર્વ શાખાનું અધ્યયન કર્યું હતું અને કંઠે આ શાખા લખાવી હતી. પરંતુ બળર, પ્રાવાહુણિ, ઈત્યાદિ પ્રવચનનો ખુલાસો કેવી રીતે કરવો? તેનું ઉત્તર જૈમિનિમહાશય પોતેજ આપે છે કે “પરંતુ શ્રુતિ સામાન્યમ્” ૧૧૧૩૧ જે બળગદિ શબ્દો છે. તે સામાન્યના વાચક છે પરંતુ વિશેષ વ્યક્તિના વાચક નથી બળર એવા ગણ્યવડે પ્રવહુનશીલ વાયુ વિવક્ષિત છે પુરૂષ વિશેષ વિવક્ષિત નથી. તેમજ બીજા શબ્દોમાં પણ કદપના સમજી લેવી “નિત્યવર્તમાન” એ મૂત્રમા ચ ગણ્યથી આગલ પ્રદર્શિત કરેલું અનુમાન પણ અસંગત છે એમ માલમ પડી આવે છે. નૈયાયિકોની રીતિપ્રમાણે તે અનુમાનમા મિદ્ધમાધન નામનો દોષ છે ઉપરનો વિચાર કરતા પૂર્વમીમામ્ના આચાર્ય જૈમિનિના મતપ્રમાણે વેદનું અપૌરુષેયત્વ સિદ્ધ થયું અને એથીજ સ્વતઃ પ્રામાણ્ય પણ વેદનું તેઓમાને છે હવે ઉત્તર મીમાસાના આચાર્ય બાદરાયણ (બ્યાસ)ના મતથી અપૌરુષેય પણ સિદ્ધ કરવા વિષે યત્કિંચિત્ વિચાર કરીએ છીએ વેદો બ્રહ્મનું કાર્ય છે એ વિષે બાદરાયણે મૂત્ર બનાવ્યું કે “શાસ્ત્રયોનિત્વાત્” “ઋગ્વેદાદિ શાસ્ત્રોનુ કારણુ બ્રહ્મ” એ મૂત્રથી એમ સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે કે વેદો કાર્ય છે અને તેનું કારણુ બ્રહ્મ છે

* આ ઉપરથી ડેટલાએક એવો આક્ષેપ કરે છે કે જે કાર્ય હોય તે અનિત્ય હોય છે અને પૌરુષેય હોય છે, તેથી વેદો પૌરુષેય છે એમ બોલનારાઓનો આક્ષેપ બાદરાયણીય નથી સર્વજ્ઞ ઈશ્વર પ્રણીત હોવાથી વેદોના અપૌરુષેયપણાની હાનિ નથી કારણુ કે આ પ્રકારનું અપૌરુષેયત્વ માનીનેજ વ્યવહારદશામા આકાશાદિની માફક નિત્યત્વ બાદરાયણેજ દેવતાધિકરણમા કહ્યું છે “અતઃ એવ નિત્યત્વમ્” એટલાજ વાસ્તે નિત્ય છે પૌરુષેયનું લક્ષણ વિદ્વાનોએ એવું આપ્યું છે કે “સજાતીયોચાગ્ગાન-પેક્ષોચારણવિષયત્વ પૌરુષેયત્વમ્” બીજા માણસે આવી જાતનું ઉચ્ચારણ કર્યું છે એવી અપેક્ષા નહિ રાખી, જે નવીનજ ઉચ્ચારણ કરવું એને પૌરુષેય કહે છે સર્ગના આદિકાલમાં જગન્નિયતા પર-

માત્માએ પૂર્વસર્ગ સ્થિતાનુપૂર્વીની કલ્પના કરી અપૂર્વની કલ્પના કરી નહિ તેથી વેદમા લખાવવામા આબું કે “ઘાતા યદાપૂર્વ-મકલ્પયત્” પરમાત્માએ પૂર્વસર્ગમાં જેવા વેદો હતા તેવાનીજ કલ્પના કરી, અપૂર્વની કરી નહિ, તેથી પૌરુષેયનુ લક્ષણ ઘટતું નથી, અપૌરુષેયની મિદ્ધિ થાય છે એજ અભિપ્રાયથી નિબધમા લખા-વામાં આબું કે “ઋપયો મન્ત્રદ્રષ્ટાર” ઋષિયો મમાધિગલથી મનના જોનારા છે, પણ બનાવનારા નથી વેદનો શ્રુતિ શબ્દથી જે વ્યવહાર થાય છે તે પણ અપૌરુષેયને લઈનેજ મમજવો શ્રુતિ એટલે પરપરાથી સાલજેલુ એવો અર્થ સર્વમાન્ય છે, પરમાત્માની આદિમૃષ્ટિરૂપ વેદોનાં ચિત્રા પરમાત્માની પ્રેરણાથી મમાધિનિષ્ઠ ઉપરામવૃત્તિવાલા નિરપેક્ષ પરાપરને જાણનારા મહુર્ષિઓના શુદ્ધ રજ્જીકસમાન અત કરણોમા પડ્યા અને તેનો ફેલાવો ગિધ્ય પ્રશિષ્યદ્વારા થયો તેથી વેદો અનાદિસદ્ધ છે વેદ શબ્દનો અર્થ આપણે જ્ઞાન લઈએ તો જ્ઞાન છે એ સ્વત પ્રકાશ છે તેને પ્રકાશાંતરની અપેક્ષા નથી તે જ્ઞાનસ્વરૂપજ ધૃત્વર છે તેથી પુરૂષ પ્રણીતનો અભાવ હોવાથી અપૌરુષેયત્વ બની ગઈ છે

વૈશેષિક, ન્યાય, માંખ્ય, પાતજલ, એ બધા દર્શનના કર્તાઓ વેદનું પ્રમાણ્ય તો માને છે પરંતુ તેમના કર્તા કોઈ નથી અથવા ધૃત્વરના બનાવેલા છે એમ માનતા નથી, અને આમના બનાવેલા છે એમ માને છે આત્મ એટલે ભ્રમ પ્રમાદાદિ દોષરહિત યથાર્થ કહેવાવાલો અર્થાત્ વેદો પૌરુષેય છે એવું તેમનું માનવું છે એના મબધમા એવો વિચાર વિદ્વાનો કરે છે કે ભ્રમ પ્રમાદાદિ દોષો પાંચલૌતિક દેહધારીઓમા હમેશાં રહેવાનો સલબ છે ગમે તેવો મનુષ્ય હશે તોપણ તેનામા કોઈ પણ વિષયનું અજ્ઞાનપણ તો રહેવાનુંજ, તેથી દેહધારીઓ ભ્રમપ્રમાદાદિ દોષ રહિત હોય એમ કદાપિ માની શકાતું નથી તે દોષોમાથી કોઈ પણ દોષ તેમનામાં સિદ્ધ થયો ત્યારે તેઓ યથાર્થ કહેવાવાલા છે એમ કેમ માની શકાય ? અને જ્યારે યથાર્થ કહેવાવાલા નથી ત્યારે આત્મપુરુષોના બનાવેલા છે, એમ કદાપિ સિદ્ધ થતું નથી તેથી ભ્રમ પ્રમાદાદિ દોષ રહિત યથાર્થ વક્તા સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર છે અને તેમના બનાવેલા વેદો છે, એમ માનવું યોગ્ય છે

આના ઉપર કોઈએ એવો આશ્રેષ્ઠ કર્યો કે વેદોને તમે પરમાત્મપ્રણીત માનશો તો તે પરમાત્મા પણ પુરૂષશબ્દવાચ્ય છે અને તેમના બનાવેલા વેદો તે પણ પૌરુષેય કહેવાશે એટલે અપૌરુષેયપણુ પુનરપિ બાધિત

યવાનુ એ પણ તેમનુ કથન કેવલ વાણીના વિલાસરૂપ છે કારણ કે આમ કહેનારાઓ વેદનુ અપૌરુષેયપણુ કેની રીતે માને છે? સામાન્ય પુરુષોની અપેક્ષાથી અપૌરુષેયત્વ અને સર્વજ્ઞ સર્વશક્તિમાન પુરુષરૂપ ઈશ્વરની અપેક્ષાથી પૌરુષેયત્વ એમ માનવાથી કોઈ પ્રકારનો વાધો આવવાનો સભવ નથી.

કેટલાએક વિદ્વાનોનુ માનવુ એવુ છે કે સર્વથી પ્રથમ ઋગ્વેદ અને યજુર્વેદ ત્યાર બાદ મામ અને અથર્વવેદ એવો ક્રમ બતાવે છે. તેમાં પણ ઋગ્વેદનાં બધા સૂકતો એકજ વખતે યોજવામાં આવ્યાં હોય એમ નથી. કારણ કે ઘણા સૂકતો એવાં છે કે જેનો પરસ્પર સબંધ જોવામા આવતો નથી. એક સૂકતમા વર્ણન થઈ રહ્યુ કે બીજામા બીજાનુજ નિર્ણય આવે છે તેથી એવુ અનુમાન કાઢવામા આવ્યુ છે કે ઋષિઓ જુદા જુદા પ્રદેશોમા રહેતા અને તેઓ એક નિવૃત્તિના સ્થાનમા બેસી મહાનુભાવ દેવતાઓની ઉપાસના કરતા હતા તે દેવતાપ્રસાદથી પણ તેમને કેટલાએક સૂકતો પ્રાપ્ત થયા હોય એમ લાગે છે અને એવાજ હેતુથી તે તે સૂકતોના દ્રષ્ટા તે તે ઋષિઓ થયા છે જેમને દેવતાપ્રસાદથી સૂકતો પ્રાપ્ત થયા હતા તે ઋષિઓ હિમાલયની તલાટીમા એકઠા થયા અને જે ઋષિઓની પાસે સ્વતઃસિદ્ધ સૂકતો હતા તેઓ પણ ત્યાં ગયા અને બધાઓ મલી પરસ્પરનો વિચાર કર્યો અને તે સૂકતસમુદાયની એક મહિતારૂપે શુથલ્લી કરી, તેજ ઋગ્વેદરૂપે પ્રચલિત થઈ. આ તેમનુ કથન સર્વથા આદરણીય જેવુ નથી કારણ કે મહાનુભાવ ઋષિઓએ સિદ્ધિ મેલવવા સારુ તે તે સૂકતોની ઉપાસના કરી અને તેમને તે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ તેથી તે સૂકતોના ઋષિઓ તે કહેવાયા, સૂકતસમુદાયરૂપ વેદમાંથી પોતાની ઈષ્ટકામના સારુ એકજ સૂકતની તેમણે ઉપાસના કરી એમ કેમ ન કહી શકાય? વાસ્તે ઉપરની કલ્પના પણ બુદ્ધિમાં આડઠ થતી નથી.

કેટલાએક પોતાના વિચાર પ્રમાણે આલનારા અને શાસકારોના સિદ્ધાંત ઉપર પણ કલ્પના કરનારા આધુનિક બુદ્ધિતરવોપણવી રાજકીય વિધાના વિદ્વાનો એમ વહે છે કે વેદો ઋષિઓના નિર્માણ કરેલા છે એમાં કોઈ પ્રકારનો સંશય નથી અને ઈતર પુસ્તકોની અપેક્ષાથી વેદોમાં ગૌરવ છે, એમ પણ તેમનુ કહેવુ છે. વેદો ઋષિઓના નિર્માણ કરેલા છે એમા પ્રમાણુ એવુ છે, કે વેદોમા અર્વાચીન રાજાઓની કથા

આવે છે તેમજ અગ્નિ, વરુણ, ઈદ્ર, અશ્વિનીકુમાર, મૂર્ધ, ઉપમ્, મરુત, સોમ વગેરે પદાર્થોની સ્તુતિ લેવામા આવે છે અને તે સ્તુતિમા જુદે જુદે રૂપે વર્ણન આવે છે કોઈ સ્તુતિમાં પોતાનું રક્ષણ ધન સંપત્તિ ઇત્યાદિ કેમ મલે એવો અભિપ્રાય છે કોઈમાં વૃષ્ટિ આદિની પ્રાપ્તિની માગણી છે આમ જુદા જુદા સ્વરૂપમા સૂકતો કાવ્યપ્રણીત છે તેથી વેદો કાવ્યપ્રણીત છે એમ તેમનો નિશ્ચય છે

આ તેમનું કથન કેવલ વાણીનો વિલાસમાત્ર છે કારણ કે સર્વજ્ઞ સ્વતંત્ર પરમેશ્વરની વાણીની પ્રવૃત્તિ વ્યવહારના અધીન નથી, પરંતુ વ્યવહાર વાણીના અધીન છે જેમ રાજાના કાયદાના અધીન પ્રજાની પ્રવૃત્તિ છે પણ પ્રજાની પ્રવૃત્તિના અધીન કાયદો નથી તેમજ ઈશ્વરની વાણીરૂપ પ્રવૃત્તિને અધીન યાવત્ મૃદ્ધિનો વ્યવહાર થાય છે તેથી પ્રવૃત્તિ વેદોના પહેલા હુતી એમ સિદ્ધ થતું નથી

જે ત્રિકાલજ્ઞ સદા જ્ઞાતવાન્ પરમેશ્વર છે તેની દૃષ્ટિથી ભૂત અને ભવિષ્ય એ અને સમાન છે જેઓ પરિમિત જ્ઞાનવાલા છે તેઓની દૃષ્ટિથી ભૂત ભવિષ્યનો ભેદ છે અને અપરિમિત જ્ઞાનસ્વરૂપ સર્વજ્ઞ સર્વશક્તિમાન પરમેશ્વરની દૃષ્ટિથી તો ભૂત ભવિષ્યનો ભેદ છેજ નહિ તો વેદોમાં અર્વાચીન રાજાઓની કથા આવવાથી વેદો કવિપ્રણીત છે એમ કહેવું કદાપિ સંભવતું નથી

મધુચ્છન્દા વૈશ્વામિત્રઃ, મેઘાતિથિઃ. કણ્વ શુનદ્રોષ બાર્જીર્ગતઃ હિરણ્યસ્તુપ આક્ષિત્તઃ, ઇત્યાદિ પ્રત્યેક સૂક્તોના આદિમાં ઋષિઓનાં નામો આવે છે તે કેવલ તે તે ઋષિઓએ તે તે સૂક્તોનું અનુષ્ઠાન કરી સૂક્તોના અર્થનું જ્ઞાન, અને પ્રકૃતના અભિધાન દેવતાઓ પાસેથી ઈષ્ટ ફલ મેલવેલું તેથી તે તે ઋષિઓના નામો આવે છે પરંતુ તે સૂક્તોના કર્તા છે એમ નહિ સમજવું કારણ કે જે આપણે કર્તા તરીકે માનીએ તો વેદનો શ્રુતિ શબ્દથી જે વ્યવહાર થાય છે તે ન થયો જોઈએ. શ્રુતિ એટલે પગપરાથી સાંભલેલું શ્રુતિ, વેદ, ત્રીયી, છદમ્, સ્વાધ્યાય, આગમ, નિગમ, જ્ઞાન, એવા શબ્દોથી વેદનો વ્યવહાર થાય છે પરંતુ અમુક કૃત એવા શબ્દથી થતો નથી અને વ્યવહાર પણ નિશ્ચયમાં કારણ છે, તેથી વેદો અનાદિ સિદ્ધ છે એમ માન્યા શિવાય ગતિજ નથી.

કેટલાએકનું કહેવું એવું છે કે “ઋષયો મન્નદ્રષારઃ” ઋષિઓ મન્ત્રના જોનારા છે. એ વાક્યમાં મન્ત્રના જોનારા એ અર્થ બરોબર નથી કારણ કે મન્ત્રનું ચાલણવું એ કર્ણ ઇન્દ્રિયનો ધર્મ છે, નેત્ર ઇન્દ્રિયનો ધર્મ નથી અને દશ ધાતુનો પ્રયોગ જે ઠેકાણે રૂપાદિ જોવું હોય તેજ ઠેકાણે વપરાય છે, અન્યત્ર વાપરવામાં આવતો નથી તેથી દશધાતુનો અર્થ આ સ્થાનમાં કૃમ્ ધાતુના અર્થમાં વાપરેલો હોય એમ લાગે છે એમ બાણી ઋષિઓ મન્ત્રના કર્તા છે, એવો અર્થ કરવો એજ યોગ્ય છે એમાં પ્રમાણ મહાકવિ કાલિદાસનું આપે છે “મવ્યત્રર્ણીર્મન્ત્રરુક્તામૃષીણામ્” રઘુ સર્ગ ૫ વર્તતુનો શિષ્ય કૌતસ રઘુરાજની પાસે ગયો છે અને રઘુરાજ કૌતસને સમાચાર પૂછે છે કે મગને કરવાવાલા ઋષિઓમાં શ્રેષ્ઠ તારા ગુરુ કુશલ તો છેને, ” આ શ્લોકમાં જે મન્ત્રરુતામ્” એ પદ છે, તેનું વ્યાખ્યાન રીકાકાકાર મદલીનાથે ‘મન્ત્રરુપ્ણામ્’ એવું કર્યું છે તેથી વેદ ઋષિઓના નિર્માણ કરેલાં છે એમ તેમનું માનવું છે.

આ તેમનું માનવું સર્વથા આદ્યગ્ણીય નથી તેમણે કહ્યું કે નેત્ર ઇન્દ્રિયથી જોઈ શકાય છે, સાલણી શકતું નથી આ તેમનું કથન વ્યભિચરિત છે. જેમ નેત્ર ઇન્દ્રિયથી જોઈ શકાય છે તેમ સાલણી પણ શકાય છે એનો દાખલો સર્પ જાતિમાં પ્રસિદ્ધ છે સર્પને કર્ણ ઇન્દ્રિયથી બીલકુદ્દ હોતીજ નથી કેવલ નેત્ર ઇન્દ્રિયથી જોઈ શકાયેલું કામ જોવું અને સાલણવું એ ઉભય જોવામાં આવે છે એથીજ સરકૃતભાષામાં સર્પનું નામ “ચક્ષુઃ શ્વસ” એવું આપવામાં આવ્યું છે તેમજ ઋષિઓ પણ સમાધિના જલથી નેત્ર ઇન્દ્રિયથી શબ્દનું સ્વરૂપ બાણી શકે છે એજ ઇતર મનુષ્યોની અપેક્ષાથી યોગાભ્યાસી યોગીઓની મહત્તા છે કે જે સાધારણ મનુષ્યોના લક્ષ્યમાં પણ વર્તાય નહિ એવી લોકોત્તર ચમત્કૃતિ યોગીઓ યતાવી આપે છે. અને એવી વાર્તાઓ આપણા પત્ર-લિ મહર્ષિએ યોગગત્તા વિભૂતિ-પાદમાં સ્પષ્ટરીતે દર્શાવી છે.

વેદના સળધમાં જેટલી કુકલ્પનાઓ વિદ્વાનોના અત કરણમાં સ્પુરી આવે છે તે સર્વ પોતાના અજ્ઞાનમૂલકજ છે એમ સમજવું વેદની પરમ-રાગત પકડ પાકનની શૈલી કાલજલથી દિવસે દિવસે અસ્ત થવાથી વેદનું ખરું રહસ્ય લોકો બાણી શકતા નથી. વેદનું અધ્યયન માત્ર ચર્ચાપર-

થીજ થાય છે પરંતુ અર્થાનુસધાન પૂર્વક ચતું નથી એથી તેમા રહેલું અર્થ રહસ્ય સમજવામા વિદ્વાનોની બુદ્ધિ કુટિત થઈ જાય છે રામેશ્વરથી આરણી બદ્રિનાથ અને દ્વારકાથી જગન્નાથ પર્યંત ભૂમંડલમા આવાસ કરી રહેલા વિદ્વાનો તો કેવલ વ્યાકરણ, ન્યાય, વેદાંત, સાહિત્ય, ઇત્યાદિ શાસ્ત્રોના વાદ્યથોમા માથાફેડ કરી પોતાનું જીવન વ્યતીત કરે છે. પરંતુ આહાર વિહારનો નિયમ કરી વેદમા રહેલા સૂક્તસ્થ દેવતાઓની ઉપાસના કરતા નથી. એથીજ તે વિદ્વાનોમા અપૂર્વ પ્રતિભા આવતી નથી તે વિદ્વાનો મનુષ્ય દૃષ્ટિથી કામો કરી શકે છે, પણ દૈવી દૃષ્ટિથી કંઈ પણ કરી શકતા નથી આથી કોઈ અલ્પજ્ઞ એવો વિચાર નહિ કરવો કે ઉપરનાં શાસ્ત્રો લખવાંજ નહિ, પણ તે લખી બુદ્ધિને સતેજ કરી વેદાર્થ જાણવામા તેનો ઉપયોગ કરવો એજ તેનું માદ્ય છે

આજકાલ આપણા આર્યાવર્તમાં વેદવિરુદ્ધ શાસ્ત્રવિરુદ્ધ જે ાળનાવટી ધર્મોની જાલો ફેલાઈ છે, તેનાથી સનાતન વેદ અને વૈદિકમાર્ગને મોટા ધક્કો લાગ્યો છે અને ઉત્તરોત્તર અર્ચાંકુપે લણુતા વેદનો પણ અભાવ થવાનો સંભવ રહે છે સનાતન સમ્રાટ પ્રવર્તકોનો મૂળ ઉદ્દેશ ધણોજ સાદો હતો પણ હાલમા તેઓને કેટલાક ભાગ અવિદ્વાન હોવાથી તેમા રહેલા રહસ્યને પોતાના શિષ્યોને સમજાવતા નથી હે પરમેશ્વર ! અમારા આર્યોમાથી અજ્ઞાનને દૂર કર અને તેમને સદ્બુદ્ધિ આપ એજ આ લેખક માગે છે

શાસ્ત્રી. જીવરામ લલુભાઈ.

સદ્ગૃહસ્થોને સૂચના.

આરા લાઈ સાહેબ,

આ “ શ્રી આર્ય ધર્મ સુધા ” માસિક પત્રનો એક એક નમના તરીકે આપના અંવલોકન અર્થે મોકલ્યો છે એમા સનાતન આર્યધર્મનુસાર લેખ લખાશે. જો આપને એ માસિક પસદ પડે તો, તેની ઇચ્છાનુસાર નકલો મંગારી ઉત્તેજન આપશે. લવાજમ વર્ષ ૧ નું દરેક નકલે પહોંચાડમણી માથે માત્ર રૂ ૧૫ રાખ્યો છે તેમ આ માસિક જોડે “ આર્ય ધર્મ પત્રિકા ” ના હવે પછી નીકળતા અંકો પણ બેટ મોકલવામાં આવશે.

પડિત શ્રીગદ્ગદાદાજી
ધર્મપુસ્તકાલય બૂલેસ્વર,
મુંબઈ, તા ૧-૨-૧૯૦૫.

મોકોરદાસ કેશવરામ દલાલ,
અવગથાપક “આર્ય ધર્મ સુધા”

શ્રી આર્યધર્મસુધા.

પુસ્તક ૧ હુ.

સવન ૧૯૬૧ કુલમાસ.

અ.ક. રજી.

ધંધરભક્ત્યુપદેશ.

રાગ બિહાગ (તાલ દીપચદી અથવા ત્રિતાલ)

- શ્રીહરિભક્તિ મગેવર સાર,
તેમાં નીર ધીર થઈ પૂરો, પાવન પ્રેમ અપાર શ્રીહરિ ૧
- બાધો પાળ વિશાળ ચતુર્દિશ, સકલ શાસન વિન્તાર,
દાશે પરમ પવિત્ર પ્રેમ રસ, સ્થિર કરવા આધાર શ્રીહરિ. ૨
- શ્રવણ કથન સન્માન ગાન શુભ, શુભ સોપાનની હાર,
ચતુર ચણો ચોક્કર ચમકતી, ચઢવા ચિત્ત વિચાર શ્રીહરિ ૩
- કાળ કરાળ આળ લવલવની, તપિયો પથ પ્રયાગ
સ્નાન પાનથી થાય તરત તે, તાપતણો નિરતાર શ્રીહરિ ૪
- શીતલ છાય સકલ ફલદાયક, વેદ વૃક્ષ દિશ ચાર,
કરે કરે જ્યાં મધુર મનોહર, ધ્વનિ મુનિ દ્વિજર ઉચ્ચાર શ્રીહરિ ૫
- તરલ તરંગ ઉઠે અતિ સુદર, બહુ આનંદ પ્રસાર,
નિપળે કૃષ્ણ કીર્તિ મુક્તાફલ, અમલ હસ આહાર શ્રીહરિ. ૬
- કમલ અમલ હરિપદ વિકમે જ્યાં, મદા મુગધ ઉદાર,
અતિ અમદ મકરંદ મત્ત મન, મધુકર નિકર વિહાર શ્રીહરિ ૭
- હરિજન હમ મકલ કલરવ કરી, જલ વિલસે બહુવાર,
ગોવર્ધન મન સરસ સરોવર, નિત નહાણુ નિર્ધાર શ્રીહરિ ૮

આર્યધર્મસુધા.

૫૬

એવો પુરૂષ કેા વિરલો ભાઈ, નિજ અવગુણને બાણે,	૧
ગુણ પરાયા ગ્રહણ કરે ને, અવગુણ ચિત્ત ન આણે.	
દુઃખમાં ધીરજ ધરે સદા, ને સુખમાં છટ્ટી ન બાય,	૨
અપરાધ ક્ષમા કરે પરના, પોતે જીવે ચિત્ત ગાય	
પરનું દુઃખ થકે નહિ સાંખી, ગણે નહિ નિજ દુઃખ,	૩
આત્મ અનુભવ ભોગ લોગવે, ઈદ્રિય સુખથી રૂખ	
ઈદ્રિયગણ સૌ વશ કરી રાખે, અતર્કુખ અભ્યાસે,	૪
નિત્ય ભજે હરિ શ્યામસુંદરને, નૂર નગીન તે પાસે.	

ભજનાનંદ મૂરસદુપદેશ.

૫૬.

ભજન વિન જીવત જૈસે પ્રેત,	
મન મલોન ચરચર મટકત હૈ, હૃદય ભરનકે હેત. ભજન	૧
કચહુક પાવત પાપકો વૈસા, ગાઢ ધૂરમેં દેત,	
મુઝ કદુ વચન કરત પર નિન્દા, સન્તનકું દુઝદેત ભજન	૨
સેવા નહિ ગોવિન્દ ચંદકી, ભવન નીલકો ચેત,	
મૂરદાસ ભગવન્ત ભજનવિન, હૃદયો કુદુંચ સહેત. ભજન	૩

ઘણા ગ્રંથનું શું કામ ?

(મળેલું)

આજ કાલે ગ્રંથો ઘણા લખાય તથા છપાય છે, તેથી કરીને તેનાપર ઘણાજણાનો અભાવ પણ નજરે ચડે છે. પરંતુ તેનું એક કારણ તો એમ છે કે, નમાલા ગ્રંથોની સખ્યા વધી પડવાથી માલવાળાનો પણ ભાવ આછો થવા માડ્યો છે જેમ “ગણાય અધ ટોળીમા એક દેખતો અપગમાં” તેમ ગૂજરાતીમાં ગ્રંથસખ્યા પ્રતિદિન વધતી જાય છે, તેમાં સગીત વિચારનો પદ્ધતિ પાઠણ યોગ્ય કોઈએકદોજ હોય છે, અને ગુર્જર ભાઈઓમા પરીક્ષક થોડા હોવાથી, તેને ટોળીમાંથી જુદો પાડી શકતા નથી બીજી કારણ ગૂજરાતી ભાઈઓમા વિદ્યાવિલાસી વિદ્વાનોની

ન્યા પવ્તુ ઓછી છે, અને છાપખાનાના મૂકાળને લીધે ભેદએ, તે કરતા વધારે નકલો પ્રતિદિન કરેક પુસ્તકની પ્રકટ થાય છે. આમ બજારમાં ભેદએ તે કરતાં વધારે માલની છત થાય ત્યારે તે માલનો ભાવ ઉતરે એ સ્વાભાવિક છે. અને તેજ કારણથી જે ધર્મગ્રંથોનું દેવવત પૂજન થતું તે ગ્રંથોના પાનામાં ગાંધીને ત્યાં વસાણા બધાતા, નજરે ચડે છે ત્રીજા કારણે સ્વભાવાનું લણતર પહેલા લણાવવાને બદલે, પગલાવા પુત્રપુત્રીને લણાવવા તરફ નવા વિચારના લોકોનું લક્ષ તણાયું છે, આથી કંડીને કવિ દલપતગમે એક ટેકાણે ઝોંધ પરલા નામના વિદ્યાર્થીને ઉદ્દેગીને કહ્યું છે કે - “ પરલા પગલાતના પહોરમાં પગલાવા પર ભાવ લાવિયો ” ૪૦

એવા અનેક કારણોથી ઉપરો પ્રશ્ન કેટલાકો ઉઠાવે છે પરંતુ ખરું કહીએ તો જેટલી આપણને આપણી જનેતા (માતા) પૂજ્ય છે, તેટલીજ માતૃભાષા (Mother tongue) અને માતૃભૂમિ (Mother land) પૂજ્ય હોવી જોઈએ હાલ તો માતૃપિતૃલક્ષિત પણ્લ દીધું થવા માડી છે, ત્યારે સ્વભાષા અને સ્વદેશ લક્ષિત દીધું થાય, એમાં નવાઈ નથી પરંતુ લક્ષિતની દીલ્લતા એજ આપણી ઉન્નતિની દીલ્લતા છે એમ ત્યારે શુર્તરલાઈએ સમજવા લાગશે, ત્યારે તેઓને મરહુમ કવિ ગિયાનદે, ઉપલા પ્રશ્નનો આપેલો નીચલો ઉત્તર યાદ આઠ્યા વિના નહિ રહે -

(કવિન મનહર)

દેવીદામ દયાગમે શામળે મુખોધ ગાયો,
તોય તેજ નમંદ ને, દલપતે ગાયો છે,
ભુદી ભુદી કવિતાના, ત્રન્ધનુ શ્રવણ કરી,
કાવ્યરસ લોગીજન, કદી કો ધગયો છે ?
સૂણવા મહુર દશ, કાન પૃથુગરે માગ્યા,
દિલમાં વિચારી ભુયો, તે તે કેવો કહ્યો છે ?
નીતિધર્મ બોધ તણા, “ ઘણા ગ્રન્થનું શું કામ ” ?
એવું બોલે એતો આત્મ-હુલારો ગણાયો છે

વ્યવહાર.

ધર્મશાસ્ત્રમાં આચાર, વ્યવહાર અને પ્રાર્થનાત એમ ત્રણ પ્ર-
કરણ હોય છે. સારોમાઠો આચાર આલેક પરલોક ઉલયમાં મુ-

ખડુખ મળવામા કાગણ હોય છે. મુખજનક આચારને સદાચાર અને દુખજનક આચારને દુગચાર કહે છે તેનું વિવેચન બીજી તરફ ચાલે છે વ્યવહાર એટલે ન્યાય તે મોટે ભાગે ગળને આધીન હોય છે. જે સજા વ્યવહારપ્રકરણ પ્રમાણે ઘરાબર ન્યાય ન આપે, તોજ તેનો ચોખ્ખો ન્યાય તે અર્થે નિમાયલા દેવતાઓ તરફથી આપાય છે. તે કારણથી પસાર સ્મૃતિકારે વ્યવહારપ્રકરણને છૂટું પાડ્યુંજ નથી અને આચાર તથા આચાર્યત યેજ પ્રકરણો પોતાના ધર્મ-શાસનમા વર્ણુઓં છે સમારના કારભારમા વ્યવહારનું જ્ઞાન અતિ આવશ્યક છે વ્યવહારને અંગ્રેજીમા કાયદો (Law) લો કહે છે અંગ્રેજ સરકારે પણ “હિંદુ લો”મા વ્યવહાર પ્રકરણનેજ મોટે ભાગે માન્ય રાખ્યું છે. એટલુજ નહિ પરંતુ અગાઉ તો દરેક ન્યાયકોર્ટમા ધર્મશાસ બહુનાર શાસ્ત્રી રાખવામા આવતા હતા, અને તેમની સલાહ લઈને ન્યાયાધીશ ઇન્સાફ કરતા હતા હાલ તે શાસ્ત્રીઓની જગા સરકારે ન્યાયકોર્ટમાથી કાઢી નાખી છે, અને તેને બદલે “હિંદુ લો” ના જે જે અંગ્રેજ અંગ્રેજી વિદ્વાનોને હાથે લખાયલા છે, તેને આધારેજ ઇન્સાફ ચાલે છે આથી કરીને જેટલી ન્યાયની અદાલતો, તેટલા શાસ્ત્રીઓ કામે લાગતા બંધ પડ્યા છે, તેઓનો શાસ્ત્રનો વ્યાસ ગ દૂર થયો છે, તથા ન્યાયાધીશોને પણ શાસ્ત્રનું પુરૂષોનો સત્સંગ છૂટ્યો છે એટલુજ નહિ પણ આથી કરીને જે કેકણે સ્મૃતિનો ઘરાબર અર્થ અંગ્રેજી લેખકથી ન મમનયો હોય, તે કેકણે યથાર્થ ઇન્સાફ ન મળવાનો કેટલેક અંશે મલવ રહે છે પરંતુ તે દૂર કરવાને માટે જેઓ સંસ્કૃત તથા અંગ્રેજી બેઉ ભાષા ભણ્યા છે, એવા વકીલોએ તેવા દાખલા ટાકીને, તે ઉપર રાજકર્તાનું ધ્યાન ખેંચવું જોઈએ આજે તેવા ઘણા વિદ્વાનો છે, પરંતુ તેઓ તરફથી આવો ઉદ્યોગ થતો જણાતો નથી તેનું કારણ એ લાગે છે કે તેઓની ‘આર્યધર્મશાસ્ત્રો’ ઉપર જોઈએ તેવી શ્રદ્ધા નથી અને શ્રદ્ધા વિના કરેલાં કર્મનું જોઈએ તેવું ફળ પણ થતું નથી આર્યધર્મશાસ્ત્રકાર ઋષિ મુનિઓએ એકેક અક્ષર કે શબ્દ બહુજ વિચારપૂર્વક ગોઠવેલો છે, માત્ર તેનો શ્રદ્ધાપૂર્વક સદ્ગુરૂપાસ અભ્યાસ થવાની બહુજ જરૂર છે વ્યવહારિક ભાષા (રાજ ભાષા) શીખવાને માટે આપણા સર્વ ભાષ્યો જેટલો પગિત્રમ કરે છે. તેની ચારઆની પરિશ્રમ પણ જો સંસ્કૃત શીખવા પાછળ ખાય, તો જોથી આપણો સ્વધર્મ આપણને સહજમા સમજાય તેવો છે, કેમકે સંસ્કૃત એ આપણા પૂર્વજની ભાષા છે તેનાજ અપખ્રિય શબ્દો, તથા

ઘણા ખરા તો જેમના તેમ શુદ્ધ ગળ્લો આપણી માતૃભાષામાં નજરે
આવે છે માત્ર દૂધ ખાલકને જેટલું શુભકારી છે તથા જેટલું જલદી પાચન
આપે છે, તેટલું ઘાવતુ દૂધ શુભકારી કે શીઘ્રપાચક હોતુ નથી કેમકે શકા
કરે કે મા રોગી હોય તો, તેના ઘાવણથી રો લાલ ? પરંતુ તે શકા પણ
આ ઠેકાણે આવે તેવી નથી કેમકે આ ભાષા તો નિરોગી છે એટલું
જ નહિ, પણ અમકાર પાત્રીને શુદ્ધ થએલી છે માત્ર આપણે માતૃભા-
ષિત ભૂલી ગયા છીએ તે આપણી ભૂલ આપણે સુધારવાનો યત્ન કરવો
જોઈએ આ વ્યવહાર ગળ્લના અર્થ માટેજ કેવો વિચાર પ્રાચીન શા-
સ્ત્રકારોએ કર્યો છે નિરૂપિતકાર કહે છે કે —

વિ નાનાયેઽય સન્દેહે હરણ દ્વાર ઉચ્યતે ।

નાનાસન્દેહહરણાત્ વ્યવહાર ઇતિ સ્મૃત ॥

વિ, અવ અને દ્વાર એ ત્રણ મળીને વ્યવહાર શબ્દ બન્યો છે.
વિ ઉપસર્ગનો અર્થ વિવિધ, (નાના પ્રકારના) અવ ઉપસર્ગનો અર્થ મદેહ
અને હાડ ધાતુનો અર્થ હરણ અર્થાત્ અનેક પ્રકારના મદેહનુ જેથી
હરણ થાય છે, તે વ્યવહાર મદેહના વારણમાટેજ શાસ્ત્રો રચવામાં
આવ્યા છે પોતાની મિલકતનો કેટલો કેટલો હિસ્સો કેને અપાય, તથા
કયી કયી વસ્તુપર કેનો કેટલો કેટલો હક લાગે છે, તે દેખાડનાર જે
કાયદો, તે વ્યવહાર કહેવાય છે અર્થાત્ આય થવા માટે આ પ્રકરણના
શિક્ષણની ખહુ જરૂર છે

✓ શ્રીદ વિદ્યા.

શ્રીદ વિદ્યા અને શ્રીમદ્ કળા એમ વાગ્વાર ભાલવા તથા લખવામાં
આવે છે, પરંતુ તે વિદ્યા તથા કળાના નામો પણ હાલ ઘણાને માલમ
નથી તે ૧૪ વિદ્યાના નામો માત્ર એક શ્લોકમાજ શ્રીયાશવલક્ય મુનિએ
કહ્યાં છે —

પુગળન્યાયમીમાસાધર્મશાસ્ત્રાગમિશ્રિતા ॥

વેદા સ્થાનાતિ વિદ્યાનાં ધર્મસ્ય ચ ચતુર્દશ ॥ ૧, ૩

૧ પુગલ, ૨ ન્યાય, ૩ મીમાસા, ૪ ધર્મશાસ્ત્ર, ૫ થી ૧૦ સૂધી
૬ વેદાગ, અને ૪ વેદો એ શ્રીદ ધર્મના તથા અતુવિધ પુરૂષાર્થ સાધક
વિદ્યાના સ્થાનો છે

પુરાણ

જે પુરાણને આધુનિક સમાજજ્ઞો વગોવતા કરે છે, તે પુરાણની વિદ્યામા ગણતરી શ્રીયાર્ણવલ્ક્ય સુનિ મોટી પ્રથમ કરે છે, પુરાણ લખ્યા વિના વેદનો અર્થ યથાર્થ સમજાતો નથી, તે માટે પુરાણપદ્ય પ્રથમ આવશ્યક છે એ પુરાણો શ્રીવેદવ્યાસકૃત ૧૮ છે તે સર્વ ન લખાય, તેમણે પણ જે ધર્મનું ખરૂં રહસ્ય જાણવું હોય તો શ્રીમદ્ભાગવત એ એક મહાપુરાણ તો અવશ્ય લખવું જોઈએ મહાપુરાણ કહેવાનું કારણ એ છે કે બીજાં ઉપપુરાણો પણ કેટલાક છે વેદાર્થ માટે કહ્યું છે કે —

इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपवृंहयेत्

विमेल्यल्पश्रुतावेदो मामय प्रहरिष्यति ॥

ઈતિહાસ અને પુરાણોથી વેદાર્થ સંપૂર્ણ થાય છે માટે તે ન જાણનાર અલ્પશ્રુત વિદ્વાનથી વેદ પડે ધીસું છે, કે આ મારો ખોટો અર્થ કરીને મારો નાશ કરશે તેવો વેદના ઉપર પ્રહાર આજ કાલ ચોતરફથી ચોતાને ચોતાની મેળે “ આર્ય ” અને “ વેદધર્મપ્રચારક ” માની લેનારા તરફથી થતો દેખાય છે, જે મોટી નવાઈ છે

ઈતિહાસમા મહાભારત, રામાયણ વગેરે સૂર્યચંદ્રવંશી રાજાઓનાં સંવિસ્તર ચરિત્રોનો સમાવેશ થાય છે પુરાણો વગેરે ઉપર લખેલી ચોટ્ટે વિદ્યાના અથોમા વેદાર્થ સ્પષ્ટ સમજાવવા માટેજ પ્રયત્ન મહુર્ષિઓએ કરેલો છે તે જાણ્યા વિના વેદાર્થ કરવા સ્વામી દયાનંદે જે શ્રમ કર્યો છે, તે લોકોપયોગી ન થના વિદ્યાર્ણવસુ કાણુ થયું છે ખરૂં કહીએ તો પુરાણ એ પાંચમો વેદ છે

ન્યાય

ન્યાયશ્રવેના પણ પ્રથમ શ્રીગૌતમ પ્રણીત ન્યાયદર્શન, તથા શ્રીકણ્ઠાદસુનિ કૃત વૈશેષિકદર્શન એ બે મુખ્ય અને તે પછી તેનાજ સ્પષ્ટીકરણાર્થ થએલા અનેક ન્યાય ગ્રંથો છે, જેના નામ તથા વિષયો જાણવાની ઈચ્છા રાખનારને પ્રતિદ્ધ નૈયાયિક વેદશાસ્ત્ર મુખત મહામહોપાધ્યાય ભીમાચાર્ય ઝળકીકુટ “ ન્યાયકોશ ” નું અવલોકન કરવા યાદ આપીએ છીએ એ ન્યાયકોશકાગ્ર મં ૦ મં ૦ ભીમાચાર્યજી મુખર્ષની સરકારી એલિફન્ટાન કોલેજમા ન્યાયશાસ્ત્ર (Logic) ના ગૃધ્યાપક હતા તેઓ હાલ પેનશન લઈ, ચોતાના વતન ઝળકી ગામમાં બિરાજે છે. તેમના પછી મુખર્ષમાં તેમની જગાપૂરનાર કોઈ મમર્થ નૈયાયિક નજરે

પડતો નથી એ અતિ ખેદજનક છે. હવે તો ન્યાયશાસ્ત્ર જેમની ભણનાની ઈચ્છા હોય, તેમણે અગાળામાં નડિયાશાંતિનગરનિવાસી થયાવિના ન્યાય મળે તેમ નથી.

મીમાંસા

મીમાંસા એટલે વિચાર, વેદના અર્થનો વિચાર કરતી વખતે, જે જે સદેહ ઊઠે, તેના નિવારણ માટે મીમાંસામૂત્રો રચાયાં છે, સુખ્યતાથી વેદમાં કર્મ, જ્ઞાન અને ઉપાસના એ ત્રણ કાંડદ્વારા એ ત્રણે કર્તવ્યનું વિવેચન છે તેમાંથી કર્મપ્રતિપાદક શ્રુતિયોના સ્પષ્ટિકરણાર્થે શ્રીજૈમિની મુનિયે પૂર્વમીમાંસા રચી છે, જ્ઞાનપ્રતિપાદક શ્રુતિયોના સદેહ વારણ માટે શ્રીવેદવ્યાસે ઊત્તરમીમાંસા ગુથી છે અને ઉપાસનાની વ્યવસ્થા માટે શ્રીશાંકિલ્યમુનિયે ભક્તિમીમાંસા બનાવી છે.

ધર્મશાસ્ત્રો

મન્વચ્રિવિષ્ણુહારીતયાજ્ઞવલ્ક્યોશનોગિરાં ।

યમાપસ્તલમ્વર્તા કાત્યાયનવૃહસ્પતી ॥

પારાશરવ્યાસરાણલિપિતા દક્ષર્ગતમૌ ।

જાતાતપો વશિષ્ઠઞ્ચ ધર્મશાસ્ત્રમયોજકા ॥

(યજ્ઞ ૦ ૪—૬)

મનુ, અત્રિ, વિષ્ણુ, હારીત, યાજ્ઞવલ્કય, ઉશના, અગિરા, યમ, આપસ્તળ, સ્વર્ત, કાત્યાયન, વાહસ્પતિ, પારાગર, વ્યાસ, ગાંધી, લિખિત, દક્ષ, ગૌતમ, જાતાતપ, અને વશિષ્ઠ એ ૨૦ ધર્મશાસ્ત્ર સ્મૃતિ ગ્રંથોના ગુપ્તનારા છે.

વેદાંગ

જેમ અગવિના અગ્ની નિરૂપયોગી છે, તેમ વેદના જે ૬ અંગો છે, તેના શિક્ષણ વિના વેદાર્થ કદીપણ સમજાય તેવો નથી.

શિક્ષા, વ્યાક્રણ, નિરૂક્ત, છંદ, ભ્યોતિષ અને કલ્પ એ છ વેદાંગો છે. શિક્ષાથી વેદનો ઉચ્ચાર કેમ કરવો તે જાણી શકાય છે કેમકે એકજ શબ્દ તેના હ્રસ્વ, દીર્ઘ, ઋત તથા ઉદાત્ત, અનુદાત્ત અને સ્વગિત એ ઉચ્ચારના ભેદથી જુદા જુદા અર્થનો બોધક બને છે. વ્યાકરણથી શબ્દોના ધાતુ, નામ અને પ્રત્યયો સાફ છટા છટા સમજવાથી ખરેખર અર્થ શોધી શકાય છે, નિરૂક્તથી શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ જણાય છે અને છંદના જ્ઞાનથી વૃત્તોના રાગ તાલ માલમ પડે છે. ભ્યોતિષથી વેદોક્તકર્મ કયે સમયે કરવું તે

સમયનું સૂચન થાય છે અને સ્વરૂપથી કર્મ કેવી રીતિયે કરવું તેની વિધિ વિહિત થાય છે. મતલબ કે પ્રથમનાં પાત્ર અગો કર્મનું જ્ઞાન (Theory) શીખવે છે અને છઠ્ઠું અગ પ્રયોગ (Experiment) દર્શાવે છે. માટેજ શ્રી ભાગવતમાં ભગવાન કહે છે કે કર્મનું રૂપ જેવું જ્ઞાનીને મળે છે, તેવું અજ્ઞાનીને મળતું નથી.

વિદુષ્કર્મસિદ્ધિસ્વાત્તથા નાવિદુષો મયેત્ ॥

માટે વૈદિક કે અવૈદિક કોઈપણ કર્મ કરતા પહેલા, તેનાં ઉપર પ્રમાણે છ અગો બાણવાજ લેઈએ.

વેદો

એ છ અગ સહિત ૪ વેદો બાણવા લેઈએ. વેદ એટલે પરમાત્માને વિચાર, વાણી, શ્વાસ અથવા સ્વરૂપ, શબ્દબ્રહ્મ કે આજ્ઞા, જે કહો તે તે વેદનું પ્રામાણ્ય ગયા અંકમાં શાસ્ત્રી છવરામ લલ્લુભાઈ એ આપણને બહુ સારી રીતે સમજાવ્યું છે. જેમ પરમાત્મા અનંત છે, તેમ વેદ પણ અનંત છે. અનંતાં વૈવેદ્યા એમ કહ્યું છે તથાપિ જેમ પરમાત્મસ્વરૂપનું અશત પણ જ્ઞાન સાખ્યથી મળે છે, તેમ વેદનું સ્વરૂપ બાણવા તથા વૈદિક કર્મોની સાગતા મિદ્ધિ. માટે શ્રીવેદવ્યાસે તેના ચાર વિભાગો પાડવાથી તે મૂળ અનંત એક વેદના યજ્ઞ (કર્મકાંડ) ને હીધે ૪ વેદો થયા છે. હોતા, અધ્વર્યુ, ઉદ્ગાતા અને પ્રજ્ઞા. એ ચાર યજ્ઞમાં સુખ્ય હોય છે તેમા ઋગ્વેદનું હોતા, યજુર્વેદનું અધ્વર્યુ, સામવેદનું ઉદ્ગાતા અને અથર્વવેદનું પ્રજ્ઞા લેઈએ.

આ રીતે ગૌદ વિદ્યાના નામ માત્ર અને જણાવ્યા છે. જેમની વિગેષ બાણવાની ઇચ્છા હોય. તેઓને પડિત શ્રી ગદ્ગુલાલજી કૃત “આર્યસમુદય” અથ માહેલો “વિદ્યાવાસ્તિકર” વિષય નવા જ્ઞાનપ્રનારક મહાકાવ્યમાં તેમણે આપેલું “ગૌદ વિદ્યા અને ચોસઠ કથા” તુ ભાષણ વાચવાની ભલામણ કરીએ છીએ.

ભીડીને શું કરવું? અનુચિન્તાન.

જયા અકમાં આર્ય જનોને ભીડવાનો સમય પ્રાદ્યમુદૂર્ત દર્શાવ્યો છે. પરંતુ ભીડીને પહેલું કામ શું કરવું? તે મૂલ્યક પણ મનુસ્મૃતિના ચોથા અધ્યાયનો ૯૨ મો શ્લોક જયા અકમાંજ આપ્યો છે તેમાં કહ્યું છે કે,

ધર્મ અને અર્થ, કાયકલેશ, તેનાં મૂળ કારણો તથા વેદનો તત્વાર્થ એ ચોગ્નું અનુચિન્તન એટલે વાર વાર વિચાર કરવો.

નીતિશાસ્ત્ર કે જેમા કેવલ પેસા પેલા કરવાનીજ વાત મુખ્યતાથી હોય છે, તે પણ પ્રાણ મુહૂર્તમાજ હિંવાનુ કહે છે.

પ્રાણે મુહૂર્ત પુરુષસ્ત્યજેન્નિદ્રામતન્દ્રિતઃ ।

પદ્મ પ્રાતઃ પ્રયુજ્ઞાત ધ્યયતિ ધીર્ગુણાધયમ્ (શાંતિધર્મીતિ)

ચિન્તન એટલે વિચાર મનુષ્યમા અને બીજા પ્રાણીઓમા માટે તકાવત એ છે કે, મનુષ્ય દેહમા વિચારશક્તિ આવિર્ભૂત હોય છે અને બીજા પ્રાણીઓમા તે તિરોહિત રહે છે માટે ચોતાની શક્તિવિશેષનો પ્રથમ ઉપયોગ કરવો જો મનુષ્ય સારાસાર વિચાર નહિ કરશે, તે અચ્ચક્ષ મન ગમે તે વિચારપર ચિત્તને ચઢાવી દેશે માટે પ્રથમતઃ સમયનો વિચાર કરવો કે આજે કયી તિથિ, વાર કે નક્ષત્ર છે? આ કારણથીજ આર્ય જનો પચાગને ચોતાના માથાપર ટાગી રાખતા હતા. હાલ તેને બદલે નિત્યનોંધ (Diary ડાયરીઓ) નીકળી છે તે નિત્યનોંધ નો ખરો ઉપયોગ એજ છે કે, આજ મારે કયા કયાં કામો કરવા છે? અને તેના કયા કયા સાધનો તૈયાર છે, તથા કયાં કયાં મેળવવાના છે. માટેજ હિનોપદેશમા કહ્યું છે કે -

को देश कानि मित्राणि कं कालं कां व्ययाममा ।

• कथाह को च मे शक्तिरात्ताचन्त्य मुदुर्मुदु ॥

આમા વાગવાર વિચારવાની ચીજો ગણાવી છે એ શ્લોકનોજ સૂચનાતીમા ઉલ્લેખ પશ્ચિમત ક્રી ગદ્દસાલજી એ નીચે મુજબ કર્યો છે, જે “ નિત્યનોંધ ” ઉપર પણ છપાય છે —

વતતતિવક્ષ

છે આ કયો સમય દેશ કયો વિશાલ,
ને કેટલું ખગ્ગ આવડ તે નિહાળ,
તુ કેાણ શક્તિ તુજ હો હિત આહનાર,
એ વારવાર મન ધાર વિચાર સાર

એ સર્વ વિચારપૂર્વક આજે કયા કયા ધર્મકૃત્યો કરવા છે, તેનો પ્રથમ વિચાર કરવો તે ધર્મકૃત્ય કરવામા કાયકલેશ કેટલો થશે, તે કલેશ મહુન કરવાની આપણામા શક્તિ છે કે નહિ? વળી તેવી શક્તિ આપણામા ન હોય, નો તે ન હોવાનું મૂળ કારણ શુ? કેમકે જો આપણું

શરીર આરોગ્ય હોય તોજ આપણાથી દેહકષ્ટ મહન વાય માટે આરોગ્યતામા આમી જણાયતો તેનું કાળુ ચોધી, જેથી આરોગ્યતાની હાનિ થઈ હોય, તેવા કામો ફરીથી ન કરવાનો નિશ્ચય કરવો. પછી પોતાની આરોગ્યતા પ્રમાણે નિશ્ચયના ધર્મકૃત્યનો નિશ્ચય કરવો, વળી તે દિવસે કંઈ નૈમિત્તિક ધર્મકૃત્ય કરવા જેવું હોય તો તેનો પણ વિચાર કરવો. ધર્મવિચાર પ્રથમ કરી, તરતજ અર્થવિચાર કરવો. કેમકે અર્થ એ ધીમે પુરૂષાર્થ છે અર્થ, વગર અમારનો વ્યવહાર આલી શકતોજ નથી માટે આજે અર્થ અપાદન કરવા માટે ક્યા ક્યા કામો કરવાં છે તેનો, તથા અપાદિત અર્થ (ધન) નો ક્યા ક્યાં કામમાં ડેટલો ખર્ચ કરવો, તેનો પણ વિચાર કરવો, તે અર્થ માટે પણ કાયકલેશ તથા કારણોનો વિચાર કરવો કે ક્યા કામમાં જોણે કાયકલેશ અને વધારે અર્થલાભ થશે અને ક્યા કાર્યમાં વધારે કાયકલેશ અને જોણે અર્થલાભ થશે, તેનો પણ વિચાર કરી પછી આર્થિક કામોમાં લાગવું આ રીતે ધર્મ અને અર્થનો પાકો વિચાર કરીને તરતજ કામ પુરૂષાર્થનો પણ વિચાર કરવો અને છેલ્લે વેદતત્ત્વાર્થનું અનુચિન્તન કરવું. વેદનું તત્ત્વ કેટલાકે ગાયત્રી કહે છે અને કેટલાક પરબ્રહ્મ કહે છે. બેઠિની વાત એકજ છે ગાયત્રીમાં પરબ્રહ્મ સ્વરૂપનું વર્ણન છે પરંતુ સર્વેને ગાયત્રીનો અધિકાર હોતો નથી, તેમ ગાયત્રી એ વેદ-મંત્ર હોવાથી, તેનો ઉચ્ચાર કે વિચાર પયારીમાં થઈ શકે, તેમ નથી તે કાળથી પરબ્રહ્મ સ્વરૂપ સૂચક પ્રાતઃસ્મરણના સ્તોત્રનો પાઠ એજ પહેલું સ્તવ્ય છે જેમાં પોતાના ઇષ્ટ દેવતાનું ધ્યાન તથા તે ઇષ્ટનું જ્ઞાનદાતા મહર્શુરૂપ ધ્યાન તથા વદન તેમજ યથાશક્તિ અને યથાસમય ભગવદ્દામ સ્મરણ એ કામ પયારીમાં બેઠીનેજ કરવાના છે. કેમકે જે બ્રાહ્મમુહર્તે બેઠવા માટે ધર્મશાસ્ત્રકારોએ આજ્ઞા કરી છે, તે સમય વિચાર કરવા માટે અત્યુત્તમ છે તે કાળથી પ્રાતઃસ્મરણ, પ્રભાતિયા, મન્દુત પ્રાદુત ભગવદ્ભક્તો એ ગ્રંથો છે, તેનો નિત્ય પ્રથમ પાઠમાં ઉપયોગ થતો હોતો, તેવો આજે થતો નથી, એજ આ આર્યોવર્તની પરતીની પ્રસિદ્ધ નિશાની છે. વેદતત્ત્વાર્થ એટલે પરમાત્માનું માર્ય ભજન, કીર્તન, ધ્યાન, દર્શન એ માટે તો સર્વ મનુષ્યને જ્ઞાનઅધિકાર છે તે કાળથી ગર્જેન્દ્રમેહ, રામગદ્ય, નાગ્યદૃષ્ટવચ વગેરે સ્તોત્રો, તથા નર્મિદ મહેતા વગેરેના પ્રભાતિયાની પ્રબાનમાં ભંજવી ગરમા આખા મુજગતમાં ગર્જના વતી દુતી, તે દ્વારે દેવ જામણ જોડામાં એકાદાં વૃદ્ધ રામાદો-સ્ત્રીને મુખે આલળવાનો અવસર કદીમદી મળે છે. મોટા ચેહેમેમાં તો

એનું સ્વપ્ન પણ કોઈનેજ આવતું હશે. પ્રાતઃસ્મરણ માટે હુમને મળેલું “સાર્થ સ્તોત્રમંથરુ” એ પુસ્તક અમુલ્ય છે જેની પહોંચ અમે ગુણપૂર્ણ ઉપર લીધી છે, જેમને જોઈએ તેમણે પ્રકાશક પાસેથી મેળવવા પ્રયત્ન કરવો. વળી જે ચાર વાતોનું અનુચિન્તન કરવાનું કહ્યું છે, તે સર્વને માટે સમાન નથી. માટે પોતપોતાના વર્ણાશ્રમ ધર્માનુસાર વિચાર લેનો તેને કરવો. બ્રાહ્મણે પોતાના વટકર્મનો, ક્ષત્રીએ પોતાના રાજકાળનો, વૈશ્યે પોતાના વ્યાપારનો અને શૂદ્રે પોતાની નોકરી ચાકરીનો, તેમજ બ્રહ્મચારીએ પોતાના વિદ્યાભ્યાસનો અને ગૃહસ્થે પોતાના સસારનો વિચાર કરવો. વાનપ્રસ્થ આશ્રમનું તો હાલ નામ માત્રજ છે, કેમકે વનમાં જઈને રહેવાની હાલ કંઈ સગવડ નથી. તેમ કોઈની ઈચ્છા પણ દેખાતી નથી, અને સન્યાસી પણ જે આજ આપણી આંખ આગળ નિત્ય નજરે ચડે છે, તે તો ખરા સન્યાસી પણ નથી. જે સર્વ કામનાનો તથા સસારનો ત્યાગ કરી, એકાંત વાસ કરી રહ્યા હોય તેવા સન્યાસીએ તો પરબ્રહ્મ સિવાય બીજા કોઈનું પણ અનુચિન્તન કરવાનુંજ નથી. પરંતુ કાલ તરફ નજર કરીએ છીએ, તથા શ્રીમદ્ભગવાદ્યાર્થના વચનોનો વિચાર કરીએ છીએ, તો ખાલમ પડે છે કે આ કલિકાલમાં સન્યાસ આશ્રમનો સ્વીકાર એ પશ્ચાત્તાપનુંજ કાગળ દેખાય છે.

અતઃ કલૌ સ સન્યાસ પશ્ચાત્તાપાય નાન્યથા ।

માટે હાલ તો બ્રહ્મચર્ય અને ગૃહસ્થ એ બેઉ આશ્રમનોજ ચારે વર્ણ પ્રથમ વિચાર કરી, પોતપોતાના ધર્મકર્મ તથા અથાજ્ઞન અને સુ-ખેષપલોગમાં આરોગ્યતા સંભાળીને તથા પરમાત્મા તરફ લક્ષ રાખીને વિચારપૂર્વક મન્યા રહેવું.

કલિયુગ.

આર્ય જ્યોતિષશાસ્ત્રના ગણિત પ્રમાણે હાલ ચાલતો સમય ચોથો (કલિ)યુગના નામથી જાણવાય છે. એમાં ધર્મનો એકપાદ કાવચ રહેશે, એવું ભવિષ્ય પૂર્વાચાર્યોએ કહેલું છે. તે કારણથી હાલના મનુષ્યો, પોતાનું કર્તવ્ય બેદરકારથી બરાબર બજાવતા નથી, અને તેમાં પોતાનો જે દોષ, તેને જોયા કે વિચાર્યા વિનાજ સમયને માથે આગેપે છે, અને તેથી પણ જેને સતોષ ન લાગે, તે પોતાનો દોષ નમીળ (પારખ્ય) ઉપર ઢાળી પાડે છે. આરબ્ધ અને સમયના દોષ સવાશે અગટિત નથી,

તથાપિ જેટલો હાલ લોકો કહે છે અને, માને છે તેટલો બધો તે દોષ દેખા
તો નથી સમયનો જે દોષ હોય છે તેતો રાજ ધારે ત્યારે દૂર કરી શકે છે.
તે કારણથીજ રાજા કાલસ્ય કારણમ્ એમ કહેવાય છે. અને પ્રારબ્ધનો
દોષ પણ ચોગી તથા ભગવદ્ભક્તો દૂર કરી શકે છે તથાપિ હાલમાં
બહિરમા કહેવાતા તથા દેખાતા જે મન્યાસીઓ છે, તેઓ જોઈએ તેવા
ચોગી નથીજ તેમ ભગવદ્ભક્તો પણ નથી તેથીજ લોકો પ્રારબ્ધ તથા
કાળને માથે પોતાનો સંપૂર્ણ દોષ ઉતારી, પોતાને નિર્દોષ દર્શાવવા ક્ષંક્ષાં
મારે છે તેવીજ રીતે એક કવિયે આ કલિયુગને માથે બધી બાબતોના
દોષનો દોષલો ચઢાવ્યો છે, અને કહ્યું છે કે —

ધર્મ પ્રવર્જિતસ્તપથ ચાત્ર સત્યચ દૂર ગતમ્ ।

પૃથ્વી મન્દફલા જના. કપટિનો મૌલ્ય સ્થિતા પ્રાણનાઃ ॥

રાજા દણ્ડપરો વિચારરહિતઃ પુત્રા. પિતૃદેષિણો ।

માર્ગા મર્ત્યવિરોધિની કલિગુને ધન્યા જના યે મૃતાઃ ॥

ધર્મ જતો રહ્યો છે, તપ અલિપ્ત થયું છે, સત્ય દૂર ગયું છે, બુદ્ધિમાં
પાક ચોછો ઉત્તર છે, માણસો કપટી બન્યા છે, પ્રાણલો મૂઠ થયા છે,
અવિચારે રાજા દડ તપર છે, પુત્રો પિતાનો દ્રેષ કરે છે પરણેલી બેરી
પનિસાથે કકાસ કરે છે, એવા આ કલિયુગના મમયમા, એમ માન્યું
જોઈએ કે જે જતો આવો સમય જોવા વગર મૃત્યુને પામ્યા, તેઓને
ધન્ય છે કેમ કે જો આજે તેઓ જીવતા હોત તો તેમને પણ આવો
હુ બહુ સમય અનુભવવાની દરજ પડત અને તેઓ લાગે છે કે જો આવશે
આપણે પોતાનો દોષ પડે જોઈને, તે દોષ દૂર કરવા ચત્ર કરીશું, તો
સમયનો દોષ દૂર કરવા માટે ગભા તરફથી આપણને સહાયતા મળશે
અને પ્રારબ્ધનો દોષ મટાડવાને માટે પણ જો આપણે ધર્મનો આચાર
પાળીશું, તો પરમાત્મા પણ આપણા ઉપર અનુગ્રહ કરશે. માટે કલિ-
યુગના નામથીજ કમીને પોતાના કર્તવ્યથી પાછા ન હો. આપણે તો
આર્ય છીએ, એવું ખરી રીતે સમજી અને પોતાના કર્તવ્ય ધર્માચરણમાં
મગ્ન રહેો આર્યનું લક્ષણજ એવું કહ્યું છે —

કર્તવ્યમાચરન્ કર્મ સમર્તન્યમનાચરન્ ।

તિષ્ઠતિ પ્રાણાચારં સતુ ચાર્યે ક્ષતિ સ્મૃતઃ ॥

જે શાસ્ત્રોક્ત કર્તવ્ય કર્મને આચરે છે, અને અકર્તવ્ય (નિષિદ્ધ કર્મ)
ને આચરતો નથી, તથા પોતાના પ્રજ્ઞતિનિદ્ધ વર્ણાશ્રમના ધર્મમાં જે
જોડે છે, તેને આર્ય કહ્યો છે માટે કલણલથી કરીને અનાર્ય કર્મનું આચ-
રત બને, તેટલું અટકાવવાની જરૂર છે.

વાસુદેવ

વાસ. સર્વનિવાસશ્ચ વિશ્વાને यस્ય ટોમસુ ।

તસ્ય દેવ પર બ્રહ્મ વાસુદેવ इतीरित ॥

(ધર્મવર્ષર્ત કૃષ્ણખંડ અ ૮૭)

સર્વનાસૌ સમસ્તંચ વસત્યતેતિ વૈ યત ।

તત સ વાસુદેવેતિ તિદ્ધિઃ પરિગીયતે ॥

(વિઘ્નુપુરાણ ૧, ૨)

મર્ગાણિ તત્ત્વ ભૂતાનિ વસન્તિ પરમાત્મનિ ।

ભૂતેષ્વપિ ચ સર્વાત્મા વાસુદેવસ્તત સ્મૃત ॥

ભૂતેષુ વસતે સોઽન્તર્મસન્ત્યગ્ર ચ તાનિ યત્ ।

ધાતા વિધાતા જગતા વાસુદેવન્તતઃ પ્રભુ ॥

(વિઘ્નુ, ૬)

વસનાત્ સર્વભૂતાના વસુત્માન્ દેવયોનિત ।

વાસુદેવસ્તતો યેઘો વૃહત્પાત્ વિષ્ણુરચ્યતે ॥

મહાભારત ૫, ૧૦, ૩

વાસુદેવપરા વેદા વાસુદેવપરા મયા ।

વાસુદેવપરા યોગા વાસુદેવપરા ક્રિયા ॥ ૨૮ ॥

વાસુદેવપરં જ્ઞાત વાસુદેવપર તપ ।

વાસુદેવપરો ધર્મો વાસુદેવપરા ગતિ ॥ ૨૯ ॥

(શ્રીભાગવત ૧, ૨)

વાસુદેવ એ ભગવન્નામ છે તેના આધિભૌતિક, આધ્યાત્મિક અને આધિદેવિક એમ ત્રિવિધ અર્થ શાસ્ત્રમાં કર્યા છે ભૌતિક અર્થ ઇન્દ્રિયાસથી સમજાય છે તે એ છે કે વસુદેવજીના પુત્ર તે વાસુદેવ (શ્રીકૃષ્ણ) છે. આધ્યાત્મિક અર્થ યોગશાસ્ત્રથી જણાય છે તે એ છે ઘટઘટમાં જે સાક્ષી રૂપ રહ્યા છે તે વાસુદેવ (અતર્ક્યાત્મા) છે. અને દેવિક અર્થ વેદશાસ્ત્રથી માલમ પડે છે. તે એ છે મત્સ્યિત્ અને આનંદ ત્રણેમય જે પોતે જ પોતાથી ઇચ્છા અને શક્તિ વડે અમુક અગ્નિના આવિર્ભાવ અને અમુક અંશનો તિરેલાવ કરી વિન્નરૂપ લીલા (ક્રીડા) કરી રહ્યા છે તે સર્વ વ્યાપક વાસુદેવ (વિઘ્નુ) આ ત્રણે અર્થોના અવિરોધ દર્શાવવા માટેજ

પરાતપર પરમાત્માને શ્રીપુરાણ પુરૂષ અથવા પૂર્ણપુરૂષોત્તમ કહે છે. તેજ મર્વ જગતનો ઉદ્ધાર કરવા અર્થે શ્રીકૃષ્ણરૂપે પ્રગટ્યા છે.

શ્રીમદ્બ્રહ્માચાર્યજી પોતાના “તત્ત્વદીપ” નિબંધ ગ્રંથના પ્રકાશના મગલાચરણમાં લખે છે કે —

સર્વોદ્ધારપ્રયત્નાત્મા કૃષ્ણઃ પ્રાદુર્વમૂવહ ।

સર્વ (પ્રાણીમાત્ર) ના ઉદ્ધારનો અયતન કરનાર પરમાત્માજી શ્રીકૃષ્ણ પ્રકટ થયા છે તેઓ જ્યારે ભૂતલપર શ્રીવસુદેવના પુત્રરૂપે ધિરાજતા હતા, તે સમયે પણ જે જે જીવો તન્મય થયા, તેમનો ઉદ્ધાર તેમણે તત્કાલ કર્યો છે અને તેની પૂર્વ તથા તે પછી પણ યોગીઓ તથા ભગવદ્ભક્તો, જેઓ તેમના ધ્યાનથી તન્મય થયા તેમનો ઉદ્ધાર કર્યો છે, કરે છે અને કરશેજ એવી શાસ્ત્રથી ખાત્રી થાય છે એટલુંજ નહિ પણ જેઓ તન્મય થયા નથી, તેઓને પણ તેમ થવાના સાધન માટે શ્રીભાગવતરૂપે પણ તેઓજ આજ પોતાનું સ્વરૂપ દર્શાવી ગયા છે. શ્રીભાગવત યથાર્થ સદ્ગુરૂપાને લાણી, તેમાં વર્ણવેલા ચરિત્રોમાંથી જે જે ચરિત્ર તરફ આપણા મનનું આકર્ષણ શ્રીકૃષ્ણ કૃપાથી વાય તે, સ્વરૂપની સેવા અને કથા નિરતર પૂણે પ્રેમથી દૃઢ આસ્થા પૂર્વક કરવાથી જરૂર તન્મય થવાય તેમ છે અને તેજ કારણથી સર્વ વેદો, સર્વ યજ્ઞો સર્વ યોગો, સર્વ કર્મો, સર્વ જ્ઞાન, સર્વ તપ, સર્વ ધર્મ, અને સર્વ ગતિ એનું પદ્મ રૂપ (શ્રીકૃષ્ણ) છે, એમ મથાળે મૂકેલા જે શ્લોક વડે એજ ભાગવત આપણને યોધે છે તથા તેનો દૃષ્ટાંત પણ બતાવી દે છે કે —

તમો મગવતે તુમ્યં વાસુદેવાય ઓમહિ ।

પ્રદુમ્નાયાનિરુદ્ધાય તમ સર્કર્પણાય વ ॥ ૩૭ ॥

इति मूर्त्यभिधानेन मन्त्रमूर्तिममूर्तिकम् ।

यजते यज्ञपुरूप स सम्यग्दर्शन पुमान् ॥ ૩૮ ॥

(શ્રીભાગવત ૧, ૫)

ભગવાન આપને પ્રણામ વાસુદેવનું ધ્યાન કરીએ છીએ પ્રદુમ્ન અનિરુદ્ધ અને સર્કર્પણને પ્રણામ એ ચાર મૂર્તિના નામથી અમૂર્ત એવી મત્રમૂર્તિરૂપ યજ્ઞપુરૂષને જે યજે છે, તે પુરૂષ સમ્યગ્દર્શન (તત્ત્વદૃષ્ટા) થાય છે

આચારની આવશ્યકતા.

આચાર પરમો ધર્મ ધ્રુવ્યુક્ત. સ્માર્ત યત્ર ચ ।
તસ્માદસ્મિન્ સદાયુક્તો નિત્યં સ્વાદાત્મવાન્ દિજઃ ॥ ૧૦૮ ॥
આચારાદિચ્યુતો વિમો ન વેદફલમશ્નુતે ।
આચારેણ તુ સંપુક્ત સંપૂર્ણફલભાગ્ ભવેત્ ॥ ૧૦૯ ॥
પરમાચારનો દષ્ટ્વા ધર્મસ્ય મુનયોગતિમ્ ।
સર્વસ્ય તપસો મૂલમાચારં જણ્હુઃ પરમ ॥ ૧૧૦ ॥

(મનુસ્મૃતિ અધ્યાય ૧)

શ્રુતિ (વેદ) મા કહેલો અને સ્મૃતિ (ધર્મશાસ્ત્ર) મા કહેલો આચાર એ બેમાં ધર્મ છે માટે આત્મવાન્ એટલે પોતાના હિતની ધૃષ્ટિ કરનાર જીનેન્દ્રિય દ્વિજ (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય, વૈશ્ય) એમણે નિરતર આચાર મા તરફ રહેલું આચારહીન વિપ્ર વેદોકત કર્મ કરે, તો પણ તેને તેનું ચધાર્થ ફળ મળતું નથી અને જે આચાર્યુક્ત રહીને વેદિકકર્મ કરે, તેને તેનું મપૂર્ણ ફળ મળે છે ધર્મનો આધાર આચારજ છે, એમ જોઈને, મર્વ તપો (ધર્મવિચાર) નું ગ્રેષ્ઠ મૂળ આચાર છે, એમ મુનિ (મનનશીલ નપિ) એ સ્વીકાર્યું છે

આચાર એટલે આચરણ પરંતુ તે શ્રુતિ અને સ્મૃતિમાં કહેલાં કર્મવ્યનુ આચરણ તેને મદાચાર કહે છે કેમકે શ્રુતિ સ્મૃતિના જે વચનો છે, તે સત્ છે, અને તે પ્રમાણે ચાલનાર યુગ્મો પાત્ર મત્યુગ્મો કહેવાય છે તેથી ધર્મશાસ્ત્રોક્ત આચારને મદાચાર કહે છે તેવો સદાચાર આર્યાવર્તમાજ પ્રાચીન કાળથી ચાલ્યો આવે છે આજ કાલના નવા વેદાંતીઓ શાસ્ત્રોક્ત મદાચરણ છોડે છે અને તેમાં પ્રમાણ કહે છે કે --

કર્મણાવચ્યતે જન્તુર્નિચયા ચ પ્રિમુચ્યતે ।

તસ્માદ્ધર્મ ન કુર્જન્તિ જત્તવઃ કારકાર્જિનઃ ॥

કર્મ કરવાથી પ્રાણીને કર્મના ફળરૂપ બંધન થાય છે, અને જ્ઞાનથી મુક્તિ વધાય છે, માટે શાસ્ત્રના પારને ભેનારા ચતિયો કર્મો કરતા નથી. પરંતુ આ વચનનો અર્થ કર્મ ન કરવા એવો થતોજ નથી કેમકે ગીતામાં કહ્યું છે કે -- નહિ કાંચિત્ ક્ષણમપિ જાતુતિષ્ઠ્યન્યકર્મકન્ ॥

કેમકે કોઈપણ મનુષ્ય એકદમ પણ કર્મ કર્યાવિના રહી શકતો નથી. માટે મિથ્યા વેદાન્ત બંધુવાનો કાળ ચાલનારાનું, સદાચરણ છૂટી જાય

છે, અને દુરાચારણ તથા યથેચ્છ વર્તન શીરૂ થાય છે તેવા અકર્મ તથા વિકર્મનું ફળ તેમને આલોક પરલોકમા જરૂર લોગવ્યાપિના છુટકોજ નથી માત્ર શાસ્ત્રમા જે કર્મથી બંધન થાય, એવા વચનો છે, તેના બરે અર્થ, સકામ કર્મો કરવાથી, ફળરૂપ બંધન થાય છે એવો છે અને જે નિષ્કામ (ફળની ઈચ્છાવિના), શાસ્ત્રોક્ત કર્મ કરે છે, તેને બંધન થતું નથી એવા નિષ્કામ કર્મ કરનારનેજ યતિ, (સન્યાસી) કહે છે. ગીતામા કહ્યું છે કે —

અનાશ્રિત કર્મફલં કાર્યં કર્મ કરોતિ ચ. ।

ન સંન્યાસી ચ યોગો ચ ન નિરશ્રિત્ત્વં ચાક્રિય. ॥

કર્મફળની અપેક્ષા ન કરતાં, આ શાસ્ત્રોક્ત કર્મ, આપણું કર્તવ્યજ છે. એમ માનીને જે કરે છે, તેજ સન્યાસી અને તેજ યોગી છે પરંતુ જે શાસ્ત્રોક્ત કાર્ય (કર્તવ્ય) નો ત્યાગ કરે છે, અને ઘરમા શાસ્ત્રોક્ત અગ્નિ રાખતા નથી, તે સન્યાસી (યતિ) નથી, તેમ યોગી પણ નથી એજ વાત શ્રી વેદવ્યાસ મુનિએ ઉત્તર ભીષ્મમાના ચોથા અધ્યાયના પ્રથમ શ્લોકમા—શાચારદર્શનાત ॥

એ સૂત્રમા દર્શાવી છે તથા તેના ભાષ્યમાં શ્રીમદ્ મધ્વાચાર્યજી વર્ગે આચાર્યોએ સ્પષ્ટ કરી છે, તથા નીચલું વચન ટાકી કહ્યું છે કે—

અતીતાનાગતજ્ઞાની ત્રૈલોક્યોદ્ધરણક્ષમ ।

પ્રતાદ્યશોડપિ નાન્વાર શ્રૌત સ્માતં પરિત્યજેત્ ॥

જે ભૂત ભવિષ્યને બાણ છે એટલે ત્રિકાલજ છે, તથા ત્રિલોકીને ઉદ્ધાર કરવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે એવા (વર્ણિત વિશ્વામિત્રસમાન યોગીઓએ) પણ શ્રુતિ, સ્મૃતિમા કહેલો સદાચાર છોડવો નહિ

વર્ણી વેદાન્તીઓ જે મોક્ષની ઈચ્છાથી મત્કર્મ છોડવા તૈયાર થાય છે. તેવો મોક્ષ તો નિષ્કામ કર્મ કરવાથી જરૂર મળે છે ગીતામાં કહ્યું છે કે —કર્મણેવાહિ સસિદ્ધિમાસ્થિતા જનકાદયઃ ।

યોગીશ્વર ચાતુર્વલ્કય સદ્ગુરુ પાસેથી જેણે વેદાન્ત જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું એવા શ્રી જનકાદિ સર્વર્ષિયો પાપ નિષ્કામ કર્મ કરીનેજ મસિદ્ધિ (મોક્ષ) ને પામ્યા છે, કેમ કે નિષ્કામ શાસ્ત્રોક્ત કર્મ કરનારનું અત ક્રણુ શુદ્ધ થાય છે ચિત્ત શુદ્ધિ વતા જ્ઞાન થાય છે. જ્ઞાન થયા બાદ અનન્ય પ્રેમરૂપા ભક્તિ ઉપજે છે અને તેવી ભક્તિથીજ ભગવત્સાક્ષારકાર થાય છે માટે આચાર એટલે શાસ્ત્રાન્ત મત્કર્મ કરવાની સર્વને આસ જરૂર છે

શારંગી ત્રિપ્લાચાર્ય વચ્ચે.

શ્રી આર્યધર્મસુધા.

પુસ્તક ૧ હું.

સંવત ૧૯૬૧ મીનમાસ.

અંક ૩ નો.

ધર્મોપદેશની આવશ્યકતા.

(૫૬, રાગ ભેગીઝા.)

૧. મનુજે સુખી રહો સહુ કોય, ધર્મ ધરીને હો — ટેક.
- આંચો પર પરાથી ધર્મ, સમજે વેદશાસ્ત્રથી મર્મ,
- તે અનુસારે કરે સુકર્મ, રાખો શર્મ, નિજકુળની. —
૨. ધર્મે પામો અખિલ વિલાસ, ધર્મે ટાળો યમનો ત્રાસ,
- યાજે શ્રીહરિપદના દાસ, વિના પ્રમાસ, સહુ સરશે —
૩. કરવા ધર્મ તણો નિર્ધાર, યાપો શાળા કરી વિચાર,
- શીખે કન્યા અને કુમાર, બાણે સાર શાશ્વતણો —
૪. ઉત્તમ પુસ્તક ઘણું રચાય, જેથી સાચું જાણ મમજાય,
- જનના સ શય સઘળા બાય, હરિગુણ ગાય ભક્તિ ધરી. —
૫. એવી કૃપા કરો કમળેશ, જે અધર્મતણો નહિ લેશ,
- ગોવર્ધનના ટાળો કલેશ, શુભ ઉપદેશ, કરવાથી

ધર્મ.

વેદમણિહિતો ધર્મઃ હ્યધર્મસ્તદ્વિપર્યયઃ ।

વેદો નાચયણ સાક્ષાત્ સ્વયંમૂરિતિ શુશ્રુમઃ ॥

(શ્રીભાગવત)

વેદમાં જેનું કર્તવ્યરૂપે પ્રતિપાદન કર્યું છે, તે ધર્મ અને તેથી વિપરીત એટલે વેદ જેને અકર્તવ્ય કહ્યું છે તે અધર્મ છે. આમ માનવાનું કારણ એ છે જે વેદ કેઈના બનાવેલો નથી, પરંતુ વેદ એ સ્વયંભૂ સાક્ષાત્ નારાયણની વાણી હોવાથી તદ્રૂપ છે એ વેદ શ્રી બ્રહ્માજીને પ્રથમ શ્રી નારાયણે સંભળાવ્યા, શ્રી બ્રહ્માએ પોતાના પુત્રો મહર્ષિયોને ભણાવ્યા, એમ ચરંપરાથી વેદ આવેલા છે, તેથી તેને શ્રુતિ કહે છે એ વેદમાં કહેલા કર્તવ્ય અને અકર્તવ્યનું જ સ્મરણ કરીને ઋષિઓએ પોતપોતાના પુત્ર

તથા શિષ્યોને ધર્મ શીખવ્યો છે, તેથી ધર્મશાસ્ત્રને સ્મૃતિ કહે છે
 શ્રુતિ સ્મૃતિમાં વિરોધ છેજ નહિ પરતુ દેશ, કાળ અને પાત્રનો ભેદ
 વિચારીને મહર્ષિયોએ બોધ કરેલો છે, તેથી તેમાં ઉપલક્ષ્ય નજરે નોતાં
 સાધારણ માણસને કોઈ કોઈ ઠેકાણે વિરોધ દેખાવાનો સભવ છે એટલા
 માટેજ સદ્ગુરુ કરવાની જરૂર છે ગુરુના મુખથી શ્રવણ થતા તેવા વિરોધને
 યથાર્થે પરિહાર થઈ, શિષ્ય સશય રહિત થાય છે ગુરુ શિષ્યને ખતાવે છે
 આ વચન અમુક દેશ માટે, આ વચન અમુક કાળ માટે અને આ વચન
 અમુક પાત્ર (અધિકારી) માટે છે આવી વ્યવસ્થા ધર્મશાસ્ત્રના નિબંધ-
 કારોએ ઘણે ઠેકાણે પોતપોતાના પુસ્તકોમાં કરેલી દેખાય છે તે વ્યવસ્થા
 સદ્ગુરુ પાસે શીખીને, પોતપોતાના અધિકાર અનુસાર, ધર્માચરણ કરવું.
 વેદ ભગવાન પડે આજ્ઞા કરે છે કે “ધર્મમ્ ચર । ધર્મનું આચરણ કરો”
 અને એજ વેદનો ઉપદેશ સદ્ગુરુઓ પોતપોતાના શિષ્યોને કરે છે કોઈ
 કહેશે કે તેવા ગુરુઓજ હાલ કયા છે ? આ શકા પણ નિરર્થક છે ગુરુઓ
 ઘણા છે અને ઘણા થઈ ગયા તેઓના ગ્રંથો પણ તૈયાર છે, એટલુંજ નહિ
 પણ અત કરણ શુદ્ધ હોય તો અતર્થાગીરૂપે પ્રેરણા કરવા માટે જ્ઞાના હૃદયમાં
 પણ પરમાત્મા તૈયાર બેઠા છે પરતુ ધર્મ જાણવાની ઇચ્છા (જિજ્ઞાસા)જ
 લોકોમાં દેખાતી નથી, તેનો પૂરાવો શોધવા જવો પડે તેમ નથી આ
 નાનકડા ચોપાનિયાની એકેક નકલ હુમે ઘણા ગૃહસ્થો ઉપર વગર માંગે
 અને વગર દામે નમૂના તરિકે મોકલી છે તે બેઈ તપાસી નકામી જણા-
 ય, તો ભલે પાછી મોકલે, અથવા તો હુવે પછી ફરી ન મોકલવાની
 ખબર આપે, પરતુ તેને જોયા કે વાચ્યા વગરજ કેટલાકો તો તેને
 હાથમાં લેતાજ જાણે ડરતા હોય તેમ (robbed) પાછી ફરવે છે આથી
 શુ જણાય છે ? લોકોની જિજ્ઞાસાનો અભાવ કે ખીલુ કઈ ? વળી હુમે
 તો અમારી યથાશક્તિ વર્ષ દિવસે એક રૂપરડી લઈને થોડા ઘણા
 ઉપદેશની દિશા દેખડાવીએ છીએ પરતુ જે સદ્ગુરુ છે તેને તો રૂપરડીની
 પણ દરકાર નથી તો તે તેમને ચેર બેઠા કેમ મળશે ? ત્યારે તેને શુ જો-
 ઈએ છે ? તે વિધિ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ગીતામાં સ્પષ્ટ કહી સલાખવી છે:—

તદ્વિદિ પ્રણિપાતેન પરિપ્રશ્નેન સેવયા ।

ઉપદેશ્યાંતે તે જ્ઞાનં જ્ઞાનિનસ્તત્ત્વદર્શન ॥

તત્ત્વનું દર્શન કરનાર જ્ઞાનીઓ તેમની પાસે જઈને પ્રણિપાત (ઉત્તમ
 શીતે વદન) કરવાથી, ફરી ફરી ગ્રંથો પૂછવાથી, તથા તેમની સેવા

કરવાથી તે જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરે છે. તેમનાથી તુ તે જાણુ કેમકે ઉપલી ત્રણ ક્રિયાથી હીન પુત્ર કે સિધ્ધને પણ ઉપદેશ ન કરવો એમ ધર્મશાસ્ત્રે શુરુને આજ્ઞા કરીછે. માટે આ ત્રણ ક્રિયાયુક્ત થયુ એ જુદાસુતુ પ્રથમ કર્તવ્ય છે કેઈ કહે કે એટલી માથાફૂટ કરીને ધર્મ જાણવો અને પછી તે પાળવો તેમા લાભ શુ? એના કરતા તો સ્વતંત્રતાથી સ્વચ્છંદે વર્તવું શુ ખોટું છે? તેને જવાબ ધર્મશાસ્ત્રે અગાઉથી જ દીધેલો છે તે એ કે —

શ્રુતિસ્મૃત્યુદિતં ધર્મમનુતિષ્ઠન્ હિ માનવ ।

इह कीर्तिमवाप्नोति प्रेत्य चानुत्तमं सुखम् ॥

(મનુ અ ર શ્લોક ૮)

જે મનુષ્ય નહીં શ્રુતિ અને સ્મૃતિમા ઉપદેશ કરેલા ધર્મને પાળે છે, તે આલોકમા કીર્તિ મેળવે છે અને મૂઆ પછી પરલોકમા અનુત્તમ સુખ પામે છે. અર્થાત્ ધર્મ પાળવાથી આલોક પરલોક બેઉમા સુખ મળે છે જેઓ ધર્મ પાળતા નથી, તેઓ મનુષ્યજ નથી મનુષ્યરૂપે જ મૃગાચરંતિ એટલે તેઓ મનુષ્યરૂપે એક જાતના પશુઓજ ચરે છે વળી કહ્યું છે કે —

आहार निद्रा भय मैथुनञ्च ।

सामान्यमेतत्पशुभिर्नराणाम् ॥

धर्माहितेषामधिको विशेषः ।

धर्मेण हीना पशुभिः समाना ॥

આહાર, ઉંઘ, ભય અને નરમાદાનો મયોગ, આ ચાર આચાર પશુઓમા અને મનુષ્યોમા સાધારણ છે પરંતુ પુરુષમા ધર્મ એ એક અધિક વિશેષ છે જે માણસો ધર્મથી રહિત છે, તે પશુઓની મમાન છે. માત્ર તેની આકૃતિ પશુ જેવી નથી, તેથી તેમને માણસ કહેવા પડે છે. આથી સાક્ષ સમજાય છે કે ધર્મવાળો માણસ આહારવિહાર (ખાવા પીવા)મા, ઉંઘવા જાગવામા, ડરનિડરમા, અને વિવાહસંબંધમા વિચાર-પૂર્વક વર્તે છે તેથી ઉલટો અધર્મી મનુષ્ય ગમે ત્યાં, ગમે તેના હાથના, ગમે તે પદાર્થનું, ગમે તે સમયે અવિધિથી ખાનપાન કરે છે, ગમે ત્યાં, ગમે ત્યારે નિદ્રાવશ થાય છે, જ્યાં અને જેનાથી નહિ ડરવતું ત્યાં અને તેનાથી ડરે છે, તથા ગમે તે કુળ કે ગોત્રનો, ન્યાત કે જાતનો વિચાર કે તપાસ કર્યા વગર ગમે તેની કન્યા પરણી લાવે છે. તેઓની આ લોકમાં અપકીર્તિ થાય છે, તથા પરલોકમા જે કુળ મૂલા પછી મળવાનું ધર્મશાસ્ત્ર કહે છે, તે તો જુદું માટે સૌને સુખ ભોઈએ છે, અને તે મેળવ-

વાનો ઉપાય ધર્મ/સિવાય ખીલે છેજ નહિ. એજ વાત પડિત શ્રી ગદ્ગદા
લજ્જા નીચલા દોહરામા દર્શાવી દીધી છે —

‘હેતુ ત્રણ પુરુષાર્થનો, મુખ સાધન મુખ મૂળ,
જન્માન્તર ક્ષણબધ હર, ઈશ્વર મન અનુકૂળ.’

અને જગદ્ગુરુ ઉપદેશદાતા શ્રી વેદ વ્યાસાચાર્ય કહે છે કે:—

ऊर्ध्वं वातुर्विरोध्येष न हि कश्चिच्छृणोति मे ।

धर्मादर्थश्च कामश्च स किमर्थं न सेव्यते ॥

હું ઊંચા હાથ કરીને પુંકાર છું, પરંતુ કોઈ મારે સાભળતું નથી ‘ધર્મ-
થીજ અર્થ અને મનકામના પૂર્ણ થાય છે, તે ધર્મનું શા માટે સેવન
કરાતા નથી ધર્મનેજાણવો અને પાળવો એ મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે.

શૌચ.

નિત્ય કર્મમાં ઊડીને પ્રથમ પથારીમાં ઝેડા ઝેડાંજ લગવાનું,
આચાર્ય તથા પુરુષાર્થે સિદ્ધિનું અનુચિન્તન કરવાનું ગયા અકમાં દર્શાવ્યું
છે તે પછી ધીછાનાનો ત્યાગ કરીને પહેલું કામ શું કરવું તે ધર્મશાસ્ત્ર
કહે છે કે —

शौचे यत्न सदा कार्यः शौचमूलोद्विजस्मृतः ।

शौचाचारविहीनस्य समस्तानिष्फलाः क्रियाः ॥

शौचचद्वિવિधंप्रोक्तं बाह्यमाभ्यन्तरं तथा ।

मृज्जलाभ्यांरમृतं बाह्यं भावशुद्ध्या तथान्तरम् ॥

अशौचतुपर्याह्यं तस्मादाभ्यन्तरं परम् ।

उभयेन शुचिर्यस्तુ सशુचिर्નેतर. શુચિઃ ॥

નિરંતર શૌચ (પવિત્રતા) માટે પ્રયત્ન કરવો, કેમકે ‘બ્રાહ્મણ,
ક્ષત્રીય, અને વૈશ્ય એ ત્રણ દિવ્જ કહેવાય છે, તેનું મૂળ કારણ શૌચ છે.

ત્યારે શું શૂદ્ર ઇત્યાદિકને શૌચ પાળવાની જરૂર નથી ? ના તેને
યજ્ઞ જરૂર તો છેજ, પરંતુ તેને ધર્મશાસ્ત્રનું બંધન નથી. કેમકે ધર્મ-
શાસ્ત્રે તેને ત્રૈવર્ણિકની ચાકરી કરવાની કહેલી હોવાથી, શાસ્ત્રના નિયમસર
તેનાથી પળાવાનો સંભવ નથી; વળી જેની ચાકરીમાં રહે, તેના સત્સં-

ગથી, હુકમથી તથા તેને પ્રસન્ન કરવામાટે તેને સ્વચ્છ રહેવાની ફરજ પડે છે આ કારણથી શુદ્ધેથી નિત્યકર્મ યથાકાળ ન બને તો તેને માટે ધર્મશાસ્ત્રે દોષ લખ્યો નથી

જે 'દ્વિજ શૈવ્ય (પવિત્રતા) ના આચારથી રહિત છે, તેનાં સંઘળાં કામો નિષ્ફળ થાય છે તે શૈવ્ય એ પ્રકારનું કહ્યું છે એક બાહ્ય (બહારનું) તથા બીજું આભ્યંતર (અંત કરણનું) માટી અને જળથી સરીરની બહારની શુદ્ધિ કહી છે અને વિદ્યા, તપ તથા જ્ઞાનથી અંત કરણની (આભ્યંતર) પવિત્રતા કહી છે અપવિત્રતા કરતા, બાહ્ય શૈવ્ય ઉત્તમ છે અને તે બાહ્યશુદ્ધિ કરતા આભ્યંતર શુદ્ધિ ઉત્તમ છે, માટે બાહ્ય અને આભ્યંતર બેઉ પ્રકારની શુદ્ધિ જે રાખે છે, તેજ બંને શુદ્ધિ (પવિત્ર) છે તે સિવાય બીજી, જે બેમાથી એક જાતની શુદ્ધિ રાખે છે તે અથવા બિલકુલ નથી રાખતો તે શુદ્ધિ નથી

માટે પાવનતા એ આર્યધર્મમા મુખ્ય છે આ ઉપરથી એમ નહિ, જાણવું કે બીજા ધર્મોમા બિલકુલ પવિત્રતા છેજ નહિ જ્યાં પવિત્રતા નહિ, ત્યાં તો ધર્મજ નહિ પરંતુ જેટલો અને જેવો પવિત્રતાનો આગ્રહ આર્યધર્મમા જણાય છે, તેટલા આગ્રહ પરધર્મમા દેખાતો નથી, આ કારણથી આર્યધર્મની સાથે બીજા કોઈ પણ ધર્મની મરખામણી થઈ શકે તેમ નથી આર્ય શબ્દનો અર્થજ પવિત્ર, શ્રેષ્ઠ એવો છે. આર્યધર્મ એટલે પવિત્ર ધર્મ, શ્રેષ્ઠ ધર્મ પવિત્ર ધર્મ પાળવા માટે પવિત્ર સ્થળ પણ જોઈ એ તે માટેજ આ આર્યવર્ત દેશ બ્રહ્મણ્યે નિર્મિત કર્યો છે

અથમ શૈવ્ય એટલે મળમૂત્રનો ત્યાગ તે સળધર્મ પલ્લુ બહુ વિચાર આર્યશાસ્ત્રમા કરેલો છે મળમૂત્ર ત્યાગ માટે કયે સમયે, કયી કયી દિશાએ મુખ રાખવું ? કયે કયે સ્થળે મળમૂત્રનો ત્યાગ કરવો અને કયે કયે સ્થળે ન કરવો મળમૂત્ર એ દેહરૂપી મકાનમા નિત્ય નિપજતો કચરો પૂંજે છે જેમ પથારી ઉપાડતાજ ઘરને વાળીઝાડી, ધોઈધોઈ સાફ કરવું એ રહેઠાણની સ્વચ્છતા માટે આવશ્યક છે, તેમજ શરીરમા રહેલા મળમૂત્રનો ત્યાગ કરી દેહને ધોઈધોઈ સ્વચ્છ કરવું એ દેહની આરોગ્યતા માટે આવશ્યક છે જેમ ઘડીઆળના બે કાટા તરફ નજર કર્યા વગર બંને સમય સમજતો નથી, તેમ આ ઘટ (દેહ) રૂપી ઘડી (ઘડીઆળ)ની ચાલ જોવા માટે ઝાડો અને પિશાબ એ બે હાજતો તપાસવાની છે જેમ ઘડીઆળના કાટા તેને બરાબર સ્થળે ન હોય તો, તેની ચાલમાં ફગક છે, એમ ધારીએ છીએ, તેમજ જો નિત્ય નિયમસર ઝાડો પિશાબ ન ઉતરે તો જરૂર જાણવું કે આ દેહરૂપી ઘડીઆળની ગતિમા કઈ પણ

ફેરફાર થયો છે. તેને ઠેકાણે લાવવા માટે યુક્ત આહારવિહાર રાખી, જે અપવિત્રતા દેહમાં હોય તે દૂર કરવી જોઈએ જેમ ઘડીઆળને નિત્ય આવી આપવી પડે છે, તથા તેમાં કંચરો ન ભરાય તેની સલાખ રાખવી પડે છે, તેમજ આ દેહને પણ નિત્ય આહારવિહાર તથા મળમૂત્રના ત્યાગપૂર્વક સ્વચ્છ રાખવાની સલાખની ખડુ જરૂર છે જેઓને ઝાડો પિશાબ ખરાબર ઉતરતા નથી, તેઓ માંદા હોય છે અથવા તો થોડા વખતમાં માંદા પડનાર છે જેમ નક્કી બાણુલુ કેમકે આર્યધર્મશાસ્ત્રની રચના આરોગ્યતાના નિયમસર થયેલી છે વૈદ કે ડાક્ટર પાસે જશે તો ઝાડો પિશાબ કેમ અને કેવો કિતરે છે? એ પહેલો પ્રશ્ન પૂછશે અને ધર્મ-શાસ્ત્રો પણ શૌચવિધિ પ્રથમ કર્તવ્યમાં કહે છે આર્યશાસ્ત્રમાં કહેલા નિત્ય કર્મ પ્રમાણે જો આર્ય લોકો વર્તવા માંડે, તો તેઓ કદીપણ માંદા પડેજ નહિ ગામડા કરતા શેહેરના લોકો વધારે માંદા પડે છે, તેનું કારણ એ છે કે તેઓને ઝાડા પિશાબ માટે જોઈએ તેવી સઘવડ હોતી નથી મુંબાઈ વગેરે શહેરોના લોકોને સઘાસમાં કે મૂતરડીમાં મળમૂત્ર ત્યાગ કરવાની ફરજ પડે છે, તે કારણથી તેમને દાદર, પ્રમેહ વગેરે ઉડતા રોગો ઝટ લાગુ પડે છે ગામડાના સદાચારી લોકોમાં તેવા રોગો ફેળા દેતા નથી. આમવાસીઓ વહાણમાં વહેલાં જીડીને ખરેખર ઝાડે એટલે જ્યાં ઝાડી હોય એવી જગાયે, અથવા જગલમાં અથવા ગામ બહાર પાદરે, ખેતરે કે મેદાનમાં મળ ત્યાગ માટે જાય છે ત્યાં ખુલ્લી હવામાં તેને ફેરવાનું મળે છે અને શેહેરોમાં તો એકજ સઘાસમાં ઘણાને વારા ફરતી ભરાયું પડે છે વળી જળ તથા માટીડીની પણ પૂરતી છૂટ હોતી નથી અને તે મળમૂત્ર જવા માટે જે ગટરો કરેલી હોય છે, તે ગટરોની ખરાબ હવા નિત્ય શ્વાસો અછવાસમાં લેવી પડે છે વળી ગટરો ખુદી જોઈએ, જેથી સૂર્યના કિરણોના તાપથી તેમાંની ખરાબ હવાનું પુષ્કરણ પઈ જાય તેને બદલે શેહેરમાં તો બધીઆર ગટરોમાં મળમૂત્રને સઘરી ગળી હવામાં વિશેષ ખગાડો કરે છે, તેથી નવ નવા રોગો ઉત્પન્ન થાય છે જો શેહેરોને ખરી શાસ્ત્રીય રીતે સુધારવા હોય તો, શેહેરોમાં વસતીઓહોલી સખ્યાના મનુષ્યોનાં મળ મૂત્રને ગમે તે રીતે શેહેરોથી દૂર જગલમાં લઈ જવાની ગોડવણ થવાની તથા શેહેરોની ગટરોને સૂર્યનો તડકો મળે તેમ હુમેશાં તદ્દન ખુદી રાખવાની જરૂર છે તે સિવાય કેવળ ઘર તોડી પાડવાથી, કે ચાર ઘોડાની ગાડીઓ દોડાદોડી કરી શકે એવા પહોળા રસ્તા કરવાથી, અને બધીઆર ગટરો સાથે ઘરના નળોનું જોડાણ કરવાથી, કદી પણ ખરા શેહેર સુધારો

(City improvement) થનાર નથી. અથેલમા પણ કહેવત છે કે Prevention is better than cure માદા પડીને ઔષધોપચાર કરવા કરતા, માદા ન પડવાની સાવચેતી રાખવી એ ઉત્તમ છે અને આર્યાવર્તમાં તે અનાદિ કાળથીજ કહેવાય છે કે —

“ પ્રસાલનાદિ પંકસ્ય દૂરાદસ્પર્શનં વસ્મ્ । ”

કાદવ કચરો પ્રથમ લગાડવો અને પછી તેને ઘોવાને માટે પાણીને ખગાડવું, તેના કરતા તે કે કાદવ કચરાનો દૂરથી સ્પર્શજ ન કરવો એ ઉત્તમ છે આ વાતનો સુંબર્ધના રોહિરીઓને સાચો ઉપદેશ આપનાર ડાક્ટર બ્લેની થઈ ગયો છે તેને લોકોએ મોઢથી માન આપ્યું તથા તેનું પૂતળું કરીને “ મ્યુનિસિપાલ હોલ ” ની સન્મુખ મૂક્યું છે પરંતુ તેના ખરા ઉપદેશની અસર કોઈ પણ અત્રેસર કે સત્તાધીશને થઈ હોય એમ દેખાતું નથી. આજ રીતે “ આર્યશાસ્ત્રને લોકો માન આપે છે, તેની પવિત્રતા જોઈ પોતાને “ આર્ય ” કહેવામા કે માની લેવામા રેતાઈ માને છે, પરંતુ તે પ્રમાણે વર્તવાની કાળજી બહુજ ઘોડા રાખે છે આમ જોદરકારીથી સ્વધર્મથી અજ્ઞાન રહી તથા અપવિત્ર થઈ પછીથી પવિત્ર થવાને માટે પ્રાયશ્ચિત કરવા કરતા, પ્રથમથીજ પવિત્ર રહેવા તથા જ્ઞાન મેળવવાને યત્ન કરવો એ ઉત્તમ વાત છે કેમકે જ્ઞાનવિના આશ્વતર શુદ્ધિ થતી નથી માટે આર્યધર્મશાસ્ત્રે શૌચનો તથા આશૌચનો બહુ સૂદમતાથી વિચાર પૂર્વક નિશ્ચય કર્યો છે તે બાણી, તે પ્રમાણે વર્તીવ કરી શારીરમુખ સપાદન કરવું, એ આર્ય લાઈઓનું નિત્યકર્મ છે

અગ્નિ.

આ લઘુ લેખમાં અગ્નિ દેવતાનો વિચાર કરીએ છીએ જેનું સ્વરૂપ શ્રુતિ, સ્મૃતિ, પુરાણ તથા ધર્મશાસ્ત્રો ઇત્યાદિ સર્વ ઠેકાણે સારી રીતે દર્શાવ્યું છે જે ન જાણવાથી આ સસારમાં આપણી અધોગતિ થઈ રહી છે. વિચાર શક્તિ અને તેથી ઉત્પન્ન થતું ધાર્મિકજ્ઞાન વડેજ માણસમાં માણસાઈ દેખાય છે. તે વિનાનો મનુષ્ય તે પશુ સમાનજ ગણાય છે

મહાશય ! અગ્નિએ દેવતા, પોતાના આધિભૌતિક, આધ્યાત્મિક અને આધિદેવિક એમ ત્રણે ઉપોથી સર્વત્ર વ્યાપક છે ભૌતિક અગ્નિ સાથે તે મનુષ્યમાત્રને પ્રતિદિન પ્રત્યક્ષ વારવાર કામ પડે છે કેટલાક એમ માને

છે કે સ્સોઈ રાંધવામા, દીવા બત્તિ સળગાવવામા, ઈત્યાદિ લૌકિક નિમિત્ત એ અત્યુપયોગી છે. કેટલાક પદાર્થવિજ્ઞાન વાદી સાચા કામમા એની સહાયતાથી વિવિધ પ્રકારની વસ્તુઓ તૈયાર કરી અસખ્ય પ્રકારે એમો લાલ લેતા જાય છે

યુરોપ, એશિયા, જેપાન ઈત્યાદિ દ્વીપાંતર નિવાસી લોકો રેલ્વે, સ્ટીમર, મિલ ઈત્યાદિમા આ અગ્નિની શક્તિનો ઉપયોગ લઈ, તે દ્વારા ધ્રુવોપાર્જન કરી, પોતાને કુગેર કહેવડાવવા લાગ્યા છે. પરંતુ હાલને કામ નસીબ ભરતખડાં વર્તમાન સમયની ઐહિક ઉન્નતિઓ એની સહાયતાથી કરી શકે નથી, તેમ પોતાના પૂર્વજોની પરિણાલિકા પ્રમાણે આવી, તેના અભિમાની અગ્નિદેવતાને પારલૈકિક ઉન્નતિમાટે પણ સેવતા નથી. આ રીતે “ ઇનો પ્રપ્ત તનો પ્રપ્ત ” જેવી દુર્દશા લોગવે છે વેદમાં આ અગ્નિ દેવતા માટે નીચે પ્રમાણે કથન છે

શુકલ યજુર્વેદની વાજસનેયી સહિતાવાળા “ અગ્ને નયતીત્યગ્રણીઃ ” ‘ અગ્નિર્દેવાના સેનાવીઃ ’ આ વ્યુત્પત્તિથી માને છે કે, સર્વ દેવતાઓના સેનાધિપતિ અગ્નિ છે બ્રાહ્મણ ગ્રંથમા કહ્યું છે કે, “ સ્વા યજોઽગ્ને દેવાનામજાયત તદ્માદગ્નિર્નામેતિ ” સર્વ દેવતાઓથી પ્રથમ અગ્નિની ઉત્પત્તિ થઈ છે, માટે એનું નામ અગ્નિ પડ્યું છે કૃષ્ણયજુર્વેદની તેત્તિરીય શાખાવાળા કહે છે કે, “ અગ્નિરગ્ને પ્રથમો દેવતાનામ્ । અગ્નિરવમો દેવતાનામ્ ” અર્થાત્ સહથી પ્રથમ અગ્નિ છે એ અવમ દેવ છે શુક્લયજુર્વેદ પુરૂષસૂક્તમાં વિરાટ સ્વરૂપ પરમાત્માના મુખથી એની ઉત્પત્તિ કહી છે “ ઓન્નાદાયુશ્ચ ગ્રાણશ્ચ મુખાદગ્નિરજાયત ” વેદના નિરૂક્તકાર સ્થુલાષ્ઠીવી મંદુર્પિના પુત્રે એનો અર્થ એ લખ્યો છે કે, જે પોતાની ઉજ્યુતાથી બીજાને સૂકવી નાખે તેને અગ્નિ કહે છે આ અર્થ લૌકિક અગ્નિના સ્વરૂપથી સ્વતાઃસિદ્ધ છે પરંતુ વિરાટ સ્વરૂપના મુખથી અગ્નિ દેવની ઉત્પત્તિ છે

અગ્નિએ પ્રત્યક્ષ દેવતા છે એની વેદ પ્રથમ સ્તુતિ કરે છે એથી અધિક તે બીજો કોણ એની સ્તુતિ કરી શકશે ? ઋગ્વેદના મગળાચરણમાજ લગવાન્ વેદપુરૂષ પોત કહે છે કે—

“ ૐ અગ્નિમીલે પુરોહિતં યજ્ઞસ્ય દેવમૃત્વિજમ્ હોતારં રત્નધાતમમ્ ॥

યજ્ઞના સાધક દેવતાઓના ઋત્વિક અને રત્નરૂપ યજ્ઞના કૃણાતા અગ્નિદેવની હું સ્તુતિ કરું છું. વાચનાર વર્જ ! આપ પડે વિચાર કરી શકો છો, સાક્ષાત્ વેદપુરૂષ પોતાની વાણીથી અગ્નિ મહારાજની સ્તુતિ

કરે છે ત્યારે એતું પૂજ્યતમત્વ સ્વતઃસિદ્ધ છે, એમા શું આશ્ચર્ય ?
વળી જુઓ —

“ સત પિતૃવ સૂતવેદ્યે સુપાય નો ભવ ।

સ ચ સ્વાન સ્વસ્ત્યે ॥ ૪૦ અં ૧, ૧૦ ૩, ૬

હે અગ્ને ! પિતાની પેઠે આપ હુમને ઉત્તમ પદાથ આપો. અને અમારા કલ્યાણને માટે તત્પર થાઓ. વગેરે અનેક પ્રકારથી, અનેક કાર્યો નિમિત્તે વેદમા અગ્નિની સ્તુતિ કરવામા આવી છે. હવે સ્મૃતિયો તરફ નજર કરીએ. મનુ મહર્ષિ કહે છે કે—

“ પતમેકે વદન્ત્યગ્નિ મનુમેકે પ્રજાપતિમ્ ”

કોઈ એને મનુ, કોઈ અગ્નિ અને કોઈ પ્રજાપતિ કહે છે. આથી પણ અગ્નિની મહત્તા સ્પષ્ટ દેખાય છે. મનુના યથા અધ્યાયના ગૃહ્યધર્મ પ્રકરણમાં કહ્યું છે કે—

નાગ્નિ મુલ્કેનોપચમેલ્લેતાં નેક્ષેત ચ સ્ત્રિયમ્ ।

નામેષ્ય પ્રક્ષિવેદ્યો ન ચ પાર્શ્વ પ્રતાપયત્ ॥ ૫૩ ॥

અપસ્તાનોવદ્વ્યાથ નચ્ચેનમગિઃકદ્વયન્ ।

ન ચૈત પાદત્ કુર્યાન્નપ્રાણાગ્રાધમાચરન્ ॥ ૫૪ ॥

મુખથી અગ્નિને કુકવે નહિ (આ કારણથી ભૂગળી, ગોઝણો, ધમણથી કુકવામા આવે છે) અપવિત્ર પદાર્થો અગ્નિમાં નાખવા નહિ, તેથી ધો, તલ વગેરે હવિષ્યથી હોન કરવામા આવે છે. અગ્નિપર પગ સેકવા નહિ (તેથી લૂગડા ઇંટ વગેરે તપાવી તેથી સેક કરવામા આવે છે) ખુરશી વગેરેપર એસી અગ્નિને તેની નીચે રાખી તથા તેનું ઉલ્લંઘન કરીને, અથવા પોતાના પગ તરફ રાખીને તેનું અવમાન ન કરવું તથા તેથી કોઈપણ પ્રાણીને પીડા થાય તેમ ન કરવું. શ્રોતકર્મમા અગ્નિહોત્રનું મહાક્રમ લખ્યું છે.

નાવસથ્યાત્પરો ધર્મો નાવસથ્યાત્પર તપઃ ।

નાવસથ્યાત્પર દાનં નાવસથ્યાત્પરં ધનમ્ ॥

અગ્નિહોત્રથી ઉત્તમ બીજે કોઈ ધર્મ, કે બીજું કોઈ તપ, દાન કે ધન નથી જ્યારે આ ભારતવર્ષ ઉન્નતિને શિખરે ચઢ્યો હોતા, ત્યારે પોતાના અસીદ, ઉપાસ્ય અગ્નિનું સારી રીતે આરાધન થતું હતું. ગર્ભાધાનાદિ સરકારોમા પ્રથમ અગ્નિની પૂજા કરીને અલીપ્તકર્મો કરવામા આવતા હતા. દ્વિજત્વ સપાદક ઉપનયનસન્ધારના દિવસથી જ્યાં મધી પ્રાશ્નચર્યા શ્રમમા રહે, ત્યાં સુધી નિત્ય સવારસાંજ એક વખત અગ્નિસેવન થતું

પહેલા તમારાજ દેહ ચિત્ત ઈત્યાદિ અગો તમારુંજ સર્વથા ભક્ષણ કરશે. એમ મારી મતિ છે પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ લૌકિક પ્રભુ (એક મહારાજ) નથી, તેમને લૌકિક પ્રભુ ન માનવા આપણું આલોક પરલોકનું સર્વસ્વ જે પ્રમેય તે એજ છે, એવો તેમને વિષે ભાવ રાખવો અને તેવાજ સર્વ ભાવથી સર્વ પ્રકારે તેજ એક ગોપીશ સેવ્ય છે, નક્કી આપણા અભિલ મનોરથ તેયાજ સિદ્ધ થશે. (અપુર્ણ)

શ્રદ્ધા.

શ્રદ્ધાવૈભવતે જ્ઞાનં તત્પર સયતેન્દ્રિયં ।

જ્ઞાન લભ્યા પરં શાંતિમચિરેણાધિગચ્છતિ ॥

શરદ્ધાશ્રદ્ધાવાનશ્ચ સદાયાત્મા વિનશ્યતિ ।

નાય લોકોઽસ્તિ ન પરો ન સુખં સદાયાત્મનઃ ॥

(શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા અ ૪ શ્લોક ૧૭-૪૦.)

શ્રદ્ધાએ જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો મુખ્ય પાયો છે, તે જ્ઞાન શિખરે પહોચવા માટે ની નીસરણીનું પ્રથમ પગથીયું છે તે જ્ઞાનવૃક્ષનું બીજ છે જેવી રીતે ઈચ્છા, વિચારને જન્મ આપે છે, તેવીજ રીતે શ્રદ્ધા જ્ઞાનને જન્મ આપે છે અમુક વિષયનો વિચાર થાય તે પહેલા તત્સમગ્રી ઈચ્છા થવાનો અચળ ક્રમ છે, તેવી રીતે કેઈ એક પ્રકારના જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે શ્રદ્ધા એ પૂર્વગામી અચળ સાધન છે. શ્રદ્ધાએ જ્ઞાનનિધિ ખોલવાની કુચી છે, તે જ્ઞાનનૃદુમા પ્રવેશ કરવા માટેનું પહેલું દ્વાર છે તે જ્ઞાન રહેશને લઈ જનાર આગગાડીમા બેસવા માટેની ટીકીટ છે તે જ્ઞાન ગ્રામે પહોચાવા માટે અન્નપુર્યા રસ્તા ઉપર સાચે ભોમિયો છે જેવી રીતે દીવેલ, દીપેટ અને ચાત્ર વિના દીપક પ્રકટ થવા સંભવ નથી, તેવી રીતે શ્રદ્ધા વિના જ્ઞાનવિ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ સંભવતી નથી જેવી રીતે ભૂમિમાં દાટેલું સુવર્ણ આમરોથી ખોદ્યા વિના પ્રાપ્ત થતું નથી તેવી રીતે શ્રદ્ધાની સહાયતા વિના ગુપ્ત રહેલું જ્ઞાનધન સાક્ષાત્કાર થતું નથી પરંતુ વસ્તુતઃ શ્રદ્ધાએ જ્ઞાનનું બીજક છે, એ વાત ખાસ લક્ષમા રાખવાની છે, બીજક જ્યાં સુધી બીજક રૂપે રહે છે, ત્યાં સુધી તે વૃક્ષરૂપે અનુભવાતું નથી પરંતુ તે બીજકને રોપવામા આવે અને તેમાથી વૃક્ષ થાય તે પછી બીજક અને વૃક્ષ એ લેલ સર્વથા રહેતો નથી, અને બીજ-

કનું બીજકત્વ તે વૃક્ષના વૃક્ષત્વમા ઓતપોત થઈ જાય છે, તેવીજ રીતે જ્યાં સુધી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતી નથી, ત્યાં સુધી શ્રદ્ધા એ શ્રદ્ધારૂપેજ અનુભવાય છે. પરંતુ શ્રદ્ધાના પરિણામે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, ત્યારે શ્રદ્ધા અને જ્ઞાન એ ભેદ અદૃશ્ય થાય છે. શ્રદ્ધાએ જ્ઞાનમાં ઓતપોત થઈ જાય છે તૃપ્તાતુર મનુષ્યના જળની પ્રાપ્તિ માટેના પ્રયાસનું તૃષાએ કારણ છે, પરંતુ જળની પ્રાપ્તિ તને થાય છે, પછી તૃષા રહેતી નથી તેમ શ્રદ્ધા એ અમુક જ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાટે પ્રેરણા કરાવનાર છે. તે પ્રાપ્તિ માટે મનુષ્યને પ્રયત્નશીલ કરનાર છે પરંતુ તે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થયે, તે સાધનભૂત કારણનો જ્ઞાનની સાથે અભેદ થઈ જાય છે એક ચીમનીના દીપકનો ઝાખો પ્રકાશ પડતો હોય તેજ કળ ચડાવ્યાથી ચોખ્ખો ઉજ્જ્વળ પ્રકાશ પડે છે પરંતુ પ્રથમનો ઝાખો પ્રકાશ અને પાછળનો ચોખ્ખો ઉજ્જ્વળ પ્રકાશ એ વસ્તુતઃ ભિન્ન નથી માત્ર એકજ પદાર્થનું અસ્પષ્ટ સ્વરૂપ છે અને બીજું તેજ પદાર્થનું એક સ્પષ્ટ સ્વરૂપ છે. તેવીજ રીતે શ્રદ્ધા અને જ્ઞાન એકજ નૈસર્ગિક અતર્જાનરૂપી દીપકનો અસ્પષ્ટ અને સ્પષ્ટ પ્રકાશ છે દૂકમા જેવી રીતે વૃક્ષની ઉત્પત્તિ માટે બીજકની અગત્ય છે, તેવી રીતે જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ માટે શ્રદ્ધાની અગત્ય છે અને એટલા માટેજ શ્રદ્ધાને જ્ઞાનની શરૂવાત કહેવામા આવે છે તે યથાર્થજ છે.

મનુષ્ય મન ઉપર સૃષ્ટિમાં અસ્તિત્વ ધરાવના અમુક ગુણ પદાર્થની છાપ પડે છે આ છાપ નૈસર્ગિક અતર્જાન (intention) એ નામથી ઓળખાય છે આ છાપ તે પદાર્થની કલ્પનારૂપે પ્રથમ મનુષ્યના મનમા આવિર્ભાવ પામે છે આ કલ્પના પ્રથમ અસ્પષ્ટ હોય છે ધીરે ધીરે તે ખિલતી જાય છે અને આ કલ્પનામાં તે મનુષ્યને દૃઢ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય છે અને આ શ્રદ્ધાયુક્ત કલ્પના પરિણામે તે પદાર્થને મૂર્તિમાન કરે છે. બીજા શબ્દમા કહીએ તો શ્રદ્ધા પરિણામે જ્ઞાનમા વિરામે છે.

એ પ્રમાણે જે પદાર્થના જ્ઞાનની અપેક્ષા હોય તે પદાર્થનું સૃષ્ટિમાં અસ્તિત્વ હોવુંજ જોઈએ આથી કોઈ એવી શક્તિ કરશે કે જે પદાર્થનું સૃષ્ટિમાં અસ્તિત્વ ન હોય, તે સખધી શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય તો પછી તે શ્રદ્ધાવડે તે પદાર્થના જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કેમ અને કયાથી સંભવે? પરંતુ સહજ વિચાર કરતા આ શક્તિને અવકાશ નથી એમ પ્રત્યક્ષ અનુભવાશે જેનું સૃષ્ટિમાં અસ્તિત્વ નથી તેની કલ્પના મનુષ્ય કરી શકેજ નહીં. મનુષ્ય મન ઉપર જે ગુણ પદાર્થની છાપ પડે છે અને જે

નૈસર્ગિક અતર્જાન એ નામે ઓળખાય છે, તે હુકીકત વિવાહ પૂરવાર
 હરે છે કે જેનું અસ્તિત્વ નથી તેની છાપ પડેજ નહીં તેનું અતર્જાન સલવેજ
 નહીં તેની કલ્પના મનુષ્યથી થાયજ નહીં આ ઉપરથી એમ કહેવાનો ઉદ્દેશ
 નથી કે મનુષ્ય જે જે કલ્પના કરે છે તે યથાક્રમજ હોય પરંતુ કહેવાનું
 તાત્પર્ય એટલુંજ છે કે કલ્પનામાં યથાક્રમ ન જળવાયો હોય તો પણ
 કલ્પનાના દરેક વિષયનું અસ્તિત્વ હોવુંજ જોઈએ “શશશૃંગ” એ
 કલ્પના થઈ શકે કારણ કે “શશ” અને “શૃંગ” એ બન્નેનું અસ્તિત્વ
 છે પરંતુ તેમાં યથાક્રમ જળવાયો નથી અને જ્યાં સુધી યથાક્રમ ન
 જળવાય ત્યાં સુધી વાસ્તવિક પદાર્થનું યથાર્થ જ્ઞાન થાયજ નહીં જેવી
 રીતે જુદા જુદા રમકડાં બાળક ઓકડાં પાસે પડ્યા હોય તે રમકડાની
 ગોઠવણ તે બાળક યથાક્રમના અજ્ઞાનતાથી ખોટી રીતે કરે છે તેવી રીતે
 મનુષ્ય પણ પ્રારંભમાં કોઈ પદાર્થની કલ્પના કરવામાં ક્રમસબધી ભૂલ
 કરે છે જે ભૂલ ક્રમે ક્રમે સુધરી જાય છે પરંતુ આ વાત તો નિરતર
 સિદ્ધાન્ત તરીકે રમરણમાં રાખવાની છે કે કલ્પનાના વિષય ભૂત પદાર્થ
 નું અસ્તિત્વ સર્વથા હોયજ. શ્રદ્ધા કરવી તે સહેલ છે પરંતુ તે આ-
 ઘન્ત નિભાવવી તે અતિ કઠણ છે. “સારાં કામમાં સો વિઘ્ન” એ
 કહેવત અનુસાર પગલે પગલે વિઘ્નો નડે છે, પળે પળે નિરાશાના
 ભણકારા વાગ્યા કરે છે, ક્ષણે ક્ષણે લાલચરૂપી લોહચુમ્બક વિરૂદ્ધ પક્ષ
 તરફ આકર્ષણ કર્યા કરે છે, ચોમરથી ચેષ્ટાના ચક્રમકો અર્થા કરે છે, ક્યાંઈ
 ક્યાંઈથી કટુ વચનના બાણનો ટકાર ઠણપટ વીંધી નાખે છે, પરંતુ આ
 સર્વ શ્રદ્ધાના સામર્થ્યની કસોટી છે, શ્રદ્ધા ની સ્થિરતાની આ સર્વ પરીક્ષા
 છે નૃમિહ મેહેતા, પ્રહુલ્લાદ આદિ અનેક ઈશ્વરભક્તોની આવી અચળ
 શ્રદ્ધા દૃષ્ટાન્તરૂપ છે રસાયણ શાસ્ત્રના અનેક અદ્ભુત શોધો આવી
 અચળ શ્રદ્ધાનું પરિણામ છે રસાયણ શાસ્ત્રનો આખો ઇતિહાસ આવી
 સ્થિર શ્રદ્ધાનો ખરો સાક્ષીભૂત છે

મનુષ્યના પ્રકટીકરણ (evolution)ના રસ્તા ઉપર આગળગતિકરાવ-
 નાર શ્રદ્ધા સમાન સમર્થ સાધન અન્ય કોઈ નથી જીવાત્માને પરમાત્માના
 અંશરૂપે સાક્ષાત્ અનુભવવો એ મનુષ્યના કર્તવ્યનો સાર છે અને સ્વાભા-
 વિક આત્મભણ ઉપર અચળ શ્રદ્ધાથી ચતન કર્યા વિના તે સ્થિતિએ
 મહોંચવાની આશા વ્યર્થ છે પોતાનું પ્રકટીકરણ (evolution) અન્ય
 કરી દેશે, એવી આશાથી એસી રહેવું તે મૃગજળથી તૃષા શાન્ત કર-

વાંની લાલસા જેવું છે આત્મભળમાં દૃઢ શ્રદ્ધા રાખવી, એ સદ્ગુણો માનેા શ્રેષ્ઠ અને બલીષ્ટ સદ્ગુણ છે

વાચનાર ! આપણી ચારે તરફ નિસ્તર ગતિ કરતા, સતત કાર્ય કરતા, અવિનિશ્ચિત પ્રવૃત્તિવાળા કુદરતના પ્રસિદ્ધ નિયમો જો આપણે તપાસી શુ, તેમનુ અવલોકન કરીશુ તેમનુ મનન કરીશુ અને તે તપાસનો, તે અવલોકનનો અને તે મનનનો નિષ્કર્ષ શુ આવે છે તે જોઇશુ, તેમાંથી શી સ્વાભાવિક સ્થિતિની સ્વતઃ સ્પુરણ થાય છે તેનો અનુસર કરીશુ તો આપણને જાણાશે કે સ્વાશ્રયી થવુ તેજ કુદરતનુ શિક્ષણ છે, પરાશ્રયી ન થવુ તેજ કુદરતનો બોધ છે જાણકની ચેષ્ટા કુદરતના નિયમોનું બહુધા અનુકરણ કરે છે, જાણકની સ્વાતંત્ર્ય સ્થાપિત કરવાની ઇચ્છા, જનસ્વભાવના કુદરતને અનુસરવાના નૈસર્ગિક વલણનો આજેહુખ આલ આપે છે જાણકમા અસ્વાભાવિકતાનુ બીજ હજુ રોપાયેલુ હોતું નથી. તેની ચેષ્ટામા કૃત્રિમતાએ હંજુ પ્રવેશ કરેલો હોતો નથી અને તેથી તેની સ્વાભાવિક વૃત્તિ કુદરતના નિયમોને અનુસરતી જાણાય છે

આ પ્રમાણે જનસ્વભાવ સ્વાશ્રયી થવાના વલણવાળો સ્વાભાવિક રીતે છે પરંતુ મનુષ્ય જેમ જેમ વ્યવહારમાં રચ્યો પચ્યો રહે છે, જેમ જેમ તે સ્વાર્થે સાધક સાધનો સેવતો રહે છે, તેમ તેની સ્વાભાવિક વૃત્તિમાં કૃત્રિમતા મિશ્ર થતી જાય છે અને ધીરે ધીરે મનુષ્યની સ્વાશ્રયી થવાની સ્વાભાવિક શક્તિ સંકુચિત થઈ જાય છે અને કૃત્રિમતા ઘર કરી બેસે છે પરિણામ એ આવે છે કે પરના આશ્રય ઉપર આધાર રાખવાની તથા આત્મભળ તરફ અશ્રદ્ધાથી ભેવાની, તેને ટેવ પડીજાય છે શાળામાં અપાતા શિક્ષણોમા, સસાર વ્યવહારમાં, તથા ધર્મના શિક્ષણમા ગમે તે મત અથવા પરિપાઠી સ્વીકારવાની તથા તદનુસાર વર્તન કરવાની તેને ફરજ પડે છે પ્રારભમાં તેની યોગ્યતા અયોગ્યતા સળધી, તેની રૂચિકરતા અને અરૂચિકરતા સળધી પુષ્ટ વિચાર કરવાનો તેને અવકાશ હોતો નથી અને આપ્રમાણે ટેવાઈ જતાં તેની નૈસર્ગિક વિચારશક્તિ શિથિલ થઈ જાય છે, તે શાક્ત સ્વાભાવિક મટી ઘણો અશે કૃત્રિમ થઈ જાય છે, તેની પૂર્વ કળાએ પ્રકાશવાનું સામર્થ્ય તેનામા રહેતું નથી અને તેથી મનુષ્યને પોતાની શક્તિ ઉપર શ્રદ્ધા રહેતી નથી અને અન્યના આશ્રયની તેને અપેક્ષા રહે છે

નવા રોપેલા બીજકમાથી ઉદ્ભવતા અકુરની આત્મભળપરની શ્રદ્ધા અરેખર શિક્ષણીય છે તે અકુર અતિ નિર્બળ હોય છે છતા આત્મભળ માં શ્રદ્ધાવડેજ કંઠણ જમીન તથા પાપાણને લોદી તે ઉપર ગતિ કરે

છે. કારણ માત્ર એટલુજ છે કે આત્મજ્ઞ ઉપર શ્રદ્ધા રાખી પ્રવૃત્તિ કરવા હૃદયત ગૃહની કેળવણીમાં તે કેળવાય છે મનુષ્ય પણ હૃદયતનુજ બન્યુ છે. જે કરવા તે ઇચ્છે તે કરવાનુ સામર્થ્ય તેનામાં રહેલુ છે માત્ર આ સામર્થ્યનુ જ્યાં સુધી તેને યથાર્થ જ્ઞાન થતું નથી ત્યાં સુધી આત્મજ્ઞતા તેને શ્રદ્ધા આવતી નથી કહેવાય છે કે હનુમાનમાં અગાધ બળ છતાં તેના આત્મજ્ઞતાનું તેને સ્મરણ દીધા વિના તેનુ યથાર્થ જ્ઞાન તેને આવતુ નહિ. જન્મથી બકરી સાથે ઉછરતા સિંહના બચ્ચાને પોતાના સહુ તરીકેના સામર્થ્યનુ લાન ન હોવાથી તે શિયાળથી પણ લયલીત રહે છે પરતુ તેનુ લાન તેને થાય છે, પછી તે સર્વને કપાવે છે શુ આ સિંહના બચ્ચામાં કાર્વ નવીન લોહી વા બળ આવ્યું? તેનામાં શુ પ્રથમ સિંહનુ સામર્થ્ય નહોતુ, જે નવીન આ વળતેજ આવ્યુ? ના, તેમ નહીં. તે સામર્થ્ય તેના શરીરમાં હતુ, પરતુ તેનું તેને લાન ન હોવાથી પોતાના બળમાં તેને શ્રદ્ધા નહોતી અને તેથીજ તે લયલીત સ્થિતિમાં રહેતું હતું.

વાચનાર! આઉપરથી આપણે એટલુ પણ સમજ્યા કે આત્મજ્ઞ ઉપરથી શ્રદ્ધા થવાને આત્મજ્ઞનુ યથાર્થ લાન થયુ, તે અગત્યનુ છે. એક માણસ દારિદ્ર્યથી અતિ પીડાતો હોય અને જ્યારે એક દિવસના નિર્વાહનું પણ સાધન તેના પાસે ન રહ્યુ ત્યારે તે તેના પિતાના મિત્ર પાસે ગયો તે તેનુ હૃદય નિવૃત્ત કરશે, એવી દૃઢ શ્રદ્ધાથી તેની પાસે પોતાનુ દારિદ્ર્યનું હૃદય શેવા લાગ્યો તેના પિતાના તે મિત્રે તેને કહ્યુ કે તારા પિતાએ તારા ધરના દક્ષિણ દિશાના ખુણામાં દશ હજાર રૂપીઆ દાટ્યા છે તે કાંઠી લે અને તેવડે તારા હુ ખનો અત લાવ. પેલો મનુષ્ય પ્રકુલિત અને ઘેર ગયો અને રૂપીઆ ખોદી કાઢી દારિદ્ર્યથી સુકત થયો ધરમાં છાપે દશ હજાર રૂપીઆ દાટી રાખ્યા હતા, પરતુ પુત્રને તેનુ લાન નહોતું, તેથી તેની દરિદ્રતા દૂર કરવામાં તે રૂપીઆ તેને કાઢી પણ કામ લાગતા નહોતા પરતુ તેના પિતાના મિત્રદ્વારા તે રૂપીઆનુ જ્ઞાન તેને પ્રાપ્ત થયું અને તેના વચન ઉપર શ્રદ્ધા રાખી તેણે યત્ન કર્યો, તો તેનો ઉપયોગ તે કરી શક્યો. તેવીજ રીતે આત્મજ્ઞનુ લાન કરાવનાર સત્યાસોના અધ્યયનની તથા સદ્ગુણના સુબોધની બહુજ જરૂર છે બન્ને માધનોની સંપૂર્ણ મહાયતા મળે તે માટે તે બન્નેમાં અચળ શ્રદ્ધાની અત્યાવશ્યકતા છે સત્યાસોનાં તથા સદ્ગુણના વચનમાં સ્થિર શ્રદ્ધા રાખવી જોઈએ, તેને પ્રમાણરૂપ ગણવા જોઈએ સાધક દશામાં પગલે પગલે સચય ઉદ્ધાવવાથી પરિણામે પહોંચાતું નથી શ્રદ્ધાવિના સુમુક્ત જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ

કરી શકતા નથી શાસ્ત્ર તથા ગુરુની પસંદગી કરવા પહેલાં પુખ્ત વિચાર કરવો, ચોખ્ખાચોખ્ખાતાની દલીલથી તુલના કરવી પરંતુ એક વખત નિશ્ચય પર આવી અમુક શાસ્ત્ર કે અમુક ગુરુનું ચરણ ગ્રહણ કર્યું. પછી તેમનાં વચનો ભૂમિતિનાં પ્રમાણ વાક્યો (Axioms) સમાન પ્રમાણરૂપ માનવાં તત્સંબંધી તર્ક કરવો નહિ તેમાંથી અમુકનો સ્વીકાર કરવો અને અમુકનો અસ્વીકાર કરવો તે શ્રદ્ધાજ ન કહેવાય. તેમાં દૃઢ શ્રદ્ધા રાખી તદનુસાર વર્તન કરવું અને નિશકપણે માન જોકે તેમા આપણું કલ્યાણજ છે, તેથીજ આપણી ધારેલી મર્વ મચ્છા પાર પાડવાનીજ છે નિઃશક થાઓ, પ્રયત્નશીળ થાઓ, અચળ શ્રદ્ધાવાન થાઓ અને અનુભવ થશે કે આપણે મર્વ કરવાને સામર્થ્યવાળા છીએ. આપણને અશક્ય કાઈ છેજ નહીં.

પ્રિય વાંચનાર ! આપણે અમુક સ્થિતિ દુ.ખરૂપ અનુભવીએ છીએ, અમુક બનાવ ચોચનીય ગણીએ છીએ. તેનું કારણ શું છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એટલોજ છે કે પરમાત્માની કલ્યાણકારક વૃત્તિમા આપણી દૃઢ શ્રદ્ધા નથી, તેમા આપણી અશ્રદ્ધા છે, તેમા આપણો અવિશ્વાસ છે “પરમાત્મા જે કરે છે તે સારાસાર” એ વચનને માત્ર વાર્તાલાપનો વિષયજ આપણે કરી નાખીએ છીએ જે જે દુ.ખ, શોક, ભય આદિ આપણે અનુભવીએ છીએ તેનું મુખ્ય કારણ આપણી પરમાત્માની શ્રેયસ્કર સત્તામાં અ' દ્વા છે. પરમાત્મા આપણું કલ્યાણજ કરે છે, પરમાત્મા આપણું હિતજ કરે છે, ત્રણ કાળમા પરમાત્મા આપણી રક્ષા કર્યા વિના રહેનારજ નથી, એવી દૃઢ શ્રદ્ધા જો પરમાત્મામા આપણે રાખીએ તો અમખ્ય ભય, શોક, દુ.ખ આદિનાં કારણો નિર્મૂળ જણાશે પરમાત્મા પ્રાણીમાત્રનો હિતચિતક છે, તેથી અચળ શ્રદ્ધા તેના પરત્વે રાખવી, એજ પરમ-સુખનો માર્ગ છે વાચનાર ! તમે કહેશો કે આ કથન કરવું બહુ સહેલું છે કૃતિમાં મૂકવું તે દુષ્કર છે આનો ઉત્તર એટલોજ છે કે કૃતિમાં મૂકવું તે દુષ્કર છે, એટલુંજ નહીં પરંતુ તે અત્યંતાત્યંત દુષ્કર છે, પરંતુ ઉભય લોક સુધારવા માટેનો એજ રસ્તો છે. પ્રયત્નશીલ થાવું પરમાત્મા સહાય કરશે અસ્તુ.

મણિલાલ કેશવલાલ,

જુનાગઢ.

બી એ એલ એલ બી.

શ્રી આર્યધર્મસુધા.

પુસ્તક ૧ ભુ.

સવત ૧૯૬૧ મેષમાસ.

અ = ૮ થી.

આર્યોત્તિ.

(પદ ગગ યથા રૂચી.)

કરશે શ્રીહૃદિ કૃપા અપાર,

આર્યોને ઉત્તિ અતિ શુભ મતિ, મદ્ગતિ દેવા સાર ટેક ૧

ઉત્તિ સિંહામનના પાયા, મુજનો બાહો આગ,

ઉત્તમ ઉદ્યમ સપ સુવિદ્યા, તેમ ધર્મ આચાર કરશે ૨

સપ સ પદા મુખનો મારો, ધર્મ એક આધાર,

ધર્મ ધુર ધગ ધીર ધગ ધન, ધામ ધરે નિરધાર કરશે ૩

જનનુ વજન વધારે વિદ્યા, વિનય, વિવેક, વિચાર,

સમજે માફ સુખે સઘળા જે, માર અસાર પસાર. કરશે ૪

સપ વિના ન જાને સ પદને, મુખથી નામોચ્ચાર,

કરે સપ નિષ્કપ પરહુરો, વૈર વિરોધ વિકાર કરશે ૫

શ્રમ છોડી શ્રમ ઉદ્યમ રમજો, હૃદિ ધરી ચિત્ત ઉદાર,

• કચી હુન્તગત થાય ન વસ્તુ, કરતા શ્રમ વિસ્તાર. કરશે ૬

આજસ ભગ સગ મંગળના, અગર ગ શુભકાર,

ગોવર્ધન પ્રભુ કરો આર્યની, અતિ ઉત્તિ ઉદ્ધાર કરશે ૭

ભક્તિ.

તથા ન તે માધવ તાવના. કચ્છિદ્વયતિ માર્ગાત્વયિ વદ્ધસૌહદા ।

ત્વયાભિગુપ્તા વિચરતિ નિર્મયા વિનાયકાનોકપમૂર્ચસુ પ્રભો ॥

શુદ્ધ અને સાકાર પરમેશ્વરની પ્રગલ્ભ અને ઉત્તમ શક્તિ માયાવટે મનુષ્યોને મોહ થાય છે અને તેના બંધનથીજ અનર્થની પ્રાપ્તિ હોય

છે, એ સર્વમાન્ય સિદ્ધાન્ત છે તે હુસ્તર લાસતી માયાનુ બધન છિન્ન-
લિન્ન કરી નાખી સ્વતંત્રતા મેળવવી પરમપદ પામવું એ તેનો તેવાજ
પ્રકારનો ઉદ્દેશ છે. ઘણા ગુણ પ્રયત્નો વ્યર્થ જવાથી સિદ્ધ થાય છે કે
આપણી એ ત્રેષ્ઠ ઈચ્છા પાર પડી શકતી નથી, તેનું કારણ કોઈ અજ્ઞાન,
કોઈ માયા, કોઈ દોષ, અને કોઈ સ્વભાવ કલ્પે છે. જમે તે કહે
પરંતુ તેના નાશની જરૂર તો સર્વથી સ્વીકારાયેલી છે. આપણાં તત્ત્વ-
જ્ઞાનથી ભરપૂર શાસ્ત્રો અને ધર્મધુધર પડિતો એજ વાત જ્યાં ને ત્યાં
ઉપદેશો છે અને તેને માટે મનુષ્યોને શ્રેષ્ઠપદે સ્થાપના અધિકારપરત્વે
વ્યવસ્થા કરી અનેક પ્રકારના ધર્મો દર્શાવવામાં આવ્યા છે એ વાત પણ
સર્વસમત છે. શ્રદ્ધાપૂર્વક કરતાં કર્મોથી આરબી ઉચ્ચપદ-મોક્ષપર્યંત
પહોંચવામાં જે સાધન, ક્રિયા વગેરે કરવામાં આવે છે તે તમામ
“ધર્મ” નામના પુરૂષાર્થમાં સમાવેશ પામે છે. તેજ ધર્મ ઉન્નતિક્રમનો
સાધક છે અને તેથીજ તે સ્વર્ગની નીસરણી ગણાય છે તે ઉપરથી
આપણે નિશ્ચય કરી શકશું કે, ત્રિવિધ તાપ નિવારનાર અને આપણી
ગુણેચ્છાને આગળ વધારી અભ્યુદય કરનાર ધર્મજ છે અને તેથી તે
પ્રથમ કર્તવ્ય છે.

તીર્થાટન, માળાપ તથા ગુરૂની સેવા, સત્શાસ્ત્ર શ્રવણ, સત્સંગાદિથી
દેહ અને મન શુદ્ધ થાય છે અને તે પછી અનુદાન પૂર્વક કરાયેલા
કર્મોથી અત કરણ વિશુદ્ધિને પામેછે ત્યારેજ આપણે ધર્મનું યથાર્થ
પાલન કર્યું કહેવાય છે એટલા માટેજ પુરૂષાર્થ ચતુષ્ટયમાં ધર્મ
પ્રથમ છે અને પરમ ગતિ પ્રાપ્ત કરવાનું બળવાન તથા મુખ્ય સાધન
ગણાય છે. યથાર્થ સિદ્ધ કરેલો ધર્મ ઉત્તરોત્તર ઉન્નતિ ક્રમનો સાધક
થાય છે પરંતુ તેમ ન થયું હોય તો તે અધોગતિએ પહોંચાડનાર પણ
થાય છે. ધર્મ પ્રતિબંધોને દૂર કરી બીજાં જે જે સાધનો બોધ્યે તેનો
સંગ્રહ કરી આપેછે, એટલુંજ નહિ પણ અપૂર્વ ક્ષણને પણ પ્રકટાવી શકેછે.
તે ધર્મ સક્રામ વૃત્તિથી કરાયો હોય તો તે સામર્થ્યવાન થઈ શકતો નથી.
પરંતુ નિષ્ક્રામ વૃત્તિથી કરેલો ધર્મજ સર્વ કરવા સમર્થ હોય છે અને
તેથી પ્રભુમાં વિશ્વાસ, સર્વ ત્યાગ, અત્યંત શુદ્ધિ, અને વિવેક પૂર્વક
જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે.

વાચનાર, ધર્મની મર્યાદા અત્રે પૂરી થાય છે એ સ્થળેથી ધર્મ આપણને હવે નીચે લાવી શકતો નથી આ મર્યાદા સુધી આપણે તેને સ્વાધીન હતા પરતુ હવે તે આપણા સ્વાધીનમા વર્તે છે જ્ઞાનનિષ્ઠા થતા આપણા-મા નવો ઉત્પાદ, નવું સામર્થ્ય આવેલું જોઈએ છીએ, સસાર દુ ખનો નાશ, પરત્રતાનું તુટવું, અને વિપયાદિકનો દ્વશ આપણે અનુભવીએ છીએ અને અતઃકરણ પરમશાતિવાળું થાય છે

કપાય ત્રણ પ્રકારના હોય છે સાક્ષાત્ રાગાદિ તામસ છે, વાસના રૂપ રાજસ છે અને મૂલભૂત અવિદ્યા રૂપ છે યોગશાસ્ત્રમાં અ-વિદ્યા, અસ્મિતા, રાગ, દ્વેષ, અને અભિનિવેશ એમ પાચ કલેષ કહેલા છે તેના વ્યાખ્યાનમા તમ, મોહાદિ પંચ પર્વ કહેલાં છે તે અવિ-દ્યારૂપ કપાય છે એમ લખ્યું છે, તે કપાયની નિવૃત્તિ જ્ઞાનનિષ્ઠામા થઈ જાય છે. અને હવ, પ્રહ્લ, જગત્ અને તેને પરસ્પરને મળધ ઈલા-દિથી શાત થઈ જાય છે, એટલુંજ નહિ પરતુ તે સર્વજ્ઞ થઈ જાય છે, આત્માથી અભિન્ન થઈ જાય છે, અને સર્વ સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરે છે

આ કર્મનિષ્ઠા તથા જ્ઞાનનિષ્ઠાના સંક્ષેપસ્વરૂપથી વાચનારે જોયું હશે કે એ દરને ગએલો મનુષ્યજ પરમેશ્વરને ઝોળખી શકે છે, તેજ પરમે-શ્વરને માક્ષાત્કાર કરી શકે છે અને નિરવધી, નિરૂપાધિ પ્રેમથી ઈશ્વર-રૂપ પણ થઈ જાય છે, તેની દૃષ્ટિ ઈશ્વર વ્યતિરિક્ત કંઈ જોઈ શકતી નથી તેના કાલ ઈશ્વર શુભાનુવાદવગર કંઈ સાલણી શકતા નથી અને તેની હૃલ ઈશ્વરનામોત્સારણવિના અન્ય કંઈ ખોલી શકતી નથી તેજ અનન્ય ભક્તિ કહેવાય છે, અને તેવા ભક્તોજ ઈશ્વરને વશ કરી શકે છે આ ભક્તિનિષ્ઠા કે ભક્તિયોગ કહેવાય છે એ રીતે કર્મ, જ્ઞાન અને ભક્તિ-ની મનુષ્યને જરૂર છે, અને તેથી કલ્યાણ થવાની ઈછા પરિપૂર્ણ થાય છે.

મનુષ્યના કલ્યાણ માટે ભગવાને પોતેજ કહ્યું છે કે —

યોગાસ્ત્રયો મયા પ્રોક્તા નૃણા શ્રેયોવિધિન્સયા ।

જ્ઞાન કર્મ ચ ભક્તિઃ ત્રયોપાયોઽન્યોઽસ્તિ કુત્રચિત્ ॥

જ્ઞાન, કર્મ ને ભક્તિ એ ત્રણ યોગ મે કહેલા છે, તે ત્રિવાય બીજા કોઈ ઉપાય નથી

પરમકૃપાલુ પરમાત્માએજ સનુષ્ઠોના કલ્યાણમાટે ત્રણ માર્ગ ઉત્પન્ન કરી દર્શાવ્યા છે આગળ કહેવાઈ ગયું તેમ જ્ઞાન તથા ભક્તિ ને કર્મ ઉપકારક છે તેથી શ્લોકમાં કર્મ વચ્ચે મેલ્યું છે એ સમઘી અત્રે ઘણા વિચારો છે તે સર્વને ઈ-સાક્ષ આપી શકાય તેમ આ લઘુ લેખથી બને તેમ નથી તેથી સ્વલ્પમા કહેવાતું એટલુંજ કે ભક્તિ પણ એક દિવ્ય ને સ્વતંત્ર કલ્યાણકારી ઉપાય છે એટલુંજ નહિ પરંતુ કર્મ, જ્ઞાન કરતા વધુ સરલ અને સુખકર માર્ગ છે તેથી આપણા માટે પણ એજ ઉપાય શ્રેયસ્કર સમજી તેનું અનુકરણ કરવું એજ ઉત્તમ જણાશે.

વેદની આજ્ઞાનું પાલન, સ્મૃતિ, પુરાણ પ્રતિપાદિત આચાર, સત્ય, તપ, ઇત્યાદિ ધર્મ કહેવાય છે, અને સર્વત્ર પરમેશ્વર છે વગેરેના અનુભવથી સિદ્ધાંત દર્શાવનાર જે જ્ઞાન કહેવાય છે તે બંને ભક્તિનાં સાધન છે, ભગવાનનો આવિર્ભાવ થયો-સાક્ષાત્કાર થયો એ સાધ્ય છે તથા તે પછી તેમા પ્રવેશ થયો-માયુજ્યની પ્રાપ્તિ-તે અપૂર્વ ફલ છે ભક્તિ એ ભવાબ્ધિની નૌકા છે, યથાર્થ પાલન કરનારના સર્વ મનોરથ પૂરનાર સુરતરૂ છે અને મહાનુભાવ ભકતોએ દર્શાવેલો નિષ્કટક રાજમાર્ગ છે. ભકતો ભક્તિ માગે છે પણ સુક્તિને તુચ્છ ગણી સ્વીકારતા નથી એવી પ અમ સ્વતંત્ર પુરૂષાર્થ રૂપ ભક્તિ કેને સાદર અનુસરવા યોગ્ય નથી ? સંવંને છે.

હોલ(Hall)મા આખી વીંચી સ્તુતિ કરવી. રવિવારે કે શુક્રવારે ચૂંચ અથવા મસજીદમા બેઠી કરવી, લાંબા ચતા ચર્ચ નમસ્કાર કરવા કે દેવાલયમાં જઈ પાઘડી, ટોપી કે જોડા ઉતારી, દીનસુખ કરી, અનેક યાચના કરવી એ કાંઈ ભક્તિ નથી, પણ ભક્તિના સાધનનું એક અંગ માત્ર છે ત્રત, તપ, ઉપવાસ, માળા, કર્મકાંડ ઇત્યાદિ પણ યથાર્થ ભક્તિ નથી, તે પણ સાધન માત્ર છે. ઉચ્ચબલ ભક્તિથી અહુ ગ્રહ માત્ર બોલવું એ જ્ઞાન પણ ભક્તિ નથી પણ તે કર્કશ આત્મગણ માત્ર છે ભક્તિ પણ જ્ઞાનરૂપજ છે પરંતુ તે આર્દ્ર હૃદયની, સુકુમાર અને સરસ છે જ્ઞાનવાનના શુદ્ધ અને પવિત્ર અંતઃકરણમા ઉદ્ભવે છે અને તેથી તે ફલરૂપ ગણાય છે ભક્તિરૂપ અલૌકિક ફલ એવું છે કે તેમા છાલ ગોટલા જેવું કંઈજ હોતું

નથી પણ કેવળ રસ રૂપ હોય છે તેનું જ્યારે લાવપૂર્વક નિરતર સ્વાદન સેવન કરવામા આવે છે ત્યારે તે રમ પણ પ્રવાહિત થતો જણાય છે આ ભક્તિરૂપ ઝરણુના દિવ્ય જળના પીનાર લાગ્યવાનની સર્વે ઈન્દ્રિયોમાં તૃપ્તિ થએલી હોય છે અત કરણુમા તે એકઠી થઈ તે રસ છલોછલ ભરાઈ રેલાવા માટે છે અને તે સમયની તેની ક્ષિતી અમૃત (મોક્ષ) ને શિથિલ કરી નાખી, ટોઈ અવર્ણુનીય આનંદમા મગ્ન થએલી હોય છે એ સ્વિતિવાળો મનુષ્ય પ્રસન્ન અત કરણુવાળો, સમદષ્ટિવાળો, અત્યંત પવિત્ર, સતોષી, નિર્ભય, ઉદાર અને સ્વદેષમા સર્વત્ર તથા સર્વગતિ-માન્ થાય છે

માટેજ ભક્તિનું સ્વરૂપ દુકામા લગવાન્ નારદ સુનીએ એવું કહેલું છે કે—

માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વસ્તુ સુદૃઢઃ સર્વતોડધિક' ।

સ્નેહો ભક્તિરિતિ પ્રોક્તન્તયા મુક્તિર્ન ચાન્યથા ॥

માહાત્મ્યજ્ઞાન પૂર્વક સુદૃઢ અને સર્વથી અધિક સ્નેહ તે ભક્તિ એમ કહેવાય છે, તેથી મુક્તિ છે, બીજી ગીતે નહિ.

ભક્તિ મીમાંસામા પણ સાપતનુરક્તિર્નિશ્ચરે ॥ પરમેશ્વરમાં અત્યંત રતિ-પ્રીતિ-ભક્તિ એમજ પ્રતિપાદન કરેલું જોવામા આવે છે

વાચનાર ! તે ઉપરથી આપણે સમજી શકીશું કે, પરમ કૃપાલુ પરમેશ્વરમા પરમપ્રેમ થયો તેજ ભક્તિનું સ્વરૂપ છે. જ્ઞાનીએ ઉપદેશથી પવિત્ર કરેછે પણ જેનામા લગવન્નામોચાર કરવાનું પણ સામર્થ્ય નથી તેને પણ સ્પર્ગમાત્રથી અનાયાસે પવિત્ર કરનારતો લગવદ્ભક્તોજ છે એ પરમ પુણ્યવતી ભક્તિ સહજમાં થઈ શકે તેમ નથી પરંતુ ધીમે ધીમે તે ગાંધી ગદાય છે જેમ કર્મ, જ્ઞાનના અધિકારીએને તે તે શાસ્ત્રની પ્રક્રિયા અને માધનોના અનુસરણની જરૂર છે તેમ ભક્તિશાસ્ત્રના નિયમોનું ચઘાર્થ પાલન કરવું પણ અગત્યનું છે જેઓ તે પ્રમાણે વર્તે છે, તે ભક્તિનું અપૂર્વ ફલ અવશ્ય ચાખી શકે છે એ નિ મદેહ છે.

પ્રિય વાચનાર, આપણને ઈશ્વરમા પ્રેમ તે ભક્તિ એમ કહ્યાથી કાંઈ બરોબર સમજ પડી નથી એમ જો લાગે તો આપણે વિચારવું કે, આ

દૃશ્ય જગત્ શુ છે ? આપણે ગી વસ્તુ છીએ ? પરમેશ્વર ક્યાં છે ? અને ત્રણેનો પરસ્પર સંબંધ શુ છે ? આ પ્રશ્નોનો મવિસ્તર ખુલામો કરવાનું આ સ્થળ નથી પરંતુ ‘ મહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક ’ એમ કહે છે તે મહાત્મ્ય આ પ્રશ્નના વિચારથી સંબંધિત થઈ શકે છે અને એથી અધ્યાત્મ ઉન્નતિની શરૂઆત થાય છે જગત્ ઈશ્વર રૂપ છે, જીવ અશરૂપ છે અને ઈશ્વર સર્વગુણ પૂર્ણ છે, અને વાસ્તવ જગત્ આવિર્ભાવ તિરોભાવાત્મક છે જીવ પરમેશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરી ઈચ્છિત કૃપા મેળવી શકે છે, ઈત્યાદિ ઉત્તર, લક્ષિતમાર્ગને ઈષ્ટ છે, પરંતુ એટલામા તો બાળવાનું, સમજવાનું તો ઘણું રહે છે. માટે આપણી બુદ્ધિ એ તત્વજ્ઞાન રૂપ સચ્ચિદના પ્રવેશી શકે ત્યાં સુધી પ્રવેશ કરવાનો પ્રથમ આરંભ કરવો તો પછી ઈશ્વરની સત્તા, મહત્તા ઈત્યાદિ પ્રતીત થશે

બીજો વિચાર કરીએ અમુક વસ્તુ આપણી છે, પણ તે વસ્તુજ આપણે નથી છતાં એક પદાર્થ સુખકર અને બીજો દુઃખકાર લાસે છે ત્રીજો મળી આવે છે તો પહેલા બે ને તરફ ઉપેક્ષા થાય છે, તે ક્રમથી વિચારતા અતઃકરણને અખંડિત આનંદમાં રાખી શકાય ત્યાં સંતોષથી મન ઠરે છે અને ચિત્ત પ્રસન્ન થાય છે. એ પ્રમદાનતા પોતાના આત્માના ન્વતંત્ર આનંદ વિના ક્યાઈ લાસતી નથી તેથી આત્મા ગમે છે. તેને સુખદુઃખ ન થાય તે સુખી ને પ્રસન્ન થાય એમ આપણે કરીએ છીએ તે એક પ્રકારના લાવની પ્રેરણા છે અને તે લાવ એજ પ્રેમ કહેવાય છે પહેલાં વિચાર સાથે બીજો વિચાર આપણે જોડી જોશું તો આપણાથી ડોઢ મહાન્ સત્તા, મહાન ઐશ્વર્ય, મહાન શક્તિ, કર્તા, અકર્તા, અન્યથા કર્તુમ સમર્થ કોઈ છે અને તેની કૃપા મેળવી, દુઃખનો દેવ શ ને સુખની પ્રાપ્તિ કરી શકાય છે તો તેની કૃપા મેળવવા તેના સ્વરૂપ તરફ જે વૃત્તિભાવ ઉદય થાય છે તે પણ પ્રેમ છે અને ગાસીય આધન દ્વારા તેની અભિવૃદ્ધિ થતાં થતાં જેને સુદૃઢ સ્નેહ કહ્યો છે તે થાય છે અને તેજ સ્નેહરૂપ લક્ષિત ઈશ્વરને વશ કરી આપણે ત્યાં કહીએ ત્યાં હાજર કરે છે એ માટે પ્રભાવ છે સમદૃષ્ટિ મહાનુભાવ ભક્તોની સ્થિતિ—

મિચતે હૃદયગ્રન્થિશિલ્લચન્તે સર્વસંશયા ।

ક્ષીયંતે चास्य कर्माणि दृष्ट पचात्मनीश्वरे ॥

એવા પ્રકારની થઈ ગઈ હોય છે તો પણ હૃદય સુકોમલ, આર્દ્ર અને પ્રમુખી પરિપૂર્ણ રહે છે. શુદ્ધ માત્વિક અત કચ્છુ નિર્મલ હોવાથી ઈશ્વર સાક્ષાત્કાર સહજ થઈ આવે છે અને તેના આનંદમા મસ્ત રહી પોતે ઉદાર થઈ જાય છે અને પોતાના જેવો આનંદ બીજાને કેમ મળે એ હેતુથી પોતાનો ભાવ બીજામા પ્રકટાવે છે અને તેને સુખનો સદ્ભાવ ઉપાય દર્શાવી દે છે. આવા ભક્તમા પ્રેમનો આવેશ એટલો હોય છે કે પોતે તદ્રૂપ બની જાય છે અને દેહાધ્યાસ વગેરે તેને કંઈ હોતું નથી તેનું વર્ણન સુપ્રસિદ્ધ સ્થળમા છે કે,

પ્રેમાતિભરતિર્મિશ્રપુલકાગોડતિ નિવૃત્ત ।

આનન્દસાગ્રવે લીનો નાપદ્યમુભય મુને ॥

વ્યાસજીને નારદજીએ કહ્યું કે, પ્રેમના અતિ મમૂહવટ રોમાચ જેના ઉભાં થઈ ગયા છે, અત્યંત નિવૃત્ત થએલો, અને આનંદમમૂહમા હું ડૂબી ગયો હતો ત્યારે હું મુનિ માર્ જીવ સ્વરૂપ અને આનંદ એ બંનેને મેં ભૂંડુ ભેળું નહિ. અર્થાત્ આનન્દાકાર થઈ ગયો.

પ્રિય વાચકગણ ! આ લક્ષિતનું સ્વરૂપ માત્ર વ્યાખ્યારૂપ છે પરંતુ તેના શુભ અને ભાવ વગેરેથી કેટલાક ભેદ થાય છે અને એક એક ભેદ પણ મર્વાઈ સાધક હોય છે તે તે લક્ષિતના અધિકાર અને ફલના તાર્તમ્ય વિષે પણ જાણવાનું છે એટલું જ નહિ પરંતુ લક્ષિત કેમ કરવી ? અને આજે કહેલી પ્રેમરૂપ લક્ષિત ક્યારે સધાય છે ? એ વિગેરે પણ અનેક બાબતો વિચારવા જેવી છે તે કોઈ બીજા પ્રમગે કહેવાનું ગણી આ લંબુ લેખ મમાસ કરતા પૂર્વે એકાદ બે વાત પ્રાગતિક હોવાથી કહી લઈએ.

આપણે કહી ગયા છીએ કે, વિવેક ને અતે જીવનું પરતપરતું મરી આનંદસ્વરૂપ થાય છે અને પોતાના ધ્યેય સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર લક્ષિતથી થાય છે ત્યારે જ્ઞાન અને લક્ષિત વચ્ચે ફેર શું ? અહીં શુચવાટો થઈ જાય છે એ શકા આ જમાનામા સ્વાભાવિક છે એ શકા કરનારે સ્વરૂપમા સમજવું કે, પ્રદારૂપ થવું એ જ્ઞાનની પરાકાષ્ઠા છે અને પ્રદા સદૃશતા એ લક્ષિતની અવધી છે. કર્મ એ બંનેનું અત કચ્છુશુદ્ધિદાગ

ઉપકારક અથવા સહાય, સાધન માત્ર છે સાધ્ય સધાયા પછી તંના સાધનની અપેક્ષા રહેતી નથી, તેમજ આ બંનેમાં તેની અપેક્ષા નથી, તેજ એકમાં સત્યાસના નામે અને બીજામાં સર્વત્યાગ અથવા અમર્યાદ લાવતે નામે પ્રસિદ્ધ છે જ્ઞાનમાં જગતનો અભાવ માને છે અને લક્ષિતમા લાવરૂપ માને છે જ્ઞાન નિષેધથી ગરૂ કરે છે ત્યારે લક્ષિત નિષેધથી આરંભે છે એ જો કે બેદવાળુ લાસે છે પરંતુ બંનેની પરિમીમા એકજ લક્ષમાં હોવાથી લેદ ટળી જાય છે જ્ઞાન દૂરદર્શકયત્રથી વસ્તુ-સ્થિતિ અવલોકે છે, ત્યારે લક્ષિત સૂક્ષ્મદર્શકયત્રથી અવલોકન કરે છે. અવલોકનના વ્યવધાન જેટલો લેદ, યાકી વાસ્તવે એકજ વસ્તુ ને બતાવનારા બંને છે જ્ઞાની ઉચ્છૃંબલ-શુષ્ક-વૃત્તિ પ્રાપ્ત કરી પોતા સિવાય કંઈ દેખી શકતો નથી, ત્યારે લક્ષત મર્વ રથજે લગવાન છે અને લગવાન વ્યતિરિક્ત અન્ય કંઈ નથી એવી ઉદાર અને આર્દ્રવૃત્તિનું બધું જોઈ શકે છે તેમાંથી જે લાવનો જે અધિકારી તેને તેજ લાવ અનુકુલ સમજવાનો, પણ તેથી કરી અન્યની નિન્દાનો ગધ પણ નથી પોતાપોતાના સમર્થવાદશ્રેયોમા ભલે તે માટે ગમે તેટલું લખ્યું હોય પણ પથાર્ય દૃષ્ટિ આગળ ને નિર્બલ છે કારણ જ્ઞાનીને પોતા સિવાય બીજું કંઈ નથી ત્યારે નિન્દવાનો અવકાશ નથી, તેમજ લક્ષતને સર્વત્ર લગવદૃષ્ટિ થયા પછી અવકાશ ક્યાથી હોય? એ રહસ્ય સમજી સમાધાન મેળવી લેવું ઉચિત છે સાધન અને ઉદ્દેશ સિવાય વાસ્તવ કંઈ ફેર નથી

માટે વિવાદશસ્ત્ર બાબત છોડી આપણે તો લક્ષિતરૂપ નામ લવા-બધીથી તારી ધૃશ્વર સમીપ લઈ જાય છે, બળવાન પ્રતિબધને તોડી ધૃશ્વર ચરણમાં જોડે છે, અને સર્વ સમર્થ પરમેશ્વરને વશ કરી આપે છે, તેવી નાવનો આશ્રય કરવો શ્રેયસ્કર છે પડિત શ્રી ગદૂલાલજી પણ લગવાનને આધીન કરવાનો ઉપદેશ એજ પ્રમાણે કરે છે

“લક્ષિત થત્રી વશ થાય, દયાનિધી લક્ષિત થકી વશ થાય” ઇત્યાદિ

ચાતુર્વર્ણ્યવસ્થા.

‘આર્યાવર્તમા વર્ણભેદ સનાતન છે મત્વ, ૨૪ અને તમ એ માયાના ત્રણ ગુણોના તારતમ્યથી પોતાની મેળે સૃષ્ટિના આરભમા પુરૂષ (વિરાટ) ના અગથી ચારે વર્ણોના બુદ્ધ બુદ્ધ અભિમાની દેવો ઉત્પન્ન થયા. માટે વેદમા સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે

ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीद्ब्राह्म राजन्य कृतः ।

ऊरु तदस्य यक्षश्च पद्भ्यां शूद्रो भजायत ॥

(ચતુર્વેદ સહિતા અ. ૩૧ મં ૧૧)

આ વિરાટ પુરૂષના મુખથી બ્રાહ્મણ થયા છે, બાહુથી રાજન્ય (ક્ષત્રીય) થયા છે, ઉરથી વૈશ્ય અને પદ (ચરણ) થી શૂદ્ર જન્મ્યા છે

આ શ્રુતિના અર્થમા ડોઠ ડોઠ એવી કલ્પના કરે છે કે, વિદ્યાદિ મુખ્ય ગુણયુક્ત બ્રાહ્મણ થયો, રક્ષણ પાલણ વગેરે બાહુ ગુણયુક્ત ક્ષત્રીયવાર્ણ થયો, અને ઉર અર્થાત વ્યાપારદિ ગુણયુક્ત વૈશ્યવર્ણ થયો, અને જડતા, મેવા વગેરે ગુણયુક્ત શૂદ્ર વર્ણ થયો. મતલબ કે જેને વિષે જે ભાવના ગુણો ભાવામા આવે, તે વર્ણના તેઓને બાણવા પગ્ગુ એવો અર્થ નો માન્ય ગખીએ તો લણેલા ગણેલા મેલેગ્છને પણ બ્રાહ્મણ ગણવે પડશે તથા સર્વ વગમા મર્વ વર્ણોપણ ઉત્પન્ન થઈ શકશે. વળી એજ મત્રના ચોથા ચરણમા જે “પદ્ભ્યાં શૂદ્રો ભજાયત” એ ઠેકાણે “પદ્ભ્યાં” એ પચમી વિલક્ષિત પણ અસંગત વશે વળી એજ મત્રથી જરા આગળ સહિતાનો પાઠ કરીશુ તો એ મત્ર મળશે કે — “ચન્દ્રમા મનસો જ્ઞાત” એટલે ચન્દ્રમા મનથી ઉત્પન્ન થયો. “ચક્ષોઃ સૂર્યો ભજાયત” એટલે ચક્ષુથી સૂર્ય ઉત્પન્ન થયો, વગેરે એટલા માટે આ મત્રોના માહુચર્યથી “બ્રાહ્મણોઽસ્ય મુખમાસીત” એ પૂર્વ મત્રમા પણ એજ અર્થ સ્ફુટ થાય છે કે, મુખથી બ્રાહ્મણ અને બાહુથી ક્ષત્રીય થયા કદી નવા લોકોની કલ્પનાનો અર્થ મુખ્ય માનીએ તો “બ્રાહ્મણોઽસ્ય મુખમાસીત” એનો અર્થ મુખ એટલે વિદ્યાદિ મુખ્ય ગુણયુક્ત બ્રાહ્મણ થાય છે, તો પછી “ચન્દ્રમા મનસો જ્ઞાત” એ મત્ર-

નો પણ એવોજ અર્થ કર્યો પરંતુ કે મનન શુભયુક્ત તે અદ્ભુત, તે પછી અનાયને પણ વિદ્યાદિ શુભયુક્ત બોધ પ્રાપ્ત કરેલા પડે, તેમ વાનર વગેરે જનાવગેમા પણ મહત્ત્વ વિકલ્પયુક્ત મનન શુભ દેખના તેને પણ અદ્ભુત કરેલા પ્રાપ્ત થયે વસ્તુતઃ આ પ્રકરણમા પ્રથમ તો “સદ્ગુણોર્ધા પુરુષ” વગેરે મત્રોથી ચચ્છાક્ષની મર્વ શક્તિમત્તા તથા સર્વ વ્યાપકતા કહી છે ત્યાં બાદ “તત્તો વિપડજાયત” એ મત્રથી વિસાદની ઉત્પત્તિ કહી, તે પછી “તસ્માદ્ગાતાસર્ગમ્” એ મત્રથી વિસાદપુરુષથી ગૃહિતુ પ્રકરણ આદ્ય છે ત્યાં કદ લક્ષણનો પ્રમગ દેખાતો નથી એટલા માટે “બ્રાહ્મણોસ્યડમુગમાસીત્” એ મત્રથી પ્રાપ્તિવાદિ વર્ણોની મુખાદિ અગથી ઉત્પત્તિ કહી છે, એજ અર્થ યોગ્ય દીમે છે અને વિદ્યાદિ મુખ્ય મુખ્ય શુભયુક્ત પ્રાપ્તિ ધયા, એમ કહે ત્યારે તો તે તેનું લક્ષણ કરેલાય માટે એવો મહત્ત્વથી વિરુદ્ધ અર્થ અપ્રાપ્ય છે વળી કોઈને પણ અર્થમા કોઈ પ્રકારનો સંદેહ રહે તે પણ મનાવ નિર્ણાયક સ્મૃતિ શુ કહે છે તે જુઓ

લોકાનાન્તુ ત્રિવૃક્ષવર્ચ મુગસાદરપાદત ।

બ્રાહ્મણ સદિય વૈશ્ય શૂદ્ર ચ નિવર્તયત્ ॥

(મનુ સ્મૃ ૧-૧૦૫-૮૯),

સર્વસ્વાસ્ય તુ સર્ગસ્ય મુખ્યર્થ મ મનાયતિ ।

મુગસાદરપજ્ઞાતાં પૃથગ્માર્ગ્યજ્ઞપયન્ ॥

મુગસાદરપજ્ઞાતાં ચા લૉકે જાતયાં પીઠે ।

સ્વસ્ત્યસ્ત્રક્ષ્યર્થ ધન્ય મયે તે વસ્ત્યસ્ય સ્મૃતા ॥

અને અહીં પણ મુખ, બાદ, રીડ, પદ એ ગણની આગળ જન ધા તુથી “હા” પ્રત્યય થયો છે, તે રૂપક અર્થમાં જન ધાનુનો એ અર્થ લાગુ પડતો નથી. પણ જન ધાનુનો ઉત્પત્તિ એજ અર્થ લાગુ પડે છે અને એના પ્રાપ્તિ ભાગમાથી પણ એજ અર્થને પુષ્ટિ મળે છે,—

“યસ્માદંતેમુશ્યાન્મન્મન્મુગતોત્તમુન્યત” (યનપથ) એમા પણ મુગત એ અર્થ હેતુ નિદેશ કર્યો છે. કહી રાઈ કરે કે, “બ્રાહ્મણોસ્ય

મુખં ” ત્યા મુખ હેતુ છે, તો પ્રથમવિલકિત કેમ? તેનો જવાબ એ છે કે સમવાઈ કારણ પ્રથમાન્ત પણ થાય છે જેમ કે “ સુવર્ણં કુડલં મંચતિ ” વગેરે

વળી જે લોકો કર્મથીજ વર્ણ ભેદની શૃષ્ટિ માનવાનું કહે છે, તેના મતમાં પૂર્વે દેખાડેલો મ ત્રાર્થ વિરોધ, ઉપરાત બીજા પણ હોયો દેખાય છે. જેમાના કોઈ કોઈ દેખાડાવીએ.

૧ ઘણું કરીને સર્વ મનુષ્યમા થોડી ઘણી વિગ્રા, થોડું ઘણું બળ, થોડો ઘણો વ્યાપાર અને થોડો ઘણો પરિશ્રમ રહેજ છે તો તે તે કર્મ ઉપર નજર કરી વર્ણુ જોવા જઈએ, તો વણસ કરતવાપત્તિ આવશે

૨ ધર્મશાસ્ત્ર અ યોમા બુદ્ધા બુદ્ધા વર્ણુની બુદ્ધી બુદ્ધી વ્યવહારિક વ્યવસ્થા છે. જેમ કે —

શત્ત બ્રાહ્મણ માકુપ્ય ક્ષત્રિયો દડમર્હતિ ।

વૈદ્યોપ્યર્ધશત દ્રેવા શત્રસ્તુ વધ્રમર્હતિ ॥

મનુ અ ૮ શ્લો ૩૬૭

પચાશદ્ બ્રાહ્મણે દડ. ક્ષત્રિયસ્યાભિશસને ।

વૈશ્યેસ્યાદર્ધપંચાદ્દૃષ્ટે દ્વાદશકો દમ ॥

ત્યારે જો કર્માનુસાર વર્ણુ ભેદ માનવામા આવે તો જે વ્યવસ્થા બાધી છે તે કર્મ નાકર્યના કારણથી અવ્યવસ્થા થઈ પડે વળી આપસ્તંબ ધર્મ સૂત્રમા કહ્યું છે કે—

તેષા પૂર્વ પૂર્વો જન્મત શ્રેયાન્ ॥

અને મનુસ્મૃતિમા પણ કહ્યું છે કે —

ઉત્પત્તિરેવ વિપ્રસ્ય મૂર્તિર્ધર્મસ્ય શાશ્વતી ।

સ હિ ધર્માર્થમુત્પન્નો બ્રહ્મભૂયાય કત્પતે ॥ ૧, ૧૮ ॥

બ્રાહ્મણો જાયમાનો હિ પૃથિવ્યામાધિજાયતે ।

ઈશ્વર સર્વભૂતાના ધર્મકોશસ્ય ગુતયે ॥ ૧, ૧૯ ॥

વળી હારિત સ્મૃતિમા —

સાધનની શી જરૂર છે? આમ સહજ પ્રશ્ન ઊઠે છે પરંતુ ખરી ખીના તો એ છે કે જે વાત આપણે ખરી તરીકે માનીએ છીએ તથા વાર વાર બોલીએ પણ છીએ, પરંતુ જ્યાં સુધી તેનો આપણને અનુભવ થયો નથી ત્યાં સુધી તે સત્ય વાત ઉપર પણ અનાસ્થા ઊઠે છે અને આજ કારણથી આ દુનિયામાં નાસ્તિક મતો ઉત્પન્ન થયા છે. ઈશ્વર છે, તેણે આ વિશ્વ રચ્યું છે, તેજ તેનું પાલણુ કરે છે અને અતે તેનો લય પણ તેમાં જ થાય છે તથાપિ તે ક્રિયા પ્રત્યક્ષ કરતાં પરમેશ્વરને કોઈ દેખી શકતો નથી તે ન દેખાવાથી નાસ્તિક (તેનું અસ્તિત્વ જ નથી) એમ મનથી માની લઈ કોઈ કોઈ લોકો નાસ્તિક બન્યા છે તથા હાલ પણ બને છે અને હવે પછી પણ બનવાનો સંભવ છે તથાપિ જેઓ વિચારવત માણસો છે, તેઓ કેવળ મનને ભરાસે રહેતા નથી, પણ બુદ્ધિનો ઉપયોગ લઈ આત્મગ્વરૂપનો પકડો નિશ્ચય કરી, તે ઉપર લક્ષ રાખી પોતાનું વર્તન રાખે છે અથવા તો જે વિષયમાં પોતાની બુદ્ધિ કામ કરતી નથી, એવા અપ્રત્યક્ષ વિષયમાં ધર્મશાસ્ત્રનાં વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખી, તેમાં વિહિત કર્મ કરે છે અને નિષિદ્ધ કર્મથી બનતાં સુધી દૂર રહે છે આ રીતે શાસ્ત્ર ઉપર વિશ્વાસ રાખનારા આસ્તિક વર્ગમાં લેખાય છે તથાપિ તેવા આસ્તિકો, તેમજ નાસ્તિકો બેઉને પરમેશ્વર વિષે ખાતરી કરવા માટે, અર્થાત્ આત્મા અને પરમાત્મા બેઉની વચ્ચે એક માયા (પ્રકૃતિ) નો જે અતર્પિત છે, તે દૂર થવા માટે કેટલાક સાધનો બતાવ્યા છે, તે સાધનોનો ઉપયોગ લેવામાં આવે તો, અતર્પિત દૂર થઈ, પરમાત્મા પ્રત્યક્ષ થાય, તેમ છે વળી પરમાત્મા ને પહોંચવાનાં કર્મ, જ્ઞાન અને ઉપાસના એ જે ત્રણ માર્ગો છે, તે ત્રણ માર્ગમાંથી કોઈ પણ માર્ગ પરમેશ્વરને મળવું હોય, તો આ જે વેદમાં સાધનો કહ્યા છે, તેની સહાયતા વિના કદી પણ જઈ કે જોઈ શકાય તેમ નથી. માટે તે સાધનોમાંથી એકેકનું ટુક દિગ્દર્શન કરાવવા ચત્ન કરીએ છીએ. વેદના શ્રીનારાયણ ઉપનિષદમાં આ સાધનોનું કથન કર્યું છે તેમાં એથી પ્રથમ સાધન સત્ય કહ્યું છે સત્યને પકડીને કર્મ કરવાથી પદાર્થના સત્ય સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે, જ્ઞાન પછી તેમાં સત્યભક્તિ ઉપજે છે. અને ભક્તિવડે તે પદાર્થ મુક્ત થાય છે. માટેજ કહ્યું છે કે,-

સત્યં પરં પર સત્ય મત્યેન ન સુવર્ગાલ્લોકાચ્યવન્તે
કદાચન સતા હિ સત્ય તસ્માત્સત્યે રમન્તે ॥

સત્ય એજ ઉત્તમોત્તમ આધાર છે પરાત્પર જે પરમાત્મા તેજ
ઉત્તમ સત્ય છે માટે નત્યથી કરી પણ સ્વર્ગલોકથી પાછા પડાતું નથી.
સત્યુદ્ધેષાનું કાર્યિક, વાર્તિક અને માનસિક કર્મ મર્મ સત્ય હોય છે,
માટેજ સત્યને વિષે સર્વે આનંદ પામે છે

સત્યેન વાયુગવાતિ સત્યેનાદિત્યો રોચંતે દિવિ ।

સત્ય વાચ પ્રતિષ્ઠા સત્યે સર્વ પ્રતિષ્ઠિત તસ્માત્સત્ય પરમં વદન્તિ ॥

સત્ય વડે વાયુ વાય છે, સત્ય વડે આકાશમા મૂર્ચ પ્રકાશે છે સત્ય
વચન વડે વાણી પ્રતિષ્ઠા પામે છે, એટલુજ નહિ, પણ જે કંઈ આ
વિશ્વમા પ્રતિષ્ઠિત દેખાય છે, તે સર્વ સત્ય વડેજ પ્રતિષ્ઠા પામ્યું છે, માટે
સત્યનેજ ઉત્તમોત્તમ કહે છે,-

તેષામસૌ વિરજો બ્રહ્મલોકો ન ચેપુ જિહ્વામનૂત નમાયેતિ ॥

જે ઠેકાણે કપટ નથી, તથા બ્યા ખોટાઈ નથીત્યા લિંગદેહ રહિત
બ્રહ્મલોક પમાય છે

જેમ માયા (સત્વ, રજ, અને તમ) એ શુભ્રાથી પરમાત્મા ઠેકાઈ
રહ્યા છે, તેમ સત્ય પણ એજ ત્રણે શુભ્રાથી ઠેકાઈ રહ્યું છે, તે માયિક
દૃષ્ટિ દૂર કરી દિવ્યદૃષ્ટિથી સત્ય તરફ જોઈશું, તો પરમાત્મા સવત્ર નજરે
અડે તેમ છે પરંતુ તેમા પણ માયા છુટી પડતી નથી દાખલા તરીકે
મોટા મોટા મહુર્ષિયો તરફ જોઈએ ત્યારે તેમા પણ વર્ણિત મરખા
સાત્વિક, વિશ્વામિત્ર સરખા રાજસ અને દુર્વાસા સરખા તામસ અશ-
વાળા ઋષિયો દેખાય છે મત્યથી પ્રતિષ્ઠિત થએલા રાજઓમા જોઈએ
તો પણ હુરિશ્ચંદ્ર સરખા સાત્વિક, ધર્મરાજ (યુધિષ્ઠીર) મરખા
રાજસ અને રાવણ સરખા તામસ મહુરાજાધિરાજો ધૃતિહાસથી બાણી
શકાય છે માટે તે માયિક શુભ્રા તરફ નજર દોડાવી, તેને તણને તેની
અદ્વ જે અમાયિક સત્ય રહ્યું છે, તેને બાણવુ, તે પ્રમાણે વર્તન રાખવુ,
અને તેમાજ પરમ લક્ષ રાખી, મૂળસત્ય શોધતા, ત્યારે આપણામાથી
તદ્વન અસત્ય દૂર થશે, ત્યારેજ પરમસત્ય પરમાત્મા પ્રત્યક્ષ થશે.
સ્પષ્ટ સમજાશે કે જેટલો જેટલો આપણે સત્યનો વિશેષ ન અહુ કરતા
જઈશું, તેમ તેમ પરમાત્મા આપણી નજીક આવતા જશે અને જેટલો
જેટલો આપણે અસત્યનો વિશેષ સમહુ કરતા જઈશું, તેટલો તેટલો
પરમાત્મા આપણાથી દૂર જવા માડશે મતલબ કે માયાનો પડદો

સત્યથી નિર્મળ થાયછે અને અમલથી વધારે મહીન થતો જાય છે માટે જેમની ઈચ્છા પરમાત્મા પ્રાપ્તિની હોય તેમણે કાયાવડે જે જે કામ કરવું તે સત્ય એટલે વધારે અમય મોટા સમૂહમાં અમરકારક રીતે ટકે એવા કરવા અને મનવડે પણ સત્ય એટલે જે જે વધારે સમય મોટા સમૂહને અસરકારક રીતે હિતકર લાગે એવાજ વિચારો કરવા અને વાણીથી પણ જે જે વચનો બોલવા તે પણ સત્ય એટલે વધારે સમય મોટા સમૂહમાં તેની અમર ટકે એવા બોલવાં જોઈએ તોજ આ લેખમાં પ્રતિષ્ઠા મેળવી, પરલોકમાં પરમાત્મા પ્રત્યક્ષ અનુભવાય તેમ છે માટે પરમાત્માને પામવાનો, તેમને પ્રસન્ન કરવાનો સૌથી પહેલો ઉપાય સત્ય છે. કેમકે પરમાત્મા સત્ય છે, માટે સત્ય વડેજ તે પ્રાપ્ય છે.

વિષ્ણુવાચાર્ય વલ્લે

વણિકમહાજન.

મુંબઈગેહરમાં કપોળ વણિક જ્ઞાતિના જે ગૃહસ્થો વિભાગત જર્જ આવીલા, તેને જાણ તથા કહીથી વિરૂદ્ધ દ્વારકાના શ્રી શકગચાર્ય શ્રી માધવતીર્થ સ્વામીએ પ્રાયશ્ચિત કરાવ્યાથી, તેમની ભેડતે ન્યાતીનો મોટો ભાગ એકપક્ષિયે પાંચ વદ ૬ ગુરુવારે જમ્યા છે આ ઉપરથી તેજ જ્ઞાતિના દેલ વાડીઆ કપોળો જુદા પડ્યા છે. તથા ખીજી વણિક ન્યાતો માંથી પણ ઘણા જણાએ વિભાગતપક્ષી કપોળસાથે પક્ષિવહેવાર બધ કર્યો છે આથી મુંબઈમાં વણિકમહાજનમાં મોટી ગરબડ લાડી છે

૨ - ૨

મુંબઈમાં ગોા શ્રી મગનલાલજી મહાગજના લાલજી શ્રી મજરતન-લાલજી મહાગજના યજ્ઞોપવીત પ્રમગે ત્યા એક વણિકમહાજન જમ્યું, તેમાં પણ ગોા મહારાજોએ મના કર્યા છતા, પીશાનાગર તથા દગાના-ગર અમદાવાદી, તથા મેવાડા એ ત્રણ જ્ઞાતિસિવાયના વણિકો વિભાગત જર્જઆવનાર તથા તેની ભેડે જમનાર ભેડે ચેત્ર ગુદ ૭ મુધવારેજમ્યા છે.

૩ - ૩

અમદાવાદમાં ગોા શ્રી મધુસુદનલાલજી મહાગજના લાલજીના યજ્ઞોપવીત પ્રમગે ત્યાના શેઠ મગજદામ ગીરધરદામ હરિવલ્લદાસ, તથા શેઠ બાલાભાઈ દામોદરદાસે વણિકમહાજન જમાડ્યું, તેમાં મહારાજશ્રીની આજ્ઞાથી વિભાગત જનાર તથા તેની ભેડે એકપક્ષિયે જમનાર સિવાયના બધા વણિકો ચેત્ર વદ ૪ ગવિવારે જમ્યા છે

આ રીતે વાણીઆઓમાં ત્રણ ત્રેખલ ને અડમેખલ જેવું થયું છે

શ્રી આર્યધર્મસુધા.

પુસ્તક ૧ લું.

સવત ૧૯૬૧ વૃષભમાસ.

અંક ૫ મો

સદુપદેશ.

ગીતિ

જ્ઞાન્ય લલાના લાજન,
રૂમારમણ ચરણમા ધરો લકિત,
તરતજ તરવ તપાસી,
વાસી આ ભૂમિ ના ધરો શક્તિ ૧

સીમા સન્મતિની આ,
નેમધકી દોમ એમ ત્રેમ ધરે,
હરખે પરખે સારૂ,
રિપુ મુતમા શુદ્ધબુદ્ધિ કરે ૨
મુલલ ધરો ધીરજ ધન,
ખીસામા ખુબ આસ ખતેથી,
રાખી ઉધમ અસિકર,
ખોટ મટાડો યશે સુખ તેથી ૩

(મહિત શ્રી ગદૂલાલજી કૃત)

(આશીર્વાદમય અર્પણપિત્ર)

વેદનો બ્રાહ્મણભાગ.

(બ્રાહ્મણસર્વસ્વને આધારે)

મૂળ એકજ વેદ હતો, તેના ઋગ્, યજુ, સામ, અને અથર્વ એવા ચાર ભાગો, યજ્ઞકર્મની સિદ્ધિ માટે મળતી શક્તિમાં ક્ષીણતા નોંધને વેદવ્યાસે કર્યા તે દરેક વેદમા પણ સંહિતા, બ્રાહ્મણ, ઉપનિષદ અને

અનુષ્ઠાન એવા આર વિભાગો સુપ્રસિદ્ધ છે પરંતુ હાલમાં કેટલાક નવા અમાણ લોકો દેવલ સંહિતા લાગનેજ અપૌરુષેય વેદ માને છે અને ગ્રાહ્ય લાગને વેદ ન માનતા પૌરુષેય તરિકે ગણે છે અને તેના કારણમાં એમ જણાવે છે જે ગ્રાહ્ય લાગમાં ઇતિહાસાદિતુ પ્રબળ પ્રમાણ હોવાથી તે ઋષિમુનિઓએ પછીથી બનાવેલો હોવો જોઈએ પરંતુ તેઓ મૂળ વેદના સામાન્ય લક્ષણથી પણ અનુષ્ઠાન હોય એમ દેખાય છે. કારણકે વેદના સામાન્ય લક્ષણમાં સ્પષ્ટ રીતે વર્ણવેલું છે કે મંત્ર અને ગ્રાહ્ય બંને વેદ કહેવાય છે અને તે અપૌરુષેય છે તેની પુષ્ટિમાં અનેક ઋષિ, મહુર્ષિઓના વાક્યોના પ્રમાણ મોજુદ છે મંત્ર એટલે સંહિતા અને તેનોજ છેલ્લો વિભાગ તેજ અનુષ્ઠાન અને ઉપનિષદ છે 'વેદ' શબ્દ વિદ્યાનાથી બનેલો છે અને જેનો અર્થ વિદ્યા જ્ઞાને એટલે લાભુરું યા વિચારવું એમ સંસ્કૃત ભાષામાં પ્રસિદ્ધ છે વેદ એ એક એવો અથવા વિદ્યાના નામ છે કે જેનાથી મનુષ્ય ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષાદિ પુરુષાર્થને પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાય વા માર્ગને જાણી શકે છે અહુષ્ઠ પ્રાતિશાખ્યમાં વેદના લક્ષણ વિશે સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે "વિચન્તે જ્ઞાયન્તે લભ્યન્તે વા પર્મિર્ધર્માદિપુરુષાર્થા ઇતિ વેદાઃ" અર્થાત્—જેનાથી ધર્માદિ પુરુષાર્થ સમજાય અથવા પ્રાપ્ત થાય તે વેદ છે વળી અંતરેય સંહિતાના ભાષ્યના ઉપોદ્ધાતમાં માધવાચાર્ય વેદ શબ્દનો અર્થ કરતા લખે છે કે. "દ્રષ્ટાપ્ત્યનિષ્પરિહારયોર્લૌકિકમુપાયં યો પ્રત્યયો યોધ-ચાતિ સ ચેદ્ ઇદં વસ્તુની પ્રાપ્તિ અને અનિષ્ટના નિવારણનો જે અલૌકિક ઉપાય બતાવે છે તે વેદ છે."

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ માલમ પડે છે કે વેદથી દ્રવ્ય અને દેવતાનું જ્ઞાન માત્રજ થતું નથી પણ ધર્માદિ પુરુષાર્થ ચતુષ્ટયની પ્રાપ્તિના ઉપાયનો પણ તેમાં બોધ છે વેદ શબ્દની બંને પરિભાષાથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે વેદ જે ભાગમાં છે એનો એક ભાગ કેવળ દ્રવ્ય દેવતાનો માત્ર બોધક અને બીજો ભાગ ઇષ્ટપ્રાપ્તિ અને અનિષ્ટપરિહારના ઉપાયોનો સૂચક છે

* * * * *

હવે આપણે ઋષિમુનિઓના વેદમંબરિ વિચાર તરફ જોઈ નજર ફેરવીશું, તો તેમાંથી પણ આપણને લાલ થયા વગર રહેશે નહિ.

ઋષિમુનિઓ વેદનું લક્ષણ શ્રુતતાવે છે તેમજ તેઓ એ વા મતલાગનેજ વેદ ગાંને છે કે બ્રાહ્મણને પણ માને છે તે વિષે અત્રે કંઈક દિવદર્શન કરેલું ફાકટ જશે નહિ પારસ્કરાચાર્યજી પણ પોતાના ગૃહ્યસૂત્રમા વેદના લક્ષણ વિષે લખતા એમ કહે છે કે “ નિર્વિવિધેયસ્તર્કશ્ચ વેદ ” વિરિ વિધેય અને તર્ક તે વેદ અર્થાત્ વેદમા વિરિ, વિધેય અને તર્કનું વર્ણન છે, એમ જો કહીએ તોપણ ખોટું કહેવાશે નહિ ચાને વેદથી એનું નાન થાય છે ‘ વિધેયો મત ’ ‘ વિગ્રાયત્ર ગ્રાહણમ ’ આ વાક્યોથી સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે વેદમા જે ભાગ વિધેય અર્થાત્ ડ ય દેવતાના -માનકનો છે તે મત્ર અને જે ઇતિહર્ત યત્તા બતાવે છે તે બ્રાહ્મણ કહેવાય છે એ પ્રકારે મામાન્ય વેદ ગણના અર્થથી નહિ પણ વિધેય અને વિધાયક હોવાથીજ પારસ્કરાચાર્યજીએ વેદના જે ભાગ સ્પષ્ટ મીતે કહ્યા છે તેમ મનુષ્યને સામાન્ય નિદશ કરી પછી તેના બ્રહ્મચારી, ગૃહ્ય, વાનપ્રસ્થ, અને સન્યાસી એમ ભેદ કર્યા છે અને તે મનુષ્યના બ્રહ્મચારી આદિ આશ્રમ ભેદ તરિકે ઓળખાય છે અને તે તે આશ્રમીઓ મનુષ્ય છે, એમા સંદેહ નથી તેને કોઈ પશુપક્ષાદિમા ગણશેજ નહિ તેમ વેદના આસ્વાય, નિગમ શ્રુતિ આદિ મામાન્ય પર્યાય વાચી શબ્દોથી મત્ર બ્રાહ્મણ બનેનું શ્રુતિ થાય છે પરંતુ જ્યા વિશેષતા છે ત્યા વેદના અવાતર ભેદમા મત્ર અને બ્રાહ્મણના જુદા જુદા લક્ષણ કર્યા છે અહિતા, આરણ્યક, ઉપનિષદ્ એ ભાગને મત્ર અને બ્રાહ્મણભાગને બ્રાહ્મણ કહે છે પરંતુ એમ કહેવાથી ઈ બ્રાહ્મણભાગનું વેદત્વ નષ્ટ થતું નથી આપસ્તમ્બ સૂત્રમા સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે મત્રગ્રાહણોત્તમામધેયમ મત્ર અને બ્રાહ્મણ બને વેદ છે પડ્યુરૂ શિષ્યે પણ લખ્યું છે કે ‘ મત્રગ્રાહણયોરાહુર્વેદશબ્દ મહર્પય ’ મહર્પિ લોક મત્ર, બ્રાહ્મણ બનેને વેદ કહે છે વેદના લક્ષણવિષે અધર્મવેદના કૌશિકસૂત્રમા પણ લખ્યું છે કે ‘ આસ્નાય પુન મત્રાશ્ચ ગ્રાહણાતિ ચ ’ મત્ર અને બ્રાહ્મણ બને આસ્નાય છે

*

*

*

*

*

જેમિનિ મહારાજ મીમાંસા સૂત્રદ્વારા બ્રાહ્મણને વિધાયક અને મત્રને અલિધાયક કહે છે અને તેજ સ્થાનપર રાજરમ્વારી મત્ર અને

ગ્રાહણના લક્ષણ લખતા પૂર્વપક્ષનું સૂત્ર “વિધિમંત્રયોરેકાર્થ્યમનેકશ-
 વ્દાત્ ૨-૧-૨૦ ” ટાકી અર્થ કરે છે કે “વિધૌ મંત્રે ચામ્નાયમાનસ્ય
 ભવશબ્દસ્ય એક એવાર્થ સ્યાત્ । એકશબ્દાત્ સ એવાયમેકઃ શબ્દો
 બ્રાહ્મણગતો વિધાસ્યતિ મંત્રગતો ન શક્નોતિવિધાતુમિત્યનુપપન્નમ્ ।
 તસ્માત્ વિધાયક ” આ સૂત્રનો લાવાર્થ એ છે કે મત્ર પણ ગ્રાહણોની
 માફક વિધાયક છે કેમકે બંનેમાં “યજતે ” “દદાતિ ” ઇત્યાદિ એકજ
 પ્રયોગ વિદ્યમાન છે પછી સિદ્ધાંત સૂત્ર તરિકે “અપિ વા પ્રયોગસામ-
 થ્યાત્ મંત્રોઽભિધાનવાચી સ્યાત્ ” ૨-૧-૩૧. મંત્રમા પ્રયોગનુ સામર્થ્ય
 છે, એહેતુથી મત્ર અભિધાયક છે આ એ સૂત્રો પછીના એ સૂત્રથી મંત્ર
 અને ગ્રાહણ બંનેનુ લક્ષણ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે “તચ્ચાદેકેષુ મંત્રાણ્ય”
 ૨-૧-૩૨ અર્થ વિધાનના પ્રેરક હોય તે મત્ર કહેવાય અને શેષે બ્રાહ્મણ-
 શબ્દ ૨-૧-૩૩ અર્થ શેષ છે તે ગ્રાહણ છે આમ જૈમિનિ મહારાજ મત્ર
 અને ગ્રાહણ બંનેને એક વેદ શબ્દથી સ્પષ્ટ રીતે વર્ણવી કહે છે, પરંતુ
 અવાન્તર લેદ અભિધાયક અને વિધાયકમાજ રાખ્યો છે

શબરસ્વામીનુ મત એ છે કે ન્યા ન્યા સ્યન્ત, ત્વાન્ત, આશીઃ, સ્તુતિઃ,
 સંખ્યાલવિદ્, પરિવેન પ્રેપઃ, અન્વેષણ, પૃષ્ઠ આખ્યાન, અનુપગ, પ્રયોગ,
 એવા લિંગની પ્રાપ્તિ હોય ત્યાં ત્યા ગ્રાહણ જાણવો અને “હેતુ, નિદા
 પ્રશસા, સશય, વિધિ, પરક્રિયા, પુરાકલ્પ, વ્યવધારણા, કલ્પના, અને
 ઉપમાન એ દશ આવે ત્યા ગ્રાહણ જાણવો. એ પ્રકારે સર્વ વેદોમાં
 વિવિના લક્ષણ નિયત કર્યા છે જે મત્રલાગનેજ વેદ માને તો વિધાન-
 હીન મત્ર નિર્રથકજ થઈ જાય છે જેમ જૈમિનિ મહારાજે કહ્યું છે કે
 “આમ્નાયસ્ય ક્રિયાર્થત્વાદાનર્થસ્યમતદર્થાનાં તસ્માદનિત્યત્વમુચ્યતે”
 ૨-૧-૩૪ વેદોનુ તાત્પર્ય ક્રિયામા છે, ક્રિયારહિત વેદભાગ અનર્થક છે
 એ હેતુ અનિત્ય છે આથી તો મત્રલાગના વેદત્વમા સ્પષ્ટ રીતે સદિ-
 ગ્ધતા પ્રકટ થાય છે જે વેદનુ તાત્પર્ય ક્રિયામા હોય તો ગ્રાહણ-
 ભાગનેજ વેદત્વ પ્રાપ્ત થાય છે અને મત્રભાગ મિદ્ધપર હોવાથી અર્થાત્
 ભૂતાર્થક હોવાથી અવેદ કહેછે પરંતુ આ દોષની નિવૃત્તિને સારૂ
 વાર્તિકકારે “ભૂતં મવ્યાયોપદિશ્યતે ” કહી સમાધાન કર્યું છે આ ઉપર

જણાવેલા પ્રમાણથી જૈમિનિ મહારાજે મત્ર અને ગ્રાહ્ય બંનેનું વેદત્વ પ્રતિપાદન કરી, મત્રને દ્રવ્યદેવતાનું સ્મારક અને ગ્રાહ્યનું વિધાયક કહ્યા છે આધુનિક મત્રમાં પોતાને “આર્ય” તથા “વેદધર્મ પ્રચારક” કહેવડાવનારાઓ મત્ર ભાગનેજ વેદ કહે છે, પરંતુ જૈમિનિ મહારાજના ઉપલા મત્રથી તો તેઓના માનેલા મત્રભાગના વેદત્વમાં અદિગ્ધતા ઉત્પન્ન થાય છે તેનો તેઓએ વિચાર કરવો જોઈએ

મનુ મહારાજ વેદ ગણ્યમા ડેવણ મત્રનો સમાસ કરે છે કે મત્ર ગ્રાહ્ય બંનેનો? તેનું અત્રે કંઈક દિગ્દર્શન કરીશું મનુજી કહે છે કે “સર્વેષાં તુ સ જામાતિ કર્માણિ ચ પૃથક્ પૃથક્ । વેદ શત્કેભ્ય પચાદૌ પૃથક્ સસ્થાશ્ચ નિર્મમે ॥ ૩-૧-૨૧ આ ઉપર મેધાતિથિનું ભાષ્ય જોવું અતિ ઉપયોગી થઈ પડશે આ શ્લોકનું તાત્પર્ય એ છે કે ગ્રાહ્ય, ક્ષત્રિય ઇત્યાદિનું કર્તવ્યકર્મ વેદશબ્દોથી પરમાત્મા એ નિર્ભણ કર્યું છે, અને કર્મોની ઇતિકર્તવ્યતા તો ગ્રાહ્યભાગમાજ છે તેથી ગ્રાહ્યભાગનું વેદત્વ સિદ્ધ થાય છે વળી “ઉદિતેઽનુદિતે ચૈવ સમયાશ્રુવિતે તથા । સર્વથા વર્તેતે યશ્ચ દ્વિતીય વૈદિકી શ્રુતિ ” ૩-૨-૧૬ આ શ્લોકમા ઉદિત અનુદિત હોમનું વર્ણન છે અને તે ગ્રાહ્ય ભાગમા છે તો પછી “વૈદિકી શ્રુતિ.” નો અર્થ ગ્રાહ્ય ભાગપર નહિ તો શેનાપર? “ઉદિતેઽનુદિતે ચૈવ” નો પ્રયોગ ઐતરેય ગ્રાહ્યની “ઉદિતે જુહોતિ અનુદિતે જુહોતિ” શ્રુતિપર આધાર રાખે છે અને મનુજી આ શ્રુતિને વૈદિકી શ્રુતિ કહે છે અને તેથી સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે મનુ મહારાજ પણ ગ્રાહ્ય ગ્રંથનો વેદમા સમાસ કરે છે

પોતાને ‘આર્ય’ અને ‘વેદ ધર્મી’ પોતાની મેળે માની લેનારાઓ નિરૂક્તમા જ્યાં ‘નિગમા ભવન્તિ’ એવા શબ્દ આવે છે ત્યાં નિરૂક્ત કરનાર અભિપ્રાય મત્ર ભાગથી છે, નહિ કે ગ્રાહ્ય ભાગથી, એમ કહી કહે છે કે એથી સિદ્ધ છે કે ‘નિગમ’ કેવળ મત્ર ભાગનુંજ નામ છે પરંતુ તેઓ એટલું કહેવું તો ભૂલી જાય છે કે નિરૂક્તકાર ‘નિગમ’

શબ્દને ગ્રાહણ, ઉપનિષદ્ તથા આરણ્યકને બદલે વાપરે છે નિરૂક્તની મદદ વગર વેદના શબ્દોના ઠીક ઠીક અર્થ થઈ શકતા નથી તેથીજ કહ્યું છે કે “અયાપીદમન્તરેણ મંત્રેષ્વર્યપ્રત્યયો ન વિદ્યતે” નિ ૧-૬-૧ અર્થ— નિરૂક્ત ગ્રાહ્ય શિવાય મંત્રોના અર્થ થઈ શકતા નથી અહીં જે મતશબ્દ છે તે ઈ મત્ર લાગને બદલે નથી પણ મત્ર અને ગ્રાહણ બંનેને બદલે સમ- જવો જોઈએ છે તેથીજ “અયેનાંશ્ચ જ્ઞાનિવતશ્ચકર્ય ગ્રાસ્ત્વા હન્તજ્ઞવસોઽ તન્વત્ત્વત્ત્વશ્ચ નિગમૌ ભવત્.” નિ ૩-૪-૪ અહીં નિરૂક્તકાર સ્પષ્ટ રીતે ‘અયેના’ ઇત્યાદિથી અગ્વેદ સહિતાના મત્રને અને ‘ગ્રાસ્ત્વા’ ઇત્યા- દિથી સામવેદીયતાપ્તચ ગ્રાહણને લઈ બંનેને નિગમ કહે છે વળી “ નમે દેવા નમેઽસુરા ” ‘ ઇત્યપિ નિગમૌ ભવત્. ’ નિ ૩-૪-૩ આ મત્ર મંત્રેથી ગ્રાહણનું છે અને એની માથે નિગમ શબ્દનો પ્રયોગ પણ કરેલો છે વળી નિરૂક્તકાર ઉપનિષદોમા પણ નિગમનો પ્રયોગ કરે છે “ યસ્માત્પરત્પરમસ્તિ કિંચિદ્યસ્માદ્રાણીયો ન ય્યાયોઽસ્તિ ” ઇત્યપિ નિગમો ભવાતિ । નિ ૨-૧-૬ , આ રવેતાશ્વેતર ઉપનિષદનો મત્ર છે વળી ‘ તદંતદ્દક્ષ્ણેકામ્યામુક્તમ્ । ઇત્યાદિ નિ ૩-૧-૪ આ શાતપથી શ્રુતિ (ગતપથ ગ્રાહણ) નો મત્ર છે અને નિરૂક્તકાર ઋક્ અર્થાત્ મત્ર શબ્દથી એનું વિધાન કરે છે તેમજ ચાન્કાચાર્યે મુનિ કહે છે કે “ પુરુષ વિદ્યાનામનિત્યત્વાત્ કર્મસમ્પત્તિર્મન્ત્રો વેદે ” કર્મ પથાર્ય થાય તેથી વેદમા મંત્રોનું વિધાન છે અહીં મત્ર શબ્દજ ગ્રાહણને બદલે વાપર્યો છે અને એ પણ સ્પષ્ટ છે કે કર્મની ઇતિકર્તવ્યતા તો ગ્રાહણ લાગમા છે, તો પછી ગ્રાહણ લાગ વેદ કેમ ન કહેવાય ?

ગ્રાહણ લાગને વેદ ન માનવો એવું કોઈપણ ઋષિમુનિનું પ્રમાણ મળતું નથી, તે છતાં આધુનિક ગૈરિક વસવારી, આર્ય નામાકારી, યથેચ્છવિહારી, ગ્રાહણ લાગને અવેદત્વાદિ કહે છે પણ તેઓ કોઈપણ સુષ્ટ શાસ્ત્રીય પ્રમાણ બતાવી શકતા નથી પરંતુ કહે છે કે “ એમા (ગ્રાહણ લાગમા) શ્લોક, ઇતિહાસ, પુરાણ, કલ્પ, ગાથાદિ છે અને તે મહુર્ધિઓના બના- વેલા વેદોના વ્યાખ્યાનો છે ” જો ઇતિહાસાદિને લીધે ગ્રાહણ લાગના વેદત્વમા કદાચ તેઓના સત્સમુજ્જ સદિગ્ધતા પ્રાપ્ત થતી હોય તો તે ભ્રમજ સમજવો જોઈએ કારણ કે તેઓ જે મત્ર લાગને વેદ તરીકે માને

છે તેને પણ એવા (ઇતિહાસાદિ) આદ્યેષથી ઝઢાપી બચાવી ગ્રંથાય તેમ નથી • તેઓના માનેલા મંત્ર ભાગમા વસિષ્ઠ, વિશ્વામિત્ર, ત્રિત, દેવાપિ, શન્તનુ, સુદગલ ઋષિ, સુભવ રાજા, દ્વિધીર ઇત્યાદિના ઇતિહાસ, નદી ચેના વર્ણન, દેશોના નામો સ્પષ્ટ માલમ પડે છે બુવે ઋગ્વેદ અ. ૩-૨-૧૨ ઋ. અ. ૧-૭-૧૦૫-૮. ઋ. અ. ૮-૫-૧૨ ઋ. અ. ૮-૫-૧૩. ઋ. અ. ૮-૫-૨૦-૧૦૨ ઇત્યાદિ અનેક સ્થળે સહિતામા ઇતિહાસ ગાથા આદિ છે અને એ ગાથાઓને નિરૂક્તકાં પણ સ્પષ્ટ કરી લેખે છે ત્યાં ઇતિહાસ અને ગાથાને લીધે જો ગ્રાહણ ભાગને પૌરુષેયત્વ કહેવું અર્થાત્ તેનો ઇતિરામ છે તેના પછી તે બનેલા છે, માટે તે સ્વતઃ પ્રમાણ નહિ, પણ પરત પ્રમાણ છે, તે મુજબ તો મંત્ર ભાગમા ઉપર બતાવ્યા મુજબ ઇતિહાસાદિ ને લીધે તે ઋષિ ગણઓ કે જેઓનાં નામો છે તેઓના પછી લખાયા કેમ ન કહેવાય ? અને ઋષિ-મુનિપ્રોક્ત હોવાથી એ પત્તે પ્રમાણ કેમ ન કહેવાય ? જો મંત્રને સ્વતઃ અને અપૌરુષેય કહો તો પછી ગ્રાહણ પણ સ્વતઃ અને અપૌરુષેય કહેવાય એમા કંઈપણ શકા જેલુ નથી વળી નીમામાકાર જૈમિનિ માહારાજે ગ્રાહણ ભાગમા વર્ણવેલા બખર, પ્રાવહુષિ, કર્તુવિદ, કૌથુમિ, કાઠક ઇત્યાદિ નામોના ડોઈ સ્થાન, સિદ્ધપદાર્થ શાખામા વા પ્રવર્તક ઋષિપર યૌગિક અર્થો કર્યા છે બુવે નીમામાદર્શન અ. ૧-૧-૨૭-૨૮-૨૯-૩૦-૧-૩૦ જો નીમાસાકારના મત મુજબ ગ્રાહણ ભાગનો મમન્વય કરી બરાબર વિચાર કરવામા આવે તો કદિપણ ઇતિહાસાદિ માલમ પડ્યે નહિ ગતપદશ્રુતિમા કહ્યું છે કે “ સ યથાર્દેન્ધનાસેરમ્યાહિતાત્પૃચન્ધુમા શિનિધારન્ત્યેવ ગા અરેડસ્ય મહતો ભૂતસ્ય નિઃસ્વસ્તિમેતચદન્વેરો યજુર્વેદ સામવેદોડ્યર્વાક્વિરસ શ્તિશાનઃ પુરાણ વિદ્યા ઉપનિષદ સ્લોકા મૃત્રાણ્યનુવ્યાસ્યાનાતિ । ઇત્યાદિ જેમ લિખાયલા ઢાકડાના મયોગથી અગ્નિમા ધૂમાડો પ્રકટ થાય છે તેમ પરમાત્માના નિ શ્વાસથી ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ, અથર્વવેદ, ઇતિહાસ, પુરાણ, વિદ્યા, ઉપનિષદ સ્લોક, મૃત્ર, વ્યૂખ્યાનાદિ પ્રકટ થાય છે આ મંત્રથી એ સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે વેદ, ઇતિહાસ, પુરાણાદિ સર્વ ઇશ્વરન

નિશ્વાસ છે તેથી વેદવત્ તે પ્રમાણ છે ઇતિહાસ પુરાણાદિ વેદશબ્દ અવાન્તર ન હોવાથી પણ ઇશ્વરકૃત આથી સિદ્ધ થઈ શકે છે તો વહી પ્રાદાણુ લાગ જે વેદનુ એક અવાન્તર રૂપ યાને લાગ છે તે ઇશ્વર પ્રોક્ત કેમ નહિ કહેવાય ?

સંહિતામા ઋષિની ઉત્પત્તિ આદિના વર્ણનો છે, તો મત્રભાગ પુરાણ કેમ ન કહેવાય ? જેમાં સૃષ્ટિક્રમનું વર્ણન હોય તે પુરાણ, એણે માનવામાં આવે તો પછી મત્રભાગ કેવળ દેવતા, ઋષિ, રાજા આદિના ઇતિહાસથી નહિ, પણ ભૂગોળ જે નદી દેશાદિનું વર્ણન કરનારી છે તેની વ્યવસ્થા પણ જેમા વિદ્યમાન છે તે વેદ પુરાણ કેમ ન મનાય ? જે વાતો પ્રાદાણુમા છે તેવીજ રીતની મત્ર ભાગમા છે. હવે જો એકને અપૌરુષેય યાને સ્વત પ્રમાણ માનવ અને બીજો જે સામ્યપ્રમાણથી વેદ સિદ્ધ થાય છે તેને પૌરુષેય યાને પરત પ્રમાણ માનવ એ વિચારદક્ષતા નહિ તો શું કહેવાય ? કદિ કોઈ કહેશે કે ઇતિહાસ પુરાણ નારાગમી આદિ નામ પ્રાદાણુ લાગના છે પરંતુ આશ્વલાયન પુ૦ ૩ માજ કહ્યું છે કે “અથ સ્વાધ્યાયમર્ધિર્વાત ઋત્વો યજ્ઞેઽવિસામાન્યર્થર્થાદિસ્તો બ્રાહ્મણાનિ કલ્પાન્નાગસોરિતિહાસા પુરાણાનિ” ઇત્યાદિ અહીં પ્રાદાણુ ઇતિહાસ, પુરાણ, નારાગમી આદિ બુદ્ધા બુદ્ધા લિંગ અને વચનમા છે તેનો હેતુ પણ એક બીજાના વિશેષણમાં થતો નથી અને બુદ્ધા બુદ્ધા નામથી સ્પષ્ટ છે તેમજ ગોપથે પૂ૦ ભા૦ પ્ર૦ ૨ જામા પણ પ્રાદાણુ બુદ્ધા લખ્યા છે અને તેથી પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે ઇતિહાસ પુરાણનો પ્રાદાણુ સાથે કઈ પણ સબંધ નથી. વળી જ્યાં ઋક્ યજુ સામ, આગિરસ શબ્દનો સ્પષ્ટ પ્રયોગ થયો હોય ત્યાં મત્ર ભાગના સૂચક હોવાથીજ પ્રાદાણુ શબ્દ બુદ્ધો લખવામાં આવે છે. પરંતુ જ્યાં ઋક્ યજુ સામ આગિરસના સંજગમા વેદ શબ્દનો પ્રયોગ થયો હોય ત્યાં પ્રાદાણુ શબ્દ બુદ્ધો કદાપિ પણ લખાતોજ નથી. કેમ કે વેદ શબ્દજ સ્વત. મત્ર તેમજ પ્રાદાણુ જનનું સૂચક છે. ન્યાયમૂત્રમા પણ ગૌતમ ઋષિએ પ્રાદાણુને, ઇતિહાસ પુરાણથી બુદ્ધા માનેલા છે આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે પ્રાદાણુ ભાગ વેદ છે અને તે સ્વતઃપ્રમાણ હોવાથી અપૌરુષેય પણ ઠરે છે.

સમુદ્રયાનાદિ પ્રાયશ્ચિત્ત.

આજકાલ વણિક વર્ગમા વિલાયતગમનવિષયક પ્રાયશ્ચિત્તની વાત ખૂબ ચર્ચાઈ રહી છે . તે સબધમા અમારા વિચાર પ્રકટ કરવાને પણ કેટલીક તરફથી સૂચના કરવામા આવી છે પરંતુ અમારો અભિપ્રાય આપતાં પહેલાં દારકા સસ્થાનના શાસ્ત્ર મઠ તરફથી બંધક અકરરપ ની જે મસ્કૃત પ્રાયશ્ચિત્તપત્રિકા પ્રકટ થઈ છે, તે જેમની તેમ હેઠળ ઉતારી લઈએ છીએ એની સાથે પ્રાયશ્ચિત્તી પુરુષો તથા તેમની જ્ઞાતિએ શ્રીમાન્ શંકરાચાર્યજીને કરેલી અરજીઓ તથા એ મસ્કૃત લેખનુ સત્તાવાર ગૂજગતી લાપાતર ને પ્રકટ થયું હોત તો એ વિષય વાચનારને સમજવો મુગમ થાત, એમ અમારૂં માનવું છે કેમકે જે વાણીઆઓને ઉદ્દેશીને એ લેખ લખવામા આવ્યો છે, તેઓમા ભાગ્યેજ કોઈએને સહેલાઈથી સમજવાની શક્તિ ધરાવનાર મળી આવશે હજી પણ શ્રીમાનૂને કરેલી અરજીઓની નકલ તેમજ તે સબધી જે કાઈ પુગવા હોય તે ને કોઈ પૂરા પાડશે તો તેને અમે અક્ષરમ પ્રકટ કરીશું, કે જેથી એ સંબધમા યથાર્થ વિચાર કરવો મહેલ થઈ પડે .

॥ શ્રીશારદામ્બા વિજયતેતરામ્ ॥

શ્રીદ્વારકાર્થીરો વિજયતે
જગદ્ગુરુ ધર્મચ્છદ્ગુરુચાર્ય
શ્રીશારદામઠદ્વારકાસસ્થા-
નાધીશ્વર મહાં
સિક્કોં

इह खलु ब्राह्मणादीनां प्रत्यामन्त्रसमारम्भसंसाधनैकनिकामानां महोद्य-
मामोदपरिचोदितान्तरङ्गाणां महायन्त्रनियन्तृत्वमहाभिपग्वरत्वाद्यनितरोपा-
यलभ्यासाधारणविद्याकलाकौशल्यसम्पादनेहातुन्दिलान्त करणाना प्रय-
न्तदेशगमनसागरयानद्वीपान्तरपर्यटननिमित्तप्रायश्चित्तविमर्शप्रस्तावे-किं
विशेषविमर्शमन्तरेण सर्वे सर्वदा प्रायश्चित्तार्हा उत कञ्चन विशेषमाश्रित्य
कदाचित् केचिद्वैव वा, तथा तदहोर्नहृतायां के नियन्तारो विशेषहेतवः,

एवं कृतनिष्कृतयः सज्जातीयैः संव्यवहार्या भवेयुर्न वेत्याद्याः प्रवर्तन्ते जिघ्राप्सा ।

अनोच्यते—न तावदमर्यादासमभ्यक्ताक्षेमद्वारव्यवहारप्रसक्तास्तद्वर्हा अन्ये त्वनुग्रहार्हा इत्यवगम्यते ।

ननु केऽत्र नियन्तारो विशेषहेतव इति चेद्—अभक्ष्यमक्षणागम्यागमना-
पेयपानादिविरहाविरहविमर्शा एवेति वदामः ।

तन्वेव सति कुत प्रायश्चित्तप्रसक्तिरिति चेत्—समुद्रयानम्लेच्छदेशावा-
सादिनिमित्तपापापनुत्पद्यमित्यवधेहि । तथा चोक्त हेमाद्रौ प्रायश्चित्तख-
ण्डे मरीचिना “मास कारागृहे वासो नौभिर्यात्रा दिनत्रयम् । म्लेच्छावासे
तथा पक्षं यो वसेत्स तु पातकी” इति । एवञ्चानन्यलभ्ययथोक्तमहोदयमा-
वाप्त्यभिलाषमहामोदपरिरम्भसम्भ्रमवशेनाधियानम्लेच्छदेशावासद्वीपा-
न्तरपरिचङ्क्रमणेऽपि ये स्वाहारादिपरिरक्षणधुरिणास्त एव प्रायश्चित्तार्हाः ।

ननु “द्विजस्याग्नौ तु नौयातुः” इत्यादिना कृतनिष्क्रियानामन्यसव्य-
वहार्यत्वोक्तेस्तत्प्रयुक्तप्रायश्चित्तविमर्शोऽपार्थक एवेति चेन्न । उदाहृतवा-
क्यानामन्यत्र सावकाशानां प्रकृते निरवकाशत्वेन चोद्यानयतारात् ।

यच्च केनचिदप्रयुक्तप्रतारकेणानाग्रातानिगमागमसौरभेणाबुद्धिपूर्तेनस एव
प्रायश्चित्तं न तु बुद्धिपूर्वकृतस्येति प्रलप्यते, तत्तुच्छम् । “कामकारकृतेऽ-
प्याहुरेके श्रुतिनिदर्शनाद्” इति वदता भगवतामनुना “कापालिकात्र
भोक्तृणां तन्नारीनामिना तथा । ज्ञानान्मुच्छ्रान्दमुद्दिष्टमज्ञानादैन्दव स्मृतम्”
इत्यादिपरदारादिगमननिमित्तप्रायश्चित्तानि प्रायिमिताक्षराग्रन्थसन्दर्भेण
बुद्धिपूर्व कृतस्यापि प्रायश्चित्ताभिधानात् । अन्यथा परदारादिगमननिमित्त-
प्रायश्चित्ताभिधायिग्रन्थसन्दर्भस्य समुच्छेदापत्तेः । परदारागमनादिकमबु-
द्धिपूर्वमिति पामरेणापि वक्तुमशक्यत्वात् । सुप्रसिद्धञ्चेतन्मनुयागवल्क्य
पराशरादिधर्मशास्त्रेषु हेमाद्र्यादिसमस्तनियन्त्रग्रन्थेषु चेति दिक् ।

किञ्च यदत्र वक्तव्यमन्यत्तत्सर्वमस्मद्वीथपूर्वाचार्यकृतायां पर्यटनमीमां-
साया निवेचितमाज्ञापितश्चयथोक्तलक्षणनियोज्यस्य यथोक्तविषये प्राय-
श्चित्तं, कृतप्रायश्चित्तस्य सव्यवहार्यत्वञ्चेति तत्सर्वं तत्रैव द्रष्टव्यमित्यलं
प्रसक्तानुप्रसक्त्या ।

अथैव यथोदितविषयपर्यालोचनया सागरयानम्लेच्छदेशावासद्वीपा-
न्तराभिगमनलक्षणविलक्षणक्रियाव्यासङ्गचतामापाततो दूषणप्रसङ्गनसत्त्वेऽ
पि तदशे परिनिष्ठितप्रमाणवाणीमाकाङ्क्षाम, यथा वयं व्यपेतसन्देहा
प्रायश्चित्त चरेमेति चेदत्राचक्ष्महे । यद्यप्यमुष्मिन्नर्थेऽस्ति स्मृतीनां घण्टा-
घोष । तथापि सद्यःसन्धानाय प्रत्याययिष्याम स्मृतिरश्मिप्रभेदम् ।
तथा हि “ पञ्चधा विप्रतिपत्तिर्दक्षिणतस्तथोत्तरत । यानि दक्षिणतस्ता
नि व्याख्यास्याम । ” “ यथैतदनुपेतेन सह भोजनं स्त्रिया सह भोजन
पर्युपितभोजनं मानुलपितृष्वसदुहितृगमनमिति । ” “ अथोत्तरत ऊर्णां
विक्रयस्तीधुपानमुभयतोद्विर्व्यवहार आयुधीयकः समुद्रसंयानमिति । ”

अथ पतनीयानि समुद्रसंयानं ब्रह्मस्वन्यासापहरण भूम्यनृत सर्वाण्यै
र्व्यवहरण शूद्रसेवन शूद्राभिजननं तदपत्यञ्च एषामन्यतमत्वात् “ चतु-
र्थकालमितभोजनं, स्युरपोभ्युपेयु सवनानुरूपम् । स्थानासनाभ्या
विहरन्त एते त्रिभिर्वर्षेस्तदपग्नन्ति पापमिति (“ यदेकरात्रेण करोति पापं
कृष्ण वर्णं ब्राह्मणं सेवमानं । चतुर्थकाल उदकाभ्युपायी त्रिभिर्वर्षेस्तद-
पग्नन्ति पापमिति) हस्माह वैश्रायन ” । सीधुपानं गुरापानमित्यर्थः ।
समुद्रयानमिति या प्रापणे-इत्यस्मात्सम्पूर्णात् यात्यनेनेत्यस्मिन्नर्थे कर-
णाधिकरणयोश्चेति द्युष्टा संयानमिति रूपमभिजायते समुद्रस्य संयानं
समुद्रसंयानं समुद्रविहारप्रयोजकनौकागमनपर्यन्तोऽजहत्स्यार्थलक्षण-
यार्थोऽवगम्यते । इदञ्चानन्यनिष्ठसंयानसामान्यनिवृत्तस्वरूपस्य पातित्या
पादवत्त्वं दुराधर्षणीयमेवेत्यवधेयम् । अवशिष्टसूत्रभागव्याख्यानं प्रकृता-
नुपयोगीति विरम्यते ।

न चोर्णाविक्रयपुरोगमानां सदा सर्वत्र प्रचारचराणां पातित्यप्रयुक्तनि-
ष्कृतिसमाचारानुभूत्यभावे किमिति तत्समुदायिकतमसमुद्रसंयानस्यैव
प्रायश्चित्तार्हतोपपाद्यत इति शक्यं नियोक्तुम् । व्यापारेपूर्णाधिक्रयादिषु
स्वस्वसन्नियतदूषणाधानसमर्थनस्य समुचितत्वेऽपि समुद्रसंयाने नूनमेभ्यो
निग्रहार्हभूयोदूषणगोचरता परं जञ्जन्यते, जोहोर्तिच तदास्पदीभूतवि-
क्रियावैजात्यं, मोमोर्ति च निर्मृष्टाशेषस्वस्त्ययनप्रत्यनीकभूतप्रयोगराजिः ।
दोषयन्तेच ध्वजान्ताः सदध्याविजयस्तम्भमौलानिममन्मिति परिष्करोतु

मतिमत्तामुद्रासीनोऽपि । ऊर्णादिव्यवहारकोटिनिविष्टत्वेपि सीधुपान-
समुद्रसंयानयोरन्यादृशस्वरूपमवसेयम् । तत्रापि तारतम्यविचारणायामु-
भयोः समसत्ताकत्वमेव फलतः सम्प्रधार्यते ।

न चोर्णादिवत्तत्तिरूपितवैलक्षण्यमाजस्यैव सनुद्रसयानेऽपि किं न
स्यादिति वाच्यम् । तवानादौ प्रवृत्तं प्रति सीधुपानानभ्यवहार्यकर्म-
णोरत्यासन्नव्यवहारतया तद्व्यसक्तिः स्वाभाविकी । तथा च बौधायन-
स्मरणमयूखमाला प्रत्यवायतमस्तोमापहन्त्री निरातङ्कजैङ्क्याधिहरणा
ज्ञातव्या । इत्थञ्च समुद्रसयानादिजन्मन पातित्यलक्षणवन्धानामुभोच-
यिष्या प्रवृत्तां मातापितृशतेभ्योऽपि वत्सलतरां भगवती श्रुतिं चतुर्थ-
कालेत्याद्यामुद्राजहार परमकारणिको मुनिप्रामगो । एतनीयानाममीपां
सनुद्रसयानोपक्रमतदपत्यपर्यन्तानां सप्तानामितरेतरस्वरूपवैधर्म्यसौक्ष्म्या-
तिशयसम्भवेऽपि पतनीयताप्रयोजकधर्मविशेषस्य सास्वदुगततया तत्पु-
रस्कारेण मृत्यमेकमेव प्रायश्चित्तं प्रख्याप्यते सभेक्षिकयैतयर्चा ।

एवं च समुद्रसंयानादिप्रभवपातकापहारं प्रत्यप्यसत्यदीर्घकालिकसमा-
चारे ज्येष्ठप्रायश्चित्तपरिप्राप्तिरपरिहार्या समुद्रसंयानोपलक्षितद्वीपान्तर-
प्रेयाणादिजन्मान प्रति पातिन्यापादकदोषविशेषमेतदेव हि प्रायश्चित्तमर्थ-
सिद्धम् । तथा च सागरसंयानम्लेच्छदेशवासद्वीपान्तरपर्यटनादिप्रत्यक्ष-
प्रवृत्त्यनङ्गीकारेऽपि सर्वथा तद्व्यावृत्त्यसम्भवेन ज्येष्ठप्रायश्चित्तविधान-
मत्यादरगोचरमुन्नीयते ।

एवञ्च कायिकसामर्थ्ये सति चतुर्थकालेत्यादिश्रुत्युन्नीतसाधनानुष्ठानमेव
श्रेयसाधनायालं नान्यथा । उक्तानुपपत्तियाथातये त्रिभिर्वर्षैस्तदपन्नं
पापमिनिश्रुतिप्रदकपदेश्यलिखांस्वस्वरिकप्रायश्चित्तानुष्ठानप्रतिनिधितया प्रा-
जापत्यकृच्छ्रचान्द्रायणादिकमनुगृहीतं भवति । तेषामप्यनेकप्रकारभेद-
मिश्रानां कृच्छ्रादीनामधुनातन्मातववैपु पाटवादिपर्यालोचनयैकस्याप्यव्य-
ग्रमनुष्ठानं प्रमवेदर्थयितुं न वेति सन्दिहानां प्रत्यर्द्धं त्रिंशत्प्राजापत्या-
श्चान्द्रायणानि च त्रीणि सन्तीति त्रिभिर्वर्षैः सङ्कलनया नवति प्राजाप-
त्यानां नवक चान्द्रायणानामिति सङ्ख्यामत्यासन्नमन्युपशमय्य तेषामनु-
कल्पानेव साभिप्रायमनुजानीमहे । तथाहि—“प्राजापत्यव्रताशक्तौ धेनुं

दद्यात्पयस्विनीम् । येनोरभावे दातव्यं तुल्यं मूल्यं न सशयः ॥ ” “ धेनु-
पञ्चभिराढ्यानां मध्यानां त्रिपुराणिका । कार्पापणैरुमूल्या हि दरिद्राणां
प्रकीर्तिता ” इति स्मर्यते । एतदुक्तं भवति । चतुर्थकालेत्यादि श्रुत्युक्त-
त्रैवार्षिकव्रतं, यद्वा, नवतिप्राजापत्यास्तदनुष्ठानाशक्तौ नवनिदोग्धेनुदानं,
तत्राप्यशक्तौ तन्मूल्यभूतसार्द्धद्वादशोत्तरशतरौप्यमुद्रादानमिति त्रयः पक्षा
समुदिता भवन्ति ।

यद्यप्येतदर्थं यथोपन्यस्तप्राजापत्यानामेव प्रायश्चित्तश्रुत्यर्थस्वारस्य-
महिम्नावश्यानुष्ठेयता, नावद्विप्रतिपन्नप्रमाणभावमर्हति तथापि म्लेच्छ-
देशाधिवासादीनां यथोक्तश्रुत्या कण्ठरेणानुद्यमानतया तदशे प्राय-
श्चित्ताधिन्यं चकच्यमेव । तदभावे तदशमयस्यानुवृत्तिरपरिहार्येति
केपाञ्चिन्सम्भ्रमः स्यात्तदत्र प्रतिविधीयते म्लेच्छदेशाधिवासान्निजनिनामय-
परिमार्जनपार्थन्येन । तथाहि—“म्लेच्छावासे तथा पक्षं यो वसेत्स तु
पातकी” इति पूर्वोक्तमरीचिसृमृत्युनीतपातकपरिमार्जनप्रकारः हेमाद्रौ
प्रायश्चित्तपण्डे “प्राजापत्यञ्च चान्द्रञ्च चरेत्सवत्सरोपितः” इति गौतमे-
नोक्तः । म्लेच्छावास इत्यनुवर्तते तत्प्रकरणस्थत्वात् । किञ्च “अनादिष्टेषु
पापेषु शुद्धिश्चान्द्रायणेन तु” इत्यादियानवल्क्याद्यनुशासनेभ्यश्चान्द्रायणा-
देरपि प्राप्तिः प्रामाणिकी म्लेच्छावासनिवासवेलायामनेकविप्रवर्जनीय-
सङ्गप्रसङ्गस्य दुष्परिहार्यत्वात् । तदेव चान्द्रायणादीन्यपि प्रमाणप्रतीति-
गोचरत्वाद्गोपेक्षामर्हन्ति । अन्यथा कर्मणो वैगुण्यापत्तेर्दुर्धर्त्वात् । तथा
च प्राजापत्यवत्तिष्ठमि समाभिर्नवकञ्चान्द्रायणानामुद्गृहीतं भवति । तत्रा-
प्यनुष्ठानाशक्तौ तत्प्रत्याम्नायभूतगोदानानि प्रति चान्द्रायणं ह्यष्ट (८)
सङ्ख्याकान्यवकल्लप्तानि सन्ति । सङ्कलनया नवसङ्ख्यानाञ्च तेषां द्विस-
त्तति (७२) सङ्ख्याकान्यभिजायन्ते गोदानानि । तत्रापि पुनरसामर्थ्यं
तन्मूल्यभूतनवति (९०) रौप्यमुद्रिकाप्रदानं विधीयते प्रकृतप्रायश्चित्त-
परिशिष्टनिष्क्रियाणां विचारणया । अन्यदपि दिव्यतीर्थविरहणादिक
यथायथमूह्यमिति सङ्क्षेपः ।

इत्थञ्च समुद्रयानम्लेच्छदेशाधिवासदोषान्तरभ्रमणजनोपायमाये-
यनामकश्चेष्टिवर्यभवानीदासात्मजमूलजि, योगेपनामकपरमानन्ददासामज

रणछोडदासेन्येतयोर्वैश्यवर्णयोर्थथावद्वल्लसत्रैवापिकप्रायश्चित्तमुपादिष्ट भवति । दीर्घकालिकृतदनुष्ठानाशक्तौ यथोपन्यस्तप्राजापत्यचान्द्रायणादिध्य-
तीर्थविहरणाद्यन्तान्यनुकल्पभूतान्यभ्यनुष्ठानानि भवन्ति । किञ्च “यागादौ
च तुलादानं प्रायश्चित्तेषु कर्मसु । श्राद्धं कुर्याद्वैष्णवाख्य सर्वदोषोप-
शान्तिदम् ॥” “प्रायश्चित्तेषु सर्वेषु जीवत्स्वपि तुलामु च । तत्काले
वैष्णवश्राद्धं कृत्वा कर्म समापयेत् ॥” “प्रायश्चित्ते निवाहादौ तुलादाना-
दिकर्मसु । पूर्वैद्युर्वा तदानीं वा नान्दीश्राद्धं समाचरेद्” इति वेङ्कलगौतम-
मर्याचिस्मृतिभिः प्रकृतप्रायश्चित्ते वैष्णवश्राद्धं नादौश्राद्धं चान्यावध्यस्मिति
प्रतीययेऽतस्तदपि कार्यम् । प्रत्यक्षगोदानमपि शस्यानुष्ठानमिति चेत्तदपि
महाकलाय कर्तव्यमेव ।

यथोक्तप्रायश्चित्तानुष्ठान परिग्रहविशेषानुसर कार्यमन्यथा प्रत्यवाया-
निवृत्तिः । यथोक्तं सर्वं यथावदनुष्ठेयम् । अथथावदनुष्ठान उभयतस्स्खलन-
रूपोपप्लवापत्तिरिति सुधीभिरेवधेयम् ।

एव प्रायश्चित्ते निर्णते तदभूमिकापि दिङ्मात्रेण प्रदर्श्यते । तथाहि—
मास्त्वशेषेषु च नितान्तितपक्षयोगविशेषेण तदाग्न्मोपपत्तिस्तत्र चाष्टमी
चतुर्दश्यास्तिथ्योर्वासरयोश्च मन्दभौमयोरनारम्भ इत्येतावान्विशेषः ।
तीर्थक्षेत्रादौ तन्निवर्तनं वायव्यचरम् । विप्रकृष्टतमे तस्मिन्नोष्ठ वा तत्कर्म
योग्यताकमनुगृह्यते । गुरोः सन्निधानेऽपि तद्योगो योग्यो भवति । स्मर्यते
च “नाष्टम्या न चतुर्दश्यां प्रायश्चित्तपरीक्षणम् । शनिमगलयोश्चापि न
कर्तव्यं कदाचन ॥ अनुषोपितरात्रिञ्च तीर्थान्यनभिगम्य च । अदत्त्वा काञ्चन
गाञ्च दग्निरो नाम जायते ॥ गुरुः परतरं तीर्थमतस्तीर्थं न विद्यते” इति
संवर्तविष्णुगौतमैः ॥ पूर्वस्मिन्नहनि एकद्वयपूर्वकं वपनं विधायान्य पथो
वा प्राश्य नक्तृत्तकालसह्येष्टेऽप्युपसृज्यैव सकृदपि विधातव्यं । तथा च
अथ “केशश्मश्रु वपते नखानि निरुन्मति दत्तो धावते” इति, सूच्यते
च “केशश्मश्रुणि वापयेयुः नखानि च । मृदादिभिः (दशभिर्द्रव्यैः) रथथाश्रुत
स्नायात् भगवन्तमनुस्मरेत् । नातिरिक्त्वा वाचो वदेयुः । न शूद्रेण सम्भा-
षेन् । न स्त्रीभिः सह सवसेयुः । न दन्तान्दर्शयेन् । सन्धिवेलयोर्वाच
ब्रूयेयुः” इत्येवमादि । तदेतन्निधमानुपालनपुरस्तर परेद्युः पुनरुपगोदये

स्नात्वा यथावदीश्वर स्मरन् पूर्वामिमुख उत्तरामिमुखो वा भूत्वा कुशा-
बास्तीर्य नदुपरि प्रायश्चित्तद्रव्याणि संस्थाप्य दर्भपवित्रपाणिनाचान्त
प्राणानायम्य देशकालौ सङ्कीर्ण्य ममासुऋतस्य वैश्यजातिपतननिमित्त-
भूतसमुद्रयानम्लेच्छदेशाधिवासद्वीपान्तरप्रवसनाद्युपचितोपपातकमहापा-
तकापात्रीकरणमलिनीकरणादिदुरितक्षयार्थवैश्यजातियोग्यस्वर्गमनुष्ठाना-
धिकारसिद्ध्यर्थं च 'त्रैवर्णापकप्रताद्यनुकृपभूतप्रायश्चित्ताख्य कर्म करिष्ये
इति सङ्कल्प्य यथोपन्यस्तविधिना प्राजापत्यचान्द्रायणादिब्राह्मणसन्तर्पण
पर्यन्तं कर्म यथाधिकारं निर्वर्त्य स्वस्त्ययनं वाचयित्वा शिष्टैरनुज्ञातं स्वयं
भुञ्जीत । निजनिक्तेतनयान्वा यथाविभव सविनय सप्रार्थनञ्च शार्तान्
स्वीयान् क्षमाप्य भोजयेत् । नात परं प्रसज्येत यथोदीरितप्रत्यवायज
निकासु क्रियानु । अन्यथा कुड्गरशौचप्रक्रियेव कृतानुग्रहविग्रहाणामप्यु-
पहासपात्रतापत्तिरपरिहार्यप्राया । न हि एकपाचना पङ्क्तिदूषणप्रतीति-
मत्तामापन्नैरस्माभिः सह भोजनादिव्यापारानविगीतान्मन्थेरन्निति नात्मा-
द्यमन्तव्य । कृताद्यविमोक्तान्युपानुत्तरकालिकक्रियानैर्मत्तमनुसन्धास्य
मानास्तद्गोचरनिरपवादप्रत्यये सङ्गम्यादिसव्यवहारैरनुगृह्णीयुरेव करणा-
'महार्णवा' सजातीया इत्याज्ञापयाम । श्रोत्रिया अपि भोजयितव्याः ।
"श्रोत्रिया यत्र नाश्नन्ति न देवास्तत्र भुञ्जते । श्रोत्रियेभ्य परं नास्ति
दैवत पावनं महद्" इति गौतमस्मृतेराचाराच्च न प्रायश्चित्तीयजनविशेष
विषयासव्यवहार्यतानिबन्धनाग्रहातिशय श्रोत्रियाणामतो न भवत्येव
दोषाधायकः ।

अपरञ्च य इमे गण्डोदगुप्ताः सपरिचारा विगीतयोनसम्बन्धिससर्ग-
दूषिता स्त्रजातीयैः परित्यक्तसङ्गम्यादिव्यवहारेण जन्मत एव बहिष्कृताः
सीदन्तीति नैतच्चित्रं, विगीताविगीतससर्गयोरितरेतरप्रत्यनीकभावस्य
साहजिकत्वात् ।

एवञ्च सति कौत्रपावनहेतुरिति जिज्ञासायां प्रकीर्णकप्रक्रियाकाद्य-
विमोचनहेतुभूतेषु प्रकृतानुकूलमूहनीयम् । तथा चोक्त—“ससर्गमाचरन्
विप्र पतितादिष्वकामतः । पञ्चाहं वा दशाहं वा द्वादशाहमथापि वा”
इत्यारभ्य “भवेदूर्ध्वन्तु तत्सम” इत्यन्तेन पराशरस्मृतिग्रन्थसन्दर्भेण
तथा “भोजनाशनशय्यादि कुर्वाण सार्वकालिकम्” इति मिताक्षरायाम् ।
एवञ्च दीर्घकालिकपतितससर्गस्य प्रायश्चित्ताभावो ध्वन्यते । तथापि
स्मृतिमुक्ताफले प्रायश्चित्तकाण्डे ब्रह्मेण सुमन्तुकामधेनुकर्तृभ्यां कलौ

ससर्गदोषात्यन्ताभावस्य प्रतिपादनात् “न्यजेद्देश कृतयुगे त्रेतायां ग्राम-
मुत्सृजेत् । द्वापरे कुलमेकं तु कर्तारं तु कलौयुगं” इति पराशरोक्तेश्च
पूर्वोक्तं युगान्तरविषयकमित्यवगम्यते । तद्यान्युत्पत्तिसर्गव्यवहारसंको-
चनार्थं सपत्नीकस्य तस्य चान्द्रायणद्वयं गोद्वयप्रदानञ्च कार्यमित्य-
भ्यनुजानीमहे ।

यदत्र सर्वेतरविलक्षणव्यवहारप्रवृत्तिः प्रतीयते शावाशौचे प्रायश्चित्त-
विधानरूपा विगीतव्यवहारप्रतीतिमत्तयेति, यच्च बहिष्कृतस्याघनिर्मोक-
प्रयोजनीभूतप्रायश्चित्तानुष्ठानात्प्रागैर्बौद्धैर्देहिककर्मनृष्ठान् शास्त्राविरुद्धमवि-
गीतशिष्टाचारबहिर्भूतञ्चेति यथानुष्ठितं, तत्सर्वंभूतप्रसूतसर्वक्रियावन्निष्फ-
लमेवेत्यघनिर्मोकप्रायश्चित्तानुष्ठानोत्तरं पुनरावर्तनीयम् । अन्यथा सव्य-
वहार्योभवेन्न वेति विवेचनीयं स्यान्मतिमद्भिः ।

परमत्र कर्तुरपराधमननुसन्धायकारयितुरेव तदित्यनुसन्धधानाः स
एव प्रायश्चित्तार्हा बहिष्कार्येत्यभ्यनुजानीमहे ।

किञ्च प्रकृतौर्ध्वदैहिकक्रियासाहतासम्पत्तिप्रयोजकीभूते ग्राह्यणमोजने
ये भोक्तारस्तेऽपि प्रायश्चित्तार्हा एवेति यावन्न तत्कुर्वन्ति तावद्वहिष्कार्या
इत्यप्यभ्यनुजानीमहे ॥

इति शिवमुभयतो भूयात् । श्रीमत्परमहंसपरित्राजकाचार्यपदवाक्य-
प्रमाणपारावारपारीणत्वाद्यनेकपदाङ्कितजगद्गुरुश्रीमच्छङ्कराचार्यशारदापीः
उद्धारकासस्थानाधीश्वरश्रीमन्माधवतीर्थस्वामिभिर्निर्णीतोऽयमर्थः ॥ श्री
मच्छङ्करभगवत्पूज्यपादाचार्यणामवतारशकाब्दा — २३७४ । श्रीविक्रम-
शकाब्दा — १९६१ पौषशुक्लत्रयोदश्यां गुरुवासरे । स्थितिः साम्प्रतिकी
महाम्बानगर्याम् ॥

१ सम्मतिरत्रार्थे काशीशेखरेण्डाचलशास्त्रिणः ।

२ सम्मनुत इममर्थं सुधोळकरोपाङ्कटधुपामिध—श्रीनिवासाचार्यः ।

શ્રી આર્યધર્મસુધા.

પુસ્તક ૧ હું.

સંવત ૧૯૬૧. મિથુન માસ.

અ ક ફ ઠા.

મગળાચરણ.

નારાયણ

સુખે ચયાજ પૂર્ણ પાત્ર માત્ર લાવ ધારવા,
વળી ગુણોદયાર્થ પાત્રમા સલા વધારવા,
કરો કૃપા હરે! હરે ખુલાસ દાસ માનમાં,
યલો સ્વધર્મ માર્ગ આ ખુલા મદા સમાનમાં

ધાર્મિક શિક્ષણની જરૂરીઆત.

આ જગતમાં મનુષ્યમાત્ર જન્મથી તે મરણપર્યંત સુખની ઈચ્છા રાખે છે, ને તે મેળવવાને મથનપણ કરેછે, તેવીજ રીતે સર્વ મનુષ્યોને પોતાનો પરપરાથી ચાલતો આપેલો ધર્મ સમજવાની અને ધર્મના નિયમો સુજળ વર્તવાની જરૂર છે કારણકે ધર્મથીજ આલોક તથા પરલોકના સુખસાધનો સાધી શકાયછે આલોકના સુખના સાધનો જેવાકે પંસો, બાગબગીચા, સ્ત્રી, પુત્રાદિ વેલવ અને કીર્તિ એ સર્વ ધર્મથીજ મળી શકે છે નહિ કે કેવળ ઉદ્યોગથીજ મળેછે જો તેમ ન હોય તો બુદ્ધિમાન અને વિદ્વાન એવા કેટલાએક પુરુષો ઉદ્યમ કરવા છતાં પણ એવા વેલવો મેળવવાને નિષ્ફળ ન થવા જોઈએ તેમજ કેટલાએક બુદ્ધિ અને વિદ્યા વિનાના ઉદ્યોગરહિત પુરુષોને મોટા રાજવેલવો પણ મળવા ન જોઈએ આમ વેલવ મળવામા કોઈ પણ કારણ હોય જોઈએ અને તેનું કારણ ધર્મ તથા અધર્મશિવાય બીજું કંઈપણ નથી માટે દરેક મનુષ્યે ધર્મનું શિક્ષણ પ્રથમ લેવું જોઈએ છે

શાળામા અપાતા વ્યવહારિક શિક્ષણની જોડે જો ધર્મનું શિક્ષણ બાલકોને આપવામાં આવે તો હાલની પ્રજામા ધર્મ સળધી જે બેદર-કારી જોવામા આવેછે તેવી લવિષ્યની પ્રજામા કંઈપણ જોવામા આવશે

નહિ કારણકે કુમળા મગજમા ધાર્મિક લુસ્તાનું ખીજ વાળ્યું હોયતો તે મોટપણે કૂલીકાલી અતિ લાલકારી વૃક્ષ યર્ષ, અન્યને લાલ આપ્યા વગર રહે નહિ પરંતુ સ્વ પ્રત્યે તિરસ્કાર અને પર પ્રત્યે મોહિત થયેલા આળસુઓ પોતાના બાલકોને ધર્મશિક્ષણ આપવાને બદલે આજકાલ નાટક ચેટકમાં ચતુર બનાવવા તત્પર થયેલા હોય એમ માલમ પડેછે. આ સર્વનું કારણ આર્ય બાધયોની પોતાના સ્વધર્મ પ્રત્યેની બેદરકારી શિવાય ખીજી કંઈપણ દેખાતું નથી જે આવા સમયે ધર્મનું જ્ઞાન જાણવાની કંઈપણ દરકાર રાખવામા નહિ આવે તો પછી આર્ય બાધયો દિન પરદિન અધોગતિને પ્રાપ્ત થયા વગર રહેશે નહિ કુમળા છોડવાને જેમ વાળીએ તેમ તે વળેછે તેવીજ રીતે બાલકોના કુમળામગજને જે ધર્મને રસ્તે દોરીએ તો તે કદીપણ આડેરસ્તે દોરાય નહિ અને કુમળા મગજમા ધર્મના ઉંડા રોપાયલા ખીજથી બાલક સદાચારી, ઉદ્યમી તથા ધર્મપ્રત્યે શ્રદ્ધાળુ જીવગી સૂઝી યર્ષ શકે છે માટે ધર્મશિક્ષણ આપવાની અતિ આવશ્યકતા છે આ સૃષ્ટિમાં મર્વ પ્રાણીમા મનુષ્યપ્રાણી ફક્ત બુદ્ધિ જાળવડેજ શ્રેષ્ઠપણું ભોગવેછે બુદ્ધિથી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ યર્ષ શકેછે જ્ઞાનથી ધર્મનું ખરૂં સ્વરૂપ સમજાયછે જ્યાં ધર્મનું જ્ઞાન નથી ત્યાં પ્રાણીની ન્ધિતિ પશુપક્ષ્યાદિ જેવી ગણાયછે. દાખલા તરીકે ઉત્તર અમેરીકાના રેડબંડી-અનો બુદ્ધિથી મનુષ્યને જે સુખ પ્રાપ્ત થાયછે તેને સદ્બુદ્ધિ કહેછે અને તે ધર્મના જ્ઞાન વગર પ્રાપ્ત થવી અશક્ય હોયછે. માટે સદ્બુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાનો સુગમ અને સરળ રસ્તો ધર્મના શિક્ષણ શિવાય અન્ય છેજ નહિ. પરલોકના સુખના સાધનો પણ ધર્મના શિક્ષણ વડેજ મનુષ્ય મેળવી શકે છે. હાલમા જ્યાં ત્યાં ધર્મની ગિથિજતાને લીધે આર્યબાધયો પોતાના પરંપરાથી આદરતા આપેલા આચારદિને ત્યાજ કરી જમે તે વર્ણની માથે ખાનપાનાદિક વ્યવહાર કરવામા જરા પણ અચકાતા નથી, તેમ પોતે જાણે યર્ષ ખીજને જાણે કરવાનો યત્ન કરતા હોય એમ સ્પષ્ટ દેખાય છે. વળી ધર્મશ્રદ્ધા ઘટવાની સાથે જે નાસ્તિકતાનો વધારો પણ જ્યાં ત્યાં જોવામા આવેછે તેનો દોષ લોકો કાળને માથે મૂકે છે અને કહે છે કે ઋષિમુનિઓ વધી ગયા છે કે કલિયુગના

પ્રભાવે કરીને લોકોની ધર્મ પ્રત્યે અશ્રદ્ધા તથા નાસ્તિકતા દિન પરદીન વધતી જશે તેથી તેનો અટકાવ થઈ શકે તેમ નથી. આવા વિચાર પ્રદર્શિત કરવા તદ્દન અયોગ્યજ કહેવાય કારણ કે ભે ઉદ્યોગ કરવામાં આવેતો જરૂર અટકાવ થાય એમ સ્મૃતિમાં કહ્યું છે —

यथा श्रेकेन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवत् ।

एवं पुरुषकारेण विना दैवं न सिद्ध्यति ॥

અર્થ—જેમ એ પૈડાના આધાર વગર એક પૈડાથી રથ ચાલી શકતો નથી તેમ ઉદ્યમ વિના કંઈ પણ કૃણ એકલુ દેવ આપતું નથી માટે ધર્મશિક્ષણનું પ્રસરણ કરવા અને નાસ્તિકતા દાખવા બંને તેટલો પ્રયાસ બુદ્ધિમાન અને વિદ્વાન્ પુરૂષોએ અવશ્ય કરીને કરવો જોઈએ

હાલમાં માળાપો છોકરાઓની જેટલી કાળજી ઉદર નિર્વાહના શિક્ષણ સારૂ રાખવામાં તત્પર હોય છે તેટલી ધર્મના શિક્ષણ પ્રત્યે કેટલા રાખે છે? અને ધાર્મિક સંસ્કારો વિના કુલ પરપરાથી ચાલતા આવેલા સનાતન ધર્મ પ્રત્યે છોકરા જે નાસ્તિકતા બતાવે છે તે અટકાવવાની કાળજીપણ કેટલા માળાપો રાખે છે? પાશ્ચાત્ય શિક્ષણના પ્રભાવે તેમજ સ્વધર્મશિક્ષણના અભાવે તથા માળાપોની બેદરકારીને લીધે ખાલકોના મગજમાં તર્ક વિતર્ક ઉત્પન્ન થાય તેમાં શી નવાઈ? આધુનિક પાઠશાળાઓમાં વ્યવહારિક જ્ઞાન જોડે અન્ય ધર્મનું શિક્ષણ આજકાલ ઘણા આર્યપુત્રો લેતા માલમ પડે છે અને સ્વધર્મના શિક્ષણની ગેરહાજરીને લીધે આડે રસ્તે હોગઈ પોતાની બુદ્ધિનો સ્વધર્મ ઉપર પ્રહાર કરવામાં ઉપયોગ કરી પોતાને વિદ્વાનમાં ખપાવવાને તત્પર થયેલા આપણે હાલમાં ઘણાજણને જેખીએ છઈએ આવી કંઈ ગી સ્થિતિમાંથી બચવાનો ખરો રસ્તો ખાલકોને ધર્મનું શિક્ષણ આપવાનોજ છે માટે કામદામ ધર્મશિક્ષણ આપવા સારૂ પાઠશાળાઓ સ્થાપવી તથા ભે તેવી કોઈપણ પાઠશાળા હોવાત હોય તો તેને બની શકતી દરેક મદદ આપી આર્યપુત્રોને સ્વધર્મ પ્રત્યે શ્રદ્ધા રાખતા શીખવવું જોઈએ છે અને એજ આર્ય લાઘવોનું ખરૂં કર્તવ્ય છે

સ્ત્રી કળવણી.

ધર્મ, અર્થ, કમ તથા મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થો મનુષ્યોને મેળવવાની ઉત્તમોત્તમ વસ્તુઓ છે. આ પુરુષાર્થનું મુખ્ય સાધન વિદ્યા છે, જે સદ્વિદ્યાના બળથી આપણી આચીન કાળની પ્રજા પ્રત્યેક બાબતમાં બીજી પ્રજા કરતાં ચઢતી સ્થિતિમાં હોતી અને ઇતર દેશની પ્રજા અનેક ભાતની કળાઓ, ઉપરાંત ધર્મ, નીતિ વગેરેનું શિક્ષણ લેવાને વારવાર ભારતવર્ષની ભેટ લેતી હતી. શસ્ત્રવિદ્યા, જ્યોતિષ, વૈદક, નીતિશિક્ષણ, તત્ત્વજ્ઞાન, શિલ્પ વગેરે અનેક વૈજ્ઞાનિક બાબતો આપણા દેશમાંથીજ પરદેશમાં ગયેલી છે આવાત આપણા તથા પરદેશના ઇતિહાસથી સિદ્ધ થાય છે, પરંતુ દાહાડે દાહાડે આપણા આર્યોમાંથી તે આર્યવિદ્યા ઓછી થતી ગઈ. માત્ર વેદો અને ધર્મશાસ્ત્રને બ્રાહ્મણોએજ ટકાવી રાખ્યાં. પરંતુ આચીન કાળમાં તેમ ન હોતું. ત્રણે વર્ણુ એટલે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી ને વૈશ્ય એ ત્રણે વર્ણુ અને ત્રણે વર્ણુની સ્ત્રીઓપણ વ્યાવહારિક વિદ્યા ઉપરાંત શાસ્ત્રીય વિદ્યાનું પણ અધ્યયન કરતી હતી. સ્ત્રી એ પુરુષનું અર્ધ અંગ છે. આમ આપણા વેદોમાં તથા ધર્મ શાસ્ત્રમાં ઠેકઠેકાણે વર્ણુવેલું છે. પુરુષ યજ્ઞ યાગ વગેરે ધર્મકર્મ પોતાની ધર્મપત્નીની સાથે રહીનેજ કરી શકે છે. અને અગ્નિહોત્રમાં તથા બીજા ધ્રાતયજ્ઞમાં જેમ પુરુષને કેટલાએક મત્રો ભણવા પડે છે તેમ સ્ત્રીઓને પણ ભણવા પડે છે. તેમજ ઘરનો ક્ષેમ સંભાળી સઘળો વહીવટપણુ આચીન કાળમાં સ્ત્રીઓજ કરતી હતી, એમ આપણે ધર્મશાસ્ત્રનાં વચનો પરથી તેમજ વેદોની કેટલીએક ઋચાઓ પરથી જાણવાને શક્તિમાન થઈએ છીએ. ઘરનો વહીવટ પણ જાણ્યાપિના અલાપી શકાયજ નહીં આવક ખર્ચ બાકીની શિક્ષિક શું હતી તે જાણવામાં ગણિત વિદ્યા જાણવાની ઘણીજ જરૂર છે આચીન કાળની સ્ત્રીઓ તે સર્વે બાબતોનું અધ્યયન કરતી હતી અને પોતાના પતિને ગૃહરાજ્યમાં સહાયતા કરીને પારલૌકિક સાધનોમાં પણ પતિની સાથે કમર કશીને ઉભી રહેતી હતી આટલાં બધાં કાર્યો કરવાની જે શક્તિ સ્ત્રીઓમાં હતી તે ઉત્તમ પ્રતિભા વિદ્યાને અંગે હતી,

પરંતુ પાછળના કાળમા જેમ પુરૂષોએ ઉત્તમ પ્રતિની વિધાને તણ દઈને માત્ર વ્યવહારોપયોગી સાધારણ વિદ્યાનુજ અધ્યયન કરવા માડ્યું અને તે પણ નહિ જેવું તેમ સ્ત્રીઓ પણ વિદ્યાધ્યયન તજવા લાગી મનુ મહારાજ લખે છે કે,—

“ उत्कर्षं योषितं प्राप्ता स्त्रैः स्वैर्मर्त्तृगुणैः शुभैः ॥

સ્ત્રીઓ પોત પોતાના ભર્તાંરના ઉત્તમ ગુણોને લીધે ઉત્તમપણાને પામે છે ”

સ્ત્રી, જેવા પતિના સહુવાસમા આવેછે તેવા ગુણો તે સ્ત્રીમા ઉતરે છે વાત ઘરાણર છે જ્યારે પુરૂષોજ વ્યાવહારિક કાર્ય જેટલી વિદ્યાપર સંતોષ માનીને ઉત્તમ પ્રતિની વિદ્યાનો ત્યાગજ કરી બેઠા એટલે સ્ત્રીઓ કેવળ અજ્ઞાન સ્થિતિમાજ પોતાની જીવગી ગાળવા લાગી અને અત્યારે આપણા ભારતવર્ષની સ્ત્રીઓ અવિદ્યા વશ થઈને ધર્માધર્મ તથા સત્યા-સત્ય ન જાણવાથી પોતાના પાતિવ્રત ધર્મને તેમજ તેને અંગે બીજાપણુ કેટલાએક ધર્મને હારી બેઠી છે અને તેનો સઘળો દોષ પુરૂષ વર્ગપર મૂકીએ તો ખોટું ગણાશે નહીં પુરૂષો જો પોતાના સનાતન ધર્મની કેળવણી લઈને પછી વ્યાવહારિક કેળવણી લેવા માટે તો તેમની સ્ત્રીઓને પણ ધાર્મિક કેળવણી લેવાની રૂચિ થાય અને તેથી તે ભવિષ્યમાં પોતાના બાળકોને પણ સનાતન ધર્મની કેળવણી આપવાને શક્તિમાન થાય

પ્રાચીન કાળમા આર્ય જાતિની સ્ત્રીઓ પોતાનું જીવન કેવી રીતે ગાળતી હતી અને કર્તવ્યો માટે આપણા વેદમા તથા ધર્મશાસ્ત્રમા શુ શું કહેલું છે તે વાત અવશ્ય જાણવીજ જોઈએ મનુસ્મૃતિમા કહ્યું છે કે,—

अपत्य धर्मकार्याणि शुश्रूषा रतिरुत्तमा ।

दाराधीनस्त्वया स्वर्गं पितृणामात्मनश्च ह ॥

અર્થ—સ તાન ઉત્પન્ન કરીને તેને નાની વયમા ઉપયોગી વિનયાદિકનું શિક્ષણ આપવું, ધર્મના કાર્યો કરવા, પતિની સેવા કરવી, વડીલોની તથા પતિની ઉત્તમ પ્રીતિ મેળવવી અને પોતાને માટે તથા પોતાના પિતૃઓને માટે સ્વર્ગ સંપાદન કરવું આ સર્વ સ્ત્રીઓના આધીન છે

ઋગ્વેદના ૪ થા મંડળમાં ૧૧ સૂત્રમાં પણ કહેલું છે કે માતા પ્રથમ પુત્રોને વિદ્યાનો ઉપદેશ આપનારી અને વિન્યાદિકનું શિક્ષણ આપનારી છે.

હવે આપણે સ્ત્રીઓને પતિની પાસેથી જે જે શુદ્ધકૃત્યો શીખવવાનાં છે તેના પર વિચાર કરીએ. મનુ મહારાજ સ્ત્રીઓના કર્તવ્ય કર્મોની યાદી આપતાં કહે છે કે,

અર્થસ્ય સંગ્રહે ચૈતાં વ્યયે ચૈવ નિયોજયેન્.

શૌચે ધર્મંત્રપક્ત્યાચ પારિણાદ્યસ્ય ચક્ષણે ॥

પુરુષે પૈસા સંગ્રહ કરવામાં, સેવ્ય અર્થ ખુટાણ કરવાના કામપર, તાહાવા ધોવાના કામપર, ધર્મોના કાર્યો કરવામાં, સંધવાના કામમાં, તથા ધરના, ઉપસ્કરોની દેખરેખ રાખવાના કામમાં સ્ત્રીઓની યોજના કરવી.

ધનનો સંગ્રહ કરવો, અર્થ કરવો, ધર્મકાર્ય કરવા વગેરે મહત્વવાળાં કાર્યો સ્ત્રીના ધર્મ કહેલા છે તે ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે પ્રાચીન કાળમાં સ્ત્રીઓને ધર્મ તથા અર્થશાસ્ત્રમાં કુશળતા મેળવવી પડતી હતી તે વિના લેવડ દેવડનું કામ તથા ધાર્મિક કાર્ય બની શકે નહીં. સ્ત્રીઓને જેમ અગ્નિહોત્રમાં વેદમંત્રો લાલુવા માટે વેદના અમુક મંત્રો તથા સ્તોત્રપાઠ લાલુવા પડતા હતા, તેમજ વ્યવહારિક વિદ્યા પણ લાલુવી પડતી હતી.

આગળ ચાલતાં મનુ સ્ત્રીને વ્યય એટલે ઘર અર્થના સંગ્રહમાં ઉપદેશ દેતા કહેછે કે

વ્યયેચામુક્તહન્તયા

સ્ત્રીએ અર્થ કરતી વેળાએ કરકસર કરવી, બહુ ઉઠાડિપતું રાખવું નહિ. આ પદ મનુમહારાજે સાલિગ્રાય કહેલું છે કારણ કે અર્ધશાસ્ત્રમાં યોગ અને ક્ષેમ આવી બે ખાખતોપર મુખ્ય વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. યોગ એટલે વસ્તુને મેળવવી અને ક્ષેમ એટલે મેળવેલી વસ્તુની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરીને તેને ટકાવી રાખવી. પુરૂષ જમે એટલો યોગ કરે તો પણ જો તેનું ક્ષેમ ખરાબર ન થતું હોય તો યોગ વ્યર્થ જાય છે ક્ષેમ કર-

વાનું કામ શ્રીનુ છે. કારણકે આવક અને ખર્ચનો વહીવટ આપણા ધર્મ શાસ્ત્રમાં શ્રીને કરવાનું કહ્યું છે એટલા માટે મનુમહારાજ શ્રીને ઉપદેશ કરેછે કે તેમણે ખર્ચમાં યોગ્ય રીતે કરકસર કરવી, કે જેથી પતિએ કરેલા ધનસ ગ્રહનું સારી રીતે રક્ષણ થાય

ઉપર કહ્યાપ્રમાણે શ્રીઓને ધર્મશાસ્ત્ર તથા વ્યાવહારિક વિદ્યા લભાવવામાં આવતી હતી તેના સળ ધર્માં ઉપર કેટલાક પ્રમાણે દેખાડવામાં આવ્યા, હવે વૈદિક કર્મમાં કઈ કઈ આર્ય શ્રીઓ વિદુષી હતી તેના સળ ધર્માં વિચાર કરવો ઉપયોગી થઈ પડશે કારણકે શાસ્ત્રનાં પ્રમાણો સાથે ખીજા ઇતિહાસ વચ્ચેનો મળે તો તે બાબત વધારે સપ્રમાણ ગણાય

આપણે પ્રથમ વેદોક્ત વિદુષી શ્રીઓના સળ ધર્માં વિચાર કરીએ ઋગ્વેદના છઠ્ઠા મંડળના ૧૦ માં સૂક્તમાં મત્રણા નામની એક વિદુષી શ્રીના સળ ધર્માં કહ્યું છે કે તે શ્રી વેદનો સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર કરવામાં અત્યંત કુશળ હતી

ઋગ્વેદના ૧ મંડળમાં ૩૪ સૂક્તમાં ઈલા નામની એક વિદુષી શ્રીનું ધર્મોપદેશિકા તરિકે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે

ઋગ્વેદના ૫ માં મંડળમાં વિશ્વાવારા નામની એક વિદુષીનું વર્ણન છે તેં પોતે યજ્ઞ કરનારી હતી તેણે બ્રાહ્મણોને વરણમાં વરાવીને યજ્ઞ કરવાની આજ્ઞા આપી હતી તથા પોતે યજ્ઞમાં આહુતિઓ આપી હતી

• વળી ધોવા, અપાલા, ધૃતાચિ વગેરે ઋષીપત્નીઓ સ્વતંત્ર રીતે યજ્ઞ કરનારી હતી આમ ઋગ્વેદના મત્રો પરથી સિદ્ધ થાય છે

ગાર્ગી નામની બ્રહ્મવાદિની પરમહુ સની પેઠે પૃથ્વી ઉપર રૂંધા કરતી, તેણે વેદેહુ જનકરાજના યજ્ઞમાં યાજ્ઞવલ્ક્ય ઋષિની સાથે બ્રહ્મતત્ત્વ સળ ધે વિવાદ કર્યા હતા તેના સળ ધર્માં બૃહદારણ્યકમાં આવી કથા છે કે વેદેહુ જનક રાજાએ મહાયજ્ઞ આરંભ્યો હતો, તે યજ્ઞમાં કુરૂ અને પચાલ દેશના વિદ્વાન બ્રાહ્મણો ઉપસ્થિત થયા હતા, જનક રાજાએ એકઠા મળેલા બ્રાહ્મણોમાં જે બ્રહ્મવેત્તા હોય તેને પ્રથમ

વધની એક હુજર ગાયો આપવા માટે ગોદરામાં એકઠી કરીને એકઠા મળેલા વિદ્વાનોને પ્રાર્થના કરી કે હે પ્રાદ્યૌ ! તમારામાં જે મહાન્ પ્રહ્લવેતા હોય તેણે આ હુજર ગાયો સુખેથી પોતાને ઘેર લઈ જવી, તે વખતે યાજ્ઞવલ્ક્યે પોતાના શિષ્યને હાક મારીને કહ્યું, કે હે સૌમ્ય સામશ્રવ ! તુ આ ગાયો આપણે ઘેર લઈજા ! તે વેળા સભામાં બેઠેલા પડિતો કોપી ઉઠ્યા, અને તેઓ યાજ્ઞવલ્ક્યની સામે પ્રહ્લના સ્વરૂપમ બંધે વિવાદ કરવાને તૈયાર થયા, હોતા અશ્વલ, જરતકારુપુત્ર આર્તિલાગ, લાહ્યાયન પુત્ર ભૂજયુ, મકપુત્ર ઉષત્, કુપીત પુત્ર કહોલ, અરુણ પુત્ર ઉદાલક ને વિદગ્ધ શાકલ્ય વગેરે હતા, તે પડિતોની સાથે વિદુષી ગાર્ગી પણ યાજ્ઞવલ્ક્ય સાથે પ્રહ્લવિચાર કરવાને બાહાર પડી હતી, ગાર્ગી અને યાજ્ઞવલ્ક્ય વચ્ચે નીચે પ્રમાણે સવાદ થયો હતો

ગાર્ગી—હે યાજ્ઞવલ્ક્ય ! પાણીથી આ જગત વ્યાપ્ત થયેલું છે, પરંતુ પાણી કોનાથી વ્યાપ્ત થયેલું છે ?

યાજ્ઞવલ્ક્ય—વાયુથી

ગાર્ગી—વાયુ કોનાથી વ્યાપ્ત છે ?

યાજ્ઞવલ્ક્ય—ગાધવંલોકદ્વારા

ગાર્ગી—એ શાથી વ્યાપ્ત છે ?

યાજ્ઞવલ્ક્ય—પૃથ્વી, પાણી, તેજ, વાયુ અને આકાશથી.

ગાર્ગી—એ કોનાથી વ્યાપ્ત છે ?

યાજ્ઞવલ્ક્ય—ગાધવંલોકથી

ગાર્ગી—એ કોનાથી વ્યાપ્ત છે ?

યાજ્ઞવલ્ક્ય—હે ગાર્ગી ! સૂર્યલોકદ્વારા

ગાર્ગી—સૂર્યલોક કોનાથી વ્યાપ્ત છે ?

યાજ્ઞવલ્ક્ય—અ દ્રુલોકદ્વારા

ગાર્ગી—તે લોક કોનાથી વ્યાપ્ત છે ?

યાજ્ઞવલ્ક્ય—નદત્રલોકદ્વારા

ગાર્ગી—નક્ષત્રલોક કોનાથી વ્યાપ્ત છે ?

યાજ્ઞવલ્કય—દેવલોકદ્વારા

ગાર્ગી—દેવલોક કોનાથી વ્યાપ્ત છે ?

યાજ્ઞવલ્કય—ધર્મલોકદ્વારા

ગાર્ગી—એ લોક કોનાથી વ્યાપ્ત છે ?

યાજ્ઞવલ્કય—બ્રહ્મલોકદ્વારા

ગાર્ગી—બ્રહ્મલોક કોનાથી વ્યાપ્ત છે

ગાર્ગીનો છેલ્લો પ્રશ્ન સાંભળીને યાજ્ઞવલ્કય બોલ્યા મારો પરાજય કરવા માટે અસંભવિત પ્રશ્ન પૂછ્યો નહીં તમે હુમલાં જે પ્રશ્ન કર્યો છે તે જ્ઞાસાની બહારનો છે

તે સાંભળીને ગાર્ગી થોડીવાર મૌન રહ્યા એટલામાં અરણના પુત્ર ઉદાળકે પૂછેલા પ્રશ્નનો યાજ્ઞવલ્કયે ઉત્તર આપ્યો

ફરીને ગાર્ગી બ્રાહ્મણોને ઉદ્દેશીને બોલ્યા, હે બ્રાહ્મણો ! હું હવે જે પ્રશ્ન કરૂ છું તેનો ઉત્તર યાજ્ઞવલ્કય આપશે તો તમારે તેમનો વિજય સ્વીકારવો બ્રાહ્મણોએ ગાર્ગીનાં વચનો માન્ય કર્યા તે પછી ગાર્ગી બોલ્યા,—હે યાજ્ઞવલ્કય ! વિદેહ અથવા તો કાશી પ્રદેશમાં રહેનારો ક્ષત્રિય જેમ એક ધનુષમાથી બે તીર છોડીને સામા મનુષ્યને વિંધી નાખે તેમ હું બે પ્રશ્નોરૂપ બાણથી તમને વિદ્ધ કરૂ છું તમે ઉત્તર આપવાને તત્પર થાવ !

યાજ્ઞવલ્કય—પૂછો

ગાર્ગી,—હે યાજ્ઞવલ્કય ! જે સ્વર્ગથી ઉપર, પૃથ્વીની નીચે, તથા બ્રહ્માંડના મધ્યમ ભાગમાં છે તે, તથા ભૂત ભવિષ્ય ને વર્તમાન જે એ આકાશમાં ઓતમેત છે, તે આકાશ કોને વિષે વ્યાપ્ત છે ?

યાજ્ઞવલ્કય —પરબ્રહ્મમાં વ્યાપ્ત છે તે નથી સૂણ, નથી અણુ, નથી દીર્ઘ, નથી હસ્ત, તે નેત્ર, કર્ણ, જીહ્વા, મન, પ્રાણ અને તેજ રહિત છે

યાજ્ઞવલ્કયનો ઉત્તર સાંભળી ગાર્ગીએ બ્રાહ્મણોને બે હાથ જોડી કહ્યું કે હે ભૂદેવો ! તમે બ્રહ્મવાદમાં યાજ્ઞવલ્કયનો પરાજય કરી શકશો નહીં, વિદુષી ગાર્ગીની વિદ્વત્તા જોઈને, સર્વ સભ્ય છક થઈ ગઈ હતી

ભારતવર્ષ આવાં વિદુષી રત્નોની જનની હોવાથી આખા વિશ્વમાં હજી પણ ગર્વ ધારણ કરે છે

યાજ્ઞવલ્કયની સ્ત્રી મૈત્રેયીની પણ વિદુષી હતી યાજ્ઞવલ્કયે સન્યાસ લેતી વખતે મૈત્રેયીને કહ્યું કે હું તને અને તારી શોક્યને ધનના વિભાગ પાડી દઈ તમને જ ન્નેને તે આપીને સન્યાસ લેવાની ઈચ્છા રાખુ છું તે સમયે મૈત્રેયીએ ધન લેવાની ના પાડીને બ્રહ્મોપદેશની યાચના કરી હતી તે ઉપરથી તેનું વિદુષીપણું મિદ્ધ થાય છે.

સુલલા નામની એક મોટા રાજાની કન્યા હતી તે પોતાને યોગ્ય વર ન મળવાથી પરમહુ સની દીક્ષા લઈને પૃથ્વીપર ફર્યા કરતી હતી. તે બ્રહ્મ વિચારમાં કુશળ હતી અને તેણે જનક રાજાની સલામતી જઈને રાજ ધર્મનો અને બ્રહ્મતત્ત્વનો ઉપદેશ કર્યો હતો અને માટે મહાભારતના શાન્તિપર્વમાં વિસ્તારથી કથા વર્ણવી છે.

વામ્બીકિ રામાયણના ઉત્તર કાંડમાં વેદવતી નામની એક વિદુષી સ્ત્રીનું વર્ણન કરેલું છે તે કુશધ્વજ રાજાની પુત્રી હતી અને તેણે યોગવિદ્યામાં સાચો અભ્યાસ કર્યો હતો મહાભારતના ઉદ્યોગ પર્વમાં વિદુલા નામની વીરનાગીને ઇતિહાસ પ્રાચીનકાળની સ્ત્રીની વીરશ્રીનું એક ઉત્તરવળ દર્શાવેલ છે તેણે પોતાના પુત્રોને ક્ષત્રિધર્મનો ઉપદેશ કરીને તેનો યુદ્ધોત્સાહ વધાર્યો હતો

પાંડવોની પટ્ટગણી દ્રૌપદી પણ વ્યાવહારિક વિદ્યા ઉપરાંત ધર્મશાસ્ત્ર, ઇતિહાસ વગેરેમાં ધણીજ કુશલ હતી શ્રીકૃષ્ણ મત્સ્યભામાને સાથે લઈને પાંડવોને મળવા માટે વનમાં જ્યારે આવ્યા, ત્યારે સત્યભામાએ એકાત્મા દ્રૌપદીને પૂછ્યું કે પતિ વશ થાય એવો ગો ઉપાય છે? તે સમયે દ્રૌપદીએ તેને ઠપકો આપીને કહ્યું કે, સ્ત્રીએ ધરનો યોગ્ય રીતે વહીવટ કરવો અને દરએક ક્ષણેમાં પતિને સહાયતા આપવી તેનું નામ વશીકરણ આ વખતે તેણે પોતાનાં નિત્ય કર્મો ગણાવતા કહ્યું કે હું જ્યારે ઈદ્રપ્રસ્થમાં મારા પતિઓની માથે ગંહેતી હતી, તે વખતે ઘરના તમામ આય વ્યયની વ્યવસ્થા કરતી હતી અથવા

ચાકરોનાં કાંચોનો તપાસ રાખવી હતી તમે પણ તે પ્રમાણે વર્તો જેણે કામ કર્યું તેણે કામણ કર્યું. દ્રોપદીનો આ ઉપદેશ તેની સદ્-વિધાને આભારી હતો.

જનકપુત્રી સીતા પણ સણેલી હતી. તેણે વનમાં રામને સપૂર્ણ સતોષ આપ્યો હતો, તે પતિવ્રતા ધર્મનો જે આદર્શ હતી, તેનું કારણ તેની શુદ્ધ વિદ્યા હતી.

મહાભારતના ઉદ્યાગપર્વમાં સાહિલી નામની એક ગ્રાહણકન્યાનું વર્ણન કરેલું છે. એ ગ્રાહણ કન્યા મત્રવેત્તા અને ધર્મવેત્તા હતી. તેણે સુમનાને શ્રીધર્મનો ઉપદેશ કર્યો હતો.

કુન્ડળા નામની એક વિદુષીનું મહાભારતમાં વર્ણન કરેલું છે તેણે પોતાની સખી મદાલસા પરલોકવાસી થયા પછી તેના પતિ કુવલયાશ્વને ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મનો ઉપદેશ કર્યો હતો.

માર્કંડેય પુરાણમાં એક પતિવ્રતા વિદુષીની કથા છે તેણે અનસૂયાની સાથે શ્રીઓના ધર્મ સબધી બહુજ વિચાર કર્યો હતો.

શકુંતલા નામની દુષ્યંત રાજાની પટ્ટરાણી પણ ધર્મમાં અને અર્થ શાસ્ત્રમાં બહુજ કુશળ હતી, દુષ્યંતે પોતાનો ભાગ કર્યો પછી તેમણે દુષ્યંતને શ્રીઓની મહત્તા અને પુરુષ કર્તવ્ય સબધી જે ઉપદેશ કર્યો છે તે ઘણોજ મનન કરવા જેવો છે.

ઉત્તરા વિરાટની પુત્રી પણ વ્યાવહારિક વિદ્યામાં તથા સંગીતાદિક વિદ્યામાં કુશળ હતી, તેણે સંગીતાદિકનો અભ્યાસ અર્જુનની પાસે કર્યો હતો. એમ મહાભારતના વિરાટપર્વમાં કહેલું છે.

માર્કંડેય પુરાણમાં મદાલસા નામની વિદુષી શ્રીનું ચરિત્ર વર્ણવેલું છે. તે ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષ એ ચારે પુરુષાર્થની બાબતમાં કુશળ હતી, તેણે પોતાના ત્રણ પુત્રોને નાની ઉંમરમાંથીજ બ્રહ્મોપદેશ કરીને નિવૃત્તિ માર્ગમાં લગાડ્યા હતા, પરંતુ છેવટે ચોથા પુત્ર અલર્કને પ્રવૃત્તિ માર્ગમાં લગાડ્યો હતો, તેણે અલર્કનામના પુત્રને રાજનીતિ, નિત્યનૈમિત્તિક કર્મો, કામ્ય કર્મો, અને વર્ણોના તથા આશ્રમોના ધર્મોનો ઉપદેશ કર્યો હતો.

આ પ્રમાણે પ્રાચીન કાળમાં શ્રીઓ પણ શાસ્ત્રોનું અને વ્યાવહારિક વિદ્યાનું અધ્યયન કરીને આ લોકમાં અણ્યુદય મેળવીને પારલોકિક

અભ્યુદય સિદ્ધ કરતી હતી. પરંતુ કાળના વેગની સાથે જ્યાં પુરૂષો પણ પ્રાચીન આર્ય વિદ્યા તજી બેઠા છે ત્યાં સ્ત્રીના સબંધમાં તો શું જ કહેવું ?

આજ કાલમાં સદ્વિદ્યા તથા ધર્મસબંધી અજ્ઞાનતાને લીધે પુરૂષોની તેમજ સ્ત્રીઓની દશા શોચનીય થઈ પડી છે તે દુર્દશા દૂર કરવાના હેતુથી પુરૂષોએ અને સ્ત્રીઓએ આપણા ધર્મનું જ્ઞાન થાય તેવી સનાતન વિદ્યા લાણવાની ઘણીજ જરૂર છે. હાલમાં કન્યાઓને જે કેળવણી આપવામાં આવે છે, તેના બધારણ તરફ જોતા સંપૂર્ણ રીતે બંધ બેસતી નથી, માત્ર પોપટીઉંજ જ્ઞાન આપવામાં આવે છે જેથી જ્ઞાન થાય તેવી સ્ત્રીજાતિના કર્તવ્યનું મૂળ કેળવણી આપવાની જરૂર છે. થોડાક વર્ષોપર સ્ત્રીઓને અપાતી કેળવણી ઉપર વાદવિવાદ પણ થયો હતો અને કેટલાએક દીર્ઘ દર્શીઓ તરફથી સૂચનાઓ પણ થઈ હતી કે હાલમાં અપાતી કેળવણીના ધારણા પ્રથમ કુમારોને ઉદ્દેશીને બાંધવામાં આવ્યા હતાં, અને તેજ ધારણાપર કન્યાઓને પણ કેળવવામાં આવે છે તે બ્યાજળી નથી પરંતુ તે ચર્ચા પાછી શાત પડી ગઈ છે.

આર્ય જાતિની કન્યાઓને આર્ય જાતિના આચારો, વિચારો, શીખવવામાં ઠેકાઈપણ આર્યરીત રિવાજમાં કુશળતા ધરાવનારા વિદ્વાન્ પુરૂષોદ્વારા નવીન ઓર ચોરચાલ અને તે પણ આર્યજાતિની પવિત્ર વિદુષીદ્વારા કન્યાઓને તેનું પઠન પાઠન કરાવવામાં આવે તો આપણાં સત્તનો ધર્માત્મા, વિનયી અને ઉદાર મનનાં થાય તેમજ આપણા શાસ્ત્રમાં સ્ત્રીને સખા, ત્રિવર્ગની સાધક અને તારણનું મૂળ તરિકે જે વર્ણન કર્યું છે તેવા યોગ્ય કર્મ કરવાને સ્ત્રીઓમાં ક્ષમતા આવે.

પ્રાણુછવન હરિહર શાસ્ત્રી.

સુધારાવાળા શકરાચાર્ય.

શ્રી દારકાના શકરાચાર્યજીએ પહેલો સુધારો તો, બે કપોલ વણિકને યથેચ્છ પ્રાયશ્ચિત આપી જ્ઞાતિમાં ભેળવાનો કર્યો. હાલ બીજો સુધારો કરવા કેળવા માહીમની આસપાસ રહેતા, વાડવળ લોકોને પોર્ટુગીઝ લોકોએ જળરીથી વટાવ્યા હતા, તેઓને ફરી પોતાના આર્યધર્મમાં લેવાની શ્રીની આજ્ઞા થઈ છે. એમ તો ૨૮-૭-૦૫ ના "ઈદુપ્રકાશ" પત્રપરથી માલમ પડે છે ત્રીજો સુધારો આ આચાર્ય શું કરે છે, તે હવે પછી સાંભળી શુ !!!

સમુદ્રવાન પ્રાયશ્ચિત્ત.

જયા અકમાં શ્રી દ્વારકાના શકરાચાર્યજીએ, આ વિષયમાં આપેલો નિર્ણય અક્ષરશઃ અમે પ્રકટ કરીએ છે તેઉપર અમારા વીચાર જણાવતાં પહેલાં, એજ શ્રીશકરાચાર્યજીનાં અનુયાયી વિદ્વાનો એમના નિર્ણય સખંધમાં કેવો અભિપ્રાય આપે છે તે દર્શાવવું ઉચિત જોઈએ છીએ કોહ્લાપૂરમાં એક “ સંસ્કૃત ચ દ્રિકા ” નામક માસિક પત્રિકા નીકળે છે. જેના અધિપતિઓ શ્રી જયચન્દ્ર શર્મા સિધ્ધાંતભૂષણ લદ્દાચાર્ય, તથા શ્રી અપ્પાશાસ્ત્રી રાશિવક્ટર વિદ્યાવાચસ્પતિ એવા સમર્થ વિદ્વાનો છે તેઓ એ ચંદ્રિકાના ૧૧ મા વર્ષના ૬ ઠા અકમાં લખે છે કે —

કિયદ્વપાશ્ચિદ્વિવસેભ્યઃ પૂર્વ દ્વારકાપીઠાગ્રિષ્ઠિતૈઃ શ્રીમજ્જગદ્ગુરુપાદૈઃ પ્રદાય પ્રાયશ્ચિત્ત સંશોધિતઃ સમ્રાજ્યપદવીમારોપિતશ્ચ મ્લેચ્છપ્રદેશમધિત-સ્થિવાન્ કશ્ચિદિતિ શૂળ્વન્તો વિપીદામ । ન જાનીમ કિમિત્યેવં નિપ્કરણ-ગલહસ્તિતો ભારતીયાનાં ધર્મ શ્રીપાદૈરિતિ । કિંચ મોહમય્યાં શ્રી-વાલુલનાથાલયે સમાપીઠમધ્યાસીનૈ શ્રીમદાચાર્યચરણૈર્નિવિશરુમેરોદ્ધો-પિત મ્લેચ્છપ્રદેશપ્રયાણસ્યાપિ દોષાભાવશાલિન્નમ્ । નૈતદશતોઽપ્યુચિતં શ્રીમજ્જગદ્ગુરુપીઠસ્યેતિ ચિન્યાચનતમૌલય એવ વિજ્ઞાપયામ શ્રીમદાચાર્ય-ચરણેષુ । અન્ન ચ વિષયે પ્રદત્તપૂર્વેવ નિર્ણયપત્રિકા બ્રહ્મભૂય ગતૈઃ શ્રી-મંચ્છકરાશ્રમસ્વામિચરણૈર્નામાતૈતૈર્દ્વારકાજગદ્ગુરુમિયંત્ર કિલ સર્વથાઽવ્ય-વહાર્યત્વ પ્રાયશ્ચિત્તાનપનેયપાતકાવિશિષ્ટત્વ ચ સ્થિરીકૃત મ્લેચ્છપ્રદેશા-મિત । તદિદાનીમપિ તાવત્સમર્પ્યતાં તન્ન ચક્રુઃ શ્રીપાદૈરિત્યભ્યર્થયામહે । અથવુધ્યતાં ચૈતદ્યદિદાનીં ન કેવલ જગદ્ગુરુમિરપિ તુ દેવાચાર્યેણ ભગવતા વૃહસ્પતિનાપિ પ્રદત્તોઽશાસ્ત્રીયો નિર્ણયો નાશતોઽપ્યાદરાસ્પદત્વમુપગચ્છે-દિતિ । અન્ન ચ વિશેષતો ચક્તવ્યમવસાન્તરે વશ્યામ્ ॥

૧ કેટલાક દિવસ પહેલા દ્વારકાપીઠના અધિષ્ઠાતા શ્રીમજ્જગદ્ગુરુ ચરણે (શ્રીશકરાચાર્યજીએ) મ્લેચ્છ પ્રદેશમાં રહી આવનારા પુરોહિતોને પ્રાયશ્ચિત્ત આપી શુદ્ધ કર્યો તથા ન્યાત જાતની પદ્ધતિમાં લેવા યોગ્ય ઠરાવ્યો છે, એમ સાલણી અમને ધણો ખેદ થાય છે અમે જાણી શકતા નથી કે શાકરણુથી આ રીતે ભરતખડના લોકોનો ધર્મ

શ્રીમાન્ને નિહંયતાથી ગર્હન માર્યો પડ્યો ! વળી મુંબઈમાં શ્રી બાબુલ-
નાથના મંદિરમાં સભાપતિના સિંહાસનારૂઢ થઈને શ્રીશકરાચાર્યે નિશંક
પણુ બેઠક ઉદ્ઘાપ કર્યો કે સ્લેચ્છદેશમાં પ્રયાણ પણ દોષ વિનાનું છે
એ જગદ્ગુરુ સ્થાનથી બોલવું જરા પણ ઉચિત નથી, એમ શ્રી આચાર્ય
ચરણમાં વિનયપૂર્વક પાઘડી નમાવી પ્રજ્ઞામ કરનારા અમે વિજ્ઞાપના
કરીએ છીએ એટલુંજ નહિ પણ આ વિષયમાં દ્વારકાનાજ ગયા
જગદ્ગુરુ જેઓ પ્રહલાવને પામ્યા છે તે શ્રીમચ્છકરાશ્રમ સ્વામીએ
પહેલે આપેલી નિર્ણયપત્રિકા કે જેમાં છેવટે સ્લેચ્છ દેશ પ્રત્યે જનારાઓ
સાથે ખરેખર વ્યવહાર ન કરવાપણુ અને દરેક પ્રાયશ્ચિત્તને દૂર
મૂકી પાપયુક્તપણુ સ્થિર કર્યું છે, તે પત્રિકા પ્રથમ જોઈ જવા
શ્રીમાન્ને અમે હાલ તરત પ્રાર્થના કરીએ છીએ અને હુમણા પણ
કેવલ જગદ્ગુરુ તો શું પણ સર્વ સમર્થ દેવતાઓનાં શુરુ ભગવાન્
બૃહસ્પતિએ આપેલો પણ અશાસ્ત્રીય નિર્ણય થોડા પણ આદરને પાત્ર
થાય, એમ ન મમજવું આ બાબતમાં વિશેષ જે બોલવાનું છે તે
બીજી વખતે બોલીશુ

૨ વળી વાઈક્ષેત્રમાં મરાઠી ભાષામાં એક “ધર્મ” નામનું સપ્તાહિક
પત્ર નીકળે છે. તે પત્રના સપાદક વે० શા० સ૦ કાશીનાથ વામન લેલે
ને એજ શ્રીદ્વારકાના શકરાચાર્યજીએ “ધર્મ માર્તંડ” ની મોટી પદવી
આપી છે. તે પડિતને આ વિષયમાં અભિપ્રાય પૂછાવતાં, તેઓ
પોતાના બીજા વર્ષના વીશ માં અકમા લખે છે કે “પરદ્વીપગમન
કરનાર પ્રાયશ્ચિત્ત આપ્યાથી શુદ્ધ થતો નથી, એ સત્ય છે + + +
શ્રીમન્માધવતીર્થ સ્વામીએ આપેલો નિર્ણય સર્વમાન્ય થાય તેવો નથી,
અને અમને પણ સર્વાંશે માન્ય નથી ”

આ રીતે એમના પોતાના શાંકર સમ્રદાયના અનુયાયી શાસ્ત્રસ વિદ્વાનો
આ શ્રી દ્વારકાના શકરાચાર્યજીએ આપેલો નિર્ણય માન્ય રાખવા યોગ્ય
ગણતા નથી, ત્યારે વૈષ્ણવ સમ્રદાયના અનુયાયી સર્વ વૈષ્ણવો એને
અમાન્ય ગણે એમા શું ખોટું છે ?

શ્રી આર્યધર્મસુધા.

પુસ્તાક ૧ ભુ.

મંવત ૧૮૬૧ કર્ક માસ,

અંક ૭ મો.

સદ્ગુપ્તદેશ. (ગીતિ)

હરિપદ ચટકે ચટકે મુખ પટ ફરકે જરી, લપા પટકે,
જે જટ ખટપટ જટકે લવ નવ લટકે જરી ન પાપ ટકે,

અર્થ.—જે પુરુષો હરિપદનો ચટકો લાગવાથી તેમા ચટકે છે,
તે ફક્ત એક છુગરાના કંટકાથી મુખ માને છે, અને જરીના વલો લપા
આદિને પટકે છે, (ત્યાગ કરે છે) ખટખટને જટ જટકે છે (ઊડીદે છે)
તે પુરુષો આ સસારમાં લટકતા નથી અને તેઓનું પાપ જરા પલ્લ
ઢકતું નથી. અર્થાત્ તે સદા નિગ્માય રહિ હરિપદને પામે છે.

હોંગી મુધારાથી દેશને મુકસાની.

(મરહુમ કવિ શિવાનદાસકૃત)

(દોહરા.)

સદ્ગુણ દુર્ગુણ હોય છે, જનમા બેકે જરૂર,
સદ્ગુણ સધરિયે સદા, દુર્ગુણ તજિયે દૂર ૧
પણ એવા છે કેક તો, દુર્ગુણને લેનાર,
સાર તણને ચાલણી, રાખે જેમ અમાર ૨

(હરિગીત)

છે હાલ હલકા યાત્ર, તેની રીત સહુજન સાળખો,
તે અલ્પ કેળવણી લઈ, ઉરમાહી રાખે આળખો,
ખૂઠ દેશે ગાગડો ગૂલી, જેમ ગાધી થઈ ફરે,
વડપણ જણાવવા ગાલ શિરે, પાષ પિતાની ધરે. ૧

અભિમાની થઈ ઉત્તમ જનોની, રીતમાંથી તે ગયો,
 મનમાહી જાણે મૂર્ખ જે હું, સત્ય સુધરેલો થયો;
 નિજ દેશ કેરો વેશ તણ, પોષાક અવનવા ધરે,
 માસ્તર કહ્યાથી મનવિષે, કુદ્દડ કૂલાતો બહુ કરે ૨
 અસ્મા અદાવે અક્ષુએ, અવિકારી આખો છે છતી,
 લે લાકડી કરમાહી જાણે, ભાગી ગઈ પગની ગતિ;
 વળી પાટલૂન પેહેરીને, પગમાહી ખૂટ પછી ધરે,
 વય પાઘડી લાયક છતાં, શિર ટોપી ધરિને સંચરે ૩
 કોટે પહેરે કોટ કોલર, વેશ દિસે બાડીઓ,
 માસ્તર કહે મૌમિત્ર પણ, જન તો જણે મૌ ગાડીઓ;
 માસ્તર તણા ઘરમાંહી, હાલ્યાં કુદ્દતી કરતા હોયછે,
 લક્ષાધિપતિની તુલ્ય મનમા, તોર તેને તેલ્યછે ૪
 માખાપની મરભદ્ર તો, રાખે નહિ રજ માત્ર તે,
 ગપમાન તેનું અતિ કરે, કુવચન વદે કુપાત્ર તે;
 જન વૃદ્ધને વહેમી કહે, જાહુ બુદ્ધિ પોતામા જણે,
 માખાપની અભિમાનીતે, સાચી શીખામણ નહિ સુણે, ૫
 સુધરેલ એ જણાય જ્યારે, છોડી દેજ સ્વધર્મને,
 ચીરૂટ ને શિગાર કૂકે, એવા કરે કુકર્મને,
 અ શ્રેજ તો રવિવાર પાળે, ધર્મનો દિન જાણીને,
 નિજ ધર્મ કેરા દિવસનું, નહિ લાન પાપી પ્રાણીને. ૬
 હું કોણુ ? મારી જાત શી ? મુજ કોણુ મા ને બાપ છે ?
 અ ગરેજને અભિમાન છે, સુધરેલ ને મન શાપ છે,
 જ્યાં હું ને આ દેશીઓથી, એમ અએજો જણે,
 અમાન હક આપે નહિ, ભણતર ન જોડે ગદી ભણે. ૭
 સારા ગુણો નવ આવડે, નીચાથી નીચા થાય છે,
 સુધરેલમા ખપવા ખરા, સ્વધર્મથી શરમાય છે,
 જો હોય માત્ર પિતા ગરીબ, ધનાદિ રહિત જણાય તે,
 સુધરેલ કે બગડેલ કહીએ, તે ઘડી શરમાય તે ૮

સુધરેલને જન કોઈ મળવા, ઘેર તેને તો ગયો,
 ત્યાં એક ડાસા ગરીબને, નિરખી ઘણું વિસ્મિત થયો,
 પૂછ્યું જને આ કોણુ છે, સુધરેલ સૂણતાં તે સમે,
 હજીવે રહીને બોલીઓ, એ મનુષ્ય રાખ્યું છે અમે ૯
 ડાસે સૂણ્યુ તે કાન ધરીને, ચિત્ત રીશ ચઢી ઘણી,
 ઉંચે સ્વરે તે ઉચ્ચયો, હું એની માનો છું ધણી,
 ધિક્કાર એવા પુત્રને, વિદ્યા લણ્યો તે વ્યર્થ છે,
 માતાપિતાને નવગણે, એતો ઘણોજ અનર્થ છે ૧૦
 વળી વિપ્રને વિપ્ર મળેતો, નમસ્કારની રીત છે,
 કર એકથીજ સલામ તે, યવનોની રીત ખચીત છે,
 પણ વિપ્ર જ્યારે વિપ્રનેજ, સલામ કર એકે કરે,
 એ રીત તો વિપરીત દિસે, અમુરને ઉચિત કરે ૧૧
 અંગ્રેજી લણુતરમા લગારે, ક્યાર્થ નાસ્તિકતા નથી,
 અધુર લણી નાસ્તિક થયા, વિદ્યા વગેરે તેહથી,
 અંગ્રેજી લણુનારા ઘણા, નિજ ધર્મમા દૃઢ હોયછે,
 નાસ્તિક તણાસગે વસે, અતિ અચળ આસ્તિક તોયછે ૧૨
 તૃણ તુલ્ય બુદ્ધિ હોય હલકી, તેહતો વહી જાયછે,
 પણ અચળ પર્વત તુલ્ય તેહ, સ્વધર્મમા કિંાર થાયછે,
 વળી દેશ કાળ અનુસરી, ઉદાર્ય ઉદમ કીજિયે,
 પણ મોક્ષતો સ્વધર્મથીજ છે, લક્ષમા તે લીજિયે ૧૩
 તણ કેદ સાગ તમાકુ તજવી, સાપણુ એવા લણે,
 પોતેજ પણ પાળે નહિ, બકનાર એવા બહુ બણે,
 વળી રાવસાહેબ પદવી પામી, ન્યાય બીજનો કરે,
 પોતાતણુ તો ન્યાય તે, નહીં કો કાળે કહિયે ધરે ૧૪
 નિજ પાપનો ને પુણ્યનો, નહિ હિસાબ કદિયે મેળવ્યો,
 હું કયાથી આવ્યો ? જઈશ ક્યાં નહિ છવ તેમા ભેળવ્યો;
 દુર્લભ ગણેછે દેવ એવો, આ મળ્યો નરદેહ છે,
 તે પામીને કરવાનું શું, ન તપાસ કીધો તેહ છે ૧૫

પશુ પક્ષીઓ પણ પેટભરવા, કાજ ઉઘમ તો કરે,
સ સારનાં સુખ લોગવે, તેથી ન લવજળ તે તરે;
પ્રભુભક્તિને શુભધર્મ તે, નરદેહમાજ થઈ શકે,
કૃણ તેનું તો ઉત્તમ અપાર, અખંડ અચળ થઈ ટકે. ૧૬

(દોહરક)

છોટી ઉમ્મરના છતાં, આવી મોટી વાત;
વિવેક ધરી વિચારજે, લલા યઈને શ્રાત.
જે પ્રભુએ રક્ષણ કર્યું, ગર્લવાસમાં વીર,
જન્મ પૂર્વ જેણે રચ્યું, માના સ્તનમા ક્ષીર.
આજસુધીપણ એ પ્રભુ, આપેછે આહાર;
જાત્રી સ્વપ્ન સુષુપ્તિમાં, રક્ષણનો કરનાર.
તેજ પ્રભુ તમ કારણે, વરસાવે છે મેહ,
જે ટિપકાર ગણે નહીં, લૂણહરાની તેહ
પ્રભુ આજા ઉલ્લસી તો, વર્તે જેહ સ્વચ્છંદ;
મૂરખમાં મૂરખગણો, તે માણસ મતિમદ.
જોવાની કે શ્રવણની, શક્તિ ખેંચી લેય;
મનુષ્ય બિચારો શુ કરે, દુખમાં દિન કાઢેય.
વનમા વેલી વૃક્ષને, છે જેને અવતાર,
તેવું તન જો હોત તો, શું પામત સુખસાર.

(પુષ્પિતાથ)

કદિ પણ પ્રભુનો પાઠ ન ભૂલો,
શુભ સરજ્યો નરદેહ આ અમૂલો;
અધિક ગરજ છે એની અંતે,
નહીં ભૂલવું કદી તેહ ભુધિમતે.

(હરિગીત)

અતિ જંગલી જન જે હતા, જુગતી ન કશીએ બાલુતા,
રંગે કરી નિજ અંગ રંગી, વસ્ત્ર એજ વખાણતા,

વિધવિધ પ્રકારની વસ્તુ, હિંદુસ્થાનથી જાતી હતી,
 ત્યારે વિલાયત દેશમાં, ઉપયોગી એ જનને થતી.
 વ્યાકરણ આદિ સર્વ વિદ્યા, વળી કળાકૌશલ્ય તો,
 આ દેશમાંથી ત્યાં ગયા, પામ્યા અધિક પ્રાબલ્ય તો,
 આ દેશની પડતી થઇ કળા, ભૂપતિ અન્યાયી થયા,
 વ્યભિચારી હુમ્મ્યા લાચીઆ, દિલમાં ન દીન ઉપર દયા,
 ધર્મીજનો નિર્ધર્મને, મુખથી નહિ પાળી શકે,
 બહુમતજન સતાપ પામ્યા, તત્કરોથી તે તકે,
 પરમેશ્વરે કર્ણાકરી, શુભરાજ તેથી આ થયું,
 જન મત મુખથી સચરે, દુષ્ટો તરફનું હું ખ ગયું
 વૈભવ વડે વિદ્યા વધી, વળી ચોર લૂટારા ગયા,
 તે જાણીને આ દેશ ઉપર, પૂર્ણ શ્રીપ્રભુની દયા,
 આ રાજ જેવું ત્યાંથી ખીલ્યું, છે ન એવું પ્રીછીને,
 તે કારણે આ રાજનું, કલ્યાણ ઉરમાં ધ્રુષ્ટીએ.
 પણવાક દીસે દેગી તણે, જે આજમું પડે રહ્યા,
 સદ્ધર્મ છોડી કૈંક તો, આસ્તિક મટી નાસ્તિક થયા,
 દોલત ગઈ પરદ્રીપમાં, વળી ધર્મપણ ધસી ત્યાં ગયે,
 મધુપાન આદિ અધર્મ મોટે, અહીં આવીને રહ્યો.
 મધુમાસ મુખમાજ લે નહિ, એવી મડળી ત્યાં થઇ,
 લવ વખતમાં તો વીશલાખ, મનુષ્ય સખ્યા થૈ ગઈ,
 છે નામ “ વેળટેરિયન્મ ” કરે ન માસાહાર તે,
 આધાર રાખે અજનો, મધુને કરે ધિછાર તે
 એવી રીતે એ દેગમાં શુભ, આચાર ફર્યો આપણે,
 આ દેશમાં અપવિત્ર તો, આહાર પસરેછે ઘણે,
 અવતાર ઊંચા કુલમાં ધરી, કર્મ તો નીચા કરે,
 સ્વધર્મ પરશ્રદ્ધા નહીં, ભગવાનનો ભય નહિ ધરે
 વિદ્યાતણે નહિ વાકલેશ, કુસંગથી વહી જાયછે,
 શુદ્ધ બુદ્ધિ નહિ અધુર ભણ્યા, એથીજ એવા થાયછે,

લોભને અત્યત વશ થઈ પાપની વૃદ્ધિ કરવાથી, આજકાલ આપણે દુષ્કાળ, ભૂકંપ, અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ અને અહવૃષ્ટિ વગેરે દુઃખના લાગી થઈ રહ્યા છીએ. વેદ યજ્ઞ માટે આજ્ઞા કરે છે અને કહે છે કે :—

“અગ્નૌપાસ્તાહુતિ સમ્યગાદિત્યમુપતિષ્ઠતે ।

આદિત્યાજ્ઞાયતે વૃષ્ટિર્વૃષ્ટેરગ્ન તત. પ્રજા ॥

એજ વાત શ્રીકૃષ્ણાવતારમા શ્રી ગીતારૂપે ગાઈ છે. —

યજ્ઞાન્નદ્રવતિ પર્જન્યો યજ્ઞઃ કર્મસમુદ્રવ ॥

વિધિપૂર્વક અગ્નિમા હોમ કરવાથી, તે આહુતી લગવાનું સૂર્યનારાયણને મળે છે તેથી વર્ષાદ અને વર્ષાદથી અન્ન પાકે છે એજ અન્નનો આધાર સર્વ પ્રજા છે

હવે વિચાર કરો કે પોતાને ધાન્યરૂપ ધનની પ્રાપ્તિ માટે પણ લોકો યજ્ઞ કરે તથા અગ્નિને દેવભાવથી પૂજ્ય સમજે તથા સેવે તો અન્નની પીડા કદી પણ ન પડે

હમને ઝરાઝર યાદ છે કે, સવત ૧૯૩૨ ની સાલમાં અનાવૃષ્ટિને લીધે દુષ્કાળના દુઃકથી ચોરેર વાગી રહ્યા હતા, તથાપિ મુખ્યમાં વેદોક્ત વિધિથી “પર્જન્યશાતિ” હોમ પઠિત શ્રીગૃહ્ણાલ્લની અધ્યક્ષતાથી શેઠ મૂળજી જેઠા કાપડમાર્કીટમા કરવામા આવ્યો હતો, તેથી યજ્ઞની પૂર્ણાહુતિ સમયે સારી વૃષ્ટિ થઈ હતી તથા ત્યારબાદ ગુજરાતમા પાછોતરો વર્ષાદ થયો અને તેથી તે વેળા દુષ્કાળનું દુઃખ દૂર થયું હતું. અને સવત ૧૯૫૬ મા જે લયકર દુષ્કાળ પડ્યો, તે વખતે “પદાર્થવિજ્ઞાનવાદી” એ એવો વર્તારો કહાડ્યો હતો કે, “હોણુ વૃષ્ટિ જહુ સારી થશે, તથાપિ ચોમાસુ ફેકટ ગયું” અને તેનું કારણ પૂછતા પણ “પદાર્થવાદી” થી ચત્રાચે સતોષદાયક ઉત્તર આપી શકાયો નથી.

આ એ દાખલા ટાંકવાનું કારણ એ છે કે આજ કાલના પદાર્થવિજ્ઞાનવાદી લોકો, પોતાની અપૂર્ણ વિદ્યાને પણ પૂર્ણ માની બેસે છે અને પોતાના પૂર્વજ ઋષિયોની શિક્ષાને અસાર ગણે છે તેથી તેઓ દુઃખી થાય છે, તથાપિ તે તે શાસ્ત્રોય જાખતોની સત્યતાની પરીક્ષાનો ચત્ત

કરતા નથી ભલા ભારતવાસી ભાઈઓ! આપ એટલો તો વિચાર
કરો કે, જે મહાત્માઓએ સસારના વિષયચુખને તુચ્છ ગણી ધર્મની
સેવા માટે પોતાના તન, મન, ધન અને વચન ન્યોછાવર કરી નાખ્યા
હતા, જે ભાગ્યભિવાસી ઉન્નતિની સીમાની પરમકાષ્ઠા સૂધી પહોંચી
ગયા હતા, જેમના પડદર્શનોના ઉદાર ભાવોની પ્રસથાજ નહિ, પરંતુ
તેઓની બુદ્ધિની તીક્ષ્ણતાની સ્તુતિ હાલના સમયના દ્વીપાંતરવાસી
બુદ્ધિમાન સમર્થ વિદ્વાનો એકે અવાજે ગાઈ રહ્યા છે અને જેની
બરોબરી અદ્યાપિ કોઈ કરી શક્યુ નથી, તે મહાત્માઓની વાણીપર
વિશ્વાસ રાખી, ઉન્નતિનો ઉપાય કરો તો, સંપૂર્ણ દુઃખથી છુટી શકાય
તેમ છે. ઉન્નતિ તનબળ તથા બુદ્ધિબળથીજ થઈ શકે છે હાલના
લોકો એક એકાદશીનો ઉપવાસ કરવા બાંધ, તો તેના હોસ ઉડી બાંધે
અને પ્રાચીન પુરુષો મહિના સૂધી ઉપવાસ ખેંચી કાઢતા હતા
આથીજ આપણા શારીરિક બલની તુલના થઈ શકે છે માટે આપણા
પૂર્વજોમા અને આપણામા શુ ફેર છે? તે તપાસો કેવળ ધર્મપર
શ્રદ્ધા અને શાસ્ત્રના વચનપર વિશ્વાસ એ બળથી તેઓએ ઇશ્વરની
કૃપા સંપાદન કરી હતી માટે શાસ્ત્રપર શ્રદ્ધા રાખી, આજ પણ
ઉન્નતિ કરવામા આવે તો, હાલ પણ બગડેલી દશા મુધરવા પામે

પ્રથમ ભૌતિક અગ્નિ મળધમાં લખ્યું છે હવે અધ્યાત્મિક અગ્નિ
વિષે ઉપસહારમા કંઈ મૂચના કરીએ શ્રીકૃષ્ણપરમાત્માએ શ્રીમદ્-
ભગવદ્ગીતામા અગ્નિની વ્યાપકતાથી પોતાની વ્યાપકતા જણાવવા
અધ્યાત્મ અગ્નિરુપે પ્રતિદિન શુ કામ કરે છે, તે દેખડાવ્યું છે

અહ વૈશ્વાનરો મૂત્વા પ્રાણિના દેહમાશ્રિત ।

પ્રાણાપાનસમાયુક્તઃ પચામ્યન્ન ચતુર્વિંશત્ ॥

હું અગ્નિરૂપ થઈને પ્રાણીઓના દેહમા રહું છું પોતાના મહ-
કારી પ્રાણ, અપાન, વ્યાન, સમાન વગેરે વાયુની આવે મળીને 'ચારે
પ્રકારનું અન્ન પચાવું છું હે ભારતવાસી ભાઈઓ, આ સાક્ષાત્ ભગવં

૧ ભક્ષ્ય (ચાનવાનું), ભોજ્ય (જમવાનું), વેલ (ચાટવાનું) અને ચોમ્ય
(ચુસવાનું) એ ચારે પ્રકારનું અન્ન [ખોરાક]

ક્રાંત્યપર પણ આપને વિશ્વાસ નથી આવતો ? આપ ગમે તે રીતે ગમે ત્યાંથી ગમેતે ખોરાક મેળવી, લગવાનને અર્પણ કર્યા વગર (અણુપ્રસાદી) અજનો પણ આહાર કરી અવિધિથી પેટનો ખાંડો પૂરતા લગવાનને પણ ભૂલી જાયો છો તથાપિએ કૃપાસિ હુ લગવાન તેઓ તમારા જઠરમા અનળરૂપ વસીને પાચનક્રિયાને બરાબર ચલાવ્યા કરેછે પરંતુ જ્યારે તમે એની આજ્ઞાનું ઉદ્દેશ ધન કરી, ન ખાવાની તથા ન પીવાની ચીજોનું અવિચારે ખાનપાન કરોછો, ત્યારે તે વાયુને કુપિત કરી જઠરાગ્નિની ગતિ મદ પાડેછે અને આથી અનેક પ્રકારની રોગોત્પત્તિ ઘર્ષ આરોગ્યતાની હુનિ થાયછે .

માટે હે દિવ્યજીવો ! લગવાનની આજ્ઞા છે કે તમે જે કંઈ ખોરાક રહ્યો, તે દેવને નિવેદિત કરીને, તથા તેસાથે આપણા ઉદરમા રહેલા પ્રાણાદિ પાંચ વાયુઓને પહેલા પાચકાસ ધી મિશ્રિત આહુતી આપતા રહો કેમકે એ પાંચ વાયુઓ નિત્ય તમારા જઠરની અગ્નિને પ્રદીપ્ત રાખે છે પરંતુ અરે ! સ્વાર્થપ્રિય કલિયુગના દિને ! આપ શાસ્ત્ર વિધિથી એ પ્રાણોને કયા આહુતિ આપોછો ? આ વાતનું કદીપણ આળસ ન રાખવું જોઈએ એવા કૃપાળુ પાંચવાયુને પાંચ કેળિયા આહુતિ અવશ્ય આપવી અને ઘનતાસૂક્ષ્મી અગ્નિ દેવતાપર પૂજ્યભુક્તિ રાખીને કૃતજ રહેવું એને પગ ન લગાડવો, તેમ તેમા કોઈ અપવિત્ર ચીજ ન નાખવી

સમસ્ત વેદ પુરાણાદિમાં શાખા ભેદથી અગ્નિની ઉપાસના તથા ઉત્પત્તિ વગેરેનું વર્ણન મળેછે યજુર્વેદી રૂદ્રકલ્પ અનુસાર યજ્ઞમા અગ્નિ દેવતાનું ધ્યાન નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવેછે —

રુદ્રતેજ. સમુદ્ભૂત દ્વિમૂર્ધ્વાન દ્વિનાસિકમ્ ।
 પળ્નેત્ર ચ ચતુ શ્રોત્ર ત્રિપાદ સત્તહસ્તકમ્ ॥
 યામ્યભાગે ચતુર્હસ્ત સવ્યભાગે ત્રિહસ્તકમ્ ।
 છુવ છુવચ્ચ શકિચ્ચ છક્ષમાલાચ્ચ દક્ષિણે ॥
 તોમ્ર વ્યજનચ્ચૈવ ઘૃતપાવન્તુ વામકે ।
 વિવ્રતં સપ્તમિર્હસ્તે દ્વિમુચ સપ્તજિહ્વકમ્ ॥

દક્ષિણે ચ ચતુર્જિહ્વં ત્રિજિહ્વયુત્તરે મુષમ્ ।
 દ્વાદશકોટિ મૂર્ત્યાલ્ય દ્વિપચાશત્વ લાયુતમ્ ॥
 સ્વાહાસ્વધા વપદ્વારૈરદ્વિત મેપચાહનમ્ ।
 રક્તમાત્યામ્બરધરં રક્તપદ્માસનસ્થિતમ્ ॥
 રૌદ્રન્તુ વહિનામાનં દેવમાવાહયામ્યહમ્ ॥

અર્થાત્—ભગવાન્ રૂદ્રના તેજથી ઉત્પન્ન થએલા, ૨ મસ્તક, ૨ નાસિકા, ૬ આંખ, ૪ કાન, ૩ પગ, ૭ હાથવાળા અગ્નિદેવતા છે એમના જમણી તરફ ૪ અને ડાબી તરફ ૩ હાથ છે જમણા ચાર હાથમાં સુવ, સુચ, શક્તિ અને જપમાળા અને ડાબા ત્રણ હાથમાં તોમર, પંખા અને ધૃતપાત્ર છે જે મુખ અને ૭ જીભ છે જેમાં જમણી તરફ ચાર અને ડાબી તરફ ૩ જીભ છે બાર કોટિ દેવતા અગ્નિમાં વસે છે, બાવન કળાથી તે યુક્ત છે સ્વાહા, સ્વધા, અને વપદ્વાર સહિત છે મેપનુ વાહન છે, રાતા કૂલોની માળા, રાતાજ વસ્ત્ર, તથા લાલ કમલના આસનપર બિરાજે છે એવા રૂદ્ર દેવતા અગ્નિનું હું યાજ્ઞિક આવાહન કરૂં છું આ રીતે નિત્ય દ્વિજાતિ જનો બલિ વૈશ્વદેવાદિકર્મોમાં અગ્નિનું આવાહન કરતા હતા એક અગ્નિને તૃપ્ત કરતા ઉપર કહેલા ૧૨ કોટિ દેવતા તૃપ્ત થઈને યજ્ઞમાનનું કલ્યાણ કરતા હતા.

હુમણા સ્વાર્થપ્રિય ગ્રાહણોએ અગ્નિહોત્ર, બલિ, વૈશ્વદેવાદિકર્મે ગ્રિથિલ કર્યાં છે, ત્યારે માધારણ લોકોને શું કહેવું ? તેઓ તો અગ્નિમાં દેવતા બુદ્ધિજન સખતા નથી આથી અગ્નિનો અનાદર થાય છે. અને તે જ્યારે અત્યંત ક્રુપિત થાય છે ત્યારે પોતાનું રૂદ્રરૂપ ધારણ કરીને યજ્ઞના કારખાના તથા વસતી માહેલા રહેઠાણને દાણમાત્રમાં સ્વાહા કરી નાખે છે જોકે સરકારે સર્વ પ્રકારનો પ્રબંધ કરી રાખ્યો છે અગ્નિ શાંત કરનાર બળાળાતું યથાશક્તિ યત્ન કરે છે પરંતુ એથી શું નુકસાન બંધ થયું છે જેટલું સળગવાનું હોય, તેટલું સળગ્યા પછીજ શાંત થાય છે. આજકાલ અગ્નિ પ્રકોપને બદલે ભૂકંપ થવા લાગ્યા છે, તે પણ લોચની અંદર રહેલા અગ્નિનોજ પ્રકોપ છે તેમાપણ કોઈ ડોઝવાર

ઉપર જણાવેલું વાક્ય સમુદ્રયાનનો લેદ કરનાર હોવા છતાં, સમુદ્રયાન કરનારાને પ્રાયશ્ચિત્ત આપી શુદ્ધ ક્રીધા તો પણ તેનો પોતાની જાતિમાં સંગ્રહ (લોજનાદિ વ્યવહાર) કરી શકાય નહિ એવું તેમા ખુલ્લું કહેલું હોવા છતાં તેની શાસ્ત્રીય રીતિથી જેવી વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ તેવી ખીલકુલ કરી નથી એવા શુદ્ધિપત્રની કિંમત જે કોઈને મહત્વની લાગે તો તેને ભલે લાગે, પરંતુ ઉપર જણાવેલા સમુદ્રયાન નિષેધ કરનાર વાક્યની શાસ્ત્રીય પદ્ધતી મુજબ વ્યવસ્થા કરી નથી એટલે તેમા (શુદ્ધિ પત્રમા) કંઈ પણ અર્થ જેવું નથી. ખીન જે કેટલાકો વિદાયત જઈ આવેલાછે પણ પ્રાયશ્ચિત્ત લેતા નથી તે મંજોગે જોતા મી. બારભાયા અને મી. વહોરા તેવા નથી, પણ એઓ જે પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા તૈયાર થયા તે પરથી હાલ તો એમ માનવું જોઈએ કે તેઓ પોતાની જાત અને ધર્મ ને કંઈક અરો પણ માન આપનારા હોવા જોઈએ અને જો એઓ ખરાજ હોય તો તેઓને શુદ્ધ કરી લેવા અને તેપણ શાસ્ત્રને અનુસરીનેજ લેવા જોઈએ તેઓના પરદેશગમન સબધમા પાતિત્ય કરનારા જે જે મોટા દોષ જણાયા હોય તે સર્વનું યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત કહેવાનું દ્વારકામહાધીશનું કર્તવ્ય હતું.

એ મુજબ એડન કિંવા મોઝામ્બાસા જનારાને દોષ લાગતો નથી એમ કહેવું યોગ્ય નથી એડન વગેરે તો રહ્યું પણ દશવીશ ગાઉ જનારાને પણ ખુલ્લો દોષ લાગે છે કારણ કે નિચલા વાક્યમાં તો સમુદ્રયાન જેવો ત્રણ દિવસ પ્રવાસ કરવાનો પણ નિષેધ કીધેલો છે. ' નૌમિર્યાન્ના વિનત્રયમ્ ' અને આ વાક્યથી ત્રણ દિવસથી ઓછા દિવસની મુસાફરીમા પણ સમુદ્રયાન નિષેધ નથી, એમ કહી શકાતું નથી આમા મુખ્યત્વે કરીને રોએચ્છદેગગમન, તે દેશમાં રહેવાનું, ત્યાંના લોકોનો સહવાસ કરવાનું, તેમજ જ્ઞાન સંપ્રદાઈ નિત્યકર્મો ન થાય એવી કરીને નિષેધ માન્યો છે. પછી તે સમુદ્રયાન ભલે એક દિવસનું હો કે ત્રણ દિવસનું હો કિંવા વીસ દિવસનું હો ઉપર જણાવેલા દોષ નિવારણ માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાની આવશ્યકતાજ છે.

ઉપર જણાવેલા તમારા ઇચ્છેજ લેખમાં દ્વારકા મહાવિપતિ નું મુંબઈ તેમ ગુજરાતમા જયુરિસ્ટિકશન છે, એમ આપ જણાવોછો, તે પણ

ચોગ્ય લાગતુ નથી. પરંતુ મને આ ગ્રન્થ સાથે કંઈ પણ લાગતુ વળ-
ગતુ નથી, પરંતુ અથબુચ આવી જવાથી જે ગૃહ એ સબધમાં
લખું છું શુન્દરાત પર દ્વારકામઠનો કદાચિત્ અધિકાર હોય તો લલે
હોય પણ, સુબધ શહેરપર તેઓનો અધિકાર છે એમ આય કહોછે,
તેમ કહેવામા આપની પાસે જે આધાર હોય તે પ્રકટ કરશે તો તે ઘણું
સાર કહેવાશે ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી જોતા તો સુબધ બેટ એ પોર્ટુગીઝ
લોકોના તાબામાં આવ્યાથી, પ્રથમ થોડી પ્રસિદ્ધિમા હતો અગાઉ
પોર્ટુગીઝ લોકોના તાબામા રહી ઇંગ્લેન્ડ લોકોના તાબામાં આવ્યો ત્યારથી
અમારો ઉદય થવા માડ્યો. પેશવાએ સબજો ઉત્તરકોંકણ પ્રાંત તાબામા
લીધો હતો તોપણ સુબધ બેટ કોઈપણ વખતે તેઓના અધિકારમા
આવ્યો ન હોતો પેશવાએ પોતાના આખા રાજ્યપર શૃંગેરી મહાધિ-
પતિનો મુખ્ય અધિકાર છે એમ માનેલુ જુના કાગળપત્રોપરથી
સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાયછે-મહારાષ્ટ્ર વ કોંકણ વગેરે પ્રદેશ ઉપર દ્વારકામઠનો
અધિકાર પેશવાએ માન્યાનું કોઈપણ પ્રમાણ માલમ પડતું નથી
તેમજ જે પોર્ટુગીઝ ક્રિવા ઇંગ્લેન્ડ લોકોના તાબામા સુબધ શહેર હતું
અને હાલછે, તેઓએ દ્વારકા મઠને સુબધ શહેરનો ધર્માધિકાર
આખ્યાનો કંઈપણ પુરાવો છે નહિ એઉપરથી તેમજ ઇંગ્લેન્ડ લોક
પેશવાને ખડણી આપતા હતા તે ઉપરથી અનુમાન કરતા એમ સિદ્ધ
થાયછે કે તે (સુબધ) પેશવાને તાબેજ હતું પેશવાએ શૃંગેરી મહાધિપતિ-
ને મુખ્ય આચાર્ય માનેલા હતા આ ઉપરથી એટલુ તો સ્પષ્ટ સિદ્ધ
થાયછે કે જો સુબધ શહેર ઉપર કોઈનાપણ (ધર્મસબધી) અધિકાર
હોય તો તે શૃંગેરી મહાધિપતિનો હોવો જોઈએ, અને દ્વારકા મહાધિ-
પતિના કોઈપણ રીતનો સબધ નથી "

૪ હાલ અમારા તરફ અમારામાની કોઈ મડળી દેશહિતકામી નામ-
ધારી હોઈ તેમાના કોઈ કોઈ વિલાયત વગેરે પરદ્રીપમા જઈ વિધર્મી-
ઓના હાથનુ અન્નલક્ષણ કરી આવેલા છે. તેઓનો અને તેઓના
અનુયાયીઓનો એવો પોકાર છે કે દેશ વા સમાજના હિતાર્થેજ એમને
વિધમાઓતા હાથનુ ખાવા પીવાની ક્ષવ પડી છે તેથી તમે અમને
બલિમા દયો એવા લોકોને શ્રી જગદ્ગુરુ શકરાચાર્યની દ્વારકાની

પર પરાથી આવેલી ગાદીપરના હાલના અધિકારી થયેલા આચાર્યે હુમળા પ્રાયશ્ચિત્ત આપી સર્વ જાતિ વ્યવહાર કરવાની જે પરવાનગી આપી છે એ ન્યાય કયાનો ? તેવાઓને જો દેશની ખરેખરી લાગણી હોત તો તેઓને અલગ રહેવામા શી હરકત હતી ? બીજી દક્ષિણ તથા સાદી તાલુકા તરફ કેટલા લોકોને પોર્ટુગીઝોએ જીલમથી બ્રષ્ટ કરેલા હતા તેઓના કુટુંબો આજે પણ તેજ ધર્મમા રહેલા છે. તેમજ પશ્ચિમ તરફ કચ્છ, ગુજરાત અને કાઠીયાવાડ પ્રાંતમાં ખોળ, વહોરા વગેરે જે જાતિ છે તેઓ અસલ હિંદુ હતાં અને તેઓને મુસલમાન લોકોએ જોર જીલમથી મુસલમાન બનાવ્યા હતા તેઓ પણ આજે તેજ ધર્મમાં રહ્યા છે. તેમજ પ્રખ્યાત કવિવર્ય શ્રી જગન્નાથ રાયપડિત જેઓએ યવનીનો અગિકાર કીધાથી હિંદુ સમાજમાથી બહિષ્કૃત થયા હતા અને તેઓ મરણપર્યંત તેજ સમાજમાં રહ્યા હતા આ દાખલાથી પણ પૂર્વે હિંદુ ધર્મમાથી બ્રષ્ટ થયેલા મનુષ્યને પુનરપિ પોતાના અસલ ધર્મમાં પાવન કરી દાખલ કરવાની રૂઢી નહોતી એ સિદ્ધ થાય છે તે સમયના શ્રી શકરાચાર્યની ગાદીના આચાર્યે જો પ્રાયશ્ચિત્ત આપી શુદ્ધ કરી શકાતા હોત તો તેઓ શ્રી કદી પણ તેવાઓને બ્રષ્ટ રહેવા દેત નહિ ત્યારે કેવળ પરોપકાર સાડ જેઓને વિધર્મીઓની બરાબર ખાનપાનાદિ વ્યવહાર કરવાની ફરજ પડી હોય તેઓએ પોતાના દેહને જીવતાસૂધી પરોપકાર સાડજ વિધર્મી રાખવો જોઈએ પોતાનું નાકકાપી બીજાને અપશુકન કરવું જેમ યોગ્ય નથી, તેમ પોતે એકલા સાડ સર્વ જાતિને બ્રષ્ટ કરવી એ ઈષ્ટ કહેવાય નહિ આ સ બંધમા અમારા વિદ્રદ્શિરો-મણી, મહામહોપાધ્યાય, શાસ્ત્રીઓ, પડિતો વગેરેએ પોતાનું શુર-ત્વને કાયમ રાખવું જોઈએ જ્યા પ્રત્યક્ષ અનુભવમા સજીવ મૂર્તિના દાખલા હોય ત્યા પુસ્તકો જોવાની બિલકુલ ગરજ નથી.

(વિનાયક ભાલચંદ્ર મરાઠે.)

શ્રીદ્વારકાના શકરાચાર્યજીની ગાદી આજકાલની નથી, તેમ જે કપાલવાણીઆઓ પ્રાયશ્ચિત્ત માગવા ગયા, તેઓ પણ નવા નથી. તમ છતા આ વાણિયાઓના પૂર્વજો માહેથી કેાઈને પણ એ મઠના પૂર્વાચાર્યો પાસે ધર્મનિર્ણય લેવા જવાની જરૂર પડી નથી, આતો “ભાવતુ હતુ અને વંદે કલ્પુ” તેમ ચથેચ્છ પરદ્રીપગમન કરનારને આવા આચાર્યથી ઉત્તમ બીજો હાજર વેદ કોણ મળે ?

શ્રી આર્યધર્મસુધા.

પુસ્તક ૧ છું.

સંવત ૧૯૬૧. સિંદ્ધ માસ.

અક્ષર મો.

મગધાચરણ.

પ્રભુપ્રાર્થના.

(પદ્ય રાગ ચઢા રૂચિ)

પ્રભુજી હ્યો નિજ જન સલાણ	ટેક.
કેપ કુકર્મ કલહ કાયરતા, કરે કઠિણ કળિકાળ, પ્રભુ.	૧
ધર્મ ધામ ધન ધરા અમારા, હરે અવર વિકરાળ,	
દામ દળી દેશાતરના જન, દહે દવાનળ ઝાળ પ્રભુ.	૨
મતસર મમત મોહ મદ મોહું, દ્રુત્યુ તિમિર વિશાળ,	
છાયું આ દળ નાદળ જેલુ, ઉપર આણસ બાળ, પ્રભુ.	૩
છોડી છેક વિવેક એકતા, રહિત થયાં તુજ આળ,	
વિનય વિવેક વિચાર સુવિદ્યા, વૈભવમા મન વાળ, પ્રભુ.	૪
સંપ સ પદા સિદ્ધ કરી સહુ, પર પીડાથી પાળ,	
સકપટ લ પટ નિકટ વિકટ અતિ, અકટ અટપટ ટાળ, પ્રભુ.	૫
પરમ નિરજન નિજ જન રજન, લવ લય લ જન લાળ,	
ગોવર્દન પ્રભુ આર્ય ઉદય કર, ગુણગણનિધિ ગોપાળ પ્રભુ.	૬

(પદ્ધિ શ્રી ગદ્ગાલજી.)

સંપ.

(ગો. વામી પદ્ધિ શ્રી ગદ્ગાલજીના ભાષ્યપુનો સાર)

સંપ એટલે સમુદાય, એકય, એકતા. એક મતુષ્ય એકલો જે કામ હશ દિવસમાં પૂરું કરી શકે, તેજ કામ જો પાસ માણસ સાથે મળીને

કરે તો, બે દિવસમાં સહિલથી પુરુ થાય છે એટલુંજ નહિ પણ કેટલાક કામો જે એકલાથી થવા કેવળ અશક્ય હોય છે, તેવા કામો પણ સમુદાય શક્તિથી સહજ શક્ય બને છે કેટલાક કામોમાં અનેક પ્રકારની શક્તિ ભેંધેલી છે, તે સર્વ પ્રકારની શક્તિ એક વ્યક્તિમાં હોતી નથી અને સમુદાય થતા ભુદ્ધી ભુદ્ધી વ્યક્તિની અનેક વિવિધ શક્તિ ભેળી થવાથી તે કામ તુરત પાર પડે છે આ વાતના ઉદાહરણો આપણે શોધવાં પડે તેમ નથી આપણી આંખ સન્મુખ સર્વત્ર સદા દૃશ્યમાન છે રેલવે, સ્પિનિંગ, સ્ટીમર, તલાવ, નેહર, કોટ, કિલ્લા, સડક, મહિલ, વાડી, વજીર વગેરે અનેક લોકોપયોગી સાર્વજનિક સુખકારક કાર્યોનો પુષ્કળ પ્રસાર જે આપણે અત્યંત ભેંધેલી છીએ, તે સર્વ આ સપનાજ દાખલા છે તેથી ન પને સર્વ સાધનોમાં પ્રથમ ગણ્યુ છે

૫૬ (મરાઠી ચાલતુ)

સ પ ખરૂં સુખનુ સાધન છે, દિનદિન સ પ વધારો,
સ પવિના નહિ સ પતિ સુખથી, પણ કહેવાય વિચારો ૧
થશે સ પથી લાભવિષે, પ્રતિ દિવસ વધારો સારો,
સ પ વડે અવિક પ જગતમાં, યશનો થાય વધારો ૨

સુખનુ ખરૂં સાધન સ પ છે સ પથીજ સ પતિ મેળવાય છે એટલુંજ નહિ પણ, સ પતિ એ શબ્દ પણ “સ પ” બોલ બોલ્યાવિના બોલી શકાતો નથી જેનો મુખે ઉચ્ચાર કરવામાં પણ સંપત્તિ જરૂર પડે છે, તો તેને સાક્ષાત્ મેળવવામાં સંપત્તિના કેમ ચાલે? નજ ચાલે જગતમાં પણ સ પ હોય તોજ પ્રતિદિન લાભ અને યશનો નિશ્ચલ મારો વધારો થાય છે માટે સદા સ પની સ વૃદ્ધિ કરવી

કોઈ માણસ બહુ સુદર અને રૂપાળો હોય, સારા વસ્ત્રો પહેર્યા હોય, ઉત્તમ આભરણો મળેલાં હોય, સારા વાહનપર બેઠો હોય અને માથે સારા પરિકર એટલે સીપાઈ સપરા હોય, તો તે જ્યાં જાય ત્યાં તેને માન મળે છે. એટલુંજ નહિ પણ આમાંની એકેક જાણતથી પણ મનુષ્ય માન

મેળવે છે પરંતુ કોઈ એકની પામે એ સર્વ વસ્તુઓ હોય પણ એક નાક ન હોય, તો તેવિના સર્વ શૂન્ય લાગે છે જુઓ ત્યારે સુદર રૂપ, મારા વસ્ત્ર, કીમતી આભરણો, ઉંચા વાહનો અને સારા પરિકર એ મધ્યજી હોવા છતાં એક નાનકડા નાક વિનાનો એ સર્વ હાલ તેને બેડાલમાં ખપાવે છે તેમ આપણા આર્ય લોકોમાં ઘણા ગુણો છે ઉત્તમ ધૈર્ય છે, તેવુજ ધર્માભિમાન છે, ધર્મને નામે આપણે ઘણોજ ખરચ કરીએ છીએ, 'વળી પૃથ્વીમાં આપણે સર્વથી ચક્રિયાતા છીએ, કેમકે જે કોઈ વટલી જાય છે તે આપણામાંથી વટલીને બીજા ધર્મમાં મળે છે, પણ પરંપર્યાં વટલીને આપણા ધર્મમાં આવી શકતો નથી વળી આપણા હાથનું મહેં ખાય છે. પણ આપણે બીજાના હાથનું ખાઈ શકતા નથી એવો ઉત્તમ ધર્મ, ઉંચી પદ્ધતિ, વળી વેદ જેવી વિદ્યા, અને આર્યસ્થાન જેવું ઉત્તમ સ્થાન કે જેના જેવી ઉત્તમ અને ગસાલ ભૂમિ આખી પૃથ્વીમાં લાગ્યેજ હશે એમ નદીએ તોપણ ચાલે 'આર્યાવર્તમાં સર્વ પ્રકારની વસ્તુઓ મળે છે આ દેશમાં સર્વ પ્રકારનું ધાત્ય, ફળ, ફૂલ, વૃક્ષ, નીપજે છે જેમાં ક્ષીરકૃષ્ણ અને શ્રીરામ જેવા ઇશ્વરગતલાગ ચયા, જેમાં વિક્રમ જેવા પરદુ ખલજન રાજા ચયા, કાશી, પ્રયાગ, જગન્નાથ, દારકા જેવા પવિત્ર તીર્થો અને ગંગા, યમુના જેવી પવિત્ર નદીઓ છે અર્વાત્ર આવી ભૂમિ બીજે જગતે જોઈ નહિ જેમાં એકાદ વસ્તુ નવાઈ જેવી થતી હશે એવી કોઈ મળશે ખરી. એ પ્રમાણે આપણી પાસે મધ્યજી છે પરંતુ એક મનપરૂષી નાક નથી ! કુન્નપથી આપણું નાક ગયું છે !' માટે આર્ય બાધવોએ મપ આધવા તથા કુન્નપ કાપવા કટી કસવી બેઠયે છે

આ સ્થળે મપ સાચે નાકનો સુકાળલો કરવાનું કારણ એ છે કે એમાં પરસ્પર મળતા ગુણો છે જુઓ, નાકથી શ્વાસ લેવાય છે અને શ્વાસ એ જીવવાનું સાધન છે તેમ સ પથી પાચકા દેશની અનેક પ્રકારની સ પત્તિ આપણે ખેતી લાવી શકીએ, કે જે આપણા જીવનનું તથા વૈભવનું સાધન થઈ પડે વળી નાસિકાથી સુગંધનો અનુભવ લેવાય છે જેને નાક ન

હોય તેની આગળ અત્તરના બાટલાઓ અને પુલના ઢગલાઓ પૂજ્યા હોય તોપણ તે શું કામના ? તેમજ સપડેપી નાકથી યશનો અનુભવ લેવાય છે. સુગંધને યશની ઉપમા આપવાનું કારણ એકે જગત્માં જેની યશસ્વી ધીર્તિ ફેલાઈ હોય છે, તેને વિષે લોકો કહે છે કે ફેલાણાની કેવી સારી વાસના (સુવાસ) પસરી રહી છે. કોઈ માણસને આપણે એકવાર ઠપકો આપતા, તેની અસર ન થાય, તો બીજીવાર, ઠપકો ફેરવતા કહીએ છીએ કે શું તને નાક નથી ? અને તેથી પણ અસર ન થાય તો ત્રીજીવાર તેને “ નકટો ” કહી ઠપકો આપીએ છીએ. આપણે તો ઘણા ઠપકા ખાધેલા છે. જુઓ પ્રથમ સંપ હતા ત્યારે આ આર્યસ્થાનમાં, ગ્રાહણો સર્વને ઉપદેશ આપતા; ક્ષત્રિયો રાજ્ય કરી ગ્રાહણનું ભરણપોષણ અને વૈશ્ય, શૂદ્રનું સરક્ષણ કરતા, વૈશ્ય વ્યાપાર, ખેતી અને ગેરક્ષા કરતા; અને શૂદ્રો ત્રેવર્ણિકોનું દાસત્વ તથા કળા કૌશલ્યનો ઉદ્યોગ કરતા હતા. કુસંપથી એ વર્ણોનો ક્રમ તૂટ્યો. અગાઉ સર્વ લોકો પોતપોતાના વર્ણાનુસાર કર્મો કરતા હતા એ વ્યવહાર સત્યયુગમાં હતો, એમ નહિ પણ આ કળિયુગના આરંભમાં પણ તેમજ ચાલતું હતું. કળિયુગના ૧૫૦૦ વર્ષ વીત્યા પછી આપણું રાજ્ય કુસંપથી શૂદ્રના હાથમાં ગયું ચંદ્રશૂલ રાજાના વખતમાં કુસંપથી આપણને ઘણા ગેરફાયદા થયા છે. આપણાં રાજ્યપર પરદેશના ૨૨ રાજાઓ આઠ્યાનુ વર્ણન તો “ શ્રી-ભાગવત ” માં પણ ભવિષ્ય રૂપે ભાષેલું છે.—

તતોઽષ્ટૈ ચવના માવ્યાશ્ચતુર્દશ તુરુક્કા

મૂયો દશ ગુરુડાશ્ચ મૌના ષ્ઠા વૈશૈવ તુ ॥

(સ્કંધ ૧૨, અધ્યાય ૧, શ્લોક ૩૦.)

ચૌદ તુરકી રાજાઓ અને આઠ યવન રાજાઓએ આપણાપર રાજ્ય કર્યું, ત્યાર પછી તેઓમાં કુસંપ થવાથી વળી બીજા લોકો કાવ્યા એપ્ર-માણે કુસંપથી ઘણીજ ઠોકરો ખાધી છે. અને આજસૂધી ખાતાજ જઈએ છીએ એ યવનોની ચઢાઈના ઘણા દાખલા ઇતિહાસમાં લખેલા છે તેમાંનો એક દુકમાં જણાવીએ

આપણા એક હિંદુ રાજાએ એવાને માટે ખીજા દેશને વખાણ્યો હતો તે એવી રીતે કે, તેણે એક યવન રાજાને પત્ર લખ્યો તેમાં એમ લખ્યું કે, હિંદુસ્તાનમાં વડ, પીપળા, આકાશ, ચોરીયા ભાવળિયા વગેરે વળ વૃક્ષો ઘણાં છે અને આપના મુલકમાં તો દાડેમ, દ્રાક્ષ, અજીર વગેરે ઉત્તમ પ્રકારના મેવા પાકે છે માટે અમારા દેશ કરતાં આપનો મુલક ઘણો સારો છે

આ લખાણુ ઘણું માર્મિક છે તેમાં એવી મતલબ સમાવી છે કે અમારા દેશમાં જેવા વૃક્ષો વળ જેવાં યાય છે તેવાજ માણસો પણ વળ સરખા છે અને તમારા દેશમાં દ્રાક્ષ વગેરે ચપટીમાં લેતા કૃષ્ણ કરીને કૂટી જાય એવો મેવો થાય છે, તેવા તમે પણ ઘણા કોમળ છો માટે જો હિંદુસ્તાનમાં આવશો તો તમને આર્થ લોકો સહજમાં ફાડી નાખશે પણ એ લખાણુની મૂળ મતલબ મમજીને તે યવન રાજાએ જે જવાબ લખ્યો છે તે દરેક આર્યને કાળજીમાં કોરી રાખવા યોગ્ય છે, તે એ કે, અમારા દેશમાં ઘણા ઉત્તમ મેવા યાય છે એ વાત ખરી છે, પણ તમારા દેશમાં એક “કૂટ” કરીને મેવો ઘણો સારો છે તે અમારા દેશમાં નથી અને તેથીજ અમારું મન તમારા દેશ તરફ આવવાને જો યાય છે

“કૂટ” એ ખરબચાતુ નામ છે તે અરબસ્તાન, અફઘાનિસ્તાન વગેરે મુલકોમાં થતા નથી એ ખાવાથી ઠંડક વળે છે ગરમીના દિવસોમાં લોકો તે ખાય છે. “કૂટ” શબ્દનો બીજો અર્થ કુસંપ અર્થાત્ તમારામાં માંદોમદિ પરસ્પર કૂટ છે માટે અમને તમારા દેશપર આવવાને કંઈ ધારતી નથી કુસ પના આવાં કડવા કળ છે કુસ પથી શત્રુ નિર્ભય રહી સહેલથી સ્વચિત સાધે છે માટે સ્વસ રક્ષણ કરવા અને શત્રુને લય પમાડવા ઈચ્છતા હો તો મંચ સાધો

(જોગીઆ ચાલની લાવણી)

સલાહ સ પ સાધી સહુ મુજનો, મુખદ સલાના કામો,
સિદ્ધ કરી સઘળા મેળવજો, દેશ વિદેશે નામો. ૧

ન પથકી મન એક કરીને, ધન સાધનમા જામે,
સુ ખે નગરીના વ્યાપારી, મ કળ સૌ સુખ પામે ૨

હજી સ પવૃક્ષનો ફળુગો પણ ફૂટયો નથી. માત્ર તેને માટે ક્યારે તૈયાર કરી સ પનુ ખીજ વાવવાનો વિચાર કર્યો તેટલા માત્રથી પણ આર્ય પુત્રોની નામના દેશ વિદેશે થઈ અને વ્યાપારને ઉત્તેજન મળે એવા ઘણા લાભો થવાનાં સુચિત્ત જણાયાં તો એ સ પનુ વૃક્ષ થએથી વાંછિત ફળની પ્રાપ્તિને શી વાર?

(ઝિંઝોટી (તાવ કુમરી))

તેમજ હવે પછી પણ સુખકર સમજાશે જે કાળે
તેજ સિદ્ધ મધળા કરવાને, કરો સ પની પાળે ૧
હૃદય ઉદય ઉદયમનો રાખો, કમર કસીને તાળે,
ગોવર્ધન પ્રભુપદ સેવનથી, સર્વોપરિ રહી ગાળે ૨

આજ પ્રમાણે હવે પછી પણ, જે જે કાંઈ સુખકર સમજાય તે કાળે સિદ્ધ કરવામાટે સ પની પાળે એટલે પુલો ખાધો જેમ શ્રીરામચંદ્ર-જીએ એક મેતુ બાધીને લ કા જીતવાનું કામ સિદ્ધ કર્યું હતું, તેમ આપણે જો પરસ્પર એટલો બધો સ પ વધારી દઈએ અને આપણા ઉદયનો ઉદય હૃદયમાં રાખીને કમરકસીને મ ડી પડીએ તો જરૂર આપણે આપણું કામ સિદ્ધ કરીએજ. વળી કુસપનું કારણ એક ધર્મપર અનાસ્થા એ પણ છે સર્વનું સાધન ધર્મ છે માટે ધર્મથી એટલે પ્રભુ પદનું સેવન કરી સર્વોપરિ બની ગામે ગામ તમારી ગર્જના ગજવી મૂકો આપણે ધર્મમા નથી રહી શકતા તેથીજ આપણા બધા પદાર્થો બગડે છે આપણા આર્ય લોકોનો ખીજ કોમ સાથે મુક્ષળલો કરી તપાસી જોઈએ તો માંહોમાહે વહવાહ અને તેથી પડેલા કટકા તે ન્યાતો. તેમા પણ વળી કુસ પથી પડેલા અનેક તડો એ બધું પોત પોતામાજ કોઈ પોતાની ન્યાત કે જાતનો બોલે કે તેની વિરુદ્ધ જઈ તેની સાથે મારપીટ ધમા-

અકડી ઝરવા મ ડી પડે, પણ જો બીજી કોમનો નાનો સમુદાય આવે
અને પોતે મોટા જથ્થામા હોય તોપણ ત્યાંથી પોળારા ગણશે પોત-
પોતામા મક્કતની મારામાર, કડાકૂટ અને ધર્મ્યા વિષ એટલા તો પેસી
ગયા છે કે તેનું વર્ણન કરવા કરતા માત્ર “કુત્રો કાશીએ જાય પણ
જાતભાઈ જવા નહિ દીએ” એ કલ્પિત પણ મુગ્રાસદ્ધ કહાણીજ યાદ
આપવી બસ થશે.

આપણને સ્વનતિ તરફથી ઘણું સ કટ આવી પડે છે તેનો તો સર્વને
અનુભવ હશે, આપણામા એક બીજાથી ઉલટા જવાની ખૂરી ટેવે એવાં
તો મૂળીઆ પેનાડી દિધાં છે કે એક કહે દક્ષિણ તરફ જવું તો બીજા
કહેશે કે ઉત્તર તરફ અને ત્રીજા કહે કે નહિ, બસ આપણે તો પૂર્વ
તરફ સૂર્યના શિરપર થઈને ચાલ્યા જઈશું! પણ એમ ન કરતા સ પ
રાખી એક બીજાને મદદ કરે તો, ગમે એવા આપણે અગત્ય અને
નિર્બળ છઈએ તોપણ, જે ધારીએ તે કામ પાર પાડી શકીએ માણસો
કરે તેમા તો શું નવાઈ પણ આટલી ઝીણી સરખી ડીડીઓ પણ મ પે
કરીને ઢાળા નાગનો પ્રાણ લે છે, અરે! જીવ જ તુ તો શું પણ નિર્ભય
જડ પદાર્થો પણ સ પના જોરે જય મેળવે છે

ગીતિ

સુખ મિદ્ધ યાય સહેજે, મર્વ મળી સ પ સ પદા માધ્ય,
બંધ તૃણ ગણ વણતા, દોગ બની મસ્ત હૃન્નિતને ખાધે. ૧

કિરણ તરુણ તગણિતણા, મણા ધરે નહિ ઘણાં તિમિર હરવા,
શુભ લાલ લક્ષ લેઈ, સુજનો કરે સિદ્ધિ સ પ આદરવા ૨

દુર્બળ ઝીણા તાંતણાનો પણ સમુદાય કરી વણતા દોરડું બને છે
અને તે દોરડું મોટા મદોનમત્ત હાથીને પણ ખાધી શકે છે તેમજ અકેક
કિરણનું તેજ ધણુંજ ભુજ હોય છે પણ તે ઘણા માથે મળતા જરેજર
અધકારને હુદપાર કરે છે અર્થાત્ જો મર્વ મળીને સ પ સ પદા માધ્ય
કરે તો સુખ સહેજમા સિદ્ધ યાય છે માટે એવા શુભ લાલ ઉપર લક્ષ
આપી, સુજનો સ પ રૂપી સિદ્ધિને આદરવાનું કરે.

સંપ ઘટવાનું મુખ્ય કારણ હાલ સંસ્કૃત વિદ્યાનો ઘટાડો એ એક છે. દરેક માણસે સંસ્કૃત શીખવું જોઈએ આથી સંપનું ખરું સ્વરૂપ સમજાય છે. હાલ આપણામાં કેવળ કહેવાનું અભિમાન દેખાય છે મારા દાદાએ આમ કર્યું હતું અને મારા બાપે આમ કર્યું હતું તેઓને આપણે પૂછીએ કે તેઓએ જે કરવાનું તે કર્યું, પણ તમે કંઈ કરી શકો છો ? તો તેનો સંગીન ઉત્તર દેવોજ તેમને ભારી થઈ પડે છે આપણા લોકો પરદેશી પાસે માલ ખરીદ કરે, તેમાં એકજણ જે લાવથી માગણી કરે, તેને ન વળગી રહેતાં બીજા તેથી વધારે લાવ આપીને ખરીદ કરે આ જોઈને માલ હાથ આવતાજ ત્રીજા તેથી ઓછે લાવે લઈ, પહેલા જોઈ કરતાં ઓછે વેચે એટલે ચોથો ત્રીજાથી ઓછે લઈ તેનાથી ઓછી કીમતે વેચવા લાગે એમ ઉત્તરોત્તર એક એકના લાભમાં નુકસાન કરે, અને જે બી ચારે એક લાવ પકડી બેઠો હોય તે ભૂખે મરે પરદેશીઓનો માલ વધારે વધારે ખપતો જાય તેથી તેને ઓછે ઓછે લાવે આપવો પરવડે છે અને આપણા લોકો ખોટના ખાડામાં ઉતારતા જાય છે જો પરદેશી માલ વધારે લાવે કોઈ ન ખરીદે તો આપણામાં કુસ પને લીધે તરતજ બીજા તે ખરીદી લે આથી પરદેશીઓનો માલ તો ધૂમ ખર્ચે પણ આપણનેજ પરસ્પર મોટું નુકસાન થાય નહીં મૂળમાથી નીકળે છે સારે એક નાનો મરખો ઝરો હોય છે, પણ તેમાં બીજા નાના નાના ઝરા મળવાથી આખરે એટલી મોટી બને છે કે મોટા સફરી વહાણોને પણ તે ઓળંગવી ભારે થઈ પડે છે સંપ એવીજ ચીજ છે. માટે જેમ બંને તેમ ન ખની વૃદ્ધિ કરે તેથીજ આપણી ચઢતી દશા થશે

પદ (રમ કાશી)

સૌથી સમજ સાર, સુજનો સ પજ સેવો ટેક
સ્વારથ સઘળા સહેજે સરશે, કરશે સુજશ પસાર. સુજનો. ૧
વિખ જેવો વિખવાદ વિસારી, વારો વૈર વિકાર સુજનો. ૨
વાગ્વાર વધારો વેગે, વિનય વિવેક વિચાર સુજનો. ૩
સંપ નાવ સેવેથી આવે, દુખ દરિયાનો પાર. સુજનો. ૪

કરો ધરણિ નિજ ધામ ધીરજ ધરી, મજો સકલ સસાર. મુજનો ૫
 • નૌથી નરસ ન પ મ પત આ, સૌ ન પત આધાર મુજનો ૬
 કવિ ગોવર્ધન કહે ન પધન, સુખ નાધન નિરધાર મુજનો ૭
 છેવટે ઈશ્વર અરણમાં પણ મારી પ્રણામ પૂર્વક એજ આર્યના છે કે
 સંપત્તિની વૃદ્ધિ થઈ અમારા આયં લાઈઓગાં અધિક અધિક ન પનો
 વધારો થાય એવી અમપર કૃપા કરો

જોગીયા.

અમપર કરો કૃપા જગદીશ, સપ વધારો હો ટેક
 સાચો સ પ મકલ સુખરાગ, તેથી સ પતણી મન આશ,
 પામ્યા મ પવિના બહુ નાશ, કરો પ્રકાશ, સંપત્તિ. અમપર ૧
 વધે જો મુજનોમા મપ, તો સૌ એમે વાળી જપ,
 લાગે હુણતણી લયકપ, ચિત્તે સ પ, મુજન દયા અમપર ૨
 પ્રભુજી પરમ પ્રજનો પોષ, કરજો કરી સ પ સતોષ,
 હરજો હર હરિત હુંખ દોષ, કરીને શોષ, રોપતણો. અમપર ૩
 રાખે મુજન સપ નિરધાર, છોડી છલકલહાદિ વિચાર,
 કરે પરસ્પર પર ઉપકાર, બહુ અરિકાર, મેળવતા અમપર ૪

સમુદયાનાદિપ્રાયશ્ચિત.

આ વિષયમા અર્વાચીન ચાર લેખની નોંધ ગયા અ કોમા આપી
 ગયા છછયે હવે પ્રાચીન લેખોનુ પણ દર્શન કરાવીએ છઈએ //

પ સાવન વર્ષપગ પુનાના વિદ્વાનોએ કરેલો નિર્ણય.

પ. રા રા વિનાયક ભિક્ષાજી સર્વેશ્વર એમણે આ વિષે ત્રણ પ્રશ્નો કરી
 પુનાના વિદ્વાનોને મોકલ્યા હતા, તે મૂળપત્ર તથા તેના ઉત્તરનુ નીચે
 અસરમ (કઈપણ વધવટ વગર જેમનુ તેમ) લાખાતર ઉતારી
 લઈએ છીએ

વેદશાસ્ત્રસંપન્ન રાજમાન્ય રાજશ્રી સમસ્ત શિષ્ટ વિદ્વજ્જન, મુકામ
પુણે જોગ

પ્રશ્ન ૧. ગ્રાહણ કેટલા દિવસ સૂધી વહાણુમા એમવાથી દોષિત થાયછે ?

પ્રશ્ન ૨. કરાંચી એટલે સિંધપ્રાત, તે દેશમા ત્યાના વાસી હિંદુઓ છે,
પરંતુ તેઓનો આચાર આતરફના હિંદુઓ સરખો નથી. યજ્ઞ-
યાગાદિ કર્મો કઈ થતા નથી, અને ધર્માધર્મનું ચિંતન નથી, ત્યાં
અહીંનો દેશસ્થ અથવા કોકણસ્થ વગેરે ગ્રાહણ જઈને ઘણા દિ-
વસ નિવાસ કરી, પાછો આવે, તો તે ફરી જ્ઞાતિમા આવે કે કેમ ?

પ્રશ્ન ૩. એકન એટલે અરબસ્તાન વગેરે દેશમા, જ્યાં હિંદુલોકની
ઘણા દિવસથી વસતી નથી, તે દેશમા ગ્રાહણ જઈને, ત્યાં
ઘણા દિવસ રહીને ફરી પાછો આવ્યો હોય, તો તે ફરી જ્ઞાતિમાં
આવી શકશે કે નહિ ?

એ પ્રમાણે પ્રશ્નોના ઉત્તરો કૃપાકરી મને આપવા જોઈએ માટે
ડીસેબર ૧૮૫૦ ઈસવી

(મહી) (વિનાયક સિંઘ સર્વેર)

૧ પ્રશ્નનો ઉત્તર—માસકારાગૃહે વાસો નૌભિયાંતો દિનત્રય । મ્લેચ્છાં-
વાસસ્તથાપક્ષ યો વસેત સ પાતકી ॥ એમ ‘ હેમાદ્રી ’ મથમા મરી-
ચીનુ વાક્ય લખેલુંછે, તે ઉપરથી ત્રણ દિવસ સૂધી વહાણુમા ગહેવાથી
ગ્રાહણ દોષિત થાય છે

૨ પ્રશ્નનો ઉત્તર—સિંધુ સૌચીર સૌરાષ્ટ્રાંસ્તથા પ્રવ્યત વાસિન । અગ-
વગકલિંગોદ્ગાન્ગત્વા સંસ્કારમર્હતિ ॥ એમ “ પ્રાયશ્ચિત્તેદુશેખર ” માં
વાક્ય લખેલુંછે, તે ઉપરથી ગ્રાહણાદિકોને જવાને અયોગ્ય એવા સિંધ
એટલે સિંધપ્રાત વગેરે ઠેકાણે ગએલો ગ્રાહણ આ વચનમા લખેલું ફરી
સંસ્કારરૂપ (જનોઈ લેવારૂપ) પ્રાયશ્ચિત કરે, અને તે દેશમા સ્વધર્મ
વિરુદ્ધ જે જે આચાર થયો હોય, તેમાટે ધર્મશાસ્ત્રમા લખ્યા મુજબ પ્રા-

યશ્ચિત્ત કરશે, તો શુદ્ધ યર્થ જ્ઞાતિમાં વ્યવહાર્ય (એક પડિતમા બેઠી જમવાલાયક) થશે

૩ પ્રશ્નોત્તર—હત પ્રત્યતદેશગમન પ્રાયશ્ચિત્તસ્યાપિ નૌયાતુ સસર્ગો નિપિધ્વ इति दिनकरोद्योते ॥ પ્રત્યંત દેશગમન નિમિત્ત પુન સસ્કારે કૃતે વ્યગ્ધોનાં યાતુ સસર્ગ. કલૌનિપિદ્યત इति सवत्सरकौस्तुभे नागद. ॥ પિતૃદ્વિદ્પતિત પદોચ્ચસ્યાદપયાત્રિત ॥ ઓરસા સપિનૈતૈશ લભેન્ભે-
ત્રજા કુત ॥ અપયાત્રિત વ્યયાર્ય નાવાદિના સમુદ્રમધ્યે ઢોપાતર ગત ।
દ્વિજસ્યાન્થો તુ નો યાતુ' શોધિતસ્યાપિ સગ્રહ इति तस्य कलौ समर्गानि
पेधात् इति व्यवहार मयुरे ॥

આ પ્રમાણે કલિનિપેધ (કલિપદ્ય) પ્રકરણમાના “ દ્વિજસ્યાન્થો તુ
નૌયાતુ. શોધિતસ્યાપિ સગ્રહ. એ વાક્યની વ્યાખ્યા “ દિનકરોદ્યોત ”
“ સ વત્સરકૌસ્તુભ ” તથા “ વ્યવહારમયુષ ” એ ત્રણ અથવા કરેલી છે
અને તીર્થયાત્રાચ દૂરત ॥ એ વાક્યની “ દિનકરોદ્યોત ” મા એજ પ્રત્યત
દેશગત તીર્થયાત્રા પૈરાણી સા કલોનેતિ એમ વ્યાખ્યા કરી છે એનો
વિચાર કરતા પ્રત્યત એટલે મ્લેચ્છ દેશમા જઈને, કેટલાક દિવસ
ત્યા રહીને પાછા આવેલા ગ્રાહણાદિક (ત્રણ) વર્ણુ નો, પોતાના વર્ણુ
પ્રમાણે ધર્મશાસ્ત્રમા કહેલા મ્લેચ્છ દેશગમન નિમિત્ત પુન સ-કાગદિ-
રૂપ પ્રાયશ્ચિત કરે, તથા તે દેશમા જવાથી, ત્યા રહેવાથી થએલો
અથવા સ ભાવિત મ્લેચ્છમહવાસ અને તત્સ્પૃષ્ટ અન્નોદકતુ ખાનપાન
વગેરે મર્મગ તેનુ ધર્મશાસ્ત્રમા કહ્યા પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત કરે તો, તે પુનીત
યર્થને પોતાની જ્ઞાતિમા વ્યવહાર્ય થશે, પરંતુ એ વાત મ્લેચ્છદેશમાં
પગરસ્તે જઈને ત્યા રહી, ફરી પગરસ્તે પાછો આવે તો યર્થ શકશે, પરંતુ
મ્લેચ્છ દેશમા સમુદ્રમા યઈને વહાણમા બેસીને જઈને પાછો આવે તો
યર્થ શકશે નહિ કેમકે કલિયુગમા સમુદ્રમા વહાણમા બેસીને મ્લેચ્છ
દેશમા જનાર ગ્રાહણાદિક ધર્મશાસ્ત્રપ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત કરશે તોપણ તેને
જ્ઞાતિમા લેવો નહિ અને વ્યવહાર કરવો નહિ એમ કલિનિપેધ પ્રકરણમા
કહ્યું છે, માટે તેનુ પ્રાયશ્ચિત કેવલ તેના સ્વર્કર્મ કરવાના અપિકારમાટે
તથા પગલોડમાટે છે

अत्रार्थे संमतयः

१ गोपिनाथ शास्त्री आगाशे	१ अण्णाचार्य रडो वॉरकर.
१ ज्यंवरु शास्त्री शालग्राम	१ बाळाचार्य अष्टपुत्रे वाईकर
१ नाथयण शास्त्री थत्ते.	१ श्रीनिवासाचार्य कोल्हापूरकर
१ भास्कर शास्त्री अभ्यंकर	१ नीलकण्ठ शास्त्री
१ वीरेश्वर शास्त्री टोंकेकर.	१ वासुदेव शास्त्री
१ केशव शास्त्री घणेंकर.	१ बागचार्य खेडकर.
१ रामशास्त्री गडबोले.	१ नीलकण्ठ शास्त्री गाडगीळ.
१ अबाचार्य.	१ नारायण शास्त्री जामेंकर सातार
१ सदाशिव शास्त्री सहस्रबुद्धे	१ काकाचार्य कानडे
१ सिध्देश्वर शास्त्री द्रविड	१ नीलकण्ठ शास्त्री सातारकर
१ पांडुरंग शास्त्री हरडीकर	१ सखाराम शास्त्री जालनापूरकर
१ मिर्कु शास्त्री गडबोले.	१ गोपाळ शास्त्री थत्ते
१ जनादेन शास्त्री वॉरकर.	१ गंगाधर शास्त्री दातार
१ चामनाचार्य फराडकर.	१ श्यामाचार्य फालगांवकर
१ गोविंद शास्त्री फराडकर	१ नारायणाचार्य, मानखेडकर
१ नाना शास्त्री फराडकर.	१ केशव शास्त्री नेने
१ मोर जैशी.	१ राम शास्त्री तांभेकर सातारकर .
१ यामाचार्य पेनापूरकर	१ व्यंकटेश्वर शास्त्री अष्टपुत्रे वाईकर
१ कृष्णाचार्य पदरपूरकर.	१ विनायक शास्त्री अभ्यंकर ,,
१ नारोपाध्ये फराडकर.	१ माधवाचार्य कानडे ,,
१ श्रीधर शास्त्री	१ सिद्धेश्वर शास्त्री ,,
१ राम शास्त्री फराडकर.	१ चंकरमणाचार्य ,,
१ रामचंद्र शास्त्री जानवेंकर	१ यजाचार्य बीडकर.
१ राघवाचार्य फालगांवकर.	

आरीते पुण्यश्रामना ते वप्यतना अन्निद ४७ शास्त्रीओनी आ लेख
७५६ संभतिछे.

શ્રીકારીના વિદ્વાનોનો અભિપ્રાય.

૬ શ્રીકારીમા સંવત ૧૯૪૪ ના આષાઢ શુદ્ધ ૧૩ રવિવારે “શ્રીગ્રહા-
મૃત વાંધણી” સભા તરફથી પડિતોની સભા ભરી, આ વિષયમાં
તેઓનો અભિપ્રાય માગતા નીચે મુજબ વ્યવસ્થા તેમણે લખી આપી
હતી. જે વાતને આજ ૧૭ વર્ષ થયાં છે, કે જે વેળાએ હાલના શ્રીદ્વા-
રકા પીઠાધીશ શ્રીશકરાચાર્યના ગુરૂ કે જેમની “પર્યટણુમીમાંસા” નો
હવાલો આપી, હાલના શ્રીશકરાચાર્યજીએ અશાસ્ત્રીય પ્રાયશ્ચિત્ત આપ-
વાનું અર્વાચીન સમયમાં અસાધારણ સાહસ કર્યું છે, તેઓ વિદ્વાન
હતા તથા અર્વાચીન સમયના અસાધારણ વિદ્વાન મહામહોપાધ્યાય
શિવકુમાર શાસ્ત્રી પણ એ વ્યવસ્થામાં અનુકુલ હતા તે નીચે મુજબ છે —

કાશ્યાં વ્યસ્થાપત્રમ્ ॥

કચ્છનદિજ પોતેન સમુદ્રમુત્તીર્ય પ્રત્યન્તેષુ પચ્ચપાણિ વર્ષાણિ અવાસ્થિ-
તત્તદ્દેશીયૈરવિમક્ત શર્યાશનાસન । સન્ને વ સામ્પ્રતતુ ભારતવર્ષાયૈ
દ્વિજૈર્યથા પૂર્વ વ્યવહરુંમિચ્છન્ પ્રાયશ્ચિત્તમનુષ્ઠાય ધર્મતોઽવ્યવહાર્યં ઇતિ
શાસ્ત્ર સિદ્ધાન્ત । તથાહિ કલિ પ્રતિપિદ્મમુપકમ્ય પરાશરમાધરોયે ॥
“વિધવાયાં પ્રજોત્પત્તૌ દેવરસ્ય નિયોજનમ્ । બાલિકાઽક્ષતયોન્યોઽથ ઘટે-
ળાન્યેન સસ્કૃતિઃ । કન્યાનામસચર્ણનાં વિવાહશ્ચ દ્વિજાતિભિઃ ॥ આતતાયિ
દ્વિજાન્યાનાં ધર્મયુદ્ધેન હિંસનમ્ । દ્વિજસ્યાઘ્નોતુ નિર્યાણ શોધિતસ્યાપિ-
સગ્રહ ” । ઇતિ, તદનેન પ્રાયશ્ચિત્તાનુષ્ઠાનભૂમ્નાઽપિ ન સગ્રહોતુ શક્ય एवं
વિધો દ્વિજ ઇતિ સ્ફુટતરમ્ । પતાનિ લોક ગુપ્ત્યર્થ કલેરાદૌ મહાત્મભિઃ ।
નિવતિતાનિ કર્માણિ વ્યવસ્થા પૂર્વકુપૈ ॥

इत्येवमिहैवप्रकरणेऽभिहितत्वाद्वाधुना कलिप्रतिपिद्धाचारवर्जनानरसर
इति केषांचिद्दुर्जलिपतमनादरणीयमेवेति शम् ॥

સમ્મતિસ્વાર્થે મટ્ટોપાહ સીતારામ-	સમતિરેતદર્થે રાજાજીશર્મણ
શર્મણઃ	„ પડિત હાકમદત્ત શર્મણઃ
„ મિઠુજીપંત શિવશર્મણ	„ સિદ્ધેશ્વર શર્મણ
„ દિલારામ શર્મણ	સમ્મતિસ્ત્ર રામામિશ્ર શર્મણ

„ પંડિત યુગલ કિશોર પાઠકસ્ય
 „ ચતુર્થરોપનામક વૈજનાથદાક્ષિત.
 „ ભાગીરથ શર્મા
 „ ચામાન્વરણ શર્મણ,
 „ પુષ્પાગદન શર્મા
 „ રત્નેશ્વરભક્ત મેલાધાતેપદે
 „ રૂપદ્રોણમુગ્ધર્મા

સમ્મત મિદમ્

રામસ શય શાસ્ત્રિણ
 નિત્યાનન્દ શર્મણ
 પંડિત વિભવરામ શર્મણ
 વૈવરણ શર્મણ
 ભારદ્વાજ વાતોદર શાસ્ત્રિણઃ
 પંડિત શીતલ પ્રસાદત્રિપાઠન
 દેવદાસ શર્મણ
 સુધારુ શર્મણ
 ગંગાધરશાસ્ત્રિણ.

તાત્યા શાસ્ત્રિણશ્ચમધૂસૂદન
 શાસ્ત્રિણાં સમતોડયમર્થ
 સમતમિદમ્
 પંડિત મન્નાલાલશર્મા
 „ રામેશ્વર શર્મણ
 „ વિજયાનન્દ શર્મણ
 અમૃતશાસ્ત્રભિષ્ટેયવ્યવસ્થા વર્માધિ-
 કારી ધોરેશ્વરસ્યાન્ન સંમતિ.

વિષ્ણુ દાક્ષિતશ્ચ
 દ્રાવિડ રાજેશ્વર શાસ્ત્રિણ
 તુલારામ શર્મણઃ
 રામલાલ શર્મા
 શોભાગમ શર્મા
 મ ગીરથ પ્રસાદ
 સદ્ગારામ ભાઠ શર્મણ
 લક્ષ્મી નારાયણ
 યાગેશ શર્મણ

આ ઉપર વિદ્યાપીઠ કાશીદેવના ૪૦ અર્થ વિદ્વાનોની સમતિ છે,
 તેની આગળ હાલના શ્રીદ્વારકાપીઠાધીશના લેખપર ચએલી બે શાસ્ત્રીની
 સમતિ શા હિસાબમા ?

શ્રી નારાયણ.

આપો તારા હિત પ્રેક્તા આપો વે નરસનચ ।

તાં યદસ્વાયન પર્વ તેન નારાયણ સ્મૃત ॥

પરાતપર ન૦ (પુરુષ)થી આપ (પાણી) ઉત્પન્ન થયુંછે, તેથી તે આપ
 (જળ) નુ નારા એવુ નામ પડ્યુંછે તે જળ વેનુ પ્રથમ અયન
 (આશ્રય—નિવાસ—સ્થળ) થયું છે, તે કારણથી (પરમાત્મા વિષ્ણુને)

(મત્ર૦ અ૦ ૧ સ્તો. ૧૦).

ક્ષીરસાગરમાં શેષના શરીર ઉપર શ્રીવિષ્ણુએ પૂર્વે શયન કરેલું એવું
પૃથ્વીનું વેદમાં, તેમજ તદ્દનુકૂળસ્મૃતિ તથા પુરાણોમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. આ-
કારણથી શ્રીવિષ્ણુને શેષશાયી પણ કહે છે. આ નારાયણનું નામ એટલું
તો અનાદિ છે, કે વેદવ્યાસ જેવા મહુર્ષિ પોતાના હરેક અથવા મ ગણા-
ન્યેશ્વરમાં પ્રથમ તેનો પ્રણામપુર સર ઉચ્ચાર કરે છે, તથા બોલે છે કે —

નારાયણ નમસ્કૃત્ય નર ચૈવ નરોત્તમમ્ ।

દેવીં સરસ્વતીં ચૈવ તતો જયમુદીરયેત્ ॥

શ્રીનારાયણને, નર (અર્જુન) ને તથા નરોત્તમ (શ્રીપરાતપર પૃથ્વી
પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ) ને, તેમજ મરસ્વતી દેવીને પ્રણામ કરીને પછી
જય (અથ) નો ઉચ્ચાર કરવો.

આર્યધર્મશાસ્ત્રે કિલ્લેને માટે સુખકર જીવગી ગાળવા માટે પ્રહાર્ય
ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ, અને સન્યાસ એ ચાર આશ્રમો ઠરાવ્યા છે. તેમાં જે
છેલ્લો સન્યાસ આશ્રમ તેની દીક્ષા આપતી વખતે તેને “નારાયણ”
નામનોજ મંત્ર આપવામાં આવે છે. તેનું કારણ એ છે કે તે છેલ્લા
આશ્રમીજનનું સંપૂર્ણ લક્ષ મૂળ પુરૂષ તરફ રહેલું જોઈએ. જ્યારે
જ્યારે લોકો તેવા મન્યાસીને નમન કરે છે, ત્યારે તે પણ મુખથી
આશીર્વાદમાં “નારાયણ” નામનું ઉચ્ચારણ કરે છે. તે એમ સૂચવે
છે કે મેં આ જગતનો સર્વ મળધો છોડ્યો છે, માટે એ પ્રણામ મને
ન કરો, પરંતુ શ્રીનારાયણને કરો. નમનકર્તા જરાસુ પણ “નારાયણ”
શબ્દથીજ તેમણે આપેલા આશીર્વાદનો સ્વીકાર કરે છે. તેમાં પણ
એવોજ ભાવાર્થ દેખાય છે કે, આપે સર્વસ્વનો ત્યાગ કરવાથી, આપ
નારાયણ સ્વરૂપ છો, માટે આપને જે હું નમું છું તે શ્રીનારાયણનેજ-
નમ્યાસમાન છે. આથી સ્પષ્ટ માલમ પડે છે કે, ચારે વર્ણ અને આશ્રમમાં
રહેનારા સર્વ આર્યજનો વિષ્ણુલકત એટલે વૈષ્ણવોજ છે, અને વિશ્વમાં
પરમાત્માના જે જે નામો સંભળાય છે, તે બધા શ્રીવિષ્ણુનાજ નામો છે,
વળી પ્રાણાત સમયે અભ્યંગીત જેવા મહાપાત્રીએ પણ પોતાના પુત્રના
મિપથી “નારાયણ” નામનો ઉચ્ચાર કરતા, તેને મુક્તિ મદ્યાનો.

ઇતિહાસ સુપ્રસિદ્ધ છે. માટે આધિભૌતિક શ્રીનારાયણની પ્રતિમાનુ ધ્યાન ધરતાં જે આધ્યાત્મિક નારાયણ અર્થાત્મા છે તેનો યોગીઓને સાક્ષાત્કાર થાય છે અને તેવો સાક્ષાત્કાર નિરતર સર્વત્ર થતાં તે પડે નારાયણ સ્વરૂપ બને છે, અને તેનો આધિદેવિક શ્રીનારાયણ જે અક્ષર બ્રહ્મ તેમા પ્રવેશ થતાં, તે પરમ નિર્વાણ (મોક્ષ) ને પામે છે આમ ચતુર્થ પુરુષાર્થની સિધ્ધિ માટે, ચતુર્થાશ્રમી યોગાભ્યાસી જનો “ શ્રીનારાયણ ” નું સર્વદા નામસ્મરણ કરે છે. એવો ભગવન્નામનો મહિમા આખી મહીમાં માલમ પડે છે

કર્મમાર્ગી જનો પણ સર્વ કર્મને બ્રહ્માર્પણ બુદ્ધિથી શ્રી નારાયણ-નેજ નીચલા શ્લોક પ્રમાણે સમર્પે છે —

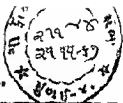
કાચેન વાચા મનસંદ્રિયૈર્વા
યુદ્ધાત્મના વાનુસ્તસ્વભાવાત્
કરોતિ યદત્સકલ પરસ્મૈ
નારાયણાયેતિ સમર્પયેત્તત્ ॥ (૨૩ ૧૧, ૨, ૩૬)

કાચાથી, વાચાથી, તથા મન વગેરે સર્વ ઇન્દ્રિયોથી, બુદ્ધિથી, શુભથી અને તેને અનુસરતા સ્વભાવથી જે જે કદા કર્મ કરે છે, તે સર્વ પરમાત્મા નારાયણને સમર્પણ કરવાં પરમાત્મા નિર્દોષ હોવાથી તેમા દોષારોપ કરીએ તેપણ શુભરૂપ થઇ જાય છે નેમકે —

નારાયણો નામ નરો નરાણાં
પ્રસિદ્ધ ચોર. કથિત પૃથિવ્યામ્ ।
બનેક જન્માર્જિતપાપસંચયે
હરત્યશેષં સ્મૃતમાત્ર પદ ॥ ૧ ॥

પુરુષમાત્રમાં જે નારાયણનામક પુરુષોત્તમ છે, તે આ પૃથ્વીપર પ્રખ્યાત ચોર છે. તે ચોરનું સ્મરણ કરતાજ, અનેક જન્મોનાં સંચિત કરેલા સપૂર્ણ પાપોને હરે છે આવા ભાવાર્થથીજ શ્રીકૃષ્ણપરમાત્મા “ ચોર નર શિરોમણિ ” કહેવાય છે માટે શ્રી નારાયણને પરાત્પર પરમાત્માનો પ્રથમાવતાર નમણે નિરતર ભજવા જોઈએ.

શ્રી આર્યધર્મસુધા.

પુસ્તક ૧ હુ.

સ વત ૧૯૧૧ કન્યા માસ

અ ક ૬ મે.

મ ગલાચરણ.

પ્રભુપ્રાર્થના.

(પદ રાગ-અથા રૂચિ)

- પ્રભુજી કરો વેદ વિસ્તાર, કરો વેદ વિસ્તાર.
વેદાભ્યાસ વિદ્યાસ લાહીજન, પામે ભવ વિસ્તાર. પ્રભુ ૧
- મળી મ ત્ર ગ્રાહણુ એ ખેલ, એકમ વેદ વિચાર,
સ્મૃતિ પુરાણ ને અ ગ લણીને, કરે અર્થ નિર્ધાર. પ્રભુ ૨
- વેદ સંહિતા ગ્રાહણુ ગાતા, નવ પામે તવ પાર.
વેદતણી સ હિતા બતાવે, પ્રતિમા પૂજન સાર, પ્રભુ ૩
- ગ્રાહણુ અને સૂત્રમા તેનો, વિધિ સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર. પ્રભુ ૪
- શ્રીગ ગા નવ પદ બળ નિર્મળ, અલહુર અમૃત ધાર.
વેદશાસ્ત્રમા તીર્થ વળાણુયાં, બહુ ફળદાન ઉદાર. પ્રભુ ૫
- વેદ લણી તમતણી કરે સહુ, સેવા શુભ આચાર,
ચિંતાચિત તને ગોવર્ધન, બને ગ્રાહ સાકાર. પ્રભુ ૬

(પડિત શ્રી ગદ્ગલાલજી)

સામાન્ય ધર્મના દશ લક્ષણો.

ધર્મ વડે આ વિધનુ ધારણુ ચએલું છે ધર્મચીત્ર પ્રાણીને સુખ મપેછે, અને જીવમાત્રની ઈચ્છા સુખી થવાની હોય છે, પરંતુ ધર્મતુ જ્ઞાન શાસ્ત્રપરપરાથી કે વૃદ્ધપરપરાથી જેમણે સંપાદન કર્યું હોય, તેઓ તો તે વડે સ્વધર્મતું પ્રાણણુ કરી સુખી થાયછે પરંતુ જેઓને તેવું જ્ઞાન મળ્યું ન હોય, અથવા જેઓની ઈચ્છા તે મેળવવાની ન હોય તેઓ

સ શયસાગરમાં તણાયા જાય છે, અને તેના પરિણામે તેઓ દુ ખદગિયામાં રૂખેછે તથા પોતાના સમાગમવાળાને પણ રૂખાડવા જી ડની પેઠે વળગી પડેછે. આજ આ આર્યાવર્તમાં જે ચોતરફથી દુનિયાને દુ ખનો દરિયો કે ડુંગરની ઉપમા આપતા આપણે ઘણાને સાંભળીએ છીએ, તેનું કારણ ધર્મનું અજ્ઞાન એજ છે જેમ પદાર્થમાત્રમાં સાધારણ અને અસાધારણ એવા બે ભેદ હોય છે તેમ ધર્મમાં પણ તેવા બે પ્રકાર હોય છે જેમાં દેશ, કાલ અને પાત્રના કારણથી ફેરફાર થઈ શકતો નથી, તે સાધારણ ધર્મ ગણાય છે અને જેમાં દેશ, કાલ અને પાત્રની જુદાઈથી ફેરફાર આવે, તે અસાધારણ ધર્મ ગણાય છે. પ્રથમ સાધારણ ધર્મનાં લક્ષણો મહર્ષિ મનુ એ અધ્યાય ૬ ઠામા નીચે મુજબજ દર્શાવ્યાછે

ચતુર્ભિરપિ ચૈવૈતૈર્નિત્યમાશ્રમિર્મિદ્વિજૈઃ ।

દશલક્ષણકો ધર્મઃ સેવિતવ્યઃ પ્રયત્નતઃ ॥ ૧૧ ॥

ધૃતિ ક્ષમા દમોઽસ્તેયં શૌચમિન્દ્રિયનિગ્રહ ।

ધીર્વિદ્યા સત્યમક્રોધો દશકં ધર્મલક્ષણમ્ ॥ ૧૨ ॥

દશ લક્ષણાનિ ધર્મસ્ય યે વિપ્રા સમધીયતે ।

અધીન્ય ચાનુવર્તન્તે તે યાન્તિ પરમાં ગતિમ્ ॥ ૧૩ ॥

દશલક્ષણક ધર્મમનુતિષ્ઠન્સમાહિતઃ ।

વેદાન્તવિધિવચ્છ્રુત્વા સન્યસેદનૃણો દ્વિજઃ ॥ ૧૪ ॥

આર્યાવર્ત નિવાસી પ્રજાને શ્રુતિ (વેદ), સ્મૃતિ (ધર્મશાસ્ત્રો) અને સદાચાર (પુરાણ ઇતિહાસ વગેરેમાં કહેલા ધર્માચરણ) અને પોતાના આત્માને જે આચરણ પ્રિય લાગે, તેવુંજ આચરણ અત્યપ્રત્યે રાખવું એ ચાર ધર્મમાં પ્રમાણ હોય છે. અને તે ચારેમાં જ્ઞેશો, તેા આ ભરતખંડ કર્મભૂમિ હોવાથી, તેમાં દેશભેદે વિશેષ એવો વર્ણાશ્રમ ધર્મ પણ સાધારણ ધર્મ ગણાય છે તેમાં વર્ણ ધર્મ છે તે તેા જન્માન્તર વગર બદલાતો નથી, પરંતુ આશ્રમ ધર્મ એકજ જન્મમાં ચાર જુદા પડે છે તે ચારે આશ્રમોમાં પણ જે ધર્મની સ્થિતિ પ્રમાણે પ્રમાણમાં વધઘટ જણાય તથાપિ મૂલતત્વમાં જરાપણ ફેરફાર થતો નથી, તે સર્વ સાધારણ ધર્મ છે.

વેદમાં કૃતવ્ય સખધી પુરુષાર્થોના ચાર વિભાગ પાડવામા આવેલાં છે, અને તે દરેકને બ્રુદા બ્રુદાં નામથી ઓળખાવવામાં આવેલા છે ૧ ધર્મ, ૨ અર્થ, ૩ કામ અને ૪ મોક્ષ એ ચારેને સિદ્ધ કરવાના ઉપાય પણ તેમા દર્શાવવામા આવ્યાં છે આ મનુષ્યપ્રાણી સર્વ પ્રાણીઓમાં શ્રેષ્ઠ હોવાથી સૃષ્ટિના નિયામકે અન્ય પ્રાણી કરતાં મનુષ્ય પ્રાણીને ધર્મ જણાવાની વધુ જરૂર હોવાથી “વેદ” રૂપી જ્ઞાનની જક્ષીસ કરેલી છે અને વેદાજ્ઞા સુજળ દરેક મનુષ્યપ્રાણીએ ઉપર જણાવેલા ચારે પુરુષાર્થો સિદ્ધ કરવા ભેઈએ કારણ કે ધર્મવડે આ વિધનું ધારણ થયેલું છે તેથીજ પ્રાચિન ઋષિમુનિયોએ અતિ કષ્ટ વેડી વિધિપૂર્વક તેના ગ્રંથો રચ્યાં છે ધર્મ પુરુષાર્થની પ્રાપ્તિ માટે ધર્મશાસ્ત્રો, અર્થપુરુષાર્થની સિદ્ધિ માટે નીતિશાસ્ત્રો, કામપુરુષાર્થની સિદ્ધિ માટે કામશાસ્ત્રો અને મોક્ષપુરુષાર્થ કે જે કેવલ્યપદને પ્રાપ્ત કરાવે છે તેની સિદ્ધિ માટે અધ્યાત્મ (વેદાંત) શાસ્ત્રો રચ્યાં છે અને એ ચારે જેનાથી સિદ્ધ થઈ શકે તેને “ચતુર્વર્ગ ચિ તામણી” તરીકે કહે છે માટે ધર્મ અને અધર્મ શુ તે પ્રથમ આપણે જાણવું ભેઈએ ધર્મશાસ્ત્રમાં પુણ્યકર્મને ધર્મ અને પાપકર્મને અધર્મ તરીકે ઓળખાવવામા આવેલા છે જે કે આમ સાધારણ રીતે સર્વ કોઈ જાણે છે કે પાપ તે અધર્મ અને પુણ્ય તે ધર્મ પરંતુ કર્મ કરતી વખતે ધર્માધર્મ વિચારવાની દરકાર આજે ઘણા થોડા લોકો તરફથી કરવામા આવે છે પૃથ્વી ઉપરના દરેક ધર્મોમા પાપકર્મ યાને અધર્મથી દૂર રહેવાની અને પુણ્યકર્મ યાને ધર્મથી વિચરવાની તે તે ધર્મના દરેક અનુયાયીઓને માથે ખાસ ફરજ નાખેલી છે પરંતુ તામચ પ્રકૃતિવાળા મનુષ્યો પ્રમાદમોહાદિકને લીધે એ ફરજનો ખાસ કરીને ભંગ કરે છે અને રાજસ પ્રકૃતિવાળા મનુષ્યો લોભાદિક વાછાને લીધે ધર્મ અધર્મમાની એક પણ ફરજ સંપૂર્ણ રીતે બળવવામા નિષ્ફળ ઉતરે છે આ સર્વનું મૂળ કારણ ધર્મના જ્ઞાનની ઓછપ શિવાય બીજું કંઈ પણ નથી. અને સાત્વિક પ્રકૃતિવાળા પુરુષો જે કે દુ ખ સુખાદિકના ઘણાં કારણો હોવા છતાં પણ તે ફરજનો કદી પણ ભગ કરતા નથી. માટે દરેક મનુષ્યે સત્વ ગુણવાળા થવું ભેઈએ કારણ કે સત્વ ગુણ

સ્ફટિક મણિના જેવો નિર્મળ હોવાથી ઉપદ્રવ રહિત હોઈ જીવને જ્ઞાનમાં આસક્તિ કરાવે છે. અને તેથી જીવ મરણ બાદ સુખાદિક વૈભવ સ્થાનરૂપ જે હિરણ્યગર્ભાદિકની ઉપાસના કરનારા લોકોનું છે તેમાં જાય છે તેથીજ ભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે કે સાત્વિકં નિર્મલં ફલમ્ હવે આપણે સત્વ ગુણની વૃદ્ધિ શીરીતે કરી શકીએ તે જાણવું જોઈએ. ન્યા સૂધી મનુષ્ય તૃષ્ણા, લોભ, પ્રવૃત્તિ, અશ્રમ, સ્પહા, પ્રમાદ તથા મોહનો ત્યાગ કરે નહિ ત્યાંસૂધી સત્વ ગુણની વૃદ્ધિ કદીપણ થઈ શકતી નથી માટે રજો ગુણના પ્રવૃત્તિ આદિ તથા તમો ગુણના મોહાદિ જે મનુષ્યને બ્રહ્માનંદ પ્રાપ્ત કરવામાં મોટા વિઘ્ન રૂપ છે તેનો અવશ્ય કરીને ત્યાગ કરવો જોઈએ. કારણકે સત્વ ગુણથી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે અને જ્ઞાનથીજ બ્રહ્માનંદને પ્રાપ્ત થવાય છે

બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ એ ચારે આશ્રમ વાળા દ્વિજો (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યો) એ દશ પ્રકારના લક્ષણવાળા ધર્મોનું નિરતર પ્રયત્ન પૂર્વક સેવન કરવું. આમા દ્વિજો કહેવોથી થૂંક માટે તે ધર્મ સાધારણ નથી, એવો અર્થ જાણવાનો નથી. શૂદ્રને પરાઈ ચાકરી કરવાની હોવાથી, તેનાથી ત જેટલો પળાય તેટલો તેણે પાળવો પરંતુ દ્વિજોએ તો પૂરી ખ ત રાખીને યથાર્થ પાળવો એ શાસ્ત્રકારનો કહેવાનો હેતુ છે તે લક્ષણો બીજા સ્ત્રોતમાં કહ્યા છે કે:—

/ ૧ ધૃતિ, ૨ ક્ષમા, ૩ દમ, ૪ અસ્તેય, ૫ શૌચ, ૬ ઇન્દ્રિયનિગ્રહ, ૭ ધી, ૮ વિદ્યા, ૯ સત્ય, અને ૧૦ અક્રોધ એ દશ ધર્મનાં લક્ષણો છે.

જે વેદ જાણનારા દ્વિજો આ ધર્મનાં દશ લક્ષણોનું સારી રીતે અધ્યયન કરેછે, અધ્યયન કર્યા પછી તેપ્રમાણે આચરણ કરેછે, તેઓ પરમગતિ જે મોક્ષ તેને મેળવેછે.

દ્વિજોએ સમાહિત ચિત્તથી આ દશલક્ષણવાળા ધર્મોનું અનુદાન (આચરણ) કરવું અને પછી વિધિ પૂર્વક વેદાતનું શ્રવણ કરવું એ રીતે અનુષ્ઠી થઈને પછી મન્યાસ ગ્રહણ કરવો આ કલિકાલમાં વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ એ બે આશ્રમોનો ધર્મ આપણી મદશક્તિ અને મદ મતિને લીધે બરાબર પાળી શકાય તેમ ન હોવાથી, મહર્ષિયોએ ત બ

આશ્રમો ઘરમાં રહીને માનસિક રીતે પાળવાનો ઉપદેશ કર્યો છે, અને તેમ ન-માનતાં જેઓ પરાણે વનમાં જઈ વસવાનો કે સંન્યાસાશ્રમી બની લગવા ઓઢી લેવાનો આશ્રમ ધરે છે, તેઓને પાછળથી પરતાવું પડે છે માટે પ્રથમના ત્રણ યુગમાં એ ચારે આશ્રમ મૂલ્યને કર્તવ્ય હતા આ યુગમાં તો બે આશ્રમો યથાર્થ પાળવા અને બીજા બે શરીરથી નહિ, પરંતુ મનથી પાળવાની જરૂર છે. શરીર તો કાળબળથી ઘરડું થાય છે, પરંતુ મનની તૃષ્ણા તરૂણ બનતી જાય છે, માટે તેને ટાળવાને ઘરમાં રહી પાછલી વયમાં છેલ્લા બે આશ્રમનો અનુભવ વેદાંત શ્રવણ પૂર્વક લેવો જોઈએ

આપણાં શાસ્ત્ર પ્રમાણે મનુષ્ય દેહધારી જીવમાત્રને માથે ત્રણ પ્રકારના કર્મો (ક્રણ) હોય છે ૧ ક્રપિક્રણ, ૨ પિતૃક્રણ અને દેવક્રણ એ ત્રણે ક્રણથી છૂટે તેજ સંન્યાસનો અધિકારી થાય છે ક્રપિક્રણ વેદાભ્યાસથી ટળે છે, પિતૃ ક્રણ પિંડ તર્પણ કરવાથી તથા પ્રજોત્પત્તિ થવાથી છૂટે છે અને દેવક્રણ યજ્ઞયાગાદિ વેદિક સત્કર્મો કરવાથી ટળે છે આ ઠેકાણે કહેલા દરે લક્ષણોમાં આખા ધર્માચરણનો સમાવેશ સોમાન્યરીતે થઈ જાય છે, માટે તેનું અધ્યયન કરવામાટે આપણે એકેક લક્ષણનો વિચાર છૂટો છૂટો કરીએ.

૧ ધૃતિ.

ધૃતિ એ પ્રથમ લક્ષણ છે ધૃ ધાતુ ધારણના અર્થમાં છે તેને તિન પ્રત્યય લાગવાથી ધારણા ધર્મ એવો એનો અર્થ થાય છે અને તેને વધારે સ્પષ્ટ કરતા સંતોષ, ધૈર્ય, ધીરજ, હીમત એવા અર્થ નીકળે છે દરેક મનુષ્ય જે જન્મે છે, તેને પૂર્વજન્મના કર્મોનુસાર દેહ મળે છે આ દેહ ત્રિગુણાત્મક માયા (પ્રકૃતિ) નો બનેલો છે અને પ્રકૃતિ પ્રમાણે જ કર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. માટે જેવી જેવી પ્રકૃતિ દેહની હોય તેવી તેવી તેની ધૃતિ બનતી જાય છે એ દેહના અધ્યાસથી તે જીવપણુ તેવોજ સાત્ત્વિક, રાજસ કે તામસ કહેવાય છે આ ધૃતિનુ સ્પષ્ટ વિવેચન શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રાહ્મણે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાના છેલ્લા અધ્યાયમાં નીચે પ્રમાણે અર્જુનને સ્પષ્ટ કહેલું છે:—

ધૃત્યા યસા ધારયતે મન પ્રાણેન્દ્રિય ક્રિયા ।

યોગેનાવ્યભિ ચારિણ્યા ધૃતિ સા પાર્થ સાત્વિકી ॥ ૩૩ ॥

હે પાર્થ ! યોગ (ચિત્તવૃત્તિના નિરોધ) થી અનન્યવૃત્તિવાળી (અનેલી) જે ધૃતિ (ધીરજ) થી મન, પ્રાણ, અને ઇન્દ્રિયોની ક્રિયાને (પુરૂષ) સ્થિર રાખે છે, તે ધૃતિ સાત્વિકી

યસા તુ ધર્મકામાર્થાન્ ધૃત્યા ધારયતેઽહુન ।

પ્રસંગેન ફલાકાંક્ષી ધૃતિ સા પાર્થ રાજસી ॥ ૩૪ ॥

હે અહુન ! જુદે જુદે પ્રસંગે જુદા જુદા ફળની આકાંક્ષાવાળો (માણસ) જે ધૃતિથી ધર્મ, કામ અને અર્થોને ધારણ કરે છે, તે તો હે પાર્થ ! રાજસી ધૃતિ

યસા સ્વપ્ન મય શોક વિપદાં મદમેવ ચ ।

ન વિમુચ્ચતિ દુર્મેધા ધૃતિ સા પાર્થ તામસી ॥ ૩૫ ॥

હે પાર્થ ! દુર્મેધિમાન પુરૂષ જે (ધૃતિ) થી સ્વપ્ન (જાગૃત), ભય, શોક, વિપદા તથા મદને છોડતોજ નથી, તે ધૃતિ તામસી

આમા જે સાત્વિક ધૃતિ કહી, તે તો ખરા યોગી કે ભગવદ્ભક્તોમાંજ નજરે ચડે છે પરંતુ તેવી સાત્વિક ધૃતિ સ પાદન કરવાની ઇચ્છા રાખનારે પ્રથમ સાત્વિક આહાર અને સાત્વિક વિહાર રાખવા જોઈએ. સાત્વિક ભગવદ્ ભક્તોજ મોક્ષ એટલે ત્રણે ઋણથી છુટી, ભગવદ્ ધ્યાનને પામવાના અધિકારી હોય છે. રાજસ અને તામસ ધૃતિવાળાને અનન્ય ભક્તિ યોગનો અધિકાર હોતો નથી

આતુવર્ણ વ્યવસ્થા આ આર્યવર્તમાં સુખ્ય પાલનીય છે જ્ઞાન વગર કઈપણ કર્મ યથાર્થ પાર પડતું નથી, તે જ્ઞાન આપવા દેવાનું જે કામ પડણું પાડણું તે સાત્વિક ગુણ પ્રધાન જેની દેહ છે, એવા અગ્રજન્મના બ્રાહ્મણોને ભગવાને સોંપ્યું છે માટે સાત્વિક ધૃતીનો અર્થ સ તોષ (તુષ્ટિ) એવો થાય છે જો બ્રાહ્મણો સ તોષ ન રાખે તો તેમને બ્રહ્મ (વેદ)નો ખરો અર્થ સમજાયજ નહિ અને સમજ્યા પછી પણ તે ગરીબ તવ ગરને સમાનરીત વિદ્યાદાન દર્શકે નહિ તેમ વિદ્યાદાનના બદલામાં, તેઓને હાલની નિશાળોની પેઠે પગાર દેવાનું ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યું નથી વેતન (પગાર)

લઈને વિદ્યા લણાવનાર બ્રાહ્મણને હલકો કહ્યો છે પરંતુ પગાર આપ્યા વગર લણવાથી લણનાર વિદ્યાર્થીનું ગુરૂનું દેવું બોધ થાય છે, એમ નથી. તેણે તો ગુરૂને પ્રસન્ન કરવાનું બોધ એ જ્યારે વિદ્યાર્થીએ ચાલતો હોય, ત્યારે તો બીજા માગીને પણ જે મળે તે લાવીને ગુરૂને આપવું અને લણી ઉતર્યા પછી, તે પ્રસન્ન થાય તેવી યથાશક્તિ ગુરૂદક્ષણ આપવી અને ગુરૂએ જે મળે તેમા ધૃતિ (તુષ્ટિ) રાખવી જેનામાં સંતોષ નથી, તેનું ચિત્ત સ્થિર રહેતું નથી અને ચિત્તની સ્થિરતા વિના સદ્વિદ્યાની ધારણા રહેતી નથી. આ આર્યાવર્તના ગુરૂ બ્રાહ્મણો એવા સંતોષી હોય છે કે, તેઓ આ લોકના કોઈપણ સુખની દરકાર રાખતા નથી, પણ એમ કહે છે કે, આ તો બ્રાહ્મણનો દેહ છે, તે હુદ્ડ કર્મ માટે નિર્માણ થયેલો નથી. આ લોકમાં કૃષ્ણ અને તપ કરવા માટે છે, અને મૂઆપછી અનતકાલનું જે સુખ (બ્રહ્માનંદ) તે મેળવવા માટે છે આવા બ્રાહ્મણોનો મમુદાય જ્યારે આ દેશમાં હોતો, ત્યારે જ આ દેશની બરોબરી કોઈ કરી શકતું નહતું સંતોષ છે તે બ્રાહ્મણ માટે અમૃત (તેને જીવાડનાર સુધા) છે કહ્યું છે કે —

સતોષામૃતવૃક્ષાનાં યત્સુખં શાન્તિચેતસામ્ ।

ફુલ તદ્ધનલુપ્થાનાં સ્તુતઃ પાવતામ્ ॥

જેઓ સંતોષરૂપ અમૃતથી તૃપ્ત થયેલા છે અને તેથી જેના ચિત્તમાં શાન્તિ ઉપજી છે, તેને જે સુખ મળે છે, તે સુખ ધનના લોભમાં અહીંથી તહીં જે લટક્યા કરે છે, તેમને કયાથી મળે ?

ક્ષત્રીઓ ઘણે અંશે રાજસધૃતિ ધારણ કરે છે જેને તિતિક્ષા કહે છે. તેઓને ધર્મ, અર્થ અને કામ ત્રણે પુરૂષાર્થો સિધ્ધ કરવાના હોય છે અને તે તિતિક્ષા (ત્રિવિધ હુ ખ સહન) વિના પૂરીરીતે સિધ્ધ થતા નથી. કાત્યાયન શ્રોતસૂત્રમા કહ્યું છે કે. —

॥ રાજન્યો ધૃતિષુ યુદ્ધજપયુક્તાઃ ॥

ક્ષત્રીઓ ધૃતિથી યુદ્ધ અને જપ યુક્ત રહે છે

વૈશ્યોની વૃત્તિ રજતમ મિશ્રીત હોય છે, તેથી તેઓ કંઈક તિતિક્ષા અને કંઈ લય, શોક વાળી ધૃતિને ધારણ કરે છે તેથી તેઓ ધૈર્યને ધૃતિ કહે છે આથી જ વૈશ્યોના ઘરમા મોટા અક્ષરે “ધીરજ મોટી વાત છે” એમ લેખ લખવાની રૂઢી પડી છે કેમકે ખેતી, ગોરક્ષા અને વેપાર એ

ત્રણેમા આશા અને નિરાશા થવાના પ્રસંગો વારંવાર આવેછે, તે વખતે મનોવૃત્તિ ઠામાઠાલ થતી અટકવા માટે ધૈર્ય (ધીરજ) એ પ્રથમ ધર્મ ઉપર વૈશ્યોએ સદા ધ્યાન રાખવું આવશ્યક છે પરંતુ આધુનિક વૈશ્યો ધૃતિને વીસરી જે માહુસિક કૃતિ કરેછે, તે તેઓને નુકસાનકારક થઈ છે અને આગળ ઉપર વધારે હાનિકારક થવાનો સંભવ છે

શૂદ્રની ધૃતિ તામસી હોયછે આને જે જીવવાર્ણો પણ તામસી ધૃતિને ધારણ કરેછે, તેઓનીપણ દુર્બુધ્ધિ અને તેને પરિણામે તેમને ભય, શોકાદિના ભોગ થવું પડેછે આરીતે આરેવર્ણમા સર્વ પ્રકારની ધૃતિ થોડીઘણી નજરે ચડેછે પરંતુ બ્રાહ્મણમા સંતોષ, ક્ષત્રીમાં તિતિક્ષા, વૈશ્યમાં ધીરજ અને શૂદ્રમાં એ ત્રણેનો જેટલો જેટલો અશ હોય તેટલા અશમા તેની ઉત્તમતા બાજુવી હવે ધીરજનો સ્વીકાર કરનાર ધીરજવાન કહેવાય છે અને તે ગમે તેવા સુખમાં છટ્ટી ન જતા સર્વ પ્રકારની છકમા ઈશ્વરેચ્છાનેજ પ્રબળ માને છે તેમજ અગ્રાધ દુખ સમયે પણ દુખી ન થતા ધૈર્યધારી ખરા ધીરજવાન તરિકે વર્તી અન્યને દૃષ્ટાત રૂપ થઈ પડે છે સંતોષ ગ્રહણ કરનાર સંતોષી કહેવાય છે સંતોષ એ એવી ચીજ છે કે જેથી તેના સ્વીકાર કરનારને એવી તો દૃઢ શ્રદ્ધા એસી જાય છે કે તેથી તે સદામગ્ન રહે છે અને તેને અન્યના દ્રવ્ય, વૈભવ આદિપર કદીપણ લાલસા થતી નથી, ઉલટું એ શ્રદ્ધાથી મનુષ્યને ઈશ્વરેચ્છા તરફ વલણ વધતું જાય છે અને સ્વદ્રવ્યનેજ લાલલેવા સંતોષી સદા તત્પર હોય છે સંતોષ રાખવાથી મનુષ્ય સંતોષી બની હરહમેશ સુખી જેવો માલમ પડેછે તેથીજ કહેવત પડી છે કે, “સંતોષી સદાય સુખી” ધીરજવાન અને સંતોષી પુરુષોથી કદીપણ ધર્મને બદલે અધર્મનું કાર્ય થઈ શકતું નથી માટે દરેક મનુષ્ય ધૃતિ ધર્મ ધારણ કરવો અર્થાત્ ધીરજવાન, હિમતવાન તથા સંતોષી બનવું જોઈયે ધૃતિધર્મ ધારણ કરનારા પુરુષો પોતાનું જેટલું શ્રેયકરી શકે છે તેટલું અન્યથી થઈ શકતું હવે ધર્મનું બીજું લક્ષણ જે ક્ષમા તેના વિચાર આવતા અકમાં કરીશું

અગ્નિ.

(સાધણ પાને ૧૦૮ થી)

જેમ પરમાત્મા એક છે, તથાપિ બુદ્ધા બુદ્ધા ગુણ કર્મોને લઈને

તેનાં અનંત નામો પડ્યા છે, તેમ અગ્નિ નામનો એકજ દેવતા છે, પરંતુ જુદાં જુદાં કર્મોમા તેના જુદા જુદા સાલિપ્રાય નામો લઈને આહુતિ આપવાને વેદમા આજ્ઞા કરી છે આમ કરવામા પરમાત્માનો સમજા હેતુ હોવો જોઈએ તે વગર વાગીશ્વર ભગવાન્ પડે કદીપણ એવી આજ્ઞા કરે નહિ. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ માલમ પડે છે કે વેદમાં સાલિપ્રાય વાપરેલા શબ્દોનો અભિપ્રાય સમજ્યા વગર હાલમાં કેટલાક પડિત-મન્યો તરફથી વાગીશ્વર ભગવાનના અભિપ્રાયને તિલાંજલી આપવામા આવે છે તેમજ વેદ જેવા ગહન ગ્રન્થના મનસ્વી અર્થો પણ પ્રકટ કરવામા આવે છે, એ ઘણું શોચનીય છે ઉત્તમ વિદ્વાનો અને શ્રેષ્ઠ કવિઓ પણ પોતાના અભિપ્રાય અનુસાર શબ્દોનો ઉપયોગ પોતાના સેખમા કરે છે, ત્યારે વાગીશ્વર પરમાત્માએ જે વાચા વેદમાં વાપરી છે, તે અભિપ્રાયવિના વાપરી છે, એમ કદી પણ કહી શકાશે નહિ માટે વેદના ગમે તેવા અર્થ ક્રમતા પહેલા પોતાની બુદ્ધિને અવળે રસ્તે જતી બચાવવી એ દરેક વિદ્વાનનું કર્તવ્ય છે અને તેમ કરવામા જેઓ નિષ્ફળ ઉતરે છે તેઓ પોતાનું તેમજ અન્યનું અહિતકર્તા થઈ પડે છે વેદાન્ના મુજબ દિવ્જ જાતિને પોડશ સસ્કાર થવા જોઈએ એ પોડશ સસ્કારમા પણ અગ્નિની આવશ્યકતા હોવાથી તેનું સ્વરૂપ દિવ્જ જાતિએ જાણવું જોઈએ વેદમા જણાવેલા જુદા જુદાં કર્મોમા જુદા જુદા નામોઆચારથી અગ્નિદેવનું આવાહન કરવું જોઈએ, અને તેજ નામોઆચારથી અગ્નિ દેવને આહુતિ આપવી જોઈએ, જેમ કરવાથી યથાર્થ ફળપ્રાપ્તિ થઈ શકે છે આર્થો વેદાનુયાયી છે, માટે તેઓએ સ્વધર્મ ખરાખર રીતે જાણી તે મુજબ વર્તવું જોઈયે છે પરંતુ સ્વપ્રત્યેની બેદરકારીને લીધે હાલમા આર્યપુત્રો પરાધીનતાને પ્રાપ્ત થઈ ગયા છે. અમારા વાંચકવૃન્દો જાણુમાટે વેદમા જણાવેલા જુદા જુદાં કર્મો તથા તે તે કર્મોમા અગ્નિદેવ જે જે નામથી બ્યાપ્ત છે તે નામો અને આપીએ છઈએ કે જેથી વાચકવૃન્દ તેનો તેવા સમયે ઉપયોગ કરવાને સામર્થ્યવાન્ થઈ શકે પોડશ સસ્કાર પૈકી કેટલાક સસ્કારો હજુપણ દિવ્જ જાતિમા વિદ્યમાન છે, પરંતુ દલગીરી એટલીજ છે, કે તે તે સસ્કારો યથાવિધિ કરવામા આવતા નથી બ્યાસૂધી શ્રદ્ધા અને યથાવિધિથી કેટાપણુ કર્મ કરવામાં આવે નહિ,

ત્યાં સૂધી તેનું ખરૂં રૂળ કદીપણ મળતું નથી. માટે 'દરેક કર્મ યથા-
 વિધિ તથા શ્રદ્ધાથી કરવું જોઈએ. અગ્નિદેવને લૌકિક કર્મમાં પાણક,
 ગર્ભાધાનમાં માર્ગત, પુ સવનમાં ચમસ, શુભકર્મોમાં સોલન, સીમ-
 ન્તમાં અનલ, જોતકર્મમાં પ્રગલ્ભ, નામકરણમાં પાર્થિવ, અન્નપ્રાશ-
 નમાં શુચિ, ચૂડાકરણમાં સ્વયં, તથાદેશમાં સમુદ્ભવ, ગોદાનમાં સૂર્ય,
 કેશાન્તમાં ચાળક, વિસર્ગમાં વૈદ્યાનર, વિવાહમાં ખલદ, આધાનમાં
 આવસથ્ય, વૈશ્વદેવમાં રકુમ્ભક, ગૌર્હપત્યમાં ગૃહ્યાગ્નિ, શિવસ્વરૂપમાં
 દક્ષિણાગ્નિ, વિષ્ણુસ્વરૂપમાં આહુવનીય, લક્ષ્દોમમાં અલીખદ, કોટી
 હોમમાં મહાશન, ધ્યાનમાં ધૃતર્થિય, રૂદ્રાદિમાં મૃડ, શાતિકર્મમાં
 શુભકૃત, પૌષ્ટિકમાં વરદ, અભિચારમાં કોધન, વશીકરણમાં વશકૃત,
 વનદાહમાં પોષક, ઉદરમાં જઠરાગ્નિ, શબલેક્ષણમાં કવ્યાદ, સમુદ્રમાં
 વડવાનલ, અને પ્રલયમાં નવર્તક. આમાં પણ આવસથ્ય, આહુવનીય,
 દક્ષિણાગ્નિ, ગૃહ્યાગ્નિ અને સભ્ય એ વૈદિક અગ્નિ છે. તેથીજ વેદમાં
 કહ્યું છે કે અગ્નિ મુખ્યા વૈ દેવા. । અર્થાત્ અગ્નિએ, પરમાત્માનું મુખ છે.
 અને તેમાં આપેલી આહુતિ પરમાત્માને તૃપ્તિનું કારણ થાય છે. વળી
 દરેક ગ્રહોમાં પણ અગ્નિ જુદા જુદાં નામથી વ્યાપ્ત છે જ્યોતિષ વિદ્યા-
 વિલાસીઓ તેમજ અન્યને ઉપયોગી બાણી તે પણ અત્રે જણાવીએ
 છીએ સૂર્યમાં કપિલ, ચંદ્રમાં પિંગળ, મંગળમાં ક્રુમકેતુ, બુધમાં
 જઠર, બૃહસ્પતિમાં શિખિ, શુક્રમાં હાટક, શનૈશ્વરમાં મહાતેજ અને
 રાહુકેતુમાં હુનાશન અગ્નિ છે જે જે સ્થાનો તથા કર્મોમાં અગ્નિના જે
 જે નામો ઉપર વર્ણવ્યાં છે, તે તે ગ્રહ તથા કર્મોમાં તે તે નામથી અગ્નિ
 દેવનું ઉપાસન કરવું જોઈએ છે અને તેમ કરવાથીજ ખરે ખરૂં રૂળ
 પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, માટે અગ્નિદેવના ઉપાસકોએ ઈષ્ટ પ્રાપ્તિ માટે
 સ્થાન તથા કર્મનો પ્રથમ વિચાર કરી તે સ્થાન તથા કર્મના અભિમાની
 અગ્નિ દેવ જે નામથી વિચરતા હોય તે નામથી અગ્નિ દેવનું ઉપાસન
 કરવું એજ ખરૂં કર્તવ્ય છે અગ્નિમાં એવી તીવ્રશક્તિ સમાયલી છે
 કે જેના પ્રતાપે એ દરેક વસ્તુના પરમાણુ છૂટા પાડી શકે છે તેમ
 અનેક પરમાણુઓને જોડીપણ શકે છે અને તે પ્રત્યક્ષ છે પાશ્ચાત્ય

વિદ્યાવિલાસીઓ આ અગ્નિને વીજલી Electricity કહે છે. અને સંસ્કૃત જાણનારા વિદ્યુત્તેજ કહે છે વાત એકજ છે. હાલમા પદાર્થ વિજ્ઞાન વાદીઓ આ વિશ્વમા મર્વત્ર પ્રત્યક્ષ પેખાતા પ'ચમહાભૂતો સિવાય જીવ અને ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ પણ ન માનતાં નાસ્તિક બનતાં જાય છે. પરંતુ આર્યધર્મશાસ્ત્રાનુસાર વિચાર કરનારા આસ્તિકોનો આશય એવો છે કે પદાર્થ માત્રના અભિમાની દેવતા હોય છે, તેમ એ પ'ચમહાભૂતોમા જુદી જુદી પ્રકારે વિચરનારા પાચ પ્રકારના જીવો પણ હોય છે અને તે સર્વના નિયામક પરાત્પર એકજ પરમાત્માનું અસ્તિત્વ સ્વીકારી શ્રદ્ધાપૂર્વક નિરતર તેનું યજન પણ કરે છે એ પ'ચમહાભૂતોમાં પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, પવન અને આકાશનો સમાવેશ થાય છે ચાલતાં પ્રકૃષ્ટાનુસાર વિચાર કરતા અગ્નિમા રહેનારા જીવોને તૈજસ કહે છે. અને તેમાં સર્વ દેવતાનો સમાવેશ થાય છે જો કે અગ્નિ એ સર્વનો લક્ષક છે પરંતુ એ પોતામાં રહેલા દેવતાનો લક્ષ કરી શકતો નથી, તેથીજ દેવતા અમર કહેવાય છે અગ્નિ (Fire)ની લૌકિકની ઉપાસના કરનારા યુરોપ અને અમેરિકાના લોકોએ આજે લૌકિક ઉન્નતિ સંપાદન કરી શ્રેષ્ઠાર્થ મેળવી છે, તે ત્યારે પ્રત્યક્ષ છે ત્યારે અગ્નિની વહિક ઉપાસના કરનારા વધારે કૃષ્ણ (ઉન્નતિ) મેળવે તેમાં શી નવાઈ? પરંતુ આજજાલ અમારા આર્ય જાધવો હુકો, બીડી, ચલમ કૂકવામાજ અગ્નિની ઉપાસના થતી હોય, એમ માની બેઠેલા છે એટલે તેઓને દૈદિક અને લૌકિક દિવ્ય ઉપાસના કરવાનું ક્યાંથી સુઝે? તેઓએ તો બને ઉપાસનાને આજે તિલાંજલી આપેલા હોય એમ પ્રત્યક્ષ માલમ પડે છે આધુનિક પ્રચલિત વિવિરહિત અગ્નિ ઉપાસનાને લીધે તે દેવનું અપમાન થવાથી અવારનવાર આ દેશ આગના સપાટામા સપડાઈ લાખો રૂપીયાની નુકસાનીમાં આવી જાય છે વળી પાશ્ચાત્ય નિવાસીઓની માફક લૌકિક ઉપાસના પણ ન કરવાથી આ દેશ દિનપ્રતિદિન નિર્ધનતાને પ્રાપ્ત થતો જાય છે તેમજ વૈદિક ઉપાસનાના અભાવે કરીને દેશ દુષ્ટ દુષ્કાળના પ જામા સપડાઈ નિર્વીર થઈ જાય છે આ સર્વ પ્રત્યક્ષ હોવાથી તે સ બ ધમા વધુ વિવેચન કરવાની કઈપણ જરૂર નથી

તો પણ અમારે જણાવવું જોઈએ કે આર્ય પુત્રોએ પોતાની જાતિ, દેશ તથા ધર્મની ઉન્નતિ માટે સ્વશબ્દ પ્રત્યે મમતા ધરી, દૃઢતા અને ધીરજથી વિચાર કરી, સ્વધર્મ પર શ્રદ્ધા રાખી અગ્નિદેવનું યથાવિધિ કેમાનુસાર પૂજન અર્ચન કરવું અને એથીજ દેશ અગ્નિ, નિર્ધનતા તથા દુઃખાળતા દુષ્ટ પંજામા સપાડાતાં સેજમાં બચી શકશે કિમધિકમ

હરિતશર્મા

સમુદ્રયાનાદિ પ્રાયશ્ચિત્ત

૭ ગયા અકમા પૂના તથા કાશીના વિદ્વાનોના નિર્ણય આપ્યો છે હવે મુ બર્ધના વિદ્વાનોનો મત ટાકીએછીએ શકે ૧૮૦૯ સર્વજ્ઞિનામ સંવત્સરે આશો શુદ્ધ ૧૫ રવિવારે મુખાર્ધકાળદેવીને રસ્તે આવેલી રામવાડીમા વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણોની એક મોટી સભા ભરાઈ હતી, તે સભામાં એવો નિર્ણય થયો હતો કે જે બ્રાહ્મણ સમુદ્રમાં પહોંચી અથવા આગળોટમા ખેસીને જલમાર્ગે વિલાયત વગેરે સ્થેત્ય દેશમાં જઈને ફરી જલમાર્ગે પાછો આવે, તે પ્રાયશ્ચિત્ત યોગ્ય હોય, અને તેણે યથા શાસ્ત્ર પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું હોય તોપણ લોક વ્યવહાર્ય થતો નથી. પ્રાયશ્ચિત્ત કેરવાથી પોતાના નિત્યકર્મ કરવાનો અધિકારી માત્ર થાય છે, એમ જૈનકૌસ્તુભ " વગેરે ગ્રંથમા સ્પષ્ટ છે અને વૃદ્ધપરાશર સ્મૃતિમાં પણ કહ્યું છે કે —

સસર્ગો વર્જયેદ્યસ્માત્સસર્ગો દોષકારણમ્ ।

કુર્યાન્નાન્નાદિ સસર્ગ વર્જયન્સ્યાદકિલ્વિપો ॥

વદન્તિ મુનયઃ પ્રાચ્યા સસર્ગો દોષકારણમ્ ।

અસસર્ગે સ્વકર્મેસ્યો દ્વિજો દોષૈન લિપ્યતે ॥

અથ-પતિતનો સમર્ગ એપણુ દોષનુ કારણ છે, તેટલામાટે સસર્ગનુ વર્જન કરવું અત્તાદિ (ખાન પાતનો) સસર્ગ ન કરવો જેઓ પ કે પતિત નથી, તેમણે પણ સ સર્ગનુ વર્જન કરવું આચીન મહુર્ણિયો એમ કહે છે કે સસર્ગ એ દોષનુ કારણ છે જે દ્વિજો સ્વકર્મ (પોતપોતાનાં વર્ણશ્રમધર્મમા) રહીને, પતિતનો સ સર્ગ કરતા નથી, તેમને દોષ લાગતો નથી

પરાશર સ્મૃતિ ઉપર માધવાચાર્યે કરેલી ટીકામાં—

યદિના ધર્મશાસ્ત્રેણ પ્રાયશ્ચિત્ત વિધીયતે ।

નતેન શુદ્ધિમાપ્નોતિ પ્રાયશ્ચિત્તે કૃતેऽપિ સ ॥ (શાન્તાતપ)

યત્તુદત્તમજાનાદિ પ્રાયશ્ચિત્તં સમાગતે ।

ઉત્તાપ શતધા ભૂત્વા દાતૃનેવોપતિષ્ઠે ॥

પ્રાયશ્ચિત્તી ત્વન્યથાકારિત્વાન્ન શુદ્ધ્યતિ ॥ અગિરા

પ્રાયશ્ચિત્તં પ્રયચ્છન્તિ ગ્રાહ્યણા નામધારકા ।

તે સર્વે પાપકર્માણ સમૂતો નરક વ્રજેત્ ॥ (ચતુર્વિંશત)

લોભાન્મોહાદ્વ્યાન્મૈઝ્યાદ્યાદિ કુર્યુરતુગ્રહમ્ ।

તે મૂઢા નરક યાન્તિ શતધા પ્રાત્પાતકા ॥ (વૃહત્પરાશર)

જે ધર્મશાસ્ત્રના પ્રમાણુવિના પ્રાયશ્ચિત્ત કહેછે, તેવું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા છતાં, પણ તેથી તે કર્તા શુદ્ધ થતો નથી જે શાસ્ત્રને બરાબર જાણ્યા-વિના પ્રાયશ્ચિત્ત આપેછે, તેવા પ્રાયશ્ચિત્ત આપનારને તેથી મોગણું પાપ લાગેછે અને અન્યથા (ખોટું) પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી તે પતિત શુદ્ધ થતો નથી જે નામધારી ગ્રાહ્યણો પ્રાયશ્ચિત્ત આપે છે, તે સર્વ પાપકર્મ કરનારા હોવાથી નરકગામી થાય છે લોભથી, મોહથી, લયથી, ર્નેહથી, જે અનુગ્રહ કરવામાં આવે તો તેવા મૂઢ જનો નરક લાગી થાય છે અને તેથી મોગણું પાપી બને છે

ઈત્યાદિ વચનો ઉપરથી પ્રાયશ્ચિત્તિ સર્ગી તથા અન્યથા પ્રાયશ્ચિત્ત કહેનાર તથા પ્રાયશ્ચિત્તની ક્રિયા કરાવનાર તે સર્વ પ્રાયશ્ચિત્તી થાય છે, એવો નિર્ણય થયો, તે સર્વ વિદ્વાનો, તથા ધર્માભિમાની જનોની જાણુમાટે તે સલાના કારભારી શ્રીયુત કાશીનાથરામચંદ્ર શાસ્ત્રી જ્ઞેશી એ પોતાની મહી સાથે, હેડળીલો કાઢીને તથા પત્રો લખીને તે સમયે પ્રકટ કર્યા હતા. આ સલામા તે વખતે સુ બાઈમાં વસતા વેંશાનં સપત્ર આપાશાસ્ત્રી ખાડીલકર, રાજરામશાસ્ત્રી ખોડસ, લીમાચાર્ય અળકીકર વગેરે ઘણા ગિય અને સમર્થ વિદ્વાનો હાજર હતા એ હેડ-ખીલની મરાઠી લાવામાં છાપેલી એક નકલ અમારી પાસે મોજુદ છે

જે સર્વની જાણ માટે પડિતે શ્રી ગદ્ગદાલલ ધર્મપુસ્તકાલયમાં રાખવામાં આવી છે

ઋષિસ્વરૂપ.

આપણા પરમપૂજ્ય ઋષિઓના વાક્યો સર્વમાન્ય છે એનું કારણ તો માત્ર એટલું જ મળી આવે છે કે તેઓ નિષ્પક્ષપાતથી યથાર્થ ધર્મનું સ્વરૂપ કહેવાવાળા હતા, એટલું જ નહિ પરંતુ તેઓ તેજ પ્રમાણે ધર્મ પાલતા હતા, તેમનું અંદર તેમજ બહારનું વર્તન એકજ હતું. હસ્તિ-દત્તના જેવી તેમની સ્થિતિ નહીં હતી, એથીજ વર્તમાન સમયમાં નાસ્તિક શિવાય કોઈ પણ ધર્માચાર્ય એટલે ધાર્મિકસંપ્રદાય પ્રવર્તક પુરૂષે પોતાના જ યમાં એમ લખ્યું નથી કે અમુક મહર્ષિનું વચન જોટું છે, પરંતુ પોતાના વિષયને પુષ્ટિમળે એમ જાણી, તે મહર્ષિઓનાં વચનો પોતાના નિજ ધોમા પ્રમાણ તરીકે લીધાં છે. ધર્મસંબધી લાંબુ લાંબુ વિવેચન કરી યુક્તિ પ્રયુક્તિથી જીજ્ઞાઓના અત કરણમાં ધર્મનો ઘુટકો ઉતારતી વખતે તેઓના મનમાં એક જાતની અપૂર્વ છાપ પડે એટલા સાફ કેાઈ પણ ઋષિના વાક્યનુજ પ્રમાણ આપણે પડે છે. અને જ્યાં સુધી તેવું સખલ પ્રમાણ આપી શકે નહિ, ત્યાં સુધી સભામાં સ્થિત વિદ્વાનોમાં તેના લાપણના સખધર્મા એમજ જોલાશે કે અમુક લાપણ તો કરતો હતો પરંતુ તે સપ્રમાણ નહોતું, આથી એટલું તો નિઃદ્વાય છે કે ધર્મનું સ્વરૂપ જાણવામાં આપણા પરમપૂજ્ય ઋષિઓનું કથન કામ લાગે છે, જીજ્ઞાઓનું લાગતું નથી.

હવે આપણે ઋષિ શબ્દનું નિવેચન કરવાની જરૂર છે. ઋષિ શબ્દનો અર્થ નિરૂક્તકાર એવો કરે છે કે “ઋષિર્વર્ણનાત્” વેદોના મનોનું તપો-મહાત્મ્યવડે યથાર્થ સ્વરૂપ જોવાથી ઋષિ એવું નામ પડ્યું છે

વળી સ્મૃતિકાર પણ કહે છે કે —

येन यदपिणा दृष्टं तेनाहं प्राप्ता च येन वै ।

मन्त्रेण तस्य तत्प्रोक्तमृषिभावात् स उच्यते ॥

જે ઋષિએ પ્રથમ તપોમહાત્મ્યવડે જે મત્રનુ સ્વરૂપ જોયું અને તેજ મત્રવડે તે ઋષિને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ તે મત્રના તે ઋષિ દ્રષ્ટા કહેવાયા અને તેનેજ ઋષિભાવ, ઋષિત્વ કહે છે ઋષિત્વ (ઋષિપણુ) અને મત્રદ્રષ્ટૈત્વ (મત્રજોવાપણુ) એ બેનો એકજ અર્થ છે, કારણ કે “મનૂષ્યા-નત્યે સતિ મન્ત્રાવાંમ્યૂહન સમર્થત્વમ્—ઋષિત્વમ્” ગુરુપર પરાથી વેદનો અભ્યાસ કરનાર અને બ્રહ્મચર્યાદિ તપોવડે વેદનો અર્થ કરવામા જે સમર્થ હોય તે ઋષિ બાબુવો આ ઋષિ શબ્દના અર્થમાં મત્રદ્રષ્ટૈત્વ પણ આવી જાય છે. તેથી જનેનું સામાનાધિકરણ એમા માન્યુ છે. ઋષિઓમા ત્રણ પ્રકારના હોદ જોવામા આવેછે ઋષિ, મહર્ષિ અને કુલ-પતિ. ઋષિશબ્દનો અર્થ ઉપર આપણે કરી આવ્યા, હવે જેનામા આમાન્ય ઋષિઓ કરતાં જ્ઞાનબલ તથા તપોબલ વધારે હોય છે, તેને મહર્ષિ કહે છે

મુનીનાં દશસાહસ્ર યોઽપ્રદાનાદિ પોષણાત્ ।

અધ્યાપયતિ વિશ્વોપ સ પૈશ્વરુપતિ સ્મૃત ॥

જે ૧૦૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓને બોજનદાન, વિદ્યાદાન વગેરે આપી પોતાની પાસે રાખે અને તેને યાવત્ શાસ્ત્રવિદ્યા, શસ્ત્રવિદ્યા લાભાવે તે કુલપતિ કહેવાય છે અને એવી પદવી વસિષ્ઠ, કણ્વ વગેરે પરિગણિત મહર્ષિઓમા જોવામા આવે છે બધાઓમા જોવામા આવતી નથી તેવા મહર્ષિઓનો કરેલો ઉપકાર અને તેમના તપોબલના પ્રભાવથીજ આજના સમયમા એમના વંશજો પૂજાય છે, નહિ તો એમને કોઈ પણ માને નહિ ઋષિઓનાં અપૂર્વજ્ઞાનને લીધે અને તેમના નિષ્પ્રહાપાતથી ઉપદેશોલા ધર્મને લીધે, મહોટા મહોટા ચક્રવર્તી રાજાઓ પણ તેમના ચરણમાં જઈને માથુ નમાવતા, એટલુંજ નહિ પરંતુ તેમની આજ્ઞા યાવત્ જીવ શિરમા વહન કરતા હતા. એ તેમના તપો માહાત્મ્યનું ફલ છે. જ્યારથી તે મહર્ષિઓના વંશજોમાંથી તપો-બલશકિત જીદી ગઈ, તેમજ વધિપૂર્વક વેદાધ્યયનની શૈલી પણ ચાલી ગઈ, ત્યારથી તેઓની દિવસે દિવસે પડતી દશા આવી ગઈ, અને તે

એટલે દરજ્જે કે પ્રથમ બ્રાહ્મણ કહેવાતા પછી “બામણ” કહેવાવા લાગ્યા અને હવે “બાક્ષુ” (રસોઈઆ) કહેવાવા લાગ્યા રસોઈ કરવાનો ધ ધો કોણ જાણે કીયા શાસ્ત્રમાંથી લામણોએ ચોધી કાઢ્યો કે જેથી તેઓ પોતાનું પદ ગુમાવી, સર્વથી હીન પડિતમાં આવી પડયા-બીજી વર્ણના હાથનું ન ખાવાના આગ્રહથી પોતાની જ્ઞાતિ માટે રસોઈ કરવી, એ ધધાદારી રસોઈઆ ન ગણાય, પરંતુ શૂદ્રોના ઘરમાં બાક્ષુ બાક્ષવાનો જે ધ ધો તેમણે પકડ્યો છે, તેથી તેઓ જે જ્ઞાતના માણસનું બાક્ષુ બાક્ષતા હોય, તે માણસને જે જે ચીજો ખાવામાં ઇષ્ટ હોય તે સર્વ તેને કરવી પડે છે તેથી તેની જ્ઞાતનો સાક્ષાત્ પરપરા જ્રંષ્ટાચાર થઈ જતો હોવાથી છ માસની અદર તે નામમાત્ર બ્રાહ્મણ રહે છે તેવા કર્મ ધર્મ આચારહીન નામમાત્ર બ્રાહ્મણો સાથે, કેટલાએક સદાચરણવાદા બ્રાહ્મણોને પણ પોતાનો વ્યવહાર રાખવાની ફરજ પડે છે એ દલગીર થવા જેવું છે જ્યારથી બ્રાહ્મણોમાંથી ધર્મશાસનો વ્યવહાર ઉઠી ગયો અને સ્વાર્થસાધક વ્યવહાર દાખલ થયો, ત્યારથી તેમની દિવસે દિવસે અધમ સ્થિતિ થતી ગઈ અને હજી પણ એથી વધારે થવાની સભવ છે ઋષિમુનિઓના પુસ્તકો વાંચી જે ગુણો આજ કાલના લોકોએ ગ્રહણ કરવા જોઈએ તે લેશમાત્ર પણ ગ્રહણ કરતા નથી એનું કારણ એટલું જ છે કે આધુનિક જનોના અંત કરણમાં જે દૈવ શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ, તેજ પ્રથમ હોતી નથી, તો પછી જેટલું વાંચો, લખો યા લખો, એ બધું નકામું છે ધર્મની ખાખતમાં તો કેવલ શ્રદ્ધાજ કામ લાગે છે અને એજ આખરે ફલીભૂત થાય છે ગીતામાં પણ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ “અશ્રદ્ધયા” એ શ્લોકથી એજ બોધન કર્યું છે, કે તમે તમારા મનનો નિશ્ચય કરી શ્રદ્ધાને દૃઢ કરો. હે ભગવન્ ! અમારા આર્યોમા શ્રદ્ધા અને આર્ષધર્મનો દિવસે દિવસે વધારો કર, એવું આ લેખક માગે છે

ગાંધી જીવરામ લલિતભાઈ.

શ્રી આર્યધર્મસુધા.

પુસ્તક ૧ લું.

સુવત ૧૯૬૨ તુલા માસ

અંક ૧૦ મા.

મંગલારણ.

ભક્તિવશતા

(પદ્મરાગ ધન્યાશ્રી અથવા યચારણિ)

ભક્તિ ઘડી વશ થાય, દયાનિરિ ભક્તિ ઘડી વશ ધાય;
ભવસજનની ભક્તિ કર્યાથી, જન્મમરણ ભય ભય દયા. ૧
વિદ્યાનિધિ મોટા મુનિ છોડી, પશુ ગજમાટે ધાય,
દુર્યોધન ભોજન તણ રૂચિથી, શાક વિદુર ધર ખાય દયા ૨
જેના મુખ પ્રસાદ કણ મારૂં, પ્રજ્ઞાદિક લલચાય,
શૂદ્ર સ્ત્રી સિદ્ધીના મોરો, લેતા તે ન લખાય દયા. ૩
જેપર છત્ર ધરે પ્રેમેથી, અમર છત્રપતિ રાય,
તે ગિરિછત્ર ધરી સ્થિર કરમા, ભજે ગોપ ને ગાય દયા ૪
વિવિ શિવ શેષ અશેષ વેદમા, જેના દાસ કહાય,
અણુવાણે પદ દ્રુપદ સુતાના, દાસ બની તે ભાય દયા ૫
વિદ્યા વૈભવ વિવિધ વચન બળ, કોઈ ઘડી ન રીઝાય,
ગોવર્ધન પ્રભુ પ્રેમ બધથી, દીન બધુ બધાય દયા ૬

શ્રીપ્રયાગમાં મહાસભા.

પરબ્રહ્મ પરમાત્માના અનુગ્રહથી આ ભારત વર્ષમાં લગભગ વીશ કરોડ મનુષ્યો સનાતનધર્મના અનુયાયી છે, અને જન્મથી લઈને જીવનના બધા પ્રધાન કાર્યોમા સનાતન ધર્મની વિધિને અનુસરીને પોતાના કાર્યો કરે છે. આચીન સમયમા સર્વ સાધારણ મનુષ્યોને ધર્મનો ઉપદેશ કરવાનો અને સન્માર્ગમા ચલાવવાનો પ્રબન્ધ બહુજ ઉત્તમ હતો, પરંતુ સમય અને દેશની દશાના પરિવર્તનથી એ પ્રબન્ધ હમણા કાર્યકાર્ય થયો છે.

સનાતનધર્મનો સમ્પૂર્ણ કોષ દેવવાણી સમ્પ્રદાય છે, અને એ સમ્પ્રદાય અન્યોના લણનાર તથા બાણનારની સંખ્યા દિનપ્રતિદિન ઓછી થતી જાય છે એજ કારણથી ધર્માચાર્યોની તથા ઉપદેશાઓની સંખ્યા પણ દિવસે દિવસે ઘટતી જાય છે જે પૂજનીય આચાર્યો અને ઉપદેશા આવી દશામાં પણ પોતાના કતોર્યમાં આડું છે, તેઓ પણ લોકોની ધર્મમાં શ્રદ્ધા ઓછી થતી જોઈને મન્દોત્સાહ થઈ રહ્યા છે. પરિણામ એ આવ્યું છે કે ભારતવાસી આર્યસન્તાનને ઈશ્વરે બધાથી ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિ અને જ્ઞાન સમ્પન્ન ધર્મનો કોષ આપેલો છે, છતાં તેઓનો મોટો ભાગ વસ્તુતઃ પોતાના જીવનમાં એ ધર્મના સાધનનો એવો લાભ નથી ઉઠાવી શકતા કે જેવો તેમના પૂર્વજો મેળવતા હતા વળી ધર્મના સાધનમાં શિથિલ થયાથી અનેક પ્રકારની સામાજિક અને આર્થિક આપત્તિઓથી પીડિત, ભક્તિહીન, દુર્બલેન્દ્રિય, અલ્પાયુ અને દુષ્ટી ધર્મ રહ્યા છે ભારતવર્ષમાં કોઈ ભત્તિ એવી દુર્બલ નથી કે જેવી હિન્દુ ભત્તિ છે કોઈ ભત્તિમાં મનુષ્યો આટલી સંખ્યામાં અકાલ અને પ્લેગ રૂપી કાલના પાત્રમાં નથી સપડાતા, કે જેટલા હિન્દુઓ સપડાય છે. અને કોઈ ભત્તિમાં આટલાં અનાય બાલકોને બીજા ધર્મના અનુયાયીઓ પોતાના પથમાં નથી લઈ શકતા કે જેટલા હિન્દુ બાલકોને લઈ જાય છે. આ બધું હિન્દુ લોકો ધર્મથી વિમુખ થયા તેનું ફલ છે મહર્ષિ વેદ આસજી લખી ગયા છે કે:—

શક્તિમાનપ્યશક્તોઽસૌ ધનવાનપિ નિર્ધનઃ ।

શ્રુતવાનપિ સૂર્યશ્ચ યો ધર્મવિમુક્તો નર ॥

શક્તિમાન કે અશક્ત, ધનવાન કે નિર્ધન, લણલો કે મૂંઝેર પરંતુ જે સ્વધર્મથી વિમુખ નર છે, તે જરૂર દુષ્ટી પાવ છે.

અને જેઓ ગભીર વિચાર ગ્રીલ પુરૂષ છે, એઓનો દિનપ્રતિદિન આ વિશ્વાસ દૃઢ થતો જાય છે કે આપી દશાને સુધારવાનો મૂળ ઉપાય ધર્મ છે મહર્ષિ નારદનો આ પ્રતિદ્ધ ઉપદેશ છે કે:—

“ધર્માર્થશ્ચ કામશ્ચ,” ધર્મથીજ અર્થ અને કામ પુરૂષાર્થો સિદ્ધ થાય છે. તેથીજ રીતે કુલધારનું વચન છે કે:—

વિદ્યારૂપ ધન શોચ્યં કુલીનત્વમરોગિતા ।

રાજ્ય સ્વર્ગશ્ચ મોક્ષશ્ચ સર્વં ધર્માદવાપ્યતે ॥

વિદ્યા, રૂપ, ધન, ગુણતન, કુલીનતા, નિરોગિતા, રાજ્ય, સ્વર્ગ અને મોક્ષ એ સઘળું ધર્મથીજ મળે છે. ‘એ ત્રિકાળમાં સત્ય’ છે, અને

એનુંજ અનુસરણ કરવાથી આર્યસંતાનને ફરી પોતાની યોગ્યતા અનુરૂપ સુખ અને સમ્પત્તિ પ્રાપ્ત થયે. આ વિચારથી અનેક મનાતન-ધર્માનુયાયી મનજન અનેક વર્ષોથી, અનેક સ્થાનોમાં ધર્મની ઉન્નતિ અને પ્રચારને માટે બરાબર યતન કરતા આવ્યા છે અને કેટલાંક સ્વયંભા મનાતનધર્મસભા, ધર્મમંડલ, ધર્મસમાજ, હાર-મલા આદિ કાર્યોનો સમારલ થયો છે, તથા થતો જાય છે અને પોતાના કાર્યમાં થોડી કે ઘણી મફલતા પ્રાપ્ત કરી રહ્યા છે, પરંતુ આ યતનથી હજી ધર્મની ઉન્નતિ કરવાવાળા પુરૂષોને મતોષ થતો નથી અને દિનપ્રતિદિન આ ઇચ્છા પ્રબલ થતી જાય છે કે, ભારતવર્ષના બધા પ્રાન્તોના મનાતનધર્માનુયાયી મનજનોની સમ્મતિ અને સહાયતાથી એક એવો મોટો ધર્મમમારલ થાય, કે જેનાથી આ પવિત્રધર્મની રક્ષા અને ઉન્નતિનો આથી પ્રબલ ધર્મ ગર્કે, જેથી મનાતન ધર્માનુયાયીઓને આ ધર્મનો ઉત્તમોત્તમ ઉપદેશ મળ્યા કહે અને તેના પ્રભાવથી દિવસે દિવસે એઓના મન અને બુદ્ધિ પવિત્ર થાય, એઓને સંસારમાં સુખ, ઇવરના ચગ્લુકમલમાં દૃઢ પ્રીતિ થતા અતમાતેઓ જ્ઞાની કે લક્ષ્મણની વાંછત મુક્તિ પ્રાપ્ત કરે ઘણા દિવસોથી મનાતનધર્મના પ્રેમીઓની એવી અભિલાષા થાય છે કે એક વળતે કોઈ પવિત્ર સ્થાનમાં મનાતન-ધર્મના બધા પૂજ્યપાદ આચાર્યો, ઉપદેશાઓ અને તેઓનો ધર્મ-જ્ઞાનસમ્પન્ન શિષ્યવર્ગ એકત્ર થાય અને તેઓનો આ મનોગ્ધ પૂરા થવાનો ઉપાય પૂજાય અને તેઓની આજ્ઞાનુસાર તેના આધનનો ઉત્તોગ કરાય એવું જણાય છે કે આ ધર્મમમારલનો સમય હવે આવી લાગ્યો છે

આ વર્ષના માઘમાસમાં તીર્થરાજ પ્રયાગમાં દ્વાદશવાર્ષિકે કુબનુ મહાપર્વ આવે છે; અને એ સમયે મનાતનધર્મના અનુયાયી લાખો માણસો ત્રિવેણી સંગમનું સ્નાન કરવાને ત્યા આવશે. પૂર્વકાલમાં મનાતનધર્મના પ્રમિદ પ્રમિદ પૂજનીય આચાર્યો અને હજારો વંદનીય સાધુ સંત મહાત્મા ધર્મપરાયણ પંડિતો અને ધર્મના પ્રેમી રાજાઓ અને અકિંચન ભક્તજનો આવા સમયમાં ત્યા આવેલા છે પુરાણો જોવાથી સ્પષ્ટ માલુમ પડે છે કે આવા મોટા પર્વે ઉપર મોટા તિર્થોમાં ત્યારે ત્રિપુનિયોનો અમાગમ થતો હતો ત્યારે

પ્રાયઃ ધર્મનો પરાશર્ય (વિચાર) અને ઉપદેશ થતો હતો. આવા વિચારથી આગામી કુંભનો સમય પ્રાચીન મર્યાદાનુસાર આવા ધર્મ સમારંભને માટે ઉપયુક્ત હોય, એમ પ્રતીત થાય છે એ માટે એવો વિચાર કર્યો છે કે આગામી માધમાસમા તીર્થરાજ પ્રયાગમા પૌષ કૃષ્ણ ૧૧ થી માધ શુકલ ૫ પર્યંત એક સનાતન ધર્મની મહાસભાનુ અધિવેશન થાય આ સંકલ્પને સફલ કરવાને માટે પ્રયાગવાસી સનાતન ધર્માનુયાયી સન્નિવેશને ગત સાદ્રપદ શુકલ ૬ ને દિવસે ત્રિવેણીના તટ ઉપર વેદપાઠપૂર્વક ઈશ્વરનુ સ્મરણ અને પૂજન કરીને એક પ્રખંધકારિણીસભા સ્થાપિત કરી છે જેના મલાપતિ શ્રીમાન મહારાજ વંશપતિસિંહજી (બારા નરેશ) છે, ઉપસભાપતિ રાય મહાબીરપ્રસાદ નારાયણસિંહ બહાદુર (બરાવ) પંડિત લક્ષ્મીનારાયણ આસ, તથા પંડિત વેણીમાધવ ભટ્ટાચાર્ય છે, અને કોષાધ્યક્ષ રાય રામચરણદાસ બહાદુર અને મત્રી નીચે સહી કરનારાઓ છે આ સ્થાનીય સભાનુ એજ કર્તવ્ય છે કે મન્નુર અધિવેશનનો પ્રબંધ કરે.

આ સભા ઘણા પ્રેમથી બધા સનાતન ધર્મના રક્ષક અને પોષક આચાર્યોને પ્રાર્થના કરે છે કે તેઓ પોતાના ધર્મના અનુયાયી જનો ઉપર અનુગ્રહ કરીને બતાવેલ સમય ઉપર પ્રયાગ પધારી તેઓને પોતાના પવિત્ર દર્શન અને ઉપદેશથી ઉપકારી કરે. સનાતન ધર્મના અન્ય ઉપદેશોથી તથા ધર્મજ્ઞ અને ધર્મપરાયણ શાસ્ત્રી અને વિદ્વજ્જનોને પણ વિનયપૂર્વક એજ નિવેદન છે તેવીજ રીતે ધર્માનુયાયી સમસ્ત રાજા, મહારાજા, અને શ્રીમતોને પણ નિવેદન છે કે તેઓએ ઉપર બતાવેલ સમયે ત્યાં આવી પ્રસ્તુત ધર્મસમારંભમાં ઉપસ્થિત થઈને સ્વધર્મ અને સ્વજ્ઞાતિના અભ્યુદયમા સહાયક થવું.

૧ સનાતનધર્મની વર્તમાન અવસ્થા ઉપર સમસ્ત સનાતનધર્માનુયાયી આર્યસન્નિવેશનુ લક્ષ્ય બે ચલુ. અને એ ધર્મની રક્ષા અને ઉન્નતિને માટે એઓની એક મોટી કમિટી સ્થાપન કરવાનો પ્રયત્ન કરવો.

૨ સનાતનધર્મના અનુયાયીઓમાં સમપ્રદાય અને માર્ગમા ભેદ છે, પરંતુ એ ભેદો રાખીને પણ એમાં વસ્તુતઃ ધર્મ વિષયમાં કેટલી ઐક્યતા છે, એ વાત ઉપર લોકોનું ધ્યાન બે ચલું અદ્વૈત, વિશિષ્ટા-

દ્વૈત, શુદ્ધાદ્વૈત, દ્વૈતાદિ સમસ્ત મિદ્ધાન્તોમા મુખ્ય મુખ્ય સામ્પ્રદાયિક ઉપદેશ અવશ્ય જુદા છે પરંતુ સત્યાચાર, જ્ઞાન, ભક્તિ, વૈરાગ્ય, અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, અહમ્યર્થ, ધૃતિ, ક્ષમા, અલોભ, મ્હા, દાન, શમ, શૌચ, સંતોષ, સતિત્યાગ, તપ, સ્વાધ્યાય, તીર્થસ્થાન, યમ, નિયમ, સાધન ચતુષ્ટય, પુનર્જન્મ અને કર્મફલવાદ આદિ બધું ધરાવેલું છે મૂલ ધર્મગ્રન્થ પણ મૂલ સાધારણ છે એ કહેવું અનુચિત નહિ ગણાય કે જે ધર્મ અથવા ઉપદેશ સર્વ સાધારણ છે, એ સનાતનધર્મ મહાવૃક્ષના રુક્ષની સમાન છે એના મૂળમાં પાણી રેડવાથી વૃક્ષ લીલુ અને સુદૃઢ રહેશે જો એ વિચાર ધર્મના આચાર્યો અને સમાજના ચલાવવાવાળાઓની દૃષ્ટિમાં આદરણીય ગણાય, તો આ સમ્મલ જણાય છે કે બધા સમ્પ્રદાય અને મંત્રાના આચાર્યો અને અનુયાયીઓ મૂલ સાધારણ ધર્મના ઉપદેશ અને પ્રચારને માટે મળીને એકત્ર પ્રયાત્ન કરે તો “પરસ્પર ભાવયન્તઃ શ્રેય પર્મમાપ્સ્યથ” પરસ્પરને પૂજવાથી પરમશ્રેયને પામશે. આ ભગવદ્ વાક્યનો લાભ મેળવી શકે.

૩ સનાતન ધર્મના પરમપવિત્ર પ્રામાણિક ગ્રંથોની સંખ્યા ઘણી છે. વેદ, વેદાંગ, ધર્મશાસ્ત્ર, ઈતિહાસ, પુરાણ આદિ ગ્રંથોનું અધ્યયન કરવાનો સમય અને યોગ્યતા ઘણા થોડા પુરુષોને પ્રાપ્ત થાય છે. ઇશ્વરના અમુગ્રહથી હમણા સુધી આપણા દેશમાં હજી પણ થોડા વિદ્વાન અને તપસ્વીઓ આવતા કાળમાં છે જે આ સમસ્ત શાસ્ત્રમૂલકને અથવા એના ઘણા ભાગને જાણે છે અને એના સળંગમાં ઉપદેશ કરી શકે છે પરંતુ થોડા છે કે એવા વિદ્વાનોની સંખ્યા દિનપ્રતિદિન ઘટતી જાય છે આવા વિદ્વાનોને વધારવા એ આ મહાસલાનો ઉદ્દેશ છે તો પણ એ આશા નથી કે સર્વ સાધારણમાં ઘણા લોકો આ મમ્મત શાસ્ત્રમૂલકોને અનુવાદ પણ વાચી શકે. વિદ્વાનો અભાવ, પુસ્તકોનો અભાવ, સમયનો અભાવ અથવા આજસ એથી ઘણાઓ ધનના ગ્રંથો લખવાથી દૂર રહેડે આથી અતિ રિક્ત જો કે ધર્મશાસ્ત્ર સમસ્ત કસ્યાણકારી અને આદરણીય છે, તથાપિ પ્રાયઃ બધા ગ્રંથોમાં થોડો અંશ બીજા અંશોથી વિશિષ્ટ છે, અને અર્થેનુ ગોચર, ભાવનાનો ઉત્કર્ષ અથવા ઘણો ઉપદેશ અથવા જ્ઞાન વા ભક્તિના ઉદ્દેશના હેતુથી ધર્મનિષ્ઠ સાધુ વિદ્વાનોના હૃદયને પીગળાવે છે જ્ઞાની અને ભક્તજન આ વિશિષ્ટ અંશોનું વિશેષ પ્રીતિથી

પઠન તથા મનન કરે છે. ધર્મશાસ્ત્રના હુર્વિગાહ્ય અને અનન્તપારં
 સાગરમા જે સુકૃતિ તપસ્વી વિદ્વાનોએ વારંવાર પુણ્યાવગાહન કર્યું
 છે, એઓનેજ એ વિદિત છે કે સમુદ્રના કોઈ ભાગમા ઉપદેશા-
 મૃતનુ અગાધ સિંચન, વા જ્ઞાનપ્રદીપમણિમૌકિતકને। પૂજ્ય ભ-
 કિતરસનો પરમ પાવન પરમ પ્રેમમય મધુર સ્તિગ્ધ અવાહુ વહી રહ્યો
 છે જે જીવોએ એટલો પણ સુકૃતનો સંચય નથી કરી રાખ્યો
 કે જેઓને આ શાસ્ત્રરૂપી તીર્થમા અવગાહન વા એઓના દર્શ-
 નનુ પણ સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય, એમને માટે આ અનિર્વચનીય આનંદ
 અને કૃત્યાણુની વાત થશે કે આ ધર્મના કર્ણધાર મહાત્માજનોથી
 પ્રાર્થના કરાય કે એઓ સ સાર ઉપર કરુણા કરીને શાસ્ત્રાર્ણવના
 અવગાહનથી પ્રાપ્ત મૌકિતકમણીઓની એક એવી માળા બનાવી
 આપે કે તેને હૃદયમા ધારણ કરીને અને તે દ્વારાએ ઈશ્વરનુ
 સ્મરણ કરીને મનુષ્ય ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષ ચારે પદાર્થોને
 પ્રાપ્ત કરી શકે વળી મહાત્મા વિદ્વાનોની સમ્મતિ અને સહાયતાથી
 એવો સંગ્રહ કરાવાનો સમ્ભવ છે કે જેમા સનાતનધર્મના બધા
 આવશ્યક ઉપદેશ સર્વ માધારણુ ધર્મ, વર્ણધર્મ, આશ્રમધર્મ, સ્ત્રીધર્મ,
 પુરુષધર્મ, રાજધર્મ, પુનર્જન્મ અને કર્મફલવાદ તથા જ્ઞાન, ભક્તિ,
 વૈરાગ્યના ઉપદેશ અને એવી પવિત્ર કથાઓ સંગ્રહિત કરાય, કે જે
 જાણવાથી સમસ્ત સનાતનધર્માનુયાયી પુરુષ, સ્ત્રી, બાલક, યુવા અને
 વૃદ્ધોને માટે આ લોકમા શુભ અને પરલોકમા પરમ કલ્યાણનુ સાધન
 મળે ધર્માનુયાયી સજ્જનોની દૃષ્ટિમા આ પ્રકારના સંગ્રહની આવશ્ય-
 કતા ઘણા કાળથી ચાલી આવે છે અને તેની પૂર્તિને માટે પછવાડેના
 ત્રીસ વર્ષોમા ભારત વર્ષના ત્રત્યેક પ્રાતર્માં અનેક સજ્જનોએ અનેક
 સંગ્રહ પ્રકાશિત કર્યા છે. પ્રાચીન સમયમાં પણ આ પ્રકારના ઘણા
 સંગ્રહો કરાયા છે. એમાંથી પ્રાય બધાઓ પોતાના કુમ ઉપર ઉત્તમ
 અને ઉપકારી છે. પરન્તુ હમણા મુઘી સનાતન ધર્મના સમ્માનિત
 આચાર્ય અને બધા પ્રાન્તોના સનાતન ધર્માનુયાયી વિદ્વાનોની સમ્મતિ
 અને સહાયતાથી એક એવા ધર્મ વચનોનો સંગ્રહ થવાની આવશ્ય-
 કતા છે કે જેને બાલક યુવા, વૃદ્ધ તેમ પુરુષ અથવા સ્ત્રી બધાના
 હાથમા મૂકી શકાય સનાતન ધર્માનુયાયી પુરુષોને એ વિશ્વાસ થઈ
 જાય કે એ ગ્રન્થને જે ભણે તેને ફક્ત ધર્મના સિદ્ધાન્તનો બોધ થશે
 એટલુંજ નહિ પરન્તુ જે એ અજ્ઞાન વા આલસ્યથી અથવા હીન ભાગ્ય-

થી એ અન્યને છોડીને બીજા કોઈ અન્યને ભણી શકે, તો પણ ઉક્ત સંગ્રહ એને ધર્મનુ સાધન અને ઈશ્વર સબંધી જ્ઞાન વા લક્ષિત પ્રાપ્ત કરવામા પૂર્ણ રીતિથી સહાયક થાય કયા પ્રકારનો સંગ્રહ કરવો ઈષ્ટ છે એ સૂચવવા માટે એક એવો સંગ્રહ કર્યો છે અને એ છપાવીને મહાસભાના અવિવેશનથી એક મામ પહેલા બધા પૂજનીય આચાર્યો અને પ્રસિદ્ધ વિદ્વાનોની સેવામા મોકલાવી દેવામા આવશે કે જેથી તેઓ સ્વસ્થપણથી બેઈ સર્વાંગ સુદર જગ્યા માટે તત્પર થાય આચાર્યો અને વિદ્વાનોની સમ્મતિ સાથે આ સંગ્રહ મહાસભામા મૂકાશે જે એ સ્વીકાર કરવાને યોગ્ય સમજાશે તો એનો પ્રચાર કરાશે, અને દેશની પ્રધાન ભાષાઓમા એનો અનુવાદ પણ છાપીને પ્રત્યેક પ્રાન્તમા પ્રકાશિત કરાશે

૪ એ છે કે એક એવી સ્થાયીસભા સ્થાપિત કરાય કે એ સંગ્રહને સંસ્કૃતમાં અને તેના અનુવાદને ભારતવર્ષની પ્રધાન પ્રધાન ભાષાઓમા પ્રકાશિત કરાવે ધર્મશાસ્ત્રના આચાર્ય અને ઉપદેશકોને ભણાવવા તથા તેઓની પરીક્ષાનો એક એવો પ્રબંધ થાય કે જેમા શુદ્ધ ચરિત્ર, બ્રહ્મવર્ચસ્વી, શમદમસમ્પન્ન ધર્મશાસ્ત્રના જ્ઞાનમા પૂર્ણ અને તેના ઉપદેશ કરવામા કુશલ ધર્મના આચાર્યો અને ઉપદેશકોની સંખ્યા દિવસે દિવસે વધે એઓનો વિચાર છે કે જે આચાર્ય અને વિદ્વાનોની સમ્મતિ થઈ તો ઉપદેશકોને આધુનિક વિદ્યાનો પણ પરિચય કરાવાય, જે સમયને અનુસાર અતિ, પ્રતિષ્ઠા સાથે એમનાં કાર્યમા ઉપયોગી થાય એ ઉદ્દેશના સાધનને માટે એક બ્રહ્મચર્યાશ્રમ અને વિદ્યાલય સ્થાપિત કરવું આવશ્ય જણાય છે. અને જે આ પ્રસ્તાવ સનાતન ધર્મોનુયાયી સજ્જનોના વિચારમા સ્વીકાર કરવાને યોગ્ય જણાયો, તો પૂર્ણ આશા અને વિશ્વાસ છે કે એવી એક વિદ્યાલય શીઘ્ર સ્થાપિત થશે અને સનાતનધર્મની રક્ષા અને પ્રચાર કરવાને બધાથી મોટું દ્વાર થશે.

આશા છે કે સનાતનધર્મના આચાર્ય અને વિદ્વાન્ તથા રાજા, મહારાજા તથા બીજા શ્રીમન્તગૃહસ્થો આ પ્રસ્તાવ ઉપર વિચાર કરશે અને જે આનુ અનુમોદન કરશે તો જરૂર આને સદ્દલ કરવાને માટે પ્રયત્ન અને સહાયતા કરશે બધી સનાતનધર્મ સભાઓ તથા સનાતનધર્મોનુયાયી સજ્જનો પોતાના ધર્મની રક્ષા અને ઉન્નતિ યાદે

કોપ કરવાને બદલે, તેમને આમા પ્રણામ કરીને કહ્યું, મહારાજ! આપના આગમનની મને ખબર ન હતી આપના ચરણ ધણાજ મુકેમળ છે, તે મારી છાતીના વાગવાથી દુ ખતા હશે, એમ કહી, પોતાને હારે ભૂગુના ચરણ ચાપવા લાગ્યા. આથી ભૂગુની ખાત્રી થઈ કે સાથી મોટા વિપ્લુ છે મતલબ કે વિપ્લુએ ખતાવેલી ક્ષમા તે ખરી સાત્વિક ક્ષમા બાણવી, એવી ક્ષમા પૂર્વયુગમા પ્રાપ્તિ રાખતા હતા માટે પ્રાપ્તિના લક્ષણોમાં ક્ષમા પ્રથમ ગણી છે--

ક્ષમા દયા ચ વિજ્ઞાન સત્યં ચૈવ દમઃ શમ ।
અધ્યાત્મનિવ્યતા જ્ઞાનમેતદ્ બ્રાહ્મણલક્ષણમ્ ॥

ક્ષમા, દયા, જ્ઞાનનો વિશેષ અનુભવ, સત્ય, દમ અને શમ તથા નિરતર અધ્યાત્મ વિધાનુ રમરણ એ બ્રાહ્મણનું લક્ષણ છે

ક્ષત્રીઓની ક્ષમા શ્રીપ્રજ્ઞા જેવી રાજસ હોય છે તે એમ કે કોઈ અપરાધ કરે, તે તેનાથી સહન થતો નથી તેથી તે અપરાધીની તરફ કરડી નજરે જુએ છે. આ દૃષ્ટિથીજ અપરાધીના હાળ ગગડી જાય છે અને તે અપરાધની ક્ષમા માગે છે અને ફરીથી કદીપણ એવો અપરાધ નહિ કરે એવી કબૂલાત આપે છે, ત્યારે તેને વગર મળાએ પ્રભ ગણી છોડી મૂકે છે

વૈશ્યોની ક્ષમા શ્રીશકર જેવી તામસ હોય છે તે એમ કે અપરાધી તરફથી થએલા નુકસાનનો બદલો કોઈ પણ ભરી આપે, ત્યારે તે ક્ષમા કરે છે તેપછી વિશેષ ઈર્ષ્યા રાખતો નથી

શૂદ્રની ક્ષમા અશક્તિને લીધે હોય છે તે પોતાના મનમાં ઈર્ષ્યા રાખે છે, પરંતુ લાગ કાવે ત્યારે તેને બદલો વાળવાની ઈચ્છા તેના હૃદયમાં નિરતર રહે છે

આ ક્ષમા એ ધર્મનું બીજું લક્ષણ છે એ નેટલી જેનામા વધારે હોય, તેટલી તેની ધર્મદૃષ્ટિ મોટાઈ જાયવી તો પણ એ જે જુણ છે, તેને પણ દુર્જનો હોય તરીકે વર્ણવે છે, અને મોટા મોટા ધર્મરાજ જેવા ક્ષમાવાનને તેના પ્રતિપક્ષીઓ તરફથી અશક્તપણાની ઉપમા મળેલી છે, ગરૂડ પુરાણના ૧૧૪ મા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે--

૧૦૬ ક્ષમાવતા દોષો દ્વિતીયો નોપપચતે ।
યદેન ક્ષમયાયુક્તમશક્ત મન્યતે જન ॥

ક્ષમાવાન પુરુષોમા એક મોટો દોષ દેખાય છે, તે સિવાય બીજો કંઈ દોષ દેખાતો નથી એ ક્ષમાથી યુક્ત રહેવાથી, તે ક્ષમાવાન પુરુષને કેટલાક મનુષ્યો અશક્ત માને છે આ દુનિયાદારીની રીત જોઈને લોકો ધર્મને છોડવા લાગે છે અને ધર્મ ઘટતા આપોઆપ સુખનાં સાધનો ઘટતા જાય છે માટે દુર્જનોને મુખે નિંદા સાલણીને ધર્મને છોડવા તત્પર ન થવું જોઈએ આપણે અપરાધીને ક્ષમા આપશું તો તેથી કુદરતના નિયમાનુસાર તેને તેમાં અપકૃત્યના માઠા કૃષ્ણ મળ્યા વગર રહેતા નથી માત્ર ક્ષમાવાનને પોતાને તાત્કાલિક કંઈ લાભ થતો દેખાતો નથી, તેમ તેને થયેલું નુકસાન તેથી કંઈ રદ થતું નથી માટે બનતી ક્ષમા રાખવી ધર્મરાજાએ ભીમપ્રતિ ક્ષમાની મહત્તા નીચે મુજબ કહી છે

ઉપકારકમાયતેર્ભૃરા પ્રસવ કર્મફલસ્ય ભૂતિઃ ।

અનપાયિનિર્વર્ણ દ્વિયા ન તિતિક્ષાસમર્મસ્તિ સાધનમ્ ॥

(કીરાતાશ્તુનીય સર્ગ ૨, ૪૩)

અવિધ્યમાં અત્યંત ઉપકાર કરનાર, વર્તમાન સમયમા કર્મનું મોટું ફલ દેનાર, પોતાનો અપાય ન થવા દેતા શત્રુનો નાશ કરનાર, તિતિક્ષા (ક્ષમા) સમાન બીજું કોઈપણ સાધન નથી.

ક્ષમા—એટલે સહનશીલતા અને તે ઘડણ કરનાર ક્ષમાવાન યાને સહનશીલ કહેવાય છે એમા એવા ગુણનો સમાવેશ થયેલો છે કે જેને ઘડણ કરનાર કદી પણ અન્ય પ્રાણીપર દ્રેષ કરતો નથી, તેમજ અન્ય ને અપ્રિય (કઠોર) વચનો પણ કહેતો નથી, કદાચ જો કોઈ તરફથી તેને અપ્રિય (કઠોર) વચનો કહેવામા આવે તો પણ તે તેવા સખનો સાખી દ્રેષ ન કરતા તેમજ તેના તેવાં અપકૃત્યો પ્રત્યે તિરસ્કાર ન દર્શાવતા ઉલટો તેને ક્ષમા કરી પ્રિય વચનો કહે છે ક્ષમાવાન પુરુષ કોઈનું પણ અણહિત તાકતો નથી, ક્ષમા ધારણ કરનાર શાત પ્રકૃતિવાળો થઈ શકે છે આ સ્થૂળ શરીરની રચનાપરથી પણ માલમ પડે છે કે મનુષ્યને શાંતિ ઇચ્છી ક્રોધને વશ થાય છે તો તેથી તેની આરોગ્યતાને નુકસાન થાય છે અને કોઈ કોઈ દાખલામા તો મનુષ્યનું મગજ પણ થઈ જાય છે કે ધરૂપી શત્રુ જે આ સ્થૂળ શરીરની આરોગ્યતામા નુકસાનકાંક્ષે છે, તે ક્ષમા ધર્મ ઘડણ કરવાથી મનુષ્યને બચાવી શકે છે શરીરની આરોગ્યતાથી મનુષ્ય માનસિક, કાર્થિક

તથા વાગિક ધર્મો સહેલથી સાધી શકે છે વળી સંમાવાન પુરુષ શાંત પ્રકૃતિવાળો હોવાથી તેની દરેક વૃત્તિ, ધર્મ પ્રત્યે ઘણી સારી રીતે ખીલી શકે છે અને તે શરીરે નીરાળી થઈ શકે છે કહેવત છે કે “શરીરે સુખી તે સુખી સર્વ વાતે” માટે જો મનુષ્ય પ્રાણીએ આ સ્થૂળ શરીરે સુખી રહેતું હોય તો ધર્મ ધારણ કરતા શીખવું જોઈએ

સમુદ્રયાનાદિ પ્રાયશ્ચિત્ત.

૮ કોલ્હાપુરમા દરમાસે પ્રકટ થતું “સંસ્કૃત યત્રિકા” નામક માસિકમા જણાવ્યું છે કે થોડા વખતપર સુબાઈમા કોઈ કપોલ ન્યાતના વાણીઆમાથી મમુદ્રમા યાત્રા કરનારને પ્રાયશ્ચિત્ત આપીને ન્યાતજતના લોજનાદિ વ્યવહારમા મામેલ કરનાર જગદ્ગુરૂ દારકાપીઠાધીશ્વર શ્રીશકરાચાર્યજીએ સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે વિદેશ, ઈંગ્લંડ વગેરે) યાત્રામા કંઈ દોષ નથી સુબાઈના વર્તમાનપત્ર પણ એમજ પ્રતિપાદન કરે છે કેટલાક દિવસપર “શ્રી વ્યક્ટેશમમાથારપત્ર” મા પ્રકટ થએલી શ્રીમાન જગદ્ગુરૂની આપેલી એ વિષયની વ્યવસ્થા નિર્વિવાદ એ વાતને સ્પષ્ટ કરે છે જો કે જગદ્ગુરૂચરણ સર્વ રીતે હુમને માન્ય છે, પરંતુ લોકસ્થિતિતુ ઉત્થાન કરનાર એમના વચન શ્રદ્ધા યોગ્ય થઈ શકતા નથી આ પ્રકારનો અયોગ્ય નિર્ણય કે જે નિર્ણય જગદ્ગુરૂના સસ્થાનને હુમિત કરે છે, તેથી અમારૂં ચિત્ત ખિન્ન થાય છે ધર્મીનુયાયી પડિતજનો આ સમયે શ્રીમાન દારકાપીઠના જગદ્ગુરુ ઉપર ગાળોનો વર્ષાદ વપાવે છે, કે જે વાતને અમે સહન કરી શકતા નથી એ (શ્રી દારકાના ગકરાચાર્યજીએ આપેલો) નિર્ણય અયોગ્યજ છે, એમ તો નિસ્સંદેહ અમે કહીએ છીએ એટલા માટે હાથ જોડીને અમે એનું ખડન કરીએ છીએ આ જાળતમા જે ચચાર્ય શાસ્ત્રાર્ય છે, તે ગુંજેરીપીઠ (શ્રી ઋધ્યગૃગાધ્રમ) ના અધિપતિ પરમહુસપરિચાજકાચાર્ય શ્રીમાન જગદ્ગુરુએ અગાઉ પ્રગટ કરેલોન છે તે આ વખતે પડિતોને દુગ્ગોચર થવા માટે જેમની તેમ આ ચન્દ્રિકામા પ્રગટ કરીએ છીએ એનું પૂરી રીતે અવલોકન કરી વિચારતા સાક્ષ સમળાશે કે, પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા છતાં પણ વિદેશગામી (દ્વીપાંતર ગમન કરનાર) સાથે (ખાનપાનાદિ) વ્યવહારનો નિયિદ્રજ છે

કાંચીપુરીમાં પ્રકટ થતી અમારી સહયોગિની “મન્નુ-લાયિલી” પત્રિકાએ કોઈ દાક્ષિણાત્મક પ્રામાણિક પડિતનો શાસ્ત્રાર્થ છાપ્યો છે, તે માટે અમે એ સહયોગિનીને હજારો ધન્યવાદ આપીએ છીએ જે કોઈ સપાઠક સિંહે એ લખ્યું છે કે “વર્તમાનપત્રોનો કોલાહલ વ્યર્થજ છે” તેમણે “વ્યકટશમભાષ્યાર” મા છપાવતી વ્યવસ્થા આખ ઉઘાડીને વાચવી જોઈએ, એટલું જ હમે કહીએ છીએ

સહકારિસપાઠક સંસ્કૃતચંદ્રિકા,

વાંચનની અસર.

(મળેલું.)

આ મૃષ્ટિમાં થતાં દરેક કાર્ય પરત્વે વારંવાર “લોમીયો” (અનુભવી Guide) શબ્દ વપરાતો અનુભવાય છે. અનુભવ વગર કોઈ પણ કાર્ય સિદ્ધ થઈ શકતું નથી માટેજ દરેક કાર્ય પછી તે વિદ્યાસંજ્ઞા હો, વ્યાપાર સંજ્ઞા હો, વા કોઈ પણ સંજ્ઞા હો તોપણ તેમા અનુભવી યાને લોમીયાની જરૂર પડે છે તે ઉપરથી એવા અનુમાન પર અવાય છે કે લોમીયો એ એક એવું નામ છે કે જેનું કામ એવું ઉપયોગી હોય છે કે તેના વગર મનુષ્યોને પોતાના નવીન કાર્ય પરત્વે જોઈતું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી જેમ એક મ્યેગેથી બીજે મ્યેગે લોમીયો યાને વળાવા વગર સહીસલામત પહોંચી શકાતું નથી, તેમ દરેક કાર્ય પાર પડવા માટે પણ તે તે કાર્યના અનુભવી યાને લોમિયાની જરૂર પડે છે વિદ્યા મેળવવા માટે, વ્યાપાર કરવા માટે અથવા અન્ય કોઈ પણ કાર્ય કરવા માટે તે તે કાચ મળેલી જ્ઞાન ધરાવનાર અનુભવીની દરેક મનુષ્યને જરૂર પડતી હોવાથી, તે મેળવવાનો પ્રયાસ કરતા આપણે સર્વેને જોઈએ છીએ. એટલે એમ તો સિદ્ધ થાય છે કે લોમિયાની સહાયતા વગર કોઈ પણ કાર્ય સંપૂર્ણ સિદ્ધ થઈ શકતું નથી. મગીતમા ગવૈયા રૂપી લોમિયાની જેમ જરૂર હોય છે, તેમ મનુષ્યને જ્ઞાન મેળવવા માટે વાચન રૂપી લોમિયાની જરૂર પડે છે. વાચનરૂપી લોમિયા વગર મૃષ્ટિનું જ્ઞાન મળવું અશક્ય હોવાથી જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છા રાખનાર દરેક મનુષ્યને વાચનરૂપી લોમિયાની જરૂર પડે છે. સાધારણ કહેવત છે કે “સોજતે અસર” તેમ જેવા લોમિ-

ધાની સગત કરી હોય તેવુંજ તેનાથી દુઃખ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. વાંચનની સોબતથી મનુષ્યની બુદ્ધિ સારી રીતે ખીલી શકે છે તેમજ મનુષ્ય સારાસારનો વિચાર કરી, પોતાનું શ્રેય શેમા સમાયલું છે તે બાણી શકે છે. વાચનથીજ મનુષ્યના વિચારોમા પણ ફેરફાર કરી શકાય છે તેમજ વાચનજ મનુષ્યની જીંદગીને જરૂરનું જોઈતું કીમતી લોહી પણ પુરૂં પાડે છે. મનુષ્ય જેવું જ્ઞાન મેળવવા ઈચ્છા ધરાવે જ્ઞાન તે તે વિષયના વાચનથી પ્રાપ્ત કરી શકે છે. તે પણ એટલું જણાવવાની જરૂર છે કે જ્ઞાન કંઈ એકલા વાચનથીજ પ્રાપ્ત નથી, પરંતુ તે મેળવવા માટે યીજી ઘણી ચીજો ઉપર ધ્યાન આપવું જોઈએ છે. કારણકે આસપાસના સંજોગ તથા દુનિયાનો અનુભવ મેળવ્યા વગરનું પોપટીયા જ્ઞાન પાણીના પરપોટા પેઠે ક્ષણિક હોવાથી તે કંઈ પણ ઉપયોગી યથા પડતું નથી. તેટલા માટે જ્ઞાનની સાથે અનુભવ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કારણ કે અનુભવ વગરનું જ્ઞાન કંઈ પણ ઉપયોગમા ન આવતા કેટલીક વાર નુકસાન કરતા પણ થઈ પડે છે. તેથીજ આપણા લોકોમા કહેવત પડી છે કે “લૂંઘ્યા પણ ગળ્યા નહિ” આ સાદી કહેવતનો અર્થ એવો તો અપર છે કે ગમે તેવું પોપટીયા જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મોટમોટી પરીક્ષાઓ પસાર કરવામા નામના ભલે મેળવી હોય, પરંતુ અનુભવ વગરનું જ્ઞાન એક નીમ હકીમ જેવું થઈ પડે છે. તેટલા માટેજ આ સાદી કહેવત પડી હોય એમ માલમ પડે છે કાચી મતિના મનુષ્યના વિચારો તે જેવું વાચન વાંચે તે સુજળ થયા વગર રહેતાં નથી. તેથી જેવા પ્રકારનું વાંચન જે વાચતો હોય, તેવા પ્રકારનુંજ જ્ઞાન તે પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ખરી તેની તેને અસર લાગે છે. મનુષ્યની આસીયતની પરીક્ષા પણ ઘણું કરીને તેને પ્રિય લાગતા વાચનપરથી થઈ શકે છે અને તે ઘણું અશે ખરી પણ પડે છે. કારણ કે જેની જેવી આસીયત હોય તેવુંજ વાચન તેને અતિ પ્રિય થઈ પડે છે. આધુનિક સમયમા પ્રજાને જે વાચન પુરૂં પાડવામા આવે છે, તે મુખી જીંદગી સોજવવાના સાધનરૂપ હોતું નથી, પરંતુ ઈતરને ઉપલબ્ધ સુખ કર્યાવનારું હોવાથી છેવટે જેને તે તે સાધનો ઉપલબ્ધ ન થવાથી, તેમને દુઃખકર થઈ પડ્યા વગર રહેતું નથી. કારણ કે હાલમાં વર્તમાનપત્રો તેમજ ચોપડીઓદ્વારા

પ્રજ્ઞને જે વાચન પુરૂં પાડવામાં આવે છે, તે ગમે તે રહેતે ફક્ત કમાણી કરવાની મતલબનુજ હોય છે, તેથી પ્રજ્ઞની મન શક્તિ બરાબર ખીલવી શકાતી નથી. માટે વાંચન પસંદ કરતાં ઘણી સલાહ લેવાની જરૂર છે. માણસાઈ ઉમદા ખવાસ તરફ જે શક્તિ આપણને દોરી જાય છે, તે શક્તિ વાચનમાજ સમાયલી છે. માટે જો નૈતિક અને ધાર્મિકવૃત્તિઓની વૃદ્ધિ કરવા માટે સદ્વિચારો, હેતુઓ અને ઉમદા ખ્યાલોથી ભરપૂર વાચન પ્રજ્ઞને પુરૂં પાડવામાં આવે તો તેથી પ્રજ્ઞ સુખી હૃદગી ગાળ્યા વગર રહે નહિ. ખેડૂ જેતા સુધારો, વધારો તથા જ્ઞાન ખીજાં કોઈ પંજુ કરતાં વાચન ઉપર વધુ આધાર રાખે છે માટે ઉપર જણાવ્યું તેમ સરસ વાચન પૂરા પાડવા તરફ લેખકોએ દૃષ્ટિ દોડાવવી જોઈએ છે. દરેક મનુષ્ય પોતાપોતાની ખાસીયતોથી જાણીતું હોવાથી પોતાને ક્યુ વાચન લાલદાથી નિવડશે, તે તે સાગી પેઠે સમજી શકે છે, તેથી સરસ હૃદગી ભોગવવાની સ્થિતિને અનુકૂલ થઈ પડે તેવું વાચન ક્યુ છે તેનું અનુમાન દરેક વાચનારે પોતેજ કરી લેવું જોઈએ. તો પણ વાચન પસંદ કરતાં પહેલાં વાચનથી કેવી અસર થશે તેનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ. વાચનથી મનુષ્યની નૈતિક અને ધાર્મિકવૃત્તિઓ પણ સુધારી શકાય છે. હાલના ગડબડીયા સમય તરફ દૃષ્ટિ કરતાં એવાં વાચનની અતિ જરૂર હોય એમ માલમ પડે છે. માટે નૈતિક અને ધાર્મિક વૃત્તિઓનો જે રીતે વધારો થઈ શકે તેવા લખાણો બહાર પડવાં જોઈએ છે. કારણકે નૈતિક તેમજ ધાર્મિક વૃત્તિઓના વધારાની સાથેજ મનુષ્ય સ્વાશ્રય, સ્વકુટુંબ, સ્વધર્મ, સ્વઆચાર, સ્વદેશ, સ્વનતિ અને સ્વભાષા પ્રત્યે મમતા ધરી, પોતાનું તેમજ અન્યનું એય થાય તેવા કાર્યો કરવા તત્પર થઈ શકશે.

વળી વાચન પસંદ કરતાં પહેલાં તેનાં લેખક તરફ પણ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. જે વિષયનો જેને અનુલભ ન હોય, તે વિષયમાં જે લેખકો માથું મારે છે, તે કેવળ તે વિધાને ગેર ઈન્સાફ કરે છે, એટલુંજ નહિ, પણ પોતે અજ્ઞાનમાંથી આવળે માર્ગે

દોરવનાર થઈ પડે છે માટે દરેક વિષય તે તે બાબતોના અનુભવીઓની કસાયલી કલમે લખાયલા હોય, તેજ વાચન માટે પસંદ કરવા લેઈએ નહિ તર જેનો “આગવો આધણો, - તેનું લશ્કર ખાડામાં પડે” એવો કડવો અનુભવ ચાખવો પડે છે આજકાલના કેટલાક લેખકો પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે, લોકોને ગમે તેવું વાચન પૂર પાડે છે, માટે તેવા લેખકોના વિચાર તરફ એકદમ ન તણાતાં, તે ઉપર થોડો વિચાર કરી, લેખક સ્વાર્થી છે કે બીન સ્વાર્થી છે? સત્યવક્તા છે કે અસત્યવક્તા છે? તેને પ્રતિપાદ્ય વિષયનો અભ્યાસ કર્યો છે કે “મિયા કે આંદેચાદ” કરનારો છે? તેની યથાશક્તિ પરીક્ષા કરતા પણ વાચનારે શીખવું લેઈએ એવા પરીક્ષક ઘરાડો થશે, ત્યારે નિરૂપયોગી, નમાલા લેખોને ઉત્તેજન મળતું અટકશે અને તેથી આપોઆપ તેવા લેખો બધ પડતા જશે, તથા તેની માઠી અસર થતી પણ અટકશે. વાચન એ વળાવો છે, પરંતુ એ વળાવાતા સોગમા લૂટારો છે કે ખરો વળાવો છે, તેની પરીક્ષા (ખાત્રી) પ્રથમ કઠીને પછી તેની સોબતે પોતાનું ગાડું હુકારાવવું એટલી સાવધાનીની સુસાદ્રીની શરૂઆતમા જરૂર છે આ કારણથી આ આર્યવર્તમાં પ્રાચીનકાળે બ્રાહ્મણો માટે સ્વાધ્યાય (નિત્યપાઠ) મા ધ્રુતિ, સ્મૃતિ, તથા ગાદ્યવેદ, ક્ષત્રિયો માટે ધનુર્વેદ તથા મહાભારત રામાયણાદિ, વંશ્યો માટે આયુર્વેદ તથા ધર્મશાસ્ત્રો, અને ગૃહો માટે સ્થાપત્યવેદ, ઇતિહાસ તથા શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણાતરંગત એત્ર ગ્રંથવામા આવતા હતા અર્વાચીન સમયે જે દેશમા વર્ણાશ્રમનો આશ્રય નથી, તે દેશનું અનુકરણ કરવાથી નિત્યપાઠમા વતમાન પત્રોનો સ્વાધ્યાય આવ્યો છે, જેથી દરેક વિષયમા સ્વતંત્ર અભિમાન ન રહેતા, પરદેશી ભાષા, પરદેશી પોષાક, પરદેશી ખોગક, અને પરદેશી ધર્મ એમ પરદેશીપર મોહ થવા લાગ્યો છે માટે પ્રથમ સ્વસળધી વાંચન કરી, પછી પરમ બધી, વાચન થાય તો તેથી બેઠીની તુલના કરવાને બની શકે અને તેથી ખોટી અસર ન લાગતાં સારી અસર થશે.

શ્રી આર્યધર્મસુત્રા.

પ્રસ્તાવ ૧ હું.

સંવત ૧૯૬૨ વૃશ્ચિક માસ.

અંક ૧૧ મો.

સદ્બોધ. (૫૬.)

(છઠ્ઠો પાઠ જે તુક સાચેવેલા સર્વેના, ગ્રામ્યગણે સુરપાદો.)

નિમ્ન ધર્મે સુ કર્મ સદા કરજો, બહુ તાપદ પાપ ન આચરજો,
દૃઢ આશ્રય ઇશ્વરનો ધરજો, નહિ તુચ્છજીવી ધરતી ગરજો ૧
રહી દૂર કુમ ગ મકી કરજો, ખલવાદ કદાપિ ન આદરજો,
નહિ વેદ વિરુદ્ધ પથે ગરજો, બહુ ગર્ભ વિશે ન દેરી ફરજો ૨
પ્રભુતાપદ દાસ સદા કરજો, દૃઢભક્તિ ખરી કરો ઉધરજો,
મુખથી હરિના શુભ ઉચ્ચરજો, મુખથી ભવસાગરને તરજો ૩
શુભ કીર્તિ સતી પતિતાં વરજો, યદ્યદીન દયાળુ હુ ખો હરજો,
સ્થિર સપદ સંપ તણી ભરજો, મનરપામમુતોક્તિ ન ભીમરજો ૪

(પડિત શ્રી મદ્ભાતલ.)

કર્મોદ્વિય.

મનુષ્ય માનને પોતાની ઉન્નતિ કરવાનાં ૧૪ સાધનો પરમાત્માએ આપેલાં છે. તેને ઈન્દ્રિય અથવા કરણ (Indriyavarnants) કહે છે એ સૌદ્રમાં ૧૦ બાહ્યકરણ અને ૪ અંતઃકરણ છે બાહ્ય કરણમાં પાંચ જે કોઈ છે, તેમાં પાંચને કર્મોદ્વિય અને પાંચને જ્ઞાનેન્દ્રિય કહે છે બાહ્ય કરણ એ અંતઃકરણને આધીન હોય છે, માટે અંતઃકરણની ક્રિયાવિના બાહ્ય કરણની સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિ થતી નથી કર્મોદ્વિયમાં મનુષ્ય કર્મે કહે છે અને જ્ઞાનેન્દ્રિયથી જ્ઞાન સંપાદન કરે છે એ કર્મોદ્વિયો નીચે પ્રમાણેની છે —

૧ વાક, ૨ હાથ, ૩ પગ, ૪ શુદ્ધ, ૫ જનને દિય એ પાંચેના નિત્ય ઉપયોગ હોવાથી, મનુષ્ય અનેક પ્રકારના કર્મો કર્યો જાય છે તે કર્મોમાંનાં

જેટલાં કર્મ ધર્મશાસ્ત્રોક્ત રીતિએ કરવામાં આવે, તેટલાથી ચિત્ત શુદ્ધ થાય છે, તેથી તે સત્કર્મ કહેવાય છે અને જે જે કર્મોનો ધર્મશાસ્ત્રે નિષેધ કર્યો છે, તે તે કર્મો કરવાથી ચિત્ત વિવેક મલીન થતું બાધ છે, તેથી તે કર્મોને અસત્કર્મ કે કુત્રિમિત કર્મ કહે છે, મલીન ચિત્તવાળાની જ્ઞાનેન્દ્રિયો પણ યથાર્થ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે અયોગ્ય થાય છે. માટે કર્મદ્રિયોથી કયા કયાં કામો કરવાં અને કયાં કયાં ન કરવા, તેનો નિયમ દરેક મનુષ્યે પોતે જ્ઞાનવિજ્ઞાન પૂર્વક કરી રાખવો જોઈએ. પહેલી કર્મદ્રિય વાક એટલે વાણી. તે વડે બોલવાનું કાર્ય થઈ શકે છે જેની એ ઇન્દ્રિય બરાબર ન હોય, તેનાથી બરાબર બોલી શકાતું નથી, અને જેની એ ઇન્દ્રિય બિલકુલ નકામી થઈ હોય અથવા તો સારી છતાં પણ તેના જે બિલકુલ ઉપયોગ ન કરે તે મુંઝો ગણાય છે, અને હૃદયહાર ઉપયોગ કરે તે વાચાળ કે વાતુડો ગણાય છે અને જે એનો નિયામિત ઉપયોગ કરે છે, તે વાણીનું તપ કરે છે, એમ બાણુનું તેવા વાચિક તપનું લક્ષણ શ્રી ગીતામા લગવાને નીચે મુજબ આપ્યું છે —

અનુદ્વેગકરં વાન્યં સત્યં પ્રિયહિત ચ યત્ ।

સ્વાધ્યાયાભ્યસન ચૈવ વાદાર્યં તપ ઓચ્યતે ॥ ૧૭, ૧૫ ॥

જે વચન શ્રોતાને સાંભળતાં ઉદ્વેગ ન ઉપજે એવું, સાચુ વળી સાંભળનારને ગમે એવું તથા તે વચનમાં કહ્યા પ્રમાણે તે જો વર્તે તો તેનું હિત થાય એવું જે વાક્ય બોલે તે, તેમજ વેદ વગેરે પોતાના નિત્યપાઠનો અભ્યાસ કરે, તેને વાણીનું તપ કહે છે એ તપના પણ શુભે કરીને સાત્ત્વિક, રાજસ અને તામસ એવા ત્રણ ભેદ, તેજ ઠંડાણે ગીતામા સાત્ત્વિક વૃત્તિથી જે વાણી ઉચ્ચરતી છે, તેથી વજ્રના તથા મુખ મળે છે, રાજસ વૃત્તિથી જેડને દુઃખ થાય છે અને

મેળવે છે, પરંતુ નિરંતર તે તે સુખનોજ અનુભવ મેળવે છે, તેમજ દુર ઉપયોગ કરનાર કેવલિતજ સુખનો અનુભવ મેળવી શકે છે અને તે આપણી દૃષ્ટિ મર્યાદાની બહાર બેવાજવાની કંઈપણ જરૂર નથી હાલના સ્વાર્થી સમય તરફ દૃષ્ટિ કરતા સ્પષ્ટ માલમ પડશે કે તેનો સદુપયોગ કરનાર ગમે તે સ્થળે માન આબરૂપૂર્વક પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરવા સામર્થ્યવાન થઈ શકે છે અને દુર ઉપયોગ કરનાર ઉલટો તિરસ્કારને પાત્ર થાય છે માટે વાણી તેમજ બીજી કર્મદ્રિયોનો સદુપયોગ કરવા તરફ દરેક આર્ય બાધવે લક્ષ રાખી પોતાની, પ્રજાને તે તરફ દોરવી જોઈએ છે અને એજ આર્ય બાંધવોનું ખરૂં કર્તવ્ય છે વાણી એ ધર્મના લક્ષણનું એક અંગ ગણાય છે વાકુ શિવાયની બીજી જે ચાર (હાથ, પગ, શ્રદ્ધા, ઉપસ્થ) કર્મદ્રિયો છે, તે શરીરનાજ મુખ્ય અવયવો છે તે વડે શુ કરવું તે પણ એજ ગીતામા દર્શાવ્યું છે —

દેવદિગ્વિજયગુપ્તપ્રાણપૂજન શૌચમાર્જવમ્ ।

બ્રહ્મચર્યમહિંસા ચ દારીર તપ ઉચ્યતે ॥

દેવતા, દિગ્વિજય (ગ્રાહણ), વિદ્વાન એમનું પૂજન કરવું, શરીરને સ્વચ્છ રાખવું, સરલતા રાખવી, બ્રહ્મચર્ય પાળવું અને હિંસા ન કરવી એને શરીર સ બ ધી તપ કહે છે મતલબકે હાથ પગનો ઉપયોગ દેવ, શુદ્ધ, વિદ્વાનોને ત્યાં જવામાં, ત્યાં તેમની સેવાપૂજા કરવામા કરવો એ સાત્ત્વિક ઉપયોગ, બીજા કોઈ પોતાની મતલબનો કામકાજે જવામા કરવાનો તે રાજસ, અને બીજાને તેથી ખીડા થાય, તેવા કર્મોમાં કરવો તે તામસ ઉપયોગ છે. આખા શરીરને પવિત્ર રાખવું, તેમાં પણ શુદ્ધ અને ઉપસ્થ એ બે ખાસ વિશેષ મલોત્પાદક હોવાથી, તેને વધારે સ્વચ્છ રાખવાં હાથ પગવડે કોઈને આક્રાંત ન કરવો અને નિરંતર બ્રહ્મચર્ય પાળવું વળી કર્મેન્દ્રિયોવડે જે કર્મો કરવા, તે સરલતાથી કરવા પોતાના કે પારકાં મનને ઉદ્વેગ થાય, તે રીતે ન કરવા, એજ કર્મેન્દ્રિયનો કર્મયોગ ગણાય છે માટે દ્વિજોએ કર્મેન્દ્રિય વડે કર્મયોગ માધી સ્વધર્મનું પાલન કરવામા તત્પર થવું જોઈએ કારણ કે સ્વધર્મથીજ શ્રેય સિદ્ધ કરી શકાય છે

૬૫.

૬૫—એ ધર્મનું ત્રીજું લક્ષણ છે આગળ જે કર્મેન્દ્રિયોનું ચર્ચન કર્યું છે એ પાંચ કર્મેન્દ્રિયોને સત્કર્મમાં લગાડવી એ તો કર્તવ્ય છે, પરંતુ જેઓથી એ કર્તવ્ય પણ ચથાર્ય બળાવી ન શકાતું હોય, તેમણે તે કર્મેન્દ્રિયોને કુત્સિતકર્મ કરતા અટકાવવી એને ૬૫ કહે છે ૬૫નું સ્વરૂપ પદ્મપુરાણમાં નીચે મુજબ કહ્યું છે.—

કુત્સિતાત્કર્મણો વિપ્ર યચ્ચ ત્રિચાનિવારણમ્ ।

સ કોર્તિતો દમઃ પ્રાઘ્નૈ સમસ્તૈસ્તત્ત્વદર્શિભિઃ ॥

હું વિપ્ર (વેદને જાણનાર) વેદમાં જે જે કુત્સિત એટલે નિષિદ્ધ કર્મો કહ્યા છે, તેનાથી જે વડે કરીને ચિત્તનું નિવારણ થાય, તેને સર્વ તત્ત્વદર્શી પડિતોએ ૬૫ કહ્યો છે. ચિત્ત એ એક અત્કરણ છે તે વડે મનુષ્ય વિચાર કરી શકે છે, માટે જે મનુષ્ય કુત્સિતકર્મ ન કરે એટલું જ નહિ પણ જેના ચિત્તમાં કુત્સિતકર્મ કરવાનો વિચાર પણ ન આવે તેને ખરે ૬૫વાનું (દાંત) જાણવો અને જે કુત્સિતકર્મો કરે છે, તથા તે કરવાનો ચિત્તથી વિચાર (ચિત્તન) કરે છે, તેને ઉદ્ધત જાણવો. મતલબકે ઉદ્ધતાઈ ન રાખવી, પણ કર્મેન્દ્રિય જે કામ, ક્રોધ કે લોભના આવેશથી કોઈ પ્રકારના કુત્સિત કર્મમાં પ્રવર્ત થવાને ઇચ્છા કરે, તો ત્યાંથી સદ્વિચાર વડે, તેનું વારણ કરવું એ ૬૫ જાણવો. એવો ૬૫ ઉદ્ધવજીએ પૂરેપૂરો સિદ્ધ કર્યો હતો ૬૫ એટલે બ્રાહ્મદ્રિયને વશ રાખવી એ બ્રાહ્મદ્રિયોમાંની પાંચ કર્મેન્દ્રિય અને બાકીની જ્ઞાનેન્દ્રિય કહેવાય છે. બ્રાહ્મદ્રિયો અત્કરણને સ્વાધીન હોવાથી અત્કરણની ઇચ્છા વિના કોઈપણ કાર્ય પરત્વે સ્વતંત્રીતિએ તે વિચરી શકતી નથી તેટલા માટે મનુષ્યની ખાસ ફરજ છે કે તેણે કોઈ પણ કાર્ય કરવાં પહેલાં તેના લાભ-લાભનો પોતાના અત્કરણમાં પ્રથમ વિચાર કરવો જોઈયે છે જેઓ તેવી રીતે ન પૂર ન કરતાં એકદમ સાહસ કર્મ કરે છે તેઓને પાછળથી પસ્તાવણ વડે જે અત્કરણ કરવાની શક્તિ ચિત્તમાં સમાયલી છે. માટે ચિત્તવૃત્તિનો સદ્ ઉપયોગ કરવો જોઈયે. ચિત્તનો સદ્ઉપયોગ કરતા

શુદ્ધિની શુદ્ધિ થઈ શકે છે સદ્શુદ્ધિ વડે સત્કાર્ય કરવાનું અભિમાન બધાય છે અને મિથ્યાભિમાન છૂટતું જાય છે જો તેમ ન કરવામાં આવ્યું હોય તો પછી મનુષ્ય સારાસાર કંઈપણ સમજી શકતો નથી માટે પ્રથમ બાહ્ય અને આત્મક ધર્મોની શુદ્ધિ કરવી જોઈએ અને એજ દમ ધર્મ સાધવાનો ખર્ચ અને સુગમ રસ્તો છે. જ્યાં અજ્ઞાન દશા હોય છે ત્યાં અતઃકરણ મલીન વાસનાઓથી બરપૂર થઈ જાય છે, તેથી કેમદ્રિયોનો યથાવિધિ સત્કર્મોમા ઉપયોગ થઈ શકતો નથી અને તેમ ન થવાથી છેવટે મનુષ્ય અધોગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. માટે એ દશાથી બચવા દમ ધર્મ ધારણ કરવો એ મનુષ્ય માત્રનું ખરું કર્તવ્ય છે કેમકે ધૃતિ અને ક્ષમાની પેઠે આ જે દમ છે, તે દૈવી સ પત્તિનો ગુણ છે શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાના ૧૬ મા અધ્યાયના પ્રારભમાં દૈવી સ પત્તિની ગણના કરતા કહ્યું છે કે—

“દાન દમઃચ યજ્ઞઃચ સ્વાધ્યાયસ્તપ યજ્ઞવિમ્” ॥

“તેજ ક્ષમા ધૃતિઃ શૌચમદ્રોહો નાતિમાનિતા ।

મંદાંતિ સપદ વૈર્વામભિજાતસ્વ મારત ॥”

દૈનિક ધર્મ શિક્ષણની જરૂર.

આ સુઘટિમાં પરત્વર પરમાત્માએ ચોર્ધાસી લક્ષ યોનિઓ મૂકી છે અને તે તે યોનિવાળા દરેક પ્રાણીઓને તે તે યોનિના ધર્મો કરવા નિર્માણ કરેલાં છે પરંતુ મનુષ્ય પ્રાણીને કંઈક વધિક કરવાનું સુઘટિના નિયામકે નિર્માણ કરેલું હોય એમ માલમ પડે છે કારણ કે અત્ય પ્રાણીઓ કરતા મનુષ્ય પ્રાણીમા વિચારશક્તિ યાને શુદ્ધિતત્ત્વ વધિક આવ્યું છે. મનુષ્ય પ્રાણી અને ઈતર જીવ જ તુ આદિના સ્થૂલ શરીરો, રૂપર, માંસ, હાડકાં વગેરેની બાબતમા એકસરખાં હોય છે, તેથી આહાર, ભય, મૈથુન અને નિદ્રા ઈતર પ્રાણીઓની માફક મનુષ્ય પ્રાણી પણ એકસરખી રીતે ભોગવી શકે છે આ સર્વનું મૂળ કારણ મનુષ્ય અને ઈતર પ્રાણીઓ પોતપોતાના અગજાનને યાને કુદરતી પ્રેરણાને લીધે ઉપર જલ્પવેલાં આહારાદિ સર્વ કાર્યો કરી શકે છે તો પછી

ઇતર પ્રાણી અને મનુષ્ય પ્રાણીમાં શો ફરક ? એમ સવાલાવિક રીતે પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થયા વગર રહેજ નહિ. તેમજ સૃષ્ટિના નિયામકે જે મનુષ્ય અને ઇતર પ્રાણીઓને એકસરખાં જ્ઞાનવાળા કરવાની ઇચ્છા રાખી હોત તો, તે મનુષ્ય પ્રાણીને કદી પણ વિચારશક્તિ યાને બુદ્ધિની અધિક બક્ષેલ આપત નહિ પરંતુ યશસ્વર પરમાત્માની ઇચ્છા મનુષ્ય પ્રાણીને બુદ્ધિ યાને વિચારશક્તિ બક્ષવામાં કંઈ ખાસ કારણ હોય એમ માત્રમ પડ્યા વગર એટલું નથી મનુષ્ય પ્રાણી બુદ્ધિબળવડે સૃષ્ટિપરનાં અન્ય પ્રાણીઓપર સર્વોપરીપણે ભોગવી પોતાની ઇચ્છાનુસાર તે તે પ્રાણીઓને કેળવી ચલાવે છે અને તે આપણે પ્રત્યક્ષ દેખીએ પણ છંદ્રે એટલે તે સંબંધી કંઈ પણ અધિક વિવેચન કરવાની જરૂર નથી વળી મનુષ્ય-પ્રાણી બુદ્ધિબળવડે સૃષ્ટિમા થતી અનેક કુદરતી વસ્તુનું અવલોકન કરી કુદરતી ચીજો (Natural) ના જેવી કૃત્રિમ ચીજો (Artificial) બનાવી શકે છે, અને તેનો આજે આપણે પ્રત્યક્ષ અનુભવપણે મેળવીએ છંદ્રે આ બધું બુદ્ધિ શિવાય અન્યકારણથી કદી પણ થઈ શકે નહિ આ ઉપરથી એટલું તો સિદ્ધ થઈ શકે છે કે ઇતર પ્રાણીઓ કરતા મનુષ્ય પ્રાણીમાં કંઈક અધિક તત્વ સમાયલું છે અને તે વિચારશક્તિ તેમજ બુદ્ધિતત્વ તરિકે પ્રસિદ્ધ છે એટલે ઇતર યોનિ કરતાં મનુષ્યયોનિ અદિયાતી હોવાથી તે વ્યર્થ જતી અટકાવવા પ્રયત્ન કરવો બેઇએ. કારણકે મનુષ્ય યોનિથી જ જન્મમરણનો દ્વેરો ટાલવાનું બની ગયું છે. ઇતરયોનિ કરતા મનુષ્યયોનિ મળવી અતિ દુર્લભ છે. તેથીજ શ્રીમદ્ ભાગવતમા કહ્યું છે કે—

“ દુર્લભો માનુષો દેહો દેહિનાં સ્થળમંગુર ।

તપ્તાપિ દુર્લભ મન્યે વૈકુઠ પ્રિય વર્ણનમ્ ॥

અર્થ—આ સુણલગુરદેહધારી પ્રાણીઓમાં મનુષ્ય દેહ એ અત્યંત દુર્લભ છે, અને તેમા પણ લગવાનું પ્રિય એવા લગવદ્વજ્ઞાના દર્શન અત્યંત દુર્લભ છે

હવે મનુષ્ય દેહ જે ગૂંવના સંચિત સત્કર્મોના પરિણમે મળી શકે છે, કે જે દેહ સુણલગુર છે, તથાપિ તે મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરાવી શકે છે,

માટેજ મનુષ્ય દેહ પ્રાપ્ત કરવે. અતિ દુર્લભ કહેવાય છે તે પછી
 ક્ષણભગુર યોનિમા અતિ દુર્લભ દેહ ધારણ કરવાનું ખરૂં પ્રયોજન શું
 કહેવાય ? મનુષ્ય દેહધારણ કરવાનું ખરૂં સાર્થક પોતાનું શ્રેય સાધવામાત્ર
 સમાયલું છે, કે જેથી મોક્ષ પર્યંતની પ્રાપ્તિ થાય આથી શ્રેય સાધ-
 વાની કેટલી ખર્ષી આવશ્યકતા છે, તે વાચકવૃદ્ધે આપોઆપ સમજી
 લેવી શ્રેય સાધવાનો સરળ અને સુગમ રસ્તો ધર્મ જિવાય અન્ય નથી.
 અને ધર્મ સમજવાને બુદ્ધિરૂપી સાધન કે જે ઈતરયોનિ કરતા મનુષ્ય
 યોનિમાં અધિક છે તેને ખીલવવાની જરૂર છે કારણ કે બુદ્ધિની ખીલ-
 વણીથી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, જ્ઞાનથી મોક્ષ કે જે કેવલ્ય કહેવાય છે
 તે મેળવી શકાય છે માટે બુદ્ધિની ખીલવણી કરવાની અતિ જરૂર
 છે. બુદ્ધિ ખીલવવાનો ખરો રસ્તો સદ્વિદ્યાજ છે અને તે વિદ્યા
 સદ્ગુરુ પાસે શ્રદ્ધાથી શિક્ષણ લેવાથી મળી શકે છે માટે મનુષ્ય
 પ્રાણીએ પ્રથમ વિદ્યાભ્યાસ કરતાં શીખવું જોઈએ છે આને આર્યવર્ત
 જે અધમ દશાને પ્રાપ્ત થયો છે, તેનું ખરૂં કારણ આર્યપુત્રોની
 સદ્વિદ્યા પ્રત્યેની અરુચી શિવાય બીજું કંઈ પણ નથી વિદ્યાર્થી
 મનુષ્ય ધર્માધર્મ, સારાસાગ, ખરૂં ખોટું, ઊંચ નીચ વગેરે સમજી શકે છે
 માટે આર્યપુત્રોને બાલપણથી સદ્વિદ્યાનું જ્ઞાન મળે એવી ગોઠવણ હોવી
 જોઈએ હાલમાં આર્યપુત્રોને જે શિક્ષણ આપવામાં આવે છે, તે સ-
 નાતનધર્મની વિરૂદ્ધ હોવાથી બાલકોની ધર્મ પ્રત્યે અશ્રદ્ધા વધતી જાય
 છે માટે બાલકોને એવી સરળ રીતે શિક્ષણ આપવું જોઈએ કે જેથી
 તેના ચિત્તપર ધર્મના પ્રભાવની સારી અસર થઈ શકે કારણ કે
 બાલપણમાં હૃદયપર સદ્ગુણોની છાપ પાડી શકાય છે, તેવી મોટપણે
 પાડવાને બનતું નથી માટે બાલકોને પ્રથમ ધાર્મિક શિક્ષણ આપવું
 જોઈએ છે વ્યવહારિક શિક્ષણની અસર ધાર્મિક શિક્ષણના પ્રભાવે
 કરીને બાલકપર અતિ ઝડપથી થઈ શકે છે તેમજ ધાર્મિક કેળવણી
 વગર મનુષ્ય સદ્ગુણી બની શકતો નથી વર્તમાન સમયમાં
 શાળાઓમાં અપાતુ શિક્ષણ કેવળ ઉદર નિર્વાહનેજ લાયકનું હોવાથી,
 અત્ય ધર્મીઓના સહવાસે, તેમજ સ્વધર્મ શિક્ષણના અભાવે કરીને

બાલકોની સ્વધર્મ પ્રત્યે દિન પરદિન અરૂચી વધતી જવાથી અને વિધર્મીના મતલબી વિચારથી શ્રમમાં પડી, સ્વધર્મની નિંદા કરતાં શીખે તેમાં શી નવાઈ? બાલકપર હિંસા વૃત્તિની છાપ પાડવાનું ખરૂં સાધન ધાર્મિક શિક્ષણ શિવાય અન્ય નથી. મનુષ્યપણાના ઉત્તમ લક્ષણોમાં સદ્ગુણો અને સદ્વૃત્તિઓ છે તે પણ ધાર્મિક શિક્ષણથી અચક રીતે ખીલી નીકળે છે. ખરી રીતે જોતાં તો વ્યવહારિક શિક્ષણનો મૂળ પાયોજ ધાર્મિક શિક્ષણ ઉપર રચાયેલો છે. પરંતુ પેલી જાણીતી કહેવત “લોલે લક્ષણ જાય” એ મુજબ મોટામોટી પરીક્ષાઓ પસાર કરવામાં તથા અનેક તરેહની ડીઝીઓ મેળવવાની હલતમાં આર્યબાધવો, એવાતો મશ્ગુલ થઈ ગયેલા છે કે તેથી તેઓ પોતાનું હિતાહિત પણ પારખી શકતા નથી. આજે કેળવણી ભેતા બાલકોમાંના કેટલા સ્વધર્મ અંધની લાપા જે સંસ્કૃત અથવા દેવવાણીના નામથી ઓળખાય છે તેનો અવધાસ કરેછે? જ્યાં જોઈશું ત્યાં, પરસ્થિતન, કેન્ગ, લેટીન વગેરેના અભ્યાસી તજરે ચઢશે આનું મુખ્ય કારણ મા-બાપ યા વડીલોનીજ બેદરકારી શિવાય બીજું કંઈ પણ માત્રમ પડશે નહિ. બાલક ધાર્મિક શિક્ષણથી સ્વધર્મ પ્રત્યે શ્રદ્ધાળુ થઈ શકે છે અને ગમે તેવા અતિ સૂક્ષ્મ સમયે પણ સ્વધર્મનો ત્યાગ કરવા કદી પણ તત્પર થતો નથી, માટે બાલકોને પ્રથમથીજ સ્વધર્મનું શિક્ષણ આપવું જોઈએ છે.

કેટલોક સમય થયાં આજેની સ્વધર્મ તરફની બેદરકારીને લીધે જ્યાં ત્યાં આર્યધર્મ પરત્વે અનેક કુતર્કવાદીઓ તરફથી અનેક તરેહના પ્રહાર થતા જાય છે જોકે વિદ્વાન ધર્મશુરૂઓ, પંડિત તથા શાસ્ત્રીઓ તરફથી અતિ વિદ્વતા માથે મપ્રમાણુ તેવાઓને રહીયા આપવામાં આવે છે. પરંતુ અજ્ઞાન વર્ગ તેવાઓના વાકચાતુર્યના પ્રભાવે સંશય માગરમાં આમથી તેમ ઘસઠાઇ પોતાના સાગીને પણ ચાહોમ ઝીંપલાવે છે. એ દશામાંથી મુક્ત થવાનું ખરૂં સાધન, બાલ્યાવસ્થાથીજ ધાર્મિક શિક્ષણ આપવું એ છે. અને એ બાબતમાં તો આર્યબાધવોએ હાલના સમયે મેકેડો વર્ષોથી સમાજમમાં આવેલી લાઘુમતિ મહોબેદન કોમનું ખાસ

આવા સુસ્ત વખતમાં અનુકરણ કરવું તદ્દન યોગ્ય થઈ પડશે એ લાઘ-
 ણ ધ કોમ ખાલક ચારપાચ વર્ષનું થતાજ સ્વધર્મ પુસ્તક કુરાનનું પ્રથમજ
 શિક્ષણ આપે છે અને તેના પૂરાવો આ મહોમયી નગરીમાં પણ એ
 લાઘણ ધ કોમથી વસાયલા લત્તામાંથી પસાર થતા દૃષ્ટિગોચર થયા
 વગર રહેશે નહિ ખાલપણથી સ્વધર્મનું જે શિક્ષણ એ લાઘણ ધ કોમ
 સ્વપુત્રોને આપે છે, તેથી તેઓ મોટપણે પણ સ્વધર્મપ્રત્યે કેટલા
 ચુસ્ત હોય છે તેના દાખલા અવારનવાર આપણે ઘણા જોઈએ તથા
 સાલળીએ છીએ વળી એ લાઘણ ધ કોમ ધાર્મિક શિક્ષણના પ્રભાવે
 કરીનેજ સ્વકોમમાં સપ પણ લાગવી શકી છે તેનો તાજે દાખલો—
 મુખાઈમાં ત્રીજા વર્ષના તેઓના મોહુરમનો મોજુદ છે માટે આર્ય
 ણાધવોએ સપ રાખી ખાદ્યાવસ્થાથીજ ધાર્મિક શિક્ષણ સ્વપુત્રોને
 આપવા ખાખતમાં એ લાઘણ ધ કોમનો દાખલો ગ્રહણ કરવો જોઈએ,
 ખાલકોને પ્રથમથીજ ધાર્મિક શિક્ષણ આપવાની કેટલી બધી આવશ્ય-
 કતા છે, તે અત્રેના નામદાર ગવર્નર લૉર્ડ લેમીંગટનના નીચલા ઉદ્દગાર
 પરથી, અમારા વાંચકૃદો જાણી શકશે અને અમને પણ આશા
 છે કે એ નામદારના ઉદ્દગારને આર્યણાધવો સ્વ અત કરણ સન્મુખ
 રાખી તે મુજબ વર્તવા પ્રયત્ન કરશે “અત્રેની જગ્યાએ એન્થ્રોપોલોજીકલ
 સોમાયટી” સ્કુલના કુતેહમદ વિદ્યાર્થીઓને ઇનામો વહેલી આપ-
 વાનો એક મેળાવડો એ સ્કુલના લાયખાલા ખાતે આવેલા મકાનમાં
 તા. ૧૧—૧૨—૧૯૦૫ને દિને કરવામાં આવ્યો હતો જેના પ્રમુખસ્થાને
 નામદાર ગવર્નર લૉર્ડ લેમીંગટન બીરાજ્યા હતા પ્રમુખસ્થાન પરથી એ
 નામદારે કેટલુંક વિવેચન કીધા ખાદ જણાવ્યું હતું કે “આ ખાતાની કુતે-
 હનો એક વધુ જનાવ ધાર્મિક શિક્ષણને આભારી છે જે ધાર્મિક કેળવણી
 મળી નહિ હોય તો ગમે તેવી ઉચા કેવળણી તેની આગળ પણ ન
 ફાંખી જેવી છે ધાર્મિક કેળવણીથી નીતિ તેમજ વર્તણૂક ઉપર ઘણી
 અસર થાય છે આ ખાતાના જોખમદાર સત્તાવાળાઓએ ધાર્મિક
 કેળવણી આપવામાંજ પોતાની કુતેહના પાયાનું મૂળ રાખ્યું છે. ધર્મ
 વગર સદ્ગુણી બનાવ નહિ જવાનું કુમળા મગજોમાં ધાર્મિક શિક્ષ-

છુથી સ્વદેશાભિમાનનો અશ દાખલ થાય તોજ તેઓ સ્વદેશલક્ષ્ય
 થવા પામે જીદગીના મૂળપાયોનો આધાર ધર્મ ઉપર રહેલો છે.
 જીવાન વયમાં ધર્મનું શિક્ષણ લીધું હોય તો મોટી વયે પુગતાં તે સારૂ
 ઉપયોગી થઈ પડે છે ધર્મ સાથે સાદી કેળવણી લીધી હોય તો દરેક
 માણસ પોતાની જીદગી સ્વતંત્રપણે ગુજારતા અને ખુદ પોતાના ઉપર
 વિશ્વાસ રાખતાં રીખે ” આ નામદાર ગવર્નરના શબ્દો હૃદયપટઉપર
 ઊંડા કેતરી રાખવા લાયક છે કારણ કે ધર્મ વગર મનુષ્યને સુખાદિ
 વેલવો, તેમજ મોક્ષ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી માટે પ્રાથમિક કેળવ-
 ãણીની અગાઉ યા તો સાથે સાથે પણ બાલકોને ધાર્મિક શિક્ષણ નિત્ય
 અપાવુ જોઈએ છે. જો પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિપર ચાલતી ખાનગી કે
 સરકારી શાળામાં ધાર્મિક શિક્ષણ અપાવું અશક્ય જેવું માલમ પડે,
 તો દરેક ધર્માભિમાનીની ફરજ છે કે એ સંખ્યા મજબૂર શાળાઓના
 લાગતા વળગતાઓપર લાગવગ વાપરી બાલકોને ધાર્મિક શિક્ષણ
 અપાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. યા તો જૈન, મહોમ્મદન તેમજ
 યુરોપીયન ભાઈબંધોની માફક સ્વધર્મના રક્ષણાર્થે અલાયદી નિશાળો
 સ્થાપી ખીજી આર્ય બાંધવોએ સ્વધર્મ પ્રત્યેની પોતાની ફરજ અદા
 કરવી જોઈએ સનાતન રીતિમુજબ જો બાલકને પ્રથમ એમ
 સમજાવવામાં આવે કે સૂર્યોદય સમયસુધી સૂઈ રહેવાથી
 બળ, બુદ્ધિ અને તેજનો નાશ થાય છે માટે રાત્રીનો પાછલો
 પહેાર કે, જેને પ્રાણમુહૂર્ત કહે છે, તે સમયે પથારીમાંથી અવશ્ય
 ઉઠવું જોઈએ. કારણ કે વૈદકશાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે જે મનુષ્ય
 પ્રાણમુહૂર્તમાં ઉઠે છે તે શરીર નિરાંતી અને છે આથી બાળકને
 પ્રાણમુહૂર્તમાં ઉઠવાની લાલચ થયા વગર રહે નહિ વળી પ્રા-
 ãણમુહૂર્તમાં ઉઠી વિદ્યાભ્યાસ કરવાથી યાદદસ્ત શક્તિ સારી રીતે ખી
 લવી શકાય છે. માટે પ્રાણમુહૂર્તમાં ઉઠી અવશ્ય વિદ્યાભ્યાસ કરવો
 જોઈએ, તો બાલક તેમ કરવા વગર રહે નહિ પરંતુ આવું સારૂ
 શિક્ષણ બાલકોને માતા પિતા તેમજ આધુનિક શિક્ષકો તરફથી ન મળ-
 વાથી આદ્યવર્ત આ દશાને પ્રાપ્ત થયો છે, માટે સનાતનધર્મનું પ્રથમ

પગથીઉ જે પ્રાદ્યમુહૂર્તમાં ઉઠી સદ્ગુરૂ પાસે વિદ્યાદાન મેળવવું જોઈએ તેનું શિક્ષણ બાળકોને આપવું એ આર્યપુત્રોનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે, કારણ કે વિદ્યા વગર આ સંસારમાં કંઈ પણ કાર્ય મનુષ્યથી સારી રીતે બની શકેજ નહિ. માટે સનાતનધર્મના મૂળમાં પ્રથમ વિદ્યાશ્યામ ગણવામાં આવે છે. અને એજ નિયમ આજના વમલચક્રના ફરતા સમયમાં આડકત્રી રીતે સ્પષ્ટ માલમ પડે છે. આપણે જ્યાં જોઈશું, ત્યાં સવારના પહોરમાં બાળથી વયોવૃદ્ધની નજર “ છાપા ” માં શી ખબરો આવી છે તે જાણવા તરફ ટીંગાવલી માલમ પડે છે. પરંતુ “ છાપા ” ને જદલે ધર્મશિક્ષણના ત્રય તરફ દૃષ્ટિ નાખવાની જો કોઈ સૂચના સરખી કરે તો તેને તેવા લોકો કહેશે કે એ તો “ પોથીમાના રીંગણા છે ” એથી શું વળવાનું હતું? છાપાથી દેશપરદેશની ખબરો મેળવી લૌકિકકાર્ય સાધી શકાય છે એ ખરૂં પરંતુ પારલૌકિક કાર્ય સાધી શકાતું નથી તે માટે તો “ ધર્મસખી ” દરરોજનું નાનકડું પણ વર્તમાનપત્ર નીકળવું જોઈએ તેમાં આજકાલના મતલેખી છાપાવાળા, નવી ઉછરતી પ્રજાને ધર્મની બાબતમાં વગર સમજે અવગે રસ્તે દોરે છે. તેવા લેખોનું સપ્રમાણ ખડન થવું જોઈએ આ રીતે જો બાલપણથીજ સનાતન રીતિએ ધર્મશિક્ષણ આપવામાં આવે તો આર્યપુત્રો સનાતનધર્મના મૂળતત્વો સમજી સૃષ્ટિના આરભથી પાળાતા આવેલા સનાતન ધર્મપ્રત્યે શ્રદ્ધા રાખી, પોતાની લવિષ્યની જીવગી સારી રીતે ગાળી શકે, તેમજ હવે પછીની પ્રજાને પણ સનાતન ધર્મનું શિક્ષણ યથાવિધિ આપી શકે. માટે આર્યબંધવોએ સ્વધર્મનું શિક્ષણ પોતે લઈ પોતાના બાલકોને આપવું જોઈએ કે જેથી બાલક જોટપણે વિદ્વાન્ અને અનુભવી બની ધાર્મિક, વ્યાવહારિક અને સામાજિક કાર્યો સરળતાથી કરી, બીજાને સારી સલાહ આપી સદ્વર્તનમાં વર્તાવી શકે.

સનાતનધર્મ મહાસભા, પ્રયાગ.

જે સનાતનધર્મ મહાસભા પ્રયાગમાં થતારી છે, તેના અધિવેશનનો પ્રારભ સ વત્ ૧૯૬૨ (ઋજ) માઘ (ગૂજરાતી પૌષ) વદ ૧૧ તા ૨૦ જાનેવારીએ થશે અને માઘ શુદ્ધ ૫ તા ૨૬ જાનેવારીએ તેની સમાપ્તિ થશે.

જે કાર્ય માટે મહાસભા લેખી થવાની છે, તેની સિદ્ધિ માટે પ્રથમ ઈશ્વરારાધન કરવું યોગ્ય છે, સળળ અધિવેશનના પ્રારભથી ૧૨ દિવસ પૂર્વે પુણ્યજપ પાઠનો આરભ થશે ૧૦૦ ગ્રાહ્યણ ગાયત્રીનું પુરસ્કરણ કરશે અને ૨૫ ગ્રાહ્યણ વેદ, દશોપનિષત્, શ્રીમદ્ભાગવત, રામાયણ આદિ પુણ્યગ્રંથોનું પારાયણ કરશે.

મહાસભાની શરૂઆતને દિવસે એક મોટો હોમ થશે તે પછી સભાપતિની ચૂંટણી થશે અને તે પૂર્વાગ વ્યાખ્યાન કરશે એ પછી એ તક્ષી કરવામાં આવશે કે શા શા વિષયોપર મહાસભામાં વિચાર કરવો.

દરરોજના અધિવેશન માટે સભામાં આવેલા સંપ્રદાયોના આચાર્યો અને ખીજા વિદ્વાનો તથા મહાજનોમાથી સભાપતિનું વરણ કરવામાં આવશે.

ખીજા દિવસથી કાર્ય આ ક્રમથી થશે.

પ્રાત કાલ ૭ થી ૮ વાગતા સુધી વેદપાઠ અને હોમ થશે ૮ થી ૧૧ સુધી જુદા જુદા સંપ્રદાયોના પૂજનીય આચાર્યો અથવા તેમણે નીમેલા પ્રતિનિધિ શાસ્ત્રીઓનો ઉપદેશ થશે તે પછી દશોપનિષત્ અને ષડ્-દર્શનોપર માનનીય વિદ્વાનોનું વ્યાખ્યાન થશે.

અપરાહુણમાં દરરોજ ૨ થી ૬ સુધી અધિવેશન થયા કરશે તેમાં વધારે વખત સનાતનધર્મની રક્ષા અને તેની ઉન્નતિના ઉપાયોનો વિચાર થશે ખાકીના વખતમાં આચાર્યો સિવાય પ્રસિદ્ધ પ્રસિદ્ધ ધર્મોપદેશક ધર્મનાં તત્ત્વ, લક્ષિત, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ચતુર્વર્ગ સાધન તથા ખીજા ધર્મ સંબંધી વિષયો કે જે જીવનના દરરોજના કર્તવ્યકર્મ સાથે સળધ રાખે છે—તે ઉપર વ્યાખ્યાન આપશે.

રાત્રિના ૮ થી ૧૦ સૂધી ભારતવર્ષના જુદા જુદા પ્રાંતોના પ્રખ્યાત હરિશ્ચરતંત્ર હરિદાસો હરિકીર્તન કરશે

વ્યાખ્યામાં નીચલા વિષયો પણ રહેશે.

- ૧ શ્રીશકરાચાર્યજીનું જીવનચરિત્ર અને અદ્વૈતસિદ્ધાંતની વ્યાખ્યા
- ૨ શ્રીરામાનુજાચાર્યજીનું જીવનચરિત્ર તથા વિશિષ્ટાદ્વૈત સિદ્ધાંતની વ્યાખ્યા
- ૩ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીનું જીવનચરિત્ર તથા ભક્તિસૂત્રોપરાં વ્યાખ્યાન
- ૪ શ્રીમદ્વાચાર્યજી અને નિમ્બાર્કાચાર્યજીના જીવનચરિત્રો તથા દ્વૈત સિદ્ધાંતની વ્યાખ્યા
- ૫ શ્રીચૈતન્ય મહાપ્રભુનું જીવનચરિત્ર તથા ભક્તિમાર્ગપર વ્યાખ્યા
- ૬ બ્રહ્મસૂત્ર તથા ઉપનિષત્
- ૭ પરદર્શન
- ૮ હિંદુઓના લિન્ન લિન્ન મતો અને સપ્રદાયોની એકતાનું પ્રદર્શન.

મહાસભાના વિચારો માટે નિયમો.

મહાસભામાં નીચલા વિષયોપર વિચાર કરવામા આવશે

- ૧ હિંદુધર્મ માનનારાની સખ્યા અને સમૃદ્ધિ ઘટવાનું કારણ અને તેઓની પડતીને અટકાવવાનો તથા ચઢતીના ઉપાયોનો વિચાર
- ૨ દરેક શેહેરમા એક ધર્મસભા એવા પ્રયોજનથી સ્થાપવી કે તે દ્વારા (૧) નિયમપૂર્વક સનાતન ધર્મનો ઉપદેશ નિત્ય કરવામા આવે અને (૨) એક બ્રહ્મચર્ય આશ્રમ સ્થાપિત કરવો કે જ્યાં વિદ્યાર્થીઓ વિદ્યાનું સદાચારી શુરૂની પાસે રહીને બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરી,

† શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીનો ભક્તિ માર્ગ છે. એ વાત જગજગે છે, પરંતુ તેઓના “શુદ્ધદૈત” વેદાન્ત સિદ્ધાન્ત છે, તે વાત મિદ્ધાને પશુ જાણીતી નથી, નહિ તો તેની વ્યાખ્યા પણ આ ટીપમા સંજવામા આવતી આ ઉપની અપ્રત્યક્ષ છે કે આ મત્રાપમા વિદ્યાને અને વિદ્યાનોને ઉત્તેજન ન મળતી આ પશ્ચિમ આચ્ય છે

તની

વિદ્યાલયામ કરે, અને જ્યાં તેમને ધર્મના ઉપદેશ જોડે ધનોપાર્જન માટે ઉપયોગી શિક્ષણ પણ સંસ્કૃત તથા દેશભાષા દ્વારા આપવું.

૩. કોઈ એવો પ્રબંધ કરવો કે જેથી હરીને સનાતન ધર્માનુયાયી પોત પોતાના ધર્મથી અજ્ઞાન અથવા દરિદ્રતાના કારણે બીજા ધર્મમાં જતા હોય, તેને તેમ કરતા રોકી શકાય.

૪. અનાથ હિંદુ બાલકોને માટે જુદા જુદા ગ્રાન્તોમાં મોટા મોટા અનાથાલયો સ્થાપવાં.

૫. શાસ્ત્રોએની એક સલા એટલામાટે નિયત કરવી કે તે સનાતન ધર્મના સર્વમાન્ય ધર્મગ્રંથોમાંથી, સનાતન ધર્મનો એક એવો સંગ્રહ કરે, કે જેમાં એવા મિદ્ધાતો અને ધર્મોપદેશો હોય કે જેને સર્વ સમ્રાટોના અનુયાયીઓ માનતા હોય, અને જે આલોક તથા પરલોક બેઉના કલ્યાણ સાધનમાં હિતકારી હોય. આ અભિપ્રાયને સૂચિત કરવામાટે કેવો સંગ્રહ અભિમેત છે, તે દેખાડવામાટે એક સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે, અને તેનો જેટલો ભાગ છપાઈ ગયો છે, તે આચાર્યો અને વિદ્વાન્ જનોની સેવામાં મોકલવામાં આવ્યો છે અને મહાસભાના સમય સૂધીમાં જેટલો ભાગ તૈયાર થશે, તે સાથે આ સંગ્રહ મહાસભા સન્મુખ રાખવામાં આવશે.

૬. એક એવી સલા સ્થાપવી કે જે આ પુસ્તકને સંસ્કૃતમાં અને તેના અનુવાદ (ભાષાંતર) ને ભારતવર્ષની મુખ્ય મુખ્ય ભાષામાં છપાવી પ્રસિદ્ધ કરે.

૭. કાશીમાં એક એવું વિશ્વવિદ્યાલય સ્થાપવું કે જ્યાં ધર્મના ઉપદેશકોને શિક્ષણ મળે અને જ્યાં સંસ્કૃત વિદ્યાના અધ્યયનની ઉન્નતિ કરી શકાય એવી અભિલાષા છે કે આ વિશ્વવિદ્યાલયમાં સર્વ વેદ-વેદાંગ, અને ઉપવેદોનું શિક્ષણ આપાય અને ઉપવેદમાં પણ વિશેષ કરીને આયુર્વેદનું તથા સ્થાપત્ય વેદનું કે જેથી દેશમાં શિલ્પ તથા કળાકૌશલ્યની વૃદ્ધિ થાય. એવા વિશ્વવિદ્યાલયનું એક વિવરણ પત્ર તૈયાર કર્યું છે, જે મહાસભા સન્મુખ મૂકવામાં આવશે.

૮. એક એવી સભા નિયત કરવી કે જે ઉપર લખેલી બાબતોને સફલ કરવા માટે યત્ન કરે. વિનંતિ છે કે જો કોઈ મહાશયને ઉપર લખેલી બાબતોમાં કંઈ વધારો કે ફેરફાર કરવો ઈચ્છે હોય તેમજે કૃપા કરી તા ૫ જાનેવારી ૧૯૦૬ ની પૂર્વે પોતાનો વિચાર મત્રિયોને લખી જણાવવો.

મહાસભાનો પ્રબંધ.

મહાસભા માટે ત્રિવેણીની પાસે સહીયી સરસ જે સ્થાન મળી શકે એમ હવે તે લેવામા આવ્યું છે. સભાના અધિવેશન માટે એક માંડવો ૧૫૦ પુટ લાભો અને ૧૦૦ ફુટ પહોળો અને એક યજ્ઞશાળા કે જ્યાં ગાયત્રીનું પુરસ્કરણ પુણ્ય પાઠ અને હોમ ધરો, તે બને છે, અને પ્રતિનિધિયોને માટે નિવાસનો પ્રબંધ પણ થઈ રહ્યો છે.

પ્રતિનિધિયોને રહેવાનું સ્થાન.

જે પ્રતિનિધિ આ સભામાં આવશે, તેમને ઉતારા માટે ઘર, તથા જીપકાની ગોઠવણ કરી છે તથાપિ સભામાં આવનારા સર્જનો માટે યોગ્ય પ્રબંધ કરી શકાય તેટલા માટે જણાવવાનું કે, જે મહાશયો સભામા આવવા ઈચ્છતા હોય, તેઓએ તા ૫ જાનેવારીથી પૂર્વે પોતાના આગમનની સૂચના મત્રિયોને મોકલવી કેટલાક શેહેરોથી એવી ખબર મળી છે કે એક અથવા અધિક શાસ્ત્રીઓ તેમના પ્રતિનિધિ થઈને સભામા આવશે જેમણે એવી સૂચના આપી નથી, તેવા શેહેરોના સનાતન ધર્માનુયાયી સર્જનોને સભા પ્રાર્થના કરે છે, કે તેઓ પોતાના ગામ તરફથી ઓછામા ઓછા બે પ્રતિનિધિ કે જેમાનો એક અવશ્ય સંસ્કૃતજ્ઞ વિદ્વાન હોય તેમને સભાના કાર્યમાં સહાયતા માટે મોકલી આપે.

શ્રીઓને રહેવા તથા બેસવાની ગોઠવણ.

આ મહાસભામા લાગ લેવા આવનાર શાસ્ત્રીઓ તથા અન્ય ગૃહસ્થો કે, જેઓ હાં મહાસભા અને કલ્પવામ માટે સંકુટ બ આવવ ઈચ્છતા હોય, તેમને એવી પ્રાર્થના છે કે, જો તેમની એવી ઈચ્છા હોય,

કે તેમની ગોઠવણ સભા મારફત કરવામાં આવે, તો તેમણે મંત્રિઓને પોતાના વિચારની સૂચના જલદી મોકલવી. સભાની ગોઠવણ સનાતન ધર્મની મર્યાદાનુસાર થશે અને તે સ્ત્રીઓને માટે પણ, કે જે પડદામાં બેસીને ચર જોવાકે ઉપદેશ શ્રવણ કરવા ઇચ્છે, તેમની બેઠકની પણ યોગ્ય ગોઠવણ થશે

પુરસ્કરણ અને પુણ્યપાઠ.

જે પડિત, બ્રહ્મચારી અથવા સદ્ગૃહસ્થ ગાયત્રી પુરસ્કરણમાં બેસવા ઇચ્છતા હોય તેમણે પણ તેવી સૂચના મંત્રિઓને તરત આપવી ચરજાળામાં પુરસ્કરણ માટે ૧૦૦ અને પુણ્યપાઠ માટે ૨૫ બ્રાહ્મણો માટે સ્થાન રાખ્યું છે આ સંજ્ઞોનાએ મકરસ ક્રાંતિથી બે દિવસ પૂર્વે પ્રયાગમાં આવવું જોઈએ. તેમના ઉતારા તથા સીધા સામાનની ગોઠવણ સભા કરશે

દ્રવ્યની સહાયતા.

એણે અનુમાન કર્યું છે કે આ સભાના કામમાં આશરે ૩૦,૦૦૦ રૂપીઆનો ખર્ચ થશે, જે સનાતન ધર્માવલંબી સંજ્ઞન આ કાર્યની અથવા તેના કોઈએક અગતી સહાયતાને માટે દ્રવ્ય મોકલવા ઇચ્છે, તેમણે કૃપા કરી સભાના કોશાધ્યક્ષ (ખજાનચી) રાય રામચરણદાસ બહાદુર, મહાજન અને જોનરરી મેજિસ્ટ્રેટ પ્રયાગના ઉપર મોકલવું.

ભારતીલવન, પ્રયાગ.

મજ પૌષ વદ ૧૧ સ. ૧૯૬૨

મદનમોહન માલવીય.

શ્રીકૃષ્ણ જોશી.

મત્રી

સમુદ્રયાન પ્રાયશ્ચિત્ત.

આ વિષયમાં અમોએ ગૂજરાતી ભાષામાં અનેક વિદ્વાનોના અભિપ્રાયો દાખલ કર્યા છે અને હજુ પણ કેટલાક અમારી પાસે તૈયાર છે તથાપિ સસ્કૃતમાં પણ એ વિષયપર આજ સુધી અનેક શાસ્ત્રાર્થો લખાયલા તૈયાર છે, જેને એક ક્ષર્મ ગયા અકમાં “ અબ્ધિયાને નિર્ણય ” એ નામથી આપ્યો છે તથા બીજો ક્ષર્મ આ અકમાં પણ મૂકીએ છીએ.

શ્રી આર્યધર્મસુધા.

પુસ્તક ૧ લું

સંવત ૧૯૬૨ ધનુ માસ

અંક ૧૨ મા.

મહુ પ્રાર્થના.

(પદ. રાગ ત્રિજોડી.)

કળિકાળ કરાળ ખરાખર લે, ત્રજખાળ કૃપાળ કૃપા કરજો	૧
કરજોડી કલ્પ મનમા ધરજો, કરજો બહુ જન્મતણા હરજો	૨
નવ કપટ બપટ ભવ ખટપટને, હરવા ચટપટ ચિત્ત આદરજો	૩
કહે ગોવર્ધન મનમાહિ ધરી, નિજ ચરણ હરિ! દુ ખ ઉદરજો	૪

(પંડિત શ્રી ગદ્દલાલજી).

વર્ણસ પૂર્તિ.

શ્રીસર્વેશ્વર પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની કૃપાકટાક્ષથી આ “આર્યધર્મ સુધા” મામિકનુ પ્રથમ વર્ણ પૂર્ણ થયું છે આ વર્ણમા આ નાનકડા મામિકે પોતાની ફરજ કેવી અને કેટલી બજાવીછે, તે અમારે મોઢે મોલી બતાવવા જેટલી હજી અમારી વાચા ઉઘડી નથી અમારા આ શુભ કાર્યને નિર્વિઘ્ને પાર ઉતારવા અમારા ઉપર કૃપા કરી વેદ-શાસ્ત્રસ પન્ન શાસ્ત્રી જીવરામ લટલુલાઈ, વિષ્ણુચાર્યવળે, પ્રાણજીવન હરિહર તથા પંડિત હરિદત્ત શર્મા, લાલાજી શ્રી ત્રિગૃહગોવર્ધન શર્મા, સુકવિ શાસ્ત્રી જયકૃષ્ણ શર્મા, તેમજ રા રા મણિલાલ કેશવલાલ બી એ. એલ એલ બી તથા રા. રા હિન્મતલાલ હરિપ્રસાદ વગેરેએ પોતાના લેખ આપી અમારા પોષણમા સહાયતા કરી છે તેઓનો અમે આ પ્રસંગે પ્રથમ આભાર માનીએ છીએ

વળી “આર્યધર્મપત્રિકા” ના વ્યવસ્થાપક તરફથી અમારા ઘરાકોને માટે “પત્રિકા” ના જે જે અંકો વખતો વખત પૂરા પાડવામા આવ્યાછે, તે માટે તેઓનો, તેમજ વસોનિવાસી મરહુમ કવિ રાધાનંદની કવિતા

આ પત્ર માટે મોકલનાર વ્યાસગોવર્ધનને લલ્લુભાઈ તથા બીજા જેણે જેણે આ પત્રના ઉદ્દેશ માટે તન, મન, ધન કે વચનવડે અનુગ્રહ 'કેવો છે, તે તે સર્વે સદ્ગૃહસ્થોનો અમો ઉપકાર માનીયે છીયે વળી અમારા જે જે ઘરાકોએ આ પત્રને આશ્રય આપી પોતાનું લવાજમ મોકલી આપ્યું છે, તેઓનો પણ અમારા પર એક પ્રકારનો પાડ થયો છે સૌથી છેવટે આ ગુલ કાર્યમા અમારી પ્રવૃત્તિ કરાવનાર સદ્ગૃહસ્થ શેઠ મુરારજી નેણસી દલાલ જેમણે, આ વર્ષમા અમને જેટલી ખોટ આવે તે ભરી આપવાનું અભિવચન આપેલું. તે પાર પાડવા માટે તેઓનો અમે અત કરણ પૂર્વક મહદુપકાર માનીએ છીએ. આ પત્રના આહુકોને તેમજ અન્ય ગૃહસ્થોને અમે નમૂનાના અકો માગે કે વગર માગે વખતો વખત મોકલી કે આપી શક્યા છીએ, તે કરવામા મજકુર સદ્ગૃહસ્થના ઉદાર આશ્રયથીજ અમે શક્તિમાન થયા હતા હવે પછી આવતા વર્ષ માટે તેજ ગૃહસ્થ અથવા બીજા કોઈ પણ ગૃહસ્થ તરફથી એવી હામી મળેથી નવીન વર્ષનો આરંભ કરવાને અમે તૈયાર છીએ. તે અમારી અભિલાષા પરમ કૃપાણુ સર્વેશ્વર સદ્ગુણ કરે.

અમારા પૂરા થતા વર્ષના વિષયોમાના કેટલાક વિષયો જેવા કે નિત્ય-કર્મ, ધર્મના દશ લક્ષણો, પરમેશ્વર પ્રાપ્તિના વેદોક્ત સાધનો વગેરે અનેક વિષયો આ વર્ષમા અધુરા રહ્યાં છે, તેની પણ પરિપૂર્તિ સહાયતા મળેથી નવીન વર્ષમા કરવાને બની શકશે જો ગ્રાહકોને આ અમારું કાર્ય પસંદ પડતું હોય, તો તેમણે પણ અમને અગાઉથી પોતાનું લવાજમ મોકલી આ ગુલ કાર્યમા સહાયતા આપવાની હાલના ડામાડોલ સમય તરફ જોતા અતિ જરૂર છે કારણ કે આ જના જમાનામા પૈસા વગર કોઈ પણ કાર્ય પાર પડી શકતું નથી જો ઘરાકો તરફની પૂરતી સહાયતા મળે, તો અમારે નવીન વર્ષમાટે કોઈપણ એક ગૃહસ્થને બોલારૂપ થઈ પડવાની જરૂર ન પડે જોકે એવો બોલે પણ સ્વેચ્છાથી ઉપાડવા ધાર્મિક ગૃહસ્થો આપોઆપ ઈશ્વરેચ્છાથી મળી આવેછે, એજ આર્ય લોકોની સ્વધર્મ પ્રત્યેની પ્રીતિનો એક પ્રત્યક્ષ પૂરાવોછે.

આધુનિક સમયે ગૂજરાત પ્રાતમાં મુખ્ય કરીને આ મોહમયી નગરીમા “પરદ્વીપગમન” વિષયક ચર્ચા વાણિક વર્ગમાં ચર્ચાઈ રહીછે,

તેનું મૂળ કારણ વિલાયતગતાઓને આર્યધર્મશાસ્ત્ર, તેમજ શ્રીકૃષ્ણ વિદ્યા પ્રાચિન્ન આપીને શ્રીદ્વારકાના શંકરાચાર્યજીએ પકિતપાવન કરવા આજ્ઞા આપી, તે શિવાય અન્ય કંઈપણ નથી આથી વલ્લિક જ્ઞાતોમાં અનેક તરેહના ઝઘડા ઉત્પન્ન થયાં છે આ વિષયમાં અત્રેના પારંગી ગુજરાતી દૈનિક વર્તમાન પત્રકારોએ તો એ શ્રીમાતે આપેલા પ્રાચિન્નની ખરીખોટી બાબુ તપાસ્યાવગર એક સરખી રીતે એ કાર્ય તરફ લોકોને દોરવવા અતિ પ્રયાસ કરીને સુધારાવાળા આચાર્યજીના બેટલા બની શક્યા, તેટલાં વખાણના લખાણ કર્યાં છે, ત્યારે ખરી ખીના થોડી ઘણી પણ તેના યથાર્થ આકારમાં બહાર મૂકવાનું કામ એક સાક્ષાત્કિક " ગુજરાતી " પત્રે માત્ર કેટલાક અશમા કીધું છે

ધર્મ, એ આ લવસિધુમાં પડેલા મનુષ્યના આલોક પરલોકના સુખ દુઃખનું ખરૂં સાધન તેમજ પૃથ્વીમાં જન્મ મરણના ફેરાથી બચાવી પાર ઉતારનારું વહાણ છે ધાર્મિક શિક્ષણ મેળવ્યા વગર ધર્મ સમજી શકાતો નથી. ધર્મના રહસ્યથી અજાણપણ હોય ત્યાં ધર્મોધર્મની તુલના કરવી અશક્ય થઈ પડે છે આજના વર્ષમાં એક તરફ દૃષ્ટિ કરતા તેવી દશામાં વર્તમાનપત્રોપર લોકો વધુને વધુ આધાર રાખતા માલમ પડે છે આવા કારણથી પણ આર્ય ધર્મ દર્શક નિષ્પક્ષપાત પત્રની કેટલી બધી જરૂર છે, તેનો નિર્ણય વાચકવર્ગે કરવો જોઈએ છે

શ્રી દ્વારિકાના શંકરાચાર્યજીએ આપેલા પ્રાચિન્ન સ બ ધે આર્યા-વર્તના વિદ્વાનો શ્રી અભિપ્રાય ધરાવે છે, તે પૂરે પૂરું પ્રગટ કરવાનું અત્રેના કોઈપણ પત્રે દુરસ્ત ધાર્યું નહિ, ત્યારે એ સ બ ધના શાસ્ત્રીય અભિપ્રાયો પૂરેપૂરા પ્રકટ કરવાનું કામપણ આ નાનકડા ચોપાનિયાને ધર્મના કારણથી સ્વીકારવું પડ્યું છે, તે પણ હવે અધુરું છે આ વિષયમાં શ્રીશાકર, શ્રીવલ્લભ, શ્રીરામનુજ વા કોઈપણ સનાતન ધર્મ માનનારા સાપ્રદાયિક વિદ્વાનોના અભિપ્રાય જેમ જેની શરૂ તેમ મેળવી અમારા સુઝ વાચક વૃદ્ધો સમક્ષ અમો રજી કર્યા બાદ, જો પ્રસંગ આવશે તો અમારી પ્રતિજ્ઞાનુમાર અમારા વિચાર પણ દર્શાવીશું. વર્ષ સમાપ્તિ સમયમાં મ ગળમાટે સર્વ સુજનોને કર્તવ્યોપદેશપૂર્વક સર્વાંશા સ પૂરક દીનદયાળુ પરમેશ્વરની જે મહાત્માના સ્મરણથી આ પત્ર પ્રકટ થયું છે, તેઓનાજ વચનો વડે, પ્રેમપૂર્વક પ્રાર્થના કરી આ લેખ પૂર્ણ કરીએ છીએ.

શાદ્દલવિકીડિત

વિદ્યા ધર્મ વધારજો જન મને, સિદ્ધાંત નિર્ધારજો ।
 જીવોદ્ધાર વિચારજો જગવિભો । સદ્બલક્રિત વિસ્તારજો, ॥
 શુદ્ધત્રય પ્રસારજો કરિ કૃપા, આત્મીય^૧ સભારજો, ।
 દોષો દૂર નિવારજો સુજનને, સંસારથી તારજો ॥ ૧ ॥

(પડિત શ્રીગદ્દલાલજી)

ચર્ચાપત્ર.

પરદેશગમન અને પરદ્વીપગમન.

“ શ્રી આર્યધર્મસુધા ” ના અધિપતિ સાહેબ જોગ

પ્રિય ભાઈ! અમદાવાદ જે કે ગુજરાતમા રાજનગર ગણાય છે, ત્યાં આપણા વલ્લિક ભાઈઓએ એક “ વૈશ્યસલા ” સારા હેતુથી સ્થાપી છે તે સલા તરફથી વલ્લિકપુત્રો માટે “ લોજનગૃહ, ” અનાયાલય તથા વિદ્યાર્થીને ઉત્તેજતાદિ ઉત્તમ કામોનો આરંભ થયો છે, પરંતુ તે સલા તરફથી એક “ વૈશ્યપત્રિકા ” નામે માસિકપત્ર આવે છે જેનું આધિપત્ય હાલ વકીલ હરિલાલ નાથાભાઈ પારેખ, બી. એ. એલ. એલ. બી. નામના એક ગૃહસ્થને સોંપાયું છે આ ભાઈમા આર્યધર્મશાસ્ત્રના જ્ઞાનનો અથવા તે ઉપરની શ્રદ્ધાનો અભાવ હોવાથી એ પત્રમાં ધર્મ સળધી એવા લેખો બહુ કે અબહુ દાખલ કરવામા આવે છે કે જેથી અજ્ઞાનવર્ગ સ્વધર્મ તથા અવળે માર્ગે દોરવાઈ જાય, એટલુંજ નહિ પણ તે સળધમા કોઈ કઈ ખરો ખુલાસો મોકલે, તે તે પણ નહિ દાખલ કરવાનો દુરાગ્રહ વ્યવસ્થાપકોએ ધર્યો હોય એમ લાગે છે. દાખલા તરીકે મારા તરફથી પ્રગટ થતી “ આર્યધર્મપત્રિકા ” (કે જેના અંકો આપના માસિક સાથે પણ વહેંચાય છે) ના લેખ સળધે પ્રેફેસર બાલકૃષ્ણ પીતાંબરદાસે લખેલી એક અધટિત ટીકા એ માસિકમા પ્રસિદ્ધ કરી છે, પરંતુ તેનો મેં લખેલો ખુલાસો ફરી ફરી સૂચના કરવા છતાં હજી સુધી પ્રગટ કર્યો નથી. તે મારા ખુલાસાની એક નકલ આ સાથે મોકલુ છું

અને આશા રાખુ છું કે તે લખાણ છતાં આપ તેને અક્ષરશઃ પ્રકટ કરવા કૃપા કરશે.

લી. શુભેચ્છક વિ. રા. દલાલ.

મેહેરખાન “ વૈશ્યપત્રિકા ” માસિકના અધિપતિ માહેશ જોગ,

મુ. અમદાવાદ

જયગોપાળ પૂર્વક વિનંતિ જે આજકાલ ધર્મશાસ્ત્રનુ વાચન, શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન એ આપણા આર્યોના નિત્યનેમમાથી મોટે લાભે નહીં થયા છે અને તેને સ્થાને વર્તમાનપત્રોનું વાચન, ઇત્યાદિ નિત્યનિયમમા આવી પડ્યા છે વળી ગૂજરાતી ભાષામા નિત્ય નીકળતાં વર્તમાનપત્રના અવર્તકોનો મોટો લાભ પારસીભાઈઓનો હોવાથી, તેઓ ને આર્યધર્મશાસ્ત્રના માર્મિક અને ધાર્મિક મિદ્ધાન્તોનું યથાર્થ જ્ઞાન ન હોય એમા નવાઈ નથી વળી તેમણે મમ્કૃતમા લખાયાલા ધર્મશાસ્ત્રના શ્રદ્ધાનો અભ્યાસ પણ નહિ કરેલો હોવાથી, તેમા વપરાતા મમ્કૃત શબ્દોની પરિભાષા કે પરિપાઠીની પણ તેઓને સમજણ ન હોવાથી, તેવા પત્રકારો ગમે તેવા સંસ્કૃત શબ્દને, તેના શુદ્ધ અર્થમા ન વાપરતા, ગમે તે અર્થમા વાપરી, અર્થનો અનર્થ કંઈ એ સંભવિત છે તેવા પત્રોના નિરતર વાચનથી, તેમજ તેવા લેખકોના સમાગમમા આવવાથી એમા-લુભ “ સોખતની અસર ” લાગી પરિણામે સંસ્કૃત તથા ગૂજરાતી ભાષાનો શબ્દપ્રયોગ મુધરવાને બદલે બગડવા લાગ્યો છે દાખલા તરીકે હાલ ચર્ચાતા “ પરદેશગમન ” શબ્દની વર્તમાનપત્રોએ કરેલી દુર્દશા દેખો “ પરદેશગમન ” એ શબ્દ “ દ્વીપાન્તરગમન ” નો પર્યાય (સમાન અર્થવાચક) શબ્દ હોય, તેમ બેધકક પારસી પત્રકારો ગૂજરાતીમા પ્રયોગ કરવા લાગ્યા અને તેનું અવિચારી અનુકરણ શુજરાતી લેખકો પણ કરવા મડી પડ્યા છે, એટલુંજ નહિ પણ આપની પત્રિકામા પણ તેવીજ રીતે શબ્દોનો અપ્રયોગ થવા લાગ્યો છે બીજા સાધારણ અજ્ઞાન જનો ગમે તેમ શબ્દપ્રયોગ કરે તે દરશુજર ચર્ચ શકે, પરંતુ પ્રોફેસરની પદવીએ પહોંચેલા લેખકો સ્વભાવાના શબ્દોનો ખરો અર્થ તથા પ્રયોગ ન જાણે, એથી વિશેષ દેગનું દુર્દેવ તે કેવું હોય ?

આપની પત્રિકાના ગયા-લાદ્રપદ-મામતા અકમા પ્રોફેસર બાળકજી પીતામ્બરદાસની સહીનો “ પરદેશગમન ” એ મથાળા હેઠળ જે લેખ

પ્રકટ થયો છે, તેમાં પણ એ પ્રૌદ્ગેસર સાહેબે હાલ વલિક વર્ગમાં ચર્ચાતી “દ્વીપાન્તરગમન” ની બાબતનોજ ચર્ચા બિહાપોહુ શ્રીયો છે અને તેમ કરવા જતાં વચમાં પ્રાસંગિક “આર્યધર્મપત્રિકા” ઉપર પણ કેટલીક ખોટી ટીકા કરવામા આવી છે એ પ્રૌદ્ગેસર ધર્મશાસ્ત્રના છે કે અર્થશાસ્ત્રના ? તે તો તેઓ જાણે, પરંતુ પીતામ્બરદામના પુત્ર હોવાથી આપણા વલિક વર્ગના હોય એમ અનુમાન થઈ શકે છે, માટે સ્વધર્મે જાણવાની ખાતર પણ તેમણે ધર્મશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો હોવો જોઈએ, અને તેને આધારે તેઓ પોતાની ધૃત્તિ મુજબનુ પરપરાદોષભગ વિતાનુ એકાદ નવું આર્યશાસ્ત્ર બનાવી જહ્વાર પાડશે, તો તેથી લોકોને ઘણું નુકસાન થાય તેથી આપણે તથા તમના હાથ નીચે લખુતા નવા વિદ્યાર્થીઓને પણ તે પડણપાઠણમા ઉપયોગી થઈ પડશે.

આ “પરદેશગમન” ના મથાળા હેઠળ અગાઉ પણ આપની પત્રિકામા એક લેખ આપે લખ્યો છે, કે જેમાં શ્રીમદ્દલ્લમાઆર્યજી વિરચિત “સિદ્ધાન્ત રહસ્ય” નો અર્થોચ્ચ અને અસ્થાને ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે જે સબધમાં એક લેખ જે રાવબહાદુર લલ્લુભાઈ પ્રાણ-વદ્દભદ્રાસજી મારફત આપની પત્રિકામા દાખલ થવા માટે મોકલ્યો હતો, પરંતુ તેઓએ તે અદ્યપિ આપને પહોચાડ્યો હોય એમ લાગતું નથી, તેથી આ લેખને બારેબાર આપ તરફ મોકલું છું અને ઈન્સાફની ખાતર એને આપના આવતા અ કમા પ્રકટ કરવા કૃપા કરશે.

આપને યાદ હશે કે અમદાવાદમાં જમેલા મહાજનની પાટ ઉપર જે સભા ધર્મહતી, તેમા મારા વિચાર દર્શાવતાં મે સ્પષ્ટ જણાવ્યું હતું કે આપણે વેરપો છીએ કૃષિ, ગોરક્ષા અને વાણિજ્ય એ ત્રણ વેરપોના સ્વાભાવિક કર્મો આજીવિકાઅર્થ શાસ્ત્રે કહ્યાં છે તેમાનુ ત્રીજુ જે વાણિજ્ય તે પરદેશગમનવિના થઈ શકે તેમ નથી, માટે વેરપોને માટે પરદેશગમનનો નિષેધ ધર્મશાસ્ત્રે કર્યો નથી, અને તેલુ વચન શાસ્ત્રમાં મળવાનો નલવ પણ નથી હાલ જે ચર્ચા ઉઠી છે, તે પરદેશગમનની નથી, પરંતુ આપણા કેટલાક ભાઈઓ “પરદેશગમન” ને નામે “પરદીપગમન” ની અને કેઈ કેઈ “આધિમ મોથ” ના મેવકને આગળી કરી, ગમે તેવા અત્યજના હાથની રામેલી સ્મોઈ જમવાની પપ્પુ નિન્દુગિત છૂટ લેવા ચાહે છે, કે જેવી છૂટ હજી ગુજરાતના વર્ણિક વર્ગને મળેલી નથી વળી દેગ, દાળ અને પાત્રનો વિચાર કરીએ ત્યારે

તો એ “ દ્વીપાન્તરગમન ” ની બાબત એકલા ગુજરાતની નથી, પરંતુ આ બા આર્યાવર્તને લગતી છે આજકાલની નથી પણ, પણ ચીરકાલની ચાલે છે, અને એકલા વણિકની નથી પરંતુ ત્રૈવર્ણિક દ્વિજોના આખા સમૂહને લગતી છે. અને તેનો નિર્ણય પણ વખતો વખત ધર્મશાસ્ત્ર શિષ્ટ વિદ્વાનોએ કરેલો તૈયાર છે.

ધર્મના આધારણ અને વિશેષ બે લેદ હોય છે સાધારણ ધર્મમાં દેશ, કાળ, અને પાત્રના લેદથી વિશેષ ફેરફાર થતો નથી, અને વિશેષ ધર્મમાં દેશ, કાલ અને પાત્ર પ્રમાણે ફેરફાર થાય છે અને થવો જોઈએ પરંતુ દ્વીપગમન એ દ્વિજોના સાધારણ ધર્મ છે કે વિશેષ ધર્મ છે, તેનો વિચાર પ્રોફેસર માહેબે દીધો હોય એમ લાગતું નથી ધર્મની ગતિ અતિ સૂક્ષ્મ હોય છે, તેમાં સ્થૂલ બુદ્ધિ ઉપગત શાસ્ત્રના વચનોની સમજ તથા તે ઉપર શ્રદ્ધા એ બેની મુખ્ય અગત્ય છે. વર્તમાનસમયે ધર્મશાસ્ત્રના શિક્ષણ (પઠણપાઠણ) ના અભાવે આપણું ધર્મજ્ઞાન ઘટયું છે અને ધર્મચાર્યોમાં પણ ધર્મગ્રંથોનો જોઈએ તૈવો આગ્રહ ન જણાવાથી ધર્મગ્રંથો પણ દ્વીજ થઈ છે, માટે જ્યાં સૂધી યોગ્ય આચાર્યોદ્ધાર સ્વધર્મનો યથાર્થ ઉપદેશ બાળપણથી મળવાની ગોઠવણ નહિ થાય ત્યાં સૂધી આવો ઘોટાળો અને તેના પરિણામે અધર્મનો તથા કુસપનો વધારો થઈ, આપણી હાલની અવનતિમાં ઉમેરો યવાનો વિશેષ સહાય છે.

દેશ, કાલ અને પાત્ર ત્રણેને અનુસરીને વિશેષ ધર્મમાં ફેરફાર થાય છે, થવા જ જોઈએ અને થતા જ રહેશે પરંતુ આપણા કરતાં ઘણા જ ઠાઠા અને દીર્ઘદૃષ્ટિવાળા આપણા આર્યશાસ્ત્રકર્તાઓએ તેનો યોગ્ય નિર્ણય યોગવિદ્યાના પ્રભાવે દિવ્યદૃષ્ટિથી અગાઉથી જ કરી રાખ્યો છે. ધર્મશાસ્ત્રનો પહેલો ગ્રંથ જે મનુસ્મૃતિ તેમાં પણ નીચે મુજબ બુદ્ધ બુદ્ધા દેશે એક આર્યાવર્તની અદર દર્શાવ્યા છે.

સરસ્વતી દ્યપદ્વત્યોર્દેવનયોર્દનન્તરમ્ ।

તં દેવનિર્મિતં દેશ બ્રહ્માવર્ત્તં પ્રચક્ષતે ॥ ૧૭ ॥

તસ્મિન્દેશે ચ આચાર પારપર્યક્તમાગતઃ ।

ઘર્ણાનાં સાન્તરાલાનાં સ સદાચાર ઉચ્યતે ॥ ૧૮ ॥

કુરુક્ષેત્ર ચ મત્સ્યાશ્ચ પન્ચાલા શૂરસેનકા ।

પપ બ્રહ્માર્પિ દેશેષો ધૈ બ્રહ્માવર્ત્તોદનન્તર ॥ ૧૯ ॥

પતદેશપ્રમતસ્ય સકાશાદ્પ્રજન્મતઃ ।

સ્વ સ્વ ચરિય શિશેરનૃથિવ્યા સર્વમાનયાઃ ॥ ૨૦ ॥

હિમવહ્નિન્યયોર્મધ્યે ચત્રાગ્નિનશનાદપિ ।

પ્રત્યગેષ પ્રયાગાચ મધ્યદેશ પ્રકીર્તિત ॥ ૨૧ ॥

આ સમુદ્રાત્તુ ધૈ પ્રચંદા સમુદ્રાત્તુ પશ્ચિમાત્ ।

તયોરેવાન્તર ગિર્યોચાર્યાવર્તે વિદુર્બુધા ॥ ૨૨ ॥

ઠુણસારસ્તુ ચરતિ મૃગો યત્ર સ્યમાવતઃ ।

મ તોયો યલ્લિયો દેશો મ્લેચ્છદેશસ્ત્વતઃ પરઃ ॥ ૨૩ ॥

પતાન્ ઝિજાતયો દેશાન્સધ્રયેરન્પ્રયત્નતઃ ।

શાટ્રસ્તુ ચસ્મિન્કસ્મિન્ચા નિવસેદ્વૃત્તિકારિતઃ ॥ ૨૪ ॥

ચરસ્વતી અને દૃપદતી એ દેવનદીઓની વચ્ચેનો પ્રદેશ, તે બ્રહ્મદેવ-
નિર્મિત દેશ હોવાથી તેને બ્રહ્માવર્ત કહે છે તે દેશમાં વર્ણુનો તથા
આશ્રમોનો જે પગપરાગત આચાર તેને મહાચાર કહે છે હુડશેત્ર,
મત્સ્યો, પાંચાલ (કનોજ વગેરે), શરસેન (મથુરા) એ બ્રહ્મર્ષિદેશ
છે, તે બ્રહ્માવર્તથી કંઈક ઉતરતા છે એ દેશમાં જન્મેલ અગ્ર જન્મના
(બ્રાહ્મણ) થી પૃથ્વી ઉપરના સર્વે મનુષ્યોએ પોતપોતાનાં ચરિત્ર
(આચાર) શીખવા ઉત્તરમાં દ્વિમાસ્ય અને દક્ષિણમાં વિધ્યાચલ
એ બે પર્વતોની વચ્ચેનો પ્રદેશ તથા વિનશન (ચરસ્વતી નદી ગુપ્ત
થવાનો પ્રદેશ) થી પૂર્વનો અને પ્રયાગથી પશ્ચિમનો જે દેશ તેને મધ્ય-
દેશ કહે છે વળી પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં આગર નદી, ઉત્તરમાં દ્વિમાસ્ય
અને દક્ષિણમાં વિધ્યાચળની વચ્ચેના પ્રદેશને પડિતો આર્યાવર્ત જાણે છે
તથા કૃત્તુનાર મૃગો સ્વભાવિકરીતે દૂરે ચડે છે, તેને યજ્ઞ કરવા લાગક
દેશ જાણુએ અને તેથી અન્ય દેશ (એટલે જે દેશમાં હરણ, ગાય
વગેરેનો વધ એટલે પશુદિગ્ધા યતી હોય) તે મ્લેચ્છ (યજ્ઞ માટે
અયોગ્ય) દેશ છે આ આર્યાવર્તની અદગ્તા દેશોમાં દિગ્ગતીઓ
(બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય, વૈષ્યો) એ પ્રયત્નપૂર્વક સારા આશ્રય લેવો અર્થાત
ત્યાંજ દિને એ વસ્તુ અને યજ્ઞયાગાદિ કર્મો કર્યાં મુદ્રે તે આન્નવિ-
હાને અર્ચ ગમે તે દેશમાં જઈ નિવાસ કરવો

(મનુસ્મૃતિ અધ્યાય છીન્નો.)

ઉપલાં વચનોથી માફ જણાશે કે પાંચાલ દેશનો દ્વિજ જો શૂરસેન દેશમાં જાય, અને મત્સ્યદેશનો કુરુક્ષેત્રમાં જાય, તો તેણે પણ “પર દેશગમન” ક્યું કહેવાય અને તેમ કરવાનો નિષેધ શાસ્ત્રમાં ક્યા છે? અત્યુત ચારે વર્ણને ચારે દિશામાં આવેલા ચારે ધામની યાત્રા વિહિત દેખાય છે હાલ જે ચચા ચાલે છે, તે તો “વિલાયત ગમન” ની એટલે “દ્વીપાન્તરગમન” ની છે અને તે પણ દ્વિજો (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય, વૈશ્યો) ને લગતી છે શૂદ્ર માટેની નથી

હવે મજકુર પ્રોફેસરના વિચાર મુજબ તો હાલના બધા વાણીઆઓ વૈશ્ય નથી, અને તેઓની દ્વિજમાં ગણતરી થતી નથી, પણ શૂદ્ર છે, મારા વિચાર મુજબ તથા શાસ્ત્ર અને ઇતિહાસ મિલ્લ પરપરા પ્રમાણે વાણીઆ મૂળ વૈશ્યો છે ગૂજરાત શિવાયના આર્યાવર્તમાં આપણા મળતિ વણિકોને આજે પણ સંસ્કાર ધાય છે ગૂજરાતી (વૈશ્યો) હાલ માત્ર થયા છે, તેનું કારણ જૈન રાજાઓ ગૂજરાતમાં થયા તે છે સને ૧૮૯૭માં ભાવનગરના કેટલાક વાણીઆઓએ ગોસ્વામિશ્રી જીવનલાલજી મહારાજને હાથે માત્રસંસ્કાર કરીને ઉપવીત લીધા છે આપના અમદાવાદમાં પણ કેટલાક વણિકોએ યજ્ઞોપવીત લીધા છે મુખર્ષિમાં લાડવાણિક જ્ઞાતિના અગ્રેસર શેઠ નગીનદાન દુર્લભદાસે તથા મોઢવણિક અગ્રેસર શેઠ દેવકરજી નાનજીએ યજ્ઞોપવિત લીધા છે. આ ઉપરથી સાફ જણાય છે કે વણિકો મૂળ વૈશ્યો છે હાલના વૈશ્યો માત્ર છે, શૂદ્ર તો નથી જેઓ મજકુર પ્રોફેસરની પેઠે પોતાને જન્મથીજ શૂદ્ર માનના હોય, તેમને માટે કોઈ પણ દ્વીપમાં જવાને ધર્મશાસ્ત્રથી બાધ નહિ વળી સુધારાવાળા શ્રીરાકરાચાર્યજીએ પણ (મુખર્ષિના) ક્યોળને જે પ્રાયશ્ચિત્ત લખી આપ્યું છે તે પણ તેઓને દ્વિજ ગણીને આપ્યું છે. શૂદ્ર ગણીને આપ્યું નથી. એટલુંજ નહિ પણ વાણીઆઓને માટેજ પ્રકટ થતી આ આપની પત્રિકાનું નામ “વૈશ્યપત્રિકા” અને તેના પ્રવર્તક વણિક સંસ્થાનું નામ “વૈશ્યસભા” રાખ્યું છે, તે પણ મજકુર પ્રોફેસર સાહેબના વિચારથી જોઈએ તો તદ્દન, અયોગ્ય લાગશે તેમના વિચાર ખરા હોય તો આપની પત્રિકાનું નામ “વણિક પત્રિકા” અથવા “શૂદ્રપત્રિકા” અને સભાનું નામ વણિક સભા” અથવા “શૂદ્રસભા” રાખવું જોઈએ વળી એ પ્રોફેસર સમજે છે, તેમ જાતિભેદ એકલા ધર્મથી થએલો નથી, પરંતુ શુણ્ઠકર્મ બેઉને લઈને લગવાને ચારે વર્ણો ઉત્પન્ન કરી છે તેમાં જે શુણ્ઠ હોય છે, તે

પતદેશપ્રસૂતસ્ય સકાશાદગ્રજન્મન ।

સ્વ સ્વ ચરિત્ર શિશેરન્પૃથિવ્યાં સર્વમાનવાઃ ॥ ૨૦ ॥

હિમવદ્દિન્યયોર્મધ્યે યત્પ્રાગ્વિનશનાદપિ ।

પ્રત્યગેવ પ્રયાગાદ્ય મધ્યદેશ પ્રકીર્તિત ॥ ૨૧ ॥

આ સમુદ્રાત્તુ ધૈ પ્રવાદા સમુદ્રાત્તુ પશ્ચિમાત્ ।

તયોરેવાન્તર ગિર્યોત્તર્યવિર્તે વિદુર્યુધા ॥ ૨૨ ॥

કૃષ્ણસારસ્તુ ચરતિ મૃગો યત્ર સ્વભાવતઃ ।

સ ઘેયો યત્રિયો દેશો શ્લેષ્ઠદેશસ્વતઃ પરઃ ॥ ૨૩ ॥

પતાન્ દ્વિજાતયો દેશાન્સશ્રયેરન્પ્રયન્તન ।

શટ્સ્તુ યસ્મિન્કસ્મિન્વા નિવસેદ્વૃત્તિકારિતઃ ॥ ૨૪ ॥

સરસ્વતી અને દુપદ્વતી એ દેવનદીઓની વચ્ચેનો પ્રદેશ, તે પ્રદ્યુમ્ન-
નિર્મિત દેશ હોવાથી તેને પ્રદ્યાવર્ત કહે છે તે દેશમાં વર્ણોનો તથા
આશ્રમોનો જે પરપરાગત આચાર તેને મદાચાર કહે છે. દુરુક્ષેત્ર,
મત્સ્યો, પાચાલ (કનોજ વગેરે), શૂરમેન (મથુરા) એ પ્રદ્યુમ્નદેશ
છે, તે પ્રદ્યાવર્તથી કંઈક ઉતરતા છે એ દેશમાં જન્મેલ અથ જન્મના
(પ્રાદાણ) થી પૃથ્વી ઉપરના સર્વે મનુષ્યોએ પોતપોતાનાં ચરિત્ર
(આચાર) શીખવા ઉત્તરમાં હિમાલય અને દક્ષિણમાં વિંધ્યાચલ
એ બે પર્વતોની વચ્ચેનો પ્રદેશ તથા વિનશન (સરસ્વતી નદી ગુપ્ત
ધવાનો પ્રદેશ) થી પૂર્વનો અને પ્રયાગથી પશ્ચિમનો જે દેશ તેને મધ્ય-
દેશ કહે છે વળી પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં આગર અધી, ઉત્તરમાં હિમાલય
અને દક્ષિણમાં વિંધ્યાચલની વચ્ચેના પ્રદેશને પહિતો આર્યાવર્ત જાણે છે
તથા કૃષ્ણસાર મૃગો સ્વભાવિકરીતે ફરે અરે છે, તેને યજ્ઞ કરવા લાયક
દેશ જાણવો. અને તેથી અન્ય દેશ (એટલે જે દેશમાં હરણ, ગાય
વગેરેનો વધ એટલે પશુહિંસા થતી હોય) તે શ્લેષ્ઠ (યજ્ઞ માટે
અયોગ્ય) દેશ છે આ આર્યાવર્તની આદરના દેશોમાં દ્વિજજાતીઓ
(પ્રાદાણ, દાસીય, વૈદ્યો) એ પ્રયત્નપૂર્વક સારા આશ્રય લેવો અર્થાત્
ત્યાજ દ્વિજો એ વસુધુ અને યજ્ઞયાગાદિ કર્મો કરવા શુદ્ધ તો આહુતિ-
કાને અર્થ ગમે તે દેશમાં જઈ નિવાસ કરવો.

(મનુસ્મૃતિ અધ્યાય બીજો.)

ખનાવેલું કે લખેલું નથી પરંતુ શ્રી કાશિનિવાસી સુપ્રમિદ્ધ શિષ્ટપણિત કમલાંકરભટ્ટકૃત “નિર્ણયસિદ્ધિ” અથવાથી અક્ષરગ-ઉત્તારો કરેલો છે. આવા સમર્થ વિદ્વાનના પ્રાચીન સુપ્રમાણ નિર્ણયને “ભાડુતી ધર્મનિર્ણય” કહેનાર અને પોતે પરાયા વિચારથી દારવાઈ ગમે તે સંસ્કૃતવચનને જરૂર જોડેલા અસ્થાને ઉપયોગ કરી તેના મનભાવતા ખોટા અર્થો કરી, ધર્મશાસ્ત્રથી અજ્ઞાત એવા જાતલાઘ્યોની આંખમાં ઘોળે દહાડે ધૂળ નાખવાનો જાહેર પ્રયત્ન કરી, કૃતિલ નીતિ વાપનાર પ્રોફેસર સાહેબને કેવા અને કેટલા ધન્યવાદ આપવા તેના નિર્ણય આપના સુગ વાચક વર્ગની મુનસફી ઉપર રાખુ છું.

જેવી રીતે મનુમહર્ષિએ દેશો બુદ્ધ બુદ્ધ કહ્યા છે, તેમ કાળનો પણ ભેદ દર્શાવ્યો છે તથા કહ્યું છે કે મત્યયુગના મનુષ્યોના ધર્મો બુદ્ધ છે અને ત્રેતા, દ્વાપર તથા કલિયુગના બુદ્ધ છે પરંતુ તે ધર્મોચ્ચરણો કેટલા અશભા બુદ્ધ છે, તે પણ શાસ્ત્રકારોએ ખુલ્લું દર્શાવી દીધું છે. પતિત બલિષ્ઠકાર સળધમા પણ કાળભેદથી પાત્ર ભેદ પાડ્યો છે, કે મત્યયુગમા જે દેશમા પતિત જનો હોય, તે દેશ તજવો, ત્રેતામા ગામ તજવું, દ્વાપરમા આખું કુટુંબ તજવું અને કલિયુગમા તે કર્મકર્તાનેજ તજવો.

હાલના પારસી કે અનાર્થ વર્તમાનપત્રના અનુયાયી અને ધર્મશાસ્ત્રની પરિભાષા ન સમજનાર આપણા જ બાઇઓ “પરદેશ” અને “પરદ્વીપ” નો એકજ અર્થ ગણે છે, તેમ જો અર્થ કરીએ તો “દેશ” તજવાનો અર્થ “દ્વીપ” તજવો એવો થઈ પડે માટે આધુનિક આર્ય-સંભાજના કેટલાક અસ અને અશ્રદ્ધાળુ લેખકોની પેઠે ધર્મશાસ્ત્રના અવળા અર્થ કરી લોકોને ભ્રમાવવાનો વૃથાશ્રમ ન લેવાની પ્રોફેસર સાહેબને મારી વિનંતિ છે કેમકે આ કાલ કલિયુગ છે, દેશ આચારવર્ત છે અને પાત્ર આપણા વર્ણિક લાઘ્યો છે કલિયુગમા સદ્ધ (સસુદાય) મા શક્તિ ગ્હે છે, માટે સત્ય અને સદાચારમાજ આપણું શ્રેય છે જો આ દેશમા અનાચાર પેઠો હોય તો, તેમા ધીમે ધીમે ઘટાટો જરવાને પ્રોફેસરોએ પ્રયત્ન કરવાનો છે, પરંતુ તેમા દેખાદેખી વધારો કરવાની સલાહ આપવી એ શિક્ષક ધર્મ નથી કદાચિત આપણા એકાદ લાઘ્યો કાંઈ એક પ્રકારનું ઘટિત કે અઘટિત, અકારણ કે અકારણ સહુમ કર્મ કર્યું હોય તો, તેટલા ઉપરથી ધર્મશાસ્ત્રની આ-

જાનો ભગ ન થાય અને તે ભાઈનું તથા આપણું પારલૌકિક અક-
લ્યાણ ન થાય તેટલા માટે, તેવા સાહુસિકભાઈને સમજાવીને ફક્ત
ખાનપાનના વહેવારથી અલગ રાખવાથીજ આર્યનું આર્યપણું, કે
વૈશ્યોનું વૈશ્યપણું જળવાશે જો પરદ્વીપમાં અનાયો જોડે જમનારને
ભોજનમા ભેળી નાખશે. તે જરૂર જાણીએ કે થોડા વખતમાજ આ-
પણા ખીજા ભાઈઓ આપણી સમક્ષ, આ પવિત્ર આર્યાવર્તમા અત્ય-
જેના હાથનું ખુદ્દી રીતે ખાવાપીવા માંડશે અને પછી આપણી શી
અવદશા આવશે, તે કોણ કહી શકે? સ્મૃતિયો કરતાં પણ વિશેષ વજન-
દાર વેદ વચનમાં પણ ભગવાન આજ્ઞા કરે છે કે આહારગુહ્યો સત્ત્વગુહ્યિઃ ॥
આહાર (ખાનપાન) ની ગુહ્યિયી સત્ત્વ (અતકરણ) ગુહ્ય રહે છે
માટે આહારની સલાખ અગાઉથી રાખો આર્યો થઈને વેદજ્ઞાનનો
વિચાર ન છોડો.

અમારા મુખાધિગરા ભારતરોને આઈસિ સોડા વગર એક ઘડી ચાલતું
નથી, એમ પ્રોફેસર સાહેબ કહેછે, તથા તેવા ખાટલોના બૃથોની ગર્જના
આજકાલ ગૂજરાતી વર્તમાનપત્રોમા થઈ રહીએ એ પ્રતાપ શેનો છે ?
અનાચાર કે અશુદ્ધ આહારનોજ આથી તો ઉપલા વેદવચનની
સત્યતા સિદ્ધ થાય છે “આહાર તેવો ઓડકાર” જ્યાં સૂધી આપણા
આર્યાવર્ત નિવાસી આર્યોમા સાત્ત્વિક આહાર વિહાર સર્વાંશે કાયમ હતો,
ત્યા સૂધી આજ જે અશક્તિ, આજસ, કુસપ, તથા નીચરવાર્ધમાટે
થતી દગલખાણ નજરે ચઢેછે, તે આ દેશમાં કયા હતા? એ બધાં
રાજસ, તામસ આહારવિહારનાંજ પરિણામો છે અને એથીપણુ અધિક
આહારવિહારની અશુદ્ધિ જે દિનપરદિન વધારી દેશે, તે પછી આપણી
ઉન્નતિ શી રીતે થશે? તામસ આઈસિસોડા કરતા, શું રાજસ શુદ્ધાખ
જળ કે ગુલકંદ ઓછા ગુણકારીછે? કે સાત્ત્વિક નિર્મળ જળ કે દૂધ
એ કોઈ અશમા ઉતરતા છે? પરતુ ગોરક્ષા મૂકી એટલે બધાને દૂધના
દર્શન પણ શાના થાય? માટે સર્વે વૈશ્ય બંધુપ્રતિ મારી નમ્ર વિનંતિ
છે કે “એકને પાંચે આખી કેમ કે દેશનું વહાણ ન હૂંએ” એવી પૂરતી
સંભાળ લેવાનો આ ધર્મ સકટનો સમય છે તે વખત સાવધ રહી,
ધર્મ તરફ બેદરકાર ન થાઓ જે તમારે પરદ્વીપગમનનો રસ્તો ખુલ્લો

કરવો હોય, તો તેના બદલામાં “સ્વધર્મ” નો ભોગ ન આપો, પણ
શાસ્ત્રને અનુસરીને યોગ્ય તોડ કહાડશે, તો તે બની શકે તેમ છે તે
એકે પ્રથમ તો પરદ્રીપમા જતાં, આવતા અને ત્યાં રહેતા સૂધી આપણે
વર્ણધર્મ સચવાય એવી ગોઠવણ કરે આપણે એકલા વેળટેરિયન
(અન્નકુળશાક આહારી) જ નથી, પણ તે ઉપરાંત વર્ણધર્મ પાળનાર
છીએ વલુમ કરપણુ ન થવા દેવું એ આર્યનું આર્યત્વ છે, અને જ્યાંસૂધી
તેવી ગોઠવણ ન થઈ હોય, ત્યાંસૂધી આપણા બુદ્ધિમાન્ શુદ્ર બાધવોને
ત્યાં જવા દો તેઓ જે વિદ્યા, હુન્નર કે ધન પરદ્રીપથી લઈ આવશે,
તેથી શું આપણને (કે આપણા દેશને) લાભ નથી ? પરંતુ ઉંચ વર્ણમા
ગણાતા દ્વિજેએ તો વર્ણધર્મ સાચવવાની પાકી ગોઠવણ કર્યાબાદ ત્યાં
જવું જોઈએ વળી આપણા શુદ્ર બાધવો ત્યાં આગાઉથી ગયા હશે,
તો પછી આપણે ત્યાં જઈશું તો પરદ્રીપસ્થ અનાર્યના હાથના અન્ન-
જળને અડકવાની પણ જરૂર નહિ રહે અને ખીજે ઉપાય આપણાં
બાળકોને બાળપણથી સ્વધર્મનું શિક્ષણ આપો જો ધર્મ જાણ્યે તો તે
પાળશે ધર્મપાળશે તો તેના જય થશે અધર્મથી કોઈપણ દેશનો કોઈ
પણ કાળમા જય થયો નથી અને થવાનો પણ નથી

લી સેવક

વિકુલ રામરામ દલાલ.

“ આર્યધર્મ પત્રિકા ” ના વ્યવસ્થાપક.

પુરાણપ્રામાણ્ય.

પુરાણ એ પાંચમો વેદ છે. શ્રીમદ્ ભાગવતના કર્તા શ્રી વેદવ્યાસ
સ્વયં લખે છે કે—

ઋગ્યજુ સામાયર્વાસ્યા વેદાશ્ચત્વાર ઉચ્ચતા ।

શ્તિહાસપુરાણં ચ પચ્ચમો વેદ ઉચ્યતે ॥

(શ્રી ભાગવત ૧, ૪, ૨૦)

પ્રથમ એકજ વેદ હતો, તેના શ્રોતકર્મોની વ્યવસ્થા મુજબ ચાર
વિભાગ કર્યા, એટલે ઋક્, યજુ, સામ અને અથર્વ એ તામના, એક

જ્ઞાનો ભગ ન થાય અને તે ભાઈનું તથા આપણું પારલૌકિક અક-
લ્યાણ ન થાય તેટલા માટે, તેવા સાહસિકભાઈને સમજાવીને ફક્ત
ખાનપાનના વહેવારથી અલગ રાખવાથીજ આર્યનું આર્યપણુ, કે
વૈશ્યોનું વૈશ્યપણુ જળવાશે જો પરદ્વીપમાં અનાયો જોડે જમનારને
ભોજનમા ભેળી નાખશે તો જરૂર બાણજો કે થોડા વખતમાંજ આ-
પણા ખીજ ભાઈઓ આપણી સમક્ષ, આ પવિત્ર આર્યાવર્તમાં અત્ય-
જેના હાથનું ખુદ્દી રીતે ખાવાપીવા માડશે અને પછી આપણી શી
અવદશા આવશે, તે કોણ કહી શકે? સ્મૃતિયો કરતાં પણ વિશેષ વજન-
દાર વેદ વચનમાં પણ ભગવાન્ આજ્ઞા કરે છે કે બાહ્યશુદ્ધિ સંત્વશુદ્ધિ ॥
આહાર (ખાનપાન) ની શુદ્ધિથી સત્વ (અતકરણ) શુદ્ધ રહે છે.
માટે આહારની સંભાળ અગાઉથી રાખો આર્યો થઈને વેદજ્ઞાનનો
વિચાર ન છોડો.

અમારા મુખાધિગરા માર્ગતરોને આઈમિ સોડા વગર એક ઘડી ચાલવું
નથી, એમ પ્રોફેસર સાહેબ કહેછે, તથા તેવા ખાટલોના ખુચોની ગર્જના
આજકાલ ગૂજરાતી વર્તમાનપત્રોમા થઈ રહીછે એ પ્રતાપ શેનો છે?
અનાચાર કે અશુદ્ધ આહારનોજ આથી તો ઉપલા વેદવચનની
સત્યતા સિદ્ધ થાય છે “આહાર તેવો ઓડકાર” જ્યાં સૂધી આપણા
આર્યાવર્ત નિવાસી આર્યોમા સાત્ત્વિક આહાર વિહાર સર્વાંશે કાયમ હતો,
ત્યાં સૂધી આજ જે અશક્તિ, આળસ, કુસપ, તથા નીચરવાર્ધમાટે
થતી દગલખાણ નજરે ચડેછે, તે આ દેશમાં કયા હતા? એ બધા
રાજસ, તામસ આહારવિહારનાંજ પરિણામો છે અને એથીપણુ અધિક
આહારવિહારની અશુદ્ધિ જો દિનપરદિન વધારી દેશે, તો પછી આપણી
ઉન્નતિ શી રીતે થશે? તામસ આઈસસોડા કરતા, શું રાજસ ગુણ
જળ કે ગુલકંદ ઓછા ગુલકારીછે? કે સાત્ત્વિક નિર્મળ જળ કે દૂધ
એ કોઈ અશમાં ઉતરતા છે? પરંતુ ગોરક્ષા મૂકી એટલે બધાને દૂધના
દર્શન પણ શાના થાય? માટે સર્વે વૈશ્ય બધુપ્રતિ મારી નમ્ર વિનંતિ
છે કે “એકને પાંચે આળી કોમ કે દેશનું વહાણ ન હૂંબે” એવી પૂરતી
સંભાળ લેવાનો આ ધર્મ સકટનો સમય છે. તે વખત સાવધ રહી,
ધર્મ તરફ એકરકાર ન થાઓ જો તમારે પરદ્વીપગમનનો રસ્તો ખુલ્લો

મહાપુરાણનાં લક્ષણો.

અન્ન સર્ગો વિસર્ગશ્ચ સ્થાન પોષણમૃતય ॥

મન્વન્તરેશાનુકથા નિરોધો મુક્તિરાશ્રય. ॥

જેમાં સર્ગ, વિસર્ગ, સ્થાન, પોષણ, ભિતિ, મન્વન્તર ઇશાનુકથા, નિરોધ, મુક્તિ અને આશ્રય એ દશ લક્ષણો મળે તે મહાપુરાણ જાણવું શ્રીભાગવતના ત્રીજા સ્કંધથી ખારમા સ્કંધ સુધી અનુક્રમે જોશો તો એકેક લક્ષણના પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણનોજ એ એકેક સ્કંધ છે, તેથી તેને મહાપુરાણ કહેછે

મહાપુરાણ કેટલાં ?

બ્રાહ્મ યસ્ય વૈષ્ણવ ચ શૈવ લૈંગ ચ ગારુડમ્ ।

નારદીય ભાગવતમાત્રેય સ્કાન્દમેવ ચ ॥

મત્સ્ય પ્રહ્લવૈરર્ષિ માર્કેન્દ્રેય ચ વામનમ્ ।

માત્સ્ય કૌર્મ ચ ઘારાહ તથા પ્રહ્લાડસમિતમ્ ॥

અષ્ટાદશ પુરાણાનિ વ્યાસોક્તાનિ વિદુરુધા ॥

એવા મહાપુરાણ ૧૮ છે અને તેના નામો જેવા કે બ્રહ્મ, પદ્મ, વિષ્ણુ, શિવ, લિંગ, ગરુડ, જૈનનારદીય, ભાગવત, અશ્વિ, સ્કન્દ, ભવિષ્ય, પ્રહ્લવૈર્ષિ, માર્કેન્દ્રેય, વામન, મત્સ્ય, કૌર્મ, વરાહ અને પ્રહ્લાડ એ અદાર પુરાણો શ્રીમદ્વેદ વ્યાસે વર્ણવેલાછે અને તેને ૫ ડિગ્રી જાણે છે.

માટે આ જે પુરાણ અથો છે, તે વેદ સમત છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ કેટલાકમા તો વેદમંત્રોના સરલ અર્થો કરેલા જણાયછે, તથા કેટલાકમા તો ધર્મશાસ્ત્ર (સ્મૃતિઓ) નાં વચનો પણ જેમના તેમ સંપ્રહિત દેખાય છે વેદમા પણ ઇતિહાસ પુરાણને વેદસમાન પ્રમાણ માનવા કહ્યું છે જુઓ તૈત્તિરીય બ્રાહ્મણમા કહ્યું છે કે:—

ઋચો યજૂર્પિ સામાનિ અથર્વાઙ્ગિરસશ્ચ યે હત્યુક્ત્વા ।

ઈતિહાસપુરાણશ્ચ સર્વદૈવ જનાશ્રયે ॥

છાંદોગ્યોપનિષદમા કહ્યું છે કે —

સહોવાચ ઋગ્વેદ યજુર્વેદ સામવેદમાથવળ ચતુર્થમિતિહાસ-

પુરાણ પચમ પેદાના વેદ પૈતૃરાંશિ દૈવર્નિધિમ્ ॥

તેમજ સત્પથ બ્રાહ્મણમા કહ્યું છે કે:—

અસ્ય મહતો ભૂતસ્ય નિઃશ્વસિતમેતત્ ઋગ્વેદો યજુર્વેદ સામવેદોઽથર્વાગિરસ ઇતિહાસપુરાણવિદ્યાઽપનિષદ ચ ॥

આ રીતે વેદમાં અનેક ઠેકાણે ઇતિહાસ અને પુરાણને વેદની સમાન કક્ષામાં ગણેલા છે. ધર્મશાસ્ત્રમાં તો જ્યાં વેદના અગ્ર અને ઉપાંગ રૂપ ૧૪ વિદ્યા* ગણી છે ત્યાં “ પુરાણ ” ને પ્રથમ ગણ્યું છે. પુરાણમાં તો પુરાણની મહત્તા હોય, એમાં નવાઈજ નથી, પરંતુ તેને તો હાલના દોષદર્શીજનો સ્વાશ્રય દોષ લગાડવાને ચૂકતા નથી, જો કેદિા બ્રહ્મવમાં એ દોષ લાગુ પડે તેવો નથી, કેમકે વેદ એજ પરબ્રહ્મકૃત છે અને તેમાંજ પરબ્રહ્મનું સ્વરૂપ તેમણે પડે દર્શાવ્યું છે. જો પરમાત્મા ધર્મ અને બ્રહ્મનું સ્વરૂપ પોતે દર્શાવે નહિ, તો કદીપણ કોઈથી જાણી શકાય તંબુ નથી. પરમાત્માને ખરી રીતે પરમાત્માજ જાણે છે. બીજાને તો તે કૃપા કરીને પોતાનું જેટલું અને જેવું સ્વરૂપ દેખાડાવે તેટલુંજ તેણે જાણવાનું છે. પરમાત્મા એ એકજ સર્વજ્ઞ છે. તેમની આગળ મોટામોટા મહર્ષિયો પણ અદ્વૈત લેખાય છે. ત્યારે વર્તમાન કલિયુગના મદમાત મનુષ્યો તે શા હિસાબમાં? માટે નવા નાસ્તિક જનોના વિચારથી દોરવાઈને આસ્તિક આર્યભાઈઓએ પુરાણને કદી પણ અપ્રમાણ ગણવા નહિ હા, એટલી વાત તો સત્ય છે કે પુરાણમાં રાચનાથે કૃણશ્રુતિના લેખ વિશેષ છે. તેમ મહાત્મ્યોમાં કેટલીક અતિશયોક્તિ દેખાય છે, પરંતુ તેના પર્યાવસાન તરફ નજર કરશો, તો તેવી અતિશયોક્તિ સદલાવ ઉત્પન્ન કરવા માટે આવશ્યક છે. જેમ નાના બાલકોને આપણે કદીએ છીએ કે જો લાઈ! “ એકડે એક લણશે તો તને હિમાળ આવડશે ” આનો અર્થ એમ નહિ સમજવો જોઈએ કે “ એક એકડો ” લણે કે તેટલા માત્રથી તેને હિસાબ આવડે પરંતુ હિસાબ શીખવા માટે “ એકડે એક ” લણવા એ જેમ પ્રથમ પગથીયું છે, તમજ વેદાર્થ સમજવા માટે “ પુરાણ ” માં કહોલા આસ્થોત્પાદક કથાઓ પ્રથમ પગથીયું છે. દરેક પુરાણોમાં વેદનું મહત્ત્વ દર્શાવ્યું છે, પરંતુ જેને વેદનો અધિકાર નથી અથવા જેઓને વેદાર્થનું જ્ઞાન નથી, તેવા છત્રાસુ જનોને ધર્મ અને બ્રહ્મનું સ્વરૂપ જાણવાનું ખરૂં અને સરલ સાધન પુરાણ છે. માટે ઇતિહાસ પુરાણને નિત્ય પઠણ પાઠણમાં રાખવાની જરૂર છે.

મુકવિસાસ્ત્રી જયકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ શર્મા.

“શ્રી આર્યધર્મ મુદ્રા” નો વધારો.

શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીનું જીવન સ્વરૂપ.

ભાષણ કર્તા

ગોસ્વામિશ્રી બાળકૃષ્ણલાલજી મહારાજ કાકરૌણીવાળા

તારદેવ ઉપર આવેલા ગેઠ ચતુર્થજ મૌરારજીના જગવામાં સવત ૧૯૬૧ ના આખા વર્ષ ૦))ને મંગળવાર તા. ૧-૮-૧૯૦૫ ને દિવસે વૈષ્ણવ ભાષ્યોનો દમદમ કરેલો મેળાવડો કરવામાં આવ્યો હતો જે વખતે શ્રોતાજનોથી આવો હોય ચીકાર ભરાઈ ગયો હતો.

શર્યાનુભા મી. વિદુલ રામરામ દલાવની મુચનાથી મી. કાકરૌણીસ કેશરામે જણાવ્યું કે, આચાર્ય ગુણગિરિમણિ તથા સભ્ય ગૃહસ્થો, આપણે અત્રે શા માટે ભેગા થયા છીએ તે આમત્રણ પત્રિકા ઉપરથી આપ સર્વને વિનિત થયું હતું. ગૃહસ્થો, ઇતિહાસ તરફ દૃષ્ટિ કરતા આપણને સ્પષ્ટ માન્યપણે છે કે સૃષ્ટિ ઉપર ચાલતા દરેક ધર્મ પ્રત્યે તેના નિરોધીઓ તરફથી કોઈને કોઈ કારણ સર હજી થના આવ્યા છે આ આર્પાવર્તમાં સનાતન ધર્મકંપી સિંહને પણ એનો અનુભવ વારંવાર આવ્યો છે, હાલમાં કેટલાક આર્ય મન્ય તરફથી એ સિંહ પ્રત્યે તેની મુસ્તીનો લાભ લઈ અનેક આક્ષેપો કરવામાં આવે છે એવા હજી એ સિંહના પ્રવર્તકો તરફથી વારંવાર હકાનવામાં આવ્યા છે પ્રવર્તકોની જેમ જેમ હીવથાદ વધતી જશે તેમ તેમ આર્ય નામધારીઓ પોતાની ખરી સ્થિતિનું અવગોળન કરી શકશે કોઈ પણ ધર્મ, સપ્રદાય, વા આચાર્યો પ્રત્યે આક્ષેપો કરવા પહેલા તે કરનારાઓએ તેના મૂળ સિદ્ધાંતનો પ્રથમ અભ્યાસ કરવો જોઈએ, તેમ ન કરતા જેઓ આક્ષેપો કરના તત્પર થાય છે તેઓ સમજી મનુષ્યોની દૃષ્ટિમાં નિરર્થક વિવેચન કરનારા જેવા લાગે છે.

ગૃહસ્થો, નીતિશાસ્ત્રમાં પણ જ્યું છે કે, કોઈ પણ મનુષ્યે અન્યના દોષ કાઢના પહેલા પોતાના ગુણ દોષનું અવગોળન કરવું જોઈએ તેમ નહિ કરતા જેઓ અન્યના દોષપ્રતિ તર્ક નિતર્ક દોડાવે છે તેઓ “ ડાહી સાસરે ન જાય, ને ધેલીને શિખામણ દે ” એ કેહેવત મુજબ વર્તન કરે છે એમ કહેવામાં કઈપણ અતિશયોક્તિ કીધેથી કહેવાશે નહિ.

ગૃહસ્થો, ચાલતા સમય યા જમાનાને આર્ય ન્યૌતિય શાસ્ત્રના સિદ્ધાંત મુજબ ત્રિયુગ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે એ ત્રિયુગમાં હોડોની ધર્મ પ્રત્યેની મદ ગતિને લીધે નાસ્તિકતાનો વધારો નિપર દિન થતો જાય છે એવા સમયે નાસ્તિકોથી ચેતી ચાલવા પડેલ શ્રીમદ્ભાગવત ધર્મિષ્ઠ જનોને લલામણ કરી ગયા છે —

“વ યુ કળીનુ બળ આજ માનો, ફરી ગયા ભૂતળ આ જમાનો,
ન્યા ત્યા કરે નારિતક દાબ ચેતો! બુદ્ધિ બચાવોજ કદા બચે તો.”

આનો અર્થ ખુલ્લો છે એટલે તે સબંધમાં બોલવાની જરૂર નથી વળી પ્રાચીન ઋષિમુનિઓ ચાલતા કલિ કાળમાં લોકોની ધર્મ પ્રત્યેની તેમજ આચારવિચારા ફિત્તી ચાલચલગત કેવી થશે તે વિષે ભવિષ્ય વાણી લાખી ગયા છે કે —

“જના મ્રણા નષ્ટા અહહ કલિકાલ પ્રમવતિ”

અર્થાત્ અગેરે ! આ કલિ કાળનો પ્રભાવ કેવો આવ્યો છે કે જનો (આર્ય પુત્રો) ખાનપાનાદિ આચારથી ભ્રષ્ટ થઈ નષ્ટ થઈ જવા લાગ્યા છે આનો પ્રત્યક્ષ દાખલો હાલમાં આપણી સમીપ હોવાથી તે સબંધમાં કંઈપણ બોલવું યોગ્ય નથી પરંતુ ગૃહસ્થો, શ્રુતિ સ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે —

“આહારશુદ્ધૌ સત્ત્વશુદ્ધિઃ । આચાર પરમો ધર્મ.”

એટલે કે આહારની શુદ્ધિથી અત કરણની શુદ્ધિ થાય છે અને અત કરણની શુદ્ધિથી અચળ સ્વસ્વરૂપની સ્મૃતિ થવા લાગે છે આચાર એ શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે અને એજ આપણા વલ્લભ સપ્રદાયનો મૂળ સિદ્ધાંત છે અને તે પ્રમાણે શ્રદ્ધા રાખી વૈર્ત્તવ્ય, એજ આપણા આર્યભાઈઓનું મૂળ કર્તવ્ય છે

શ્રીમદ્ગોસ્વામિ શ્રીબાલકૃષ્ણલાલજી મહારાજનું ભાષણ.

મહારાજશ્રીએ શ્રીમદ્ભાગવતના પ્રથમ સ્લોક, દ્વારિકેશ સ્વરૂપના ભાનનાત્મક સ્લોક, શ્રીમદ્ધાર્માચરણ તેમજ શ્રી વિઠ્ઠલનાથજીના ધ્યાનનિરૂપક સ્લોક વડે શ્રીકૃષ્ણ, શ્રી દ્વારિકાનાથજી, શ્રીમદ્ધાર્માચરણ તેમજ શ્રીગોસ્વામિજીનું નમનાત્મક મંગલાચરણ કરી પ્રારભમાં આજ્ઞા કરી કે પ્રાય વેદાન્તશાસ્ત્રના પ્રવર્તક સર્વ આચાર્ય દક્ષિણ દેશમાં પ્રકટ થયા છે શ્રી વલ્લભાચાર્યજી પણ દક્ષિણગુજનપદમાજ પ્રકટ થયા હતા એમનું મૂલ ગ્રામ “કુલકર” નામે હતું વિષ્ણુસ્વામિ સપ્રદાયના આચાર્ય શ્રી ગોવિન્દાચાર્યાનુગ્રહિત શ્રી વલ્લભ દીક્ષિત આચાર્ય થયા તે સોમયાજી હતા તેમના પુત્ર યજ્ઞનારાયણ દીક્ષિતના મોમયગથી પ્રસન્ન થઈ પૂર્ણ પુરુષોત્તમે પ્રકટ થઈ સ્વેચ્છાથીજ એવું વરપ્રદાન કર્યું કે “હમે તમારા શુદ્ધ જ્ઞાન પ્રકટ થઈ શુદ્ધ વૈદિક માર્ગ પ્રકટ કરીશું” શ્રી યજ્ઞનારાયણ દીક્ષિતના પુત્ર શિવાવતાર ગંગાધર દીક્ષિત પણ તેવાજ વિદ્વાન મોમયાજી હતા એમણે રચેલા કેટલાક ગ્રંથોના નામ સાપ્રદાયિક ગ્રંથમાં ઘણીવાર જોવામાં આવે છે પણ રોચનીય છે કે તે તે ગ્રંથો હાલ ઉપલબ્ધ નથી ગંગાધર ભટ્ટના પુત્ર ગણપતિરૂપ ગણપતિ દીક્ષિત થયા તે સમર્થ પंडિત હતા અને

સુપ્રસિદ્ધ છે પણ તે એટલો તો મદન છે કે દીકાવિના સારા સારા વિદ્વાનોનો પણ તેમા પ્રવેશ થતો નથી

શ્રી વલ્લભાચાર્યજીની પરિક્રમા.

“પત્રાવનન” અર્થનુ પત્ર ઇશીવિશ્વેશ્વરમા અવલનન કરી ત્યાના પડિતોને પ્ર વિવાધી સત્પુટ કર્યા, ત્યાર પછી સવત્ ૧૫૪૮ માં શ્રીમદ્વાચાર્યજીએ પૂર્ણા પરિ ક્રમાનો પ્રારભ કર્યો તે પહેલા સવત્ ૧૫૪૬ ના પ્રાગણ વદ ૯ મીને દિવસે શ્રી લક્ષ્મણ લાટુએ લક્ષ્મણ બાલાજીમા પ્રાકૃત દેહનુ વિસર્જન કરી સાયુત્પદ્ધાર્ય લીલા ત પ્રવેગ કર્યો પરિક્રમામા હવે કાંઈ પણ અતિબધ ન હોવાથી સં ૧૫૪૮ ના વૈશાખ કૃષ્ણ ૦ ને દિવસે પરિક્રમાનો પ્રારભ થયો વિદ્વાનગરમા કૃષ્ણદેવરાજાએ વૈદિક સિદ્ધાન્તનો નિષ્કર્ષ કરાવવા ઋષ્યશૃંગના શાસ્ત્રમંત્રિવર વૃસિદધર્મી, માધ્વ સ પ્રમુખી વ્યાસતીર્થ, ગમાતુજસ પ્રમુખી હનુમદાચાર્ય, નિંબાર્ક સ પ્રમુખી કેનવાચાર્ય આદિ અને પડિતોને નિમત્રણ કરી વાદશાળામા વાદપ્રારભ કરાવ્યો હતો વૈષ્ણવાચાર્ય પ્રાપ્ત પરાસ્તનત થયા તેજ દિવસે શ્રીમદ્વાચાર્યજી વિદ્વાનગરમા પધાર્યા રાજશુર મામા તરફથી સલામો જતાત સખેઃ ત્રયણ કરી પગમોસાદથી બીજે દિવસે પેસેલા સાક્ષાત્ પધારવાનો નિશ્ચય કર્યો પ્રાત કાલમા વાદશાળામા પધારતા તેજ પુજ્યી ચક્રિત યજ્ઞ રાજ સન્મુખ આવી કનક / સિદ્ધાસનપર શ્રી વલ્લભાચાર્યજીને પધરાવ્યા દત્ત દિવસ માયાવાદી સાથે વાગ્યુદ્ધ કરી તે સર્વને પરાસ્ત કરી વૈષ્ણવ સિદ્ધાન્તનુ મદન કરી, સર્વ વૈષ્ણવાચાર્યના સિદ્ધાન્તનુ સામાન્ય સમર્થન કરી, ત્રિપુલુરનામિ સિદ્ધાન્તનુ સવિશેષ સ્થાપન કર્યું અવસિષ્ઠ આકે નિસમા સાખ્ય મીમાસાની સમીક્ષા કરી સર્વ આચાર્યો સમક્ષ વાગીશત્વ પ્રકટ કરી નિર્મલ ઈર્મમાર્ગ, શુદ્ધ જ્ઞાનમાર્ગ અને નિરૂપાધિ લક્ષિતમાર્ગનુ સસ્થાપન કર્યું તેથી સર્વ આચાર્યોએ વિજય તિલક કરી શ્રી વલ્લભાચાર્યને વિજય પત્ર સમર્પ્યુ પોતાના સર્વ સશયની અત્યત નિવૃત્તિ થઈ જવાથી રાજાએ ઝનકલિપેક કરાવ્યો સમર્પેલી ત્રિલોચનામાથી સત્ત નિષ્ક માત્રનો અંગીકાર કરી, રાજાને રાણે લઈ, તેણે આપેલા છત્ર ચામર આદિ આચાર્યચિન્હ ગ્રહણ કરી પાકુરગ વિઠ્ઠલનાથ પધાર્યા શ્રી ચંદ્રલાલા સમીપ શ્રીમદ્વાચાર્યજી પધાર્યા એટલામા શ્રી વિઠ્ઠલનાથજી સામા પધાર્યા, ઉભયે સાથે જ નિજ મદિમા પધાર્યા શ્રી વિઠ્ઠલનાથજી મેનાથી એટલા તો પ્રસન્ન થયા કે શ્રીમદ્વાચાર્યજીને ત્યા પુત્ર રૂપે પ્રકટ થવાની આનંદા જતાનતા શ્રીમદ્વાચાર્યજીએ લક્ષ કરવાનુ વચન આપ્યુ નિશાના સુખ્ય તીર્થ સનાય કરી સ ૧૫૪૮ ના શ્રાવણ વદ ૮ ને દિવસે શ્રી મદ્વાચાર્યજી ત્રજમા પધાર્યા સં ૧૫૪૯ ના પ્રાશ્નનુ શુકલ ૧૧ ને દિવસે શ્રી નાથ જીએ ઝાડખામા પાટોકસવ વિષયક આજ્ઞા કરી તેજ વર્ષમા શ્રાવણ શુકલ ૧૧ ને દિવસે

મધ્ય રાત્રિએ શ્રી નાથજીએ સાક્ષાત્ પ્રગટ થઇ શ્રી મહા પ્રભુજીને બ્રહ્મસળધવિપયક આંસા કરી તેજ દિવસે શ્રીમદાચાર્યજીએ શ્રી નાથજીને પત્રિત્રા સમર્પણકરી મિત્રી ભોગ ધરી ભગન-મુખશબ્દપ્રમાણાત્મક પુષ્ટિમાર્ગ ભૂતલપર પ્રગટ કર્યો પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર દિશાના તીર્થ સનાય કરી સં ૧૫૫૪ ના વૈશાખ શુકલ ૩ ને દિવસે પ્રથમ પરિક્રમા સંપૂર્ણ કરી સં ૧૫૫૫ ના ચૈત્ર સુદ ૨ ને રવિનારે દ્વિતીય પરિક્રમાનો પ્રારંભ કર્યો છ વર્ષમા તે પરિક્રમા પૂર્ણ કરી પંચી થોડે નિવસે તૃતીય પરિક્રમાનો આરંભ કરી, તે પછી છ વર્ષમા સમાપ્ત કરી ૧૬ દિશામા દિગ્મિજ્ય કર્યો

શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીનો ગૃહસ્થાશ્રમ.

શ્રી નિમ્લનાથજીએ શ્રીમદાચાર્યજીને લગ્ન સળધી જે આગ્રહ કર્યો હતો તે સાર્થક હતો. આચાર્ય માત્ર બ્રહ્મચારી ગૃહે અથવા માત્ર વાનપ્રસ્થ રહે અથવા માત્ર સન્યાસી રહે તો શાસ્ત્રોક્ત સર્વ આશ્રમ ધર્મનું પ્રતિપાદન થાય નહિ. આચાર્યના લક્ષણમાજ (ભાષિતોતિ તુ વેદાર્થાન્ ધર્મ્યાદિધી) વેદના અર્થનો સચ્ચ આ સમતાત્ કરે, તે પ્રમાણે આચરણુ કરે અને તે પ્રમાણે ઇતરને આચરણુ કરાવે તે આચાર્ય એમ કહેવામા આવ્યું છે. વેદ અને તદર્થ, માત્ર બ્રહ્મચર્ય, માત્ર વાનપ્રસ્થ, માત્ર સન્યાસનો અગીઝર મતાવતા નથી, પણ ચારે આશ્રમનો અગીઝર પ્રતિપાદન કરે છે ચાર આશ્રમમાથી એકનો પણ આચરણુદ્વારા અગીઝર અવશિષ્ટ રહી જાય તો આચાર્યત્વ પણ એકદેશીય થઈ જાય જ્યાં સુધી આચાર્ય સર્વ આશ્રમનું આચરણુ કરી વેદાર્થ પ્રતિપાદન કરે નહિ ત્યાં સુધી 'મીઝઓને તે તે આશ્રમના આચરણુનું જ્ઞાન યથાયોગ્ય થાય નહિ "યદાત્ત-રતિષ્ઠે" શ્લોકોક્ત પણ, શ્રેષ્ઠ પુરુષ જે આચરણુ કરે તેજ આશ્રમનું, આચરણુ ઇતર પણ કરે એટલે ગૃહ ગૃહસ્થાશ્રમ ધર્મોચરણુ ન કરે તો શિષ્ય પણ યથાયોગ્ય ગૃહસ્થાશ્રમનું આચરણુ ન કરે એમ યતા સર્વોપકારક ગૃહસ્થાશ્રમ વ્યર્થવત્ થઈ જાય માટે આચાર્યેજ પ્રથમ અનસ્ય ગૃહસ્થાશ્રમનો અગીઝર ડરવો જોઈએ જેથી શિષ્ય પણ યથાધર્મ ગૃહસ્થાશ્રમનો સ્વીકાર કરે શ્રીમદાચાર્યજીને સવિરોધ આત્મા શ્રી નિમ્લનાથજીએ કરી છે તેનું સ્નાન્ય માત્ર એજ કે શિષ્યદ્વારા શ્રી વલ્લભાચાર્યજી વરાવૃદ્ધિ કરી ભક્તિ માર્ગનું આચરણુ ન કરે પણ પુત્ર દ્વારાજ વરા વૃદ્ધિ કરીને ભક્તિ માર્ગનો પ્રચાર (પ્રકર્ષથી આચરણુ) કરે તેથીજ સર્વોત્તમજીમા "ધુવિ મક્તિપ્રચારૈર્વૃતે સ્વાન્વયદ્વત્" એવું શ્રીમદાચાર્યનું નામ મિરાજે છે, અર્થાત્ ભૂતળમા માત્ર ભક્તિ પ્રચાર કરના શ્રીવલ્લભાચાર્ય વરા વૃદ્ધિ કરે છે

કાશીનિવાસી મધુમગવતી મહાવદ્મી ડન્યાનુ પાણિગ્રહણુ શ્રી વલ્લભાચાર્યજીએ આપાદ શુકન પચનીએ ડર્ધુ ચતુર્થનિધિ શ્રી ગોકુળનાથજી જે હાવ શ્રી ગોકુલમાં

મિનાજે છે તે સ્વરૂપ પણ એમને શ્વશુરમહાથી પ્રાપ્ત થયું છે સવત્ ૧૫૬૭ મા
શ્રીગોપીનાથજીનું પ્રાકટ્ય લાઠપદ કૃષ્ણ ૧૨ ને દિવસે થયું ત્યાં પહેલાજ અવર્કપુરમાં
શ્રીમદ્વાયાર્જીએ નિરાસ કર્યો હતો સવત્ ૧૫૭૨ મા ચરણાદિમાં ત્રી વિદ્યનાથજીનું
પ્રાકટ્ય માર્ગશીર્ષ કૃષ્ણનવમીને દિવસે થયું

શ્રીમદ્વાનલાયાર્જીનો વાનપ્રસ્થ અને સન્યાસાશ્રમ સવત્ ૧૫૮૭ મા વૈશાખ
કૃષ્ણ ૧૦ ને દિવસે શ્રીમદ્વાનલાયાર્જીજી પ્રયાગ પધાર્યા, ત્યાર પહેલા શ્રીકૃષ્ણની બે
આજ્ઞા એમને થઈ ચુકી હતી પ્રથમ આજ્ઞા ગંગાસાગરમાં થઈ હતી તે દેહત્યાગ
કન્યા સબધમાં હતી બીજી મધુવનમાં થઈ તે દેશત્યાગ વિષયક હતી ભાવી જીવોનું
કાળુ કરનાના હેતુથી પોતે તે બંને આજ્ઞાનો આજ્ઞ ન કર્યા તત્તીમ આજ્ઞા અવર્ક-
પુરમાં જ થયેલી અસમાપ્ત થય પણ તદ્વચન રાખી શ્રીગુણોદિનીજીનો દ્વામસ્કંધ
અપૂર્ણ જી લઈ નિરોધ લીધાનું વિવરણ કરી શાસ્ત્રોક્ત ફલરૂપ સન્યાસ અગીકાર
કરનાનો નિત્ય કર્યો અલર્કપુરથી પ્રયાગ પધારતા વાનપ્રસ્થાશ્રમ ધર્મનું આચરણ કરી
પ્રયાગમાં શ્રી નારાયણેન્દ્રતીર્થ સ્વામી પાસે પ્રંપ્રમત્રનું અવણ કરી સંશિષ્યા સૂત્ર ત્રિદંડ
સન્યાસનો આદર કર્યો ૩૦ દિવસ હસમર્મનું આચરણ કરી, આઠ દિવસ પરમહસ
સન્યાસના ધર્મ પ્રકટ કર્યા કાષિક વચ્ચિક માનસિક દંડ અહણ કરી, તનિરોધ કરી,
કૌપીન માત્ર ધારણ કરી, મૌન, અનશન અગીકાર કરી કરાંતીમાં હનુમાન્ પાટપર
નિરાજ પણ ભક્તિમાર્ગીય સન્યાસીના ધર્મ પ્રકટ કર્યા આપાઠ શુકલ ૨ ઉપરાત ૩ ને
ત્રિમ્મ મધ્યાહ્ને શ્રીમદ્વાયાર્જીએ મધ્યપ્રવાહમાં પદાસન કરી શ્રી મુખાગ્નિ પ્રકટ કરી,
સૂર્યકિરણ સાથે તેની એકતા કરી તજ પુજ નિસ્તાર કરીને, આસુર દૃષ્ટિનું આચ્છાન
કરીને, સૂર્યદ્વારા વ્યાપિ વૈકુંઠમાં પ્રવેગ કરી આસુરઆમોહ લીલા કરી

આચાર્યસક સાપણ.

શ્રીવંશભાચાર્યજીના આસુરઆમોહલી વૈષ્ણવોએ મોહ ન પામવું શ્રી વંશ
ભાચાર્યજી નિત્ય છે કારણ કે ભગવાન અને તેનું મુખ નિત્ય છે આજ પણ સાક્ષાત્
સર્વ ધર્મ સહિત ધર્મી વશ, ગ્રન્થ, નિધિ અને પાદુડા એ ચાર સ્વરૂપથી પ્રત્યક્ષ
મિનાજે છે એ ચાર સાક્ષાત્ ધર્મી છે માટે એમને જે આમથી આપણે ધરીએ છીએ તેને
'નૈવેદ્ય' ન કહેતા 'ભોગ' કહીએ છીએ નિવેશતઃકર્તિ નૈવેદ્યમ્ મુજ્યત ઇતિ ભોગ જે માન
નિવેશન કરનામાં આવે, જેનો સાક્ષાત્ અગીકાર કરવો વા ન કરવો પ્રભુની ઇચ્છાપર છે
જેનું પરોક્ષ સમર્પણ 'નૈવેદ્ય' કહેવાય અને જેનું બોજન કરવું જ પડે તે "ભોગ" સાક્ષાત્
ધર્મી દેનાથી જ એ ચારે સ્વરૂપે ભોગ અગીકાર કરી ભક્તવચ્ચના સૂચવે છે

શ્રી વલ્લભાચાર્યજીના જીવન ચરિતનો ઉપસહાર.

ઉપસહાર કરતા મહારાજશ્રીએ આજ્ઞા કરીકે શ્રી વલ્લભાચાર્યજીના ૮૪ અથ, ૮૪ ખેડક, ૮૪ મુખ્ય ભકત અને ૮૪ કથા છે એ શ્રીમત્ત્રાચાર્યજીનું ચરિત એટલું તો વિસ્તીર્ણ છે કે કલાક દોઢ કલાકમા સંક્ષેપ ઉપરાત વધારે કહી શકાય એમ નથી આ ચરિતનું ભાવણ કરતા, જે ઐતિહાસિક વૃત્ત આપ સર્વને વિદિત છે, તે મુકી દઈ જે તમે કદાપિ શ્રવણ ન કર્યું હોય તેજ વૃત્તાત શ્રવણ કરાવના મે નિશેષ લક્ષ રાખ્યું છે શ્રીમદ્વાચાર્યજીએ જે જે ધર્મનું આચરણ કર્યું છે તેજ સરણિકાથી વર્ણાશ્રમ ધર્મ પુર સર ભગવદ્ધર્મનું દૃઢ આચરણ કરના હુ તમને સર્વને આગ્રહ કર છું

રા. રા. મગનલાલ, ગ. શાસ્ત્રી એમ. એ.નું ભાવણ.

મહારાજશ્રીનું ભાવણ સપૂર્ણ થયા પછી રા રા શાસ્ત્રી મગનલાલે આજ્ઞાતા વાંચન સમાગમથી સતોષ ખતાવી, એનાજ સમાગમ વારવાર થાય એમ આકાંક્ષા જણાવ્યા પછી, ખાસ બે વાતપર સમસ્ત વૈષ્ણવોની દૃષ્ટિ ખેંચી હતી મહારાજશ્રીએ શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યના પુરોષોત્તમત્વના એટલા બધા પ્રમાણો આપ્યા છે કે તેનું પિષ્ટ પેયણ કરી નાખનાની આવશ્યકતા નથી અગ્નિ પુરોષોત્તમનું મુખ છે, મુખથીજ શબ્દદ્વારા અગીકાર થાય એ ઉપપતિ ઉપરાત અગ્નિ શબ્દ અર્ક ધાતુથી સિદ્ધ થયેલા હોનાથી ગતિ કરાવે, પ્રાપ્તિ કરાવે તે અગ્નિ એમ બ્યુત્પાત છે અર્થાત્ જીવને બ્રહ્મપર્યંત પરમ પ્રલ દશામા ગતિ કરાવી, તે પ્રલ પ્રાપ્તિ કરાવવી એ કાર્ય અગ્નિ શિનાય ઇતર કાષ્ઠ પણ કરી શકે એમ નથી વેદમા અમિત્સૂક્તો વાચતા પણ અમિતુજ આચાર્યત્વ ઉત્તરોત્તર સુદૃઢ થતુ જાય છે, એટલે રુદ્ર, વાયુ, શેષ પ્રભૃતિ આચાર્યથી અર્થાત્જ ઉત્કર્ષ સિદ્ધ થાય છે કેવળ બ્યુત્પત્તિ, વૈદિક અમિષર્મેનુ સામ્ય, એટલાથીજ અટકવાનું નથી, પણ તેમના વાકપતિત્વથી પણ એજ પર્યવસાન આવે છે જેટલા ઉપવબ્ધ્ય ત્રયો છે તેમા પણ શબ્દ માધુર્ય ઉપરાત અર્થ ગાભીર્ય જોતા, તેમની શ્રુતિ સધદન, યુક્તિદાઈ અને સ્થિર અનુભૂતિનો નિચાર કરતા ઇતર આચાર્યો તો શુ પણ વિજ્ઞા સ્વામી સપ્રદાયના વ્યાસાદિ કરતા પણ એમનો ઉત્કર્ષ સર્વત્ર પ્રવર્તે છે શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજી એના ઉત્કૃષ્ટ આચાર્ય છે એમ આગ્રહથી બોલવામા મારે એજ કહેવાનું છે કે એમના સપ્રદાયોના લક્ષાવધિ ત્રયો સડે છે તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરી તેનું અર્થજ્ઞાન લઈ તમારા જન્મનું સાર્થક્ય કરેા તેવા ત્રયોનું પઠનપાઠન આગ્રહપૂર્વક બન્યુ રહેતો માત્ર આ ભૂમિમાજ નહિ પણ સર્વત્ર આપણા ઉત્તમોત્તમ ધર્મની વિજયપતાકા પ્રવર્તે

ખીજી વાત મારે એ કહેવાની છે કે ત્યારથી શ્રી વલ્લભાચાર્યજીના જીવન ચરિતર લખણ આપનાનો નિશ્ચય થયો, ત્યારથી જમે તે વખતે હું મહારાજશ્રી પાસે જતો હતો ત્યારે શ્રી યદુનાથજી કૃત દિગ્વિજય લઘુ તેના પત્રમા અન્વેષણ કરતાજ એમના દર્શન થતા આ ઉપરથી એમ માનવાને સખળ કારણ મળે છે કે જેટલી શિથિલતા છે તે આપણી છે જે આપણે આગ્રહથી આચાર્યોને પ્રાર્થના કરીએ તો આપણા તરફ ધર્મ બળવવામા તેઓ સર્વ બદ્ધપરિહર થાય સાત દિવસે, પદર દિવસે, મહિને પણ એવું સુધાવર્ષણ બન્યું રહે તો તેથી તમે સર્વ અમર બની જાઓ એમા અદેહ નથી પરંતુ હું ફરીથી જણાવું છું કે, વૈષ્ણવોએજ આગ્રહ કરી આચાર્યોને સ્વધર્મ પ્રવર્તાવવા બદ્ધપરિહર કરવાના છે શ્રી બાલકૃષ્ણલાલજી કાંઈ વિરોધ ઝાળખાણ કરાવી હું ખેતી જમ્મશ-શ્રીવલ્લભાચાર્યના જીવનચરિત સપ્રત્યયમા ઘણા છે તેમાનું એક શ્રી વિકુલનાથજીના પદ્મ પુત્ર શ્રી યદુનાથજીનું કરેલું છે તે અથ 'યદુનાથ વિજય' નામથી પડિતોમા પ્રસિદ્ધ છે. એ શ્રી યદુનાથજીના ખાસ વશમા શ્રી બાલકૃષ્ણલાલજી પ્રકટ થયા છે, તો કમ્મશ ખીજી પણ એવા અપૂર્વ અથનું અવગાહન કરી આવુંજ વાંચસુધાપાન આપણને વારંવાર કરાવશે એમ અચુર આકાંક્ષા બતાવી હું ખેસવાની આજ્ઞા માણું છું,

શ્રીબાલકૃષ્ણલાલજી મહારાજશ્રિત વેદશાસ્ત્રસંપત્તિ શાસ્ત્રી મનઃસુખરામનું લાપણું.

મુલતાની પડિત ચેતન રામજીએ વિદ્યાવૃદ્ધિ વાસ્તે નિરૂક્તનો મત્ર લણી બતાવી લક્ષિત વૃદ્ધિ તરફ વૈષ્ણવોનું આકર્ષણ કર્યું ત્યાર બાદ શાસ્ત્રી મન સુખરામે લાપણું શરૂ કર્યું કે

“આજે જેટલું જ્ઞાન તમને આપવામા આવ્યું છે તે સમસ્ત યાદ રાખનાર ભાગ્યવાન વિરલ થોડા જ હશે તો પણ તેના સારાશ જે હુકામા કહું તો તમે સર્વ તે સમજી શકો અને તેનું આચરણ પણ કરી શકો શ્રી કૃષ્ણદેવ રાજાએ પ્રત્યન કર્યો ત્યારે શ્રી વલ્લભાચાર્યજીએ જે જે શ્લોક આજ્ઞા કર્યા તે સમગ્ર હૃદય હોવાથી હું બોલું છું અને તેનું મનન કરી તે મુનંજ દરેક વૈષ્ણવે વર્તવું જોઈએ એવી મારી ખાસ લક્ષામણ છે

दैवत्वेन गुरोरेनुग्रहवशात् जाता प्रपत्तिर्यदा
सकृष्टादि विधारयेत् परजयन्त्येसादशीना व्रतम् ।
धर्मं भोगवत् चरेत् हरिकथामाचार्यमस्तार्चन
पाप तद्विसृजाननर्पितभुजि चान्धाश्रय वर्जयेत् ॥ १ ॥

હે રાજન ! દૈવશ્રવ હોવાથી ગુરના અનુગ્રહવડે જ્યારથી શરણે આવવું ત્યારથી માલા ધારણ કરવી, તિલક મુદ્રા ધારણ કરવા, ચાર મુખ્ય જયતી અને એકાદશીવ્રત આચરણ કરવા ભાગવત ધર્મનું મેવન કરવું, હરિકથાનું શ્રવણ કરવું અને આચાર્ય તથા ભક્તનું અર્ચન કરવું પાપ, બહિર્ભુખ, અસમર્પિત વસ્તુ ભોજન અને અન્યાશ્રય એ રચનો ત્યાગ કરવો.

આધિત્યાગ્રમધર્મનગ્રમવતા સ્થેવ પ્રજા રક્ષતા
સેવ્ય થીરમણ સદા હરિજનં કાર્યાધિકા સગતિ ।
આજીવ્ય વિદુષા વિધાય જગતા ચોજ્યાથ તે શિક્ષણે
દીનાના દયયા નયેન વિનયે કીર્તિર્વિધેયાજ્વલા ॥

હે રાજન ! “તમારે આશ્રમ ધર્મનો આશ્રમ રાખી પ્રજાનું રક્ષણ કરતા રહેવું લક્ષ્મીપતિની સદા મેવા કરવી હરિજન સાથે અધિક સગતિ રાખવી પડિત લોકોનું સન્માન કરી જગતમા શિક્ષણ આપવામા તેમનો વિનિયોગ કરવો દીનપર દયાથી, નીતિથી અને વિનયથી અચલ યથ પ્રાપ્ત કરવું આ ધર્મ ખાસ ક્ષત્રિયોના છે પરંતુ દરેક વર્ણના લોકોએ પોતપોતાને લાગુ પડતા ભાગનું ગ્રહણ કરી તે મુજબ વર્તવું

સલા વિસર્જન.

ત્યારખાદ જયકૃષ્ણ શાસ્ત્રી પ્રસંગોપાત સ્લોક બોલ્યા બાદ ગેઠ ગિરધરભાઈ જેઠાલાઈએ પણ પુસ્તકોનો શ્રેણીદ્વાર કરવાને ખાસ આગ્રહથી સૂચન કરી મણિરત્ન-માલાના સ્લોકથી દર્શાવ્યું કે અપાર સ સાર સમુદ્રમાથી ગુરકૃપા શિવાય તરવાનો અન્યા ઉપાય નથી—સમાપ્તિમા

શેઠ ચતુર્ભુજ મોરારજીએ મહારાજશ્રીને વિજયતિલક માલા ધર્યા પછી, સર્વ પડિતોને માલા પહેરાની હતી

ત્યારખાદ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીની જય બોલી સલા વિસર્જન થઈ હતી

જાહેરખબર.

ભારતભારતીય પંડિત શ્રી ગદ્દલાલજી ધર્મ પુસ્તકાલય.

બુલેશ્વર, મુબાઇ

✓ શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીનું ચરિત્ર.

એ નામનું ગૂજરાતી પુસ્તક શેઠ ગોવર્ધનદાસ લક્ષ્મીદામે છપાવેલું ઉપના પુસ્તકાલયમા મળે છે. ન્યોછાવર ૩ ના

શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજી સેવકો.

ચોર્યાગી વૈષ્ણવોની વાર્તા, તથા તેઓની ૮૪ બેઠોના ચરિત્રનું પ્રજ્ઞલાપામાં લખાયેલું પુસ્તક પણ ઉપના પ્રદ્યુષે છપાવેલું તૈયાર છે. ન્યોછાવર ૩. ૫

શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજી કૃત

સંસ્કૃત તત્ત્વદીપ નિબંધ સંપૂર્ણ.

આ ગ્રંથ પણ તૈયાર છે ન્યોછાવર ૩ ૪)

શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજી કૃત

પોહરાગ્રંથ.

એમા નાના નાના ૧૬ ગ્રંથો ગૂજરાતી ભાષાનંતર સાથે છે ન્યોછાવર ૩ ના
એજ “પોહરા ગ્રંથો” પદ્મજેદ નથા વિશેષ દીક્ષ સાથે છે, તેની નેછાવર ૩ ૨

બહારગામના ધરોડોને ટપાલ તથા વેલુપેખલનો ખર્ચ વિરોધ લાગશે.

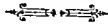
આ ઉપરાંત શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીએ બ્રહ્મસૂત્ર (વિતર મીમાસા) ઉપર લખેલું “અલુભાષ્ય” એ બગાલ એગિયારીક સોસાઈટીએ છાપીને પ્રસિદ્ધ કર્યું છે તથા તેમનું ગ્રંથે “ગાયત્રી ભાષ્ય” ના નામનવાળા ગણપતરામ ચાસ્ત્રી એમ એ એ બહાર પાડ્યું છે એ ઉપરાંત શ્રી લાલચતની “મુખ્યોધિની” દીગ વગેરે ગ્રંથોનો જટલો જટલો ભાગ ઉપલબ્ધ છે, તે દસ્તાવિજિત પંડિત શ્રી ગદ્દલાલજી પુસ્તકાલયમા તૈયાર છે જે કોઈ ગૃહસ્થની તે છપાવી પ્રસિદ્ધ કરવાની ઇચ્છા હશે, તેઓને તેની નકલ ઉતરાવના દેવામાં આવશે. વૈષ્ણવોએ જરૂર જાણવું જોઈએ કે, શ્રી આચાર્યજીના ગ્રંથોને પ્રસિદ્ધિમા આણી, તેને પદ્મપાણુમા મૂકવા, એ પણ શ્રી આચાર્યજીને પ્રગટની ઉત્તમ સેવા છે કેમકે એવા અને કથાએ બેવૈષ્ણવોના મુખ્ય ડામો શ્રી આચાર્યજીને જ્યાં છે તે જ્યાં કામ ગ્રંથો વિના કદી પણ પાર પડે તેમ નથી એજ વિગતિ.

લા. સેવક,

વિહૃલ રાજરામ દલાલ,

પંડિત શ્રી ધર્મ પુસ્તકાલયના વ્યવસ્થાપક

अब्धियाने निर्णयः ।

श्री

महीयास ! विञ्चित्तालादस्या मुम्बापुर्या द्वीपान्तरगमनसमुद्रयानादिनिपयिणी प्रसरति चर्चा । अत्रास्ति पक्षत्रयम् । तत्र प्रथमतः पारसीदेनिकपत्रसम्पादका यत्किञ्चिदुक्तविषये प्रतिपादयन्ति न ते श्रुतिस्मृत्यनुयायिनो नापि तद्विद् । द्वितीयपक्षे धर्मशास्त्रानभिज्ञा द्विजातयस्ते न मुञ्चुरिति अब्धियानादौ श्रीमदाचार्यश्रीच्छेत्रीपीठाधिपतिप्रदत्ता व्यवस्था संस्कृतचन्द्रिकातः प्रत्यक्षरमिह प्रफटयते तामवलोक्य विदन्तु ते धर्मशास्त्राशयमिति । अवशिष्टपक्षे स्मृत्यादिपर्यालोचका विद्वांसस्तेऽपि समयलोचनेना प्रसीदन्ति त्वत्पल पङ्क्तिनेन ।

सुविदितमेवैतच्चन्द्रिकाप्रणयिना यत्रातिपूर्वमेव मोहमया कमपि कपोलजातीय समुद्रयायिनः प्रायश्चित्तप्रदानपुर सरः स्वयंवह्यतामापादयद्भिः श्रीमद्द्वारकापीठाधिष्ठितैः श्रीमज्जगद्गुरुपादेर्विस्मयाक्षरमेव विदेशगमने दोषाभाव उदघोषीति । एव हि प्रतिपादयन्ति मोहमया प्रकाशमानानि सवादपत्राणि । कतिपयेभ्यश्च दिवसेभ्यः पूर्वं वेङ्कटेशसमाचारनाम्नि सवादपत्रे प्रकाशिता श्रीमद्द्वारकाजगद्गुरुप्रदत्ता एतद्विपयिणी व्यवस्था निरायाधमेवैतद्विस्पष्टयति । यद्यपि सर्वथा प्रमाणमेव न श्रीजगद्गुरुपादास्तथापि न षिलः समुल्लङ्घितधर्ममर्यादान्यसीयामपि वचनानि भद्रेयतामापद्यन्ते । दुनोति चास्मदीयं चेत् एतद्विधैरयुक्तप्रायेर्निर्णये श्रीमज्जगद्गुरुपीठस्य दोषास्पर्शपरिहणम् । पर्जन्यपरं हि वर्षन्तीदानामपशब्दान् श्रीमति द्वारकाजगद्गुरुपीठे धर्मानुयायिनैः विद्वांसः । न चैतच्छ्रूयते सोऽहमस्मानि । अयुक्त एव चायं निर्णय इति तु निःसन्देहमेव ब्रूमः । अत एव च साञ्जालसन्धमेव प्रत्याख्यायते सोऽयमस्माभिः । यथात्र समुचितं शास्त्रार्थं सोऽयं प्रागेव प्रकाशितः प प श्रीमच्छूत्रेरीपीठाधिष्ठितैः श्रीमज्जगद्गुरुचरणे । सोऽयमिदानीं प्रेक्षावता नयनगोचरतामापद्यतामिति यथावस्थित एव चन्द्रिकाया प्रकाश्यते । सुनिपुणं च समवेक्ष्येन समवधार्यता कृतप्रायश्चित्तानामपि विदेशगामिनामसव्यवहायत्वं दुरुत्सारमेवेति ।

काञ्च्या प्रकाशमानया चास्मत्सहजीविन्या श्रीमत्या मञ्जुभाषिण्या प्रकाशितो यथासमयमत्र प्राचीन केनापि ग्रामाधिकेन दाक्षिणात्यपण्डितप्रवरणेन प्रदत्तं शास्त्रार्थं इति सहस्रशोऽस्यैः वन्यवादान् वितराम । यत्तु प्रवरिपत केनापि संपादकसिंहेन सोऽयं सवादपत्रिकानामस्थान एव केवलं कोलाहल इति प्रक्षिप्यतां तावत्तेन वेङ्कटेशसमाचारे प्रकाशिताया व्यवस्थाया समुन्मीलितं चक्षुरित्येतावदेव ब्रूमः ।

श्रीमच्छूत्रेरीपीठप्रदत्तस्तु निर्णयः कल्यब्धियानमीमाणासः सन्दर्श्यतामय धीरैः यथा—

श्रीरस्तु ।

श्रीलक्ष्मीनृसिंहाय नमः

कल्यन्धियानमीमांसा ।

यो देवस्त्रिपुरान्धकादिविजयी ध्यायन्ति यं योगिनो येनाधारि कलानिधिर्विधिमुखा
यस्मै नमस्तुवंते । यस्माद्विश्वमिदं चराचरमभूद्यस्यार्धमदीन्द्रजा यत्राव्याजकृपातरङ्गलहरी
चोभूयतेऽध्यात्स नः ॥ १ ॥

सोऽध्याद्रजास्य किल रत्नगर्भनामा सहिष्णुर्धरणेश्वकास्ति । यस्योदरभ्राजदनेकालप्र-
दर्शनाय धरणीधराग्रे ॥ २ ॥

वाल्मीकिमुह्यकविराडुपगीयमानवाक्चातुरीवितरणप्रथितप्रशस्ति । पागीशवासवमु-
खामरसेव्यमाना वाग्देवता भवतु चाञ्छितासद्वये न ॥ ३ ॥

समेधमानैर्गणैरेनुक्षण कलाकलापैरधिकं समुज्जमन् । कलद्वन्द्वान्यो विपुर्धरपितोऽ-
यमीन्दुरन्यादृश एव भूतले ॥

श्रीसच्चिदानन्दशिवाभिनव्यनृसिंहभारत्यभिषापदेशात् । श्रीशकरायै भुवनैकमान्यो जे-
जीयते सप्रति शृङ्गपुर्याम् ॥

तत्साम्रधो यस्तदनुग्रहार्थो लक्ष्मीनृसिंहायैविनेयवयं । स्मृत्युक्तपदान्तसमर्पधिष्णु
काशीनृसिंहाभिदया चकास्ति ॥

श्रीगुर्वनुज्ञया तेन जैमिनीयनयान्वयात् । कल्यन्धियानमीमांसा क्रियते कुतुहान्मया ॥

कलियुगे द्विजानां समुद्रयान सामान्यतो धर्मशास्त्रनिषिद्धं न वेति शास्त्रनिषिद्धत्वेऽपि
पातित्यहेतुर्न वेति पातित्यहेतुत्वेऽपि तस्य प्रायश्चित्तमस्ति न वेति अस्ति चेत्तादृशप्राय-
श्चित्तेन परिपूतस्य समुद्रयायिसामान्यस्य समर्गस्सामान्यतस्शास्त्रनिषिद्धो न वेति च चतुर्धा
विप्रतिपत्तयस्त्वन्ति ।

तत्र प्रथमविप्रतिपत्तौ कलियुगे द्विजानां समुद्रयान सामान्यतो धर्मशास्त्रनिषिद्धमिति मि-
द्धान्त । तथा हि कलिवर्ज्यप्रकरणे पराशरमाधवीयस्मृतिसप्रहयो — द्विजस्वाध्यां तु निर्याण
शोधितस्यापि सप्रह इति । स्मृतिमग्रहे समुद्रयानस्वीनार कमण्डलुविधारणमिति । मदनपा-
रिणते समुद्रयात्रास्वीनार, कमण्डलुविधारणमित्याद्यनेकवर्जनैस्सामान्यतस्समुद्रयानस्यैव
निषेधात् । न च हेमाद्री मास काराण्डे वासो नौनिर्यात्रा दिनत्रयम् । म्लेच्छावास्तथा पक्ष
यस्य स्यात्स तु पातकीति दिनत्रयान्यूनकालिन्मौकावानवत एव पातकिन्यप्रतिपादयम-

रीचिवचनेन दिनत्रयन्यूनकालिकनौकायानम्यादौपत्वप्रतिपादनपरेण विरोधादुत्तरांशवाद-
न्यात्वेन पूर्वाक्षवचनानां दिनत्रयन्यूनकालिकसमुद्रयाननिषेधपरवस्थेवाद्भीकरणीयतया
दिनत्रयन्यूनकालिकसमुद्रयानस्य निषेधाविषयत्वात् न समुद्रयानसामान्यस्य शास्त्रनिषिद्धत्व
मिति वाच्यम् । यद्येवौन्यथोमये एकम्यासकेनेनैव प्रवृत्तौ अत्रान्विषय स्थापयोरैवो-
त्सगापवादभाषा यथा मा हिंस्यात्सर्वा भूतानीत्युत्पत्तिः । अग्नीषोमीय पशुमालमेतत्सपवाद
तत्र मा हिंस्यात्सर्वा भूतानीत्येतास्यस्तोत्रेण सकेभूतहिंसानिषेधपरत्वे अग्नीषोमीयमि-
त्यादेर्निषिद्धत्वमापद्येत । अतो मा हिंस्यात्सर्वा भूतानीत्यस्य सकेनेन अग्नीषोमीयपशु
तिरिक्तसर्वभूतहिंसानिषेधपरत्वमङ्गीकरणीयम् । प्रवृत्ते तु द्विजस्याग्नौ तु निर्वाणमित्यादि
चननाग्रमत्तनेनेन त्वार्थयुद्धयानसामान्यनिषेधपरत्वेऽपि नैमिषीय दिनत्रयमिति न-
नस्य नद्याधिकरणकदिनत्रयन्यूनकालिकनौकायानमर्तुं पातकित्वप्रतिपादनद्वारा दिनत्र-
यन्यूनकालिकनद्याधिकरणकसमायानन्य अदोषत्वप्रतिपादनपरत्वे बाधकाभावात् नैमि-
षीयत्रयादेस्तोत्रोक्तत्वाभावेन द्विजस्याग्नौवत्यादिदशचनान्यसकेनेनैव स्वार्थं बोधयन्तीति
दिनत्रयन्यूनकालिकसमुद्रयानस्यापि समुद्रयानत्वाविरूपेण निषेधपरत्वत्वसम्भवात् समुद्र-
यानसामान्यमपि शास्त्रनिषिद्धमेव । न च बाधायनसूत्रे पञ्चधा विप्रतिपत्तिदीक्षिततत्त्वथो-
त्तरतो यानि दक्षिणतस्तानि व्याख्यास्यामो यथैतदनुपेतं सह भोजनं क्रिया सह भोजनं
पर्युपेतभोजनम् मातुलजितृष्वसृदुहितृपरिणयनमित्युक्तं तत्तु उष्णाम्बुदसीधुपानमुभ-
यतो दक्षिणवद्धार आयुधीनरु समुद्रचलमितीतरिदतरांस्तन्मुर्वन्नुध्यतीतीतरिरतरस्मिन्
न तत्र देशप्रामाण्यादियत्नेन समुद्रयानस्योत्तरीयद्विभक्तत्वेनोत्तरवादात्तरीयद्विजकतृक्स
मुद्रयाननिषेधमन्वेन दक्षिणात्यद्विजकतृक्समुद्रयानमाननिषेधस्यैव द्विजस्याग्नौवत्यादि-
वचनतात्पर्यविषयत्वाग्नीकारावश्यकतया न समुद्रयानसामान्यस्य शास्त्रनिषिद्धत्वमिति वा-
च्यम् । उक्तबोधायनमूत्रे समुद्रयानस्योत्तरीयद्विजधर्मत्वेन प्रतिपादनं कलियुगेत्तरुगामि-
प्राप्तेनेति वक्तव्यम् । न च सहपठितानामूर्णां विष्णुशीधुपानादीनां कलिधर्मत्वेन समुद्रयान-
स्यापि कलिधर्मत्वेनैव वक्तुं शक्यम् आयुधीनकस्य कलिनिषिद्धस्यापि सह पठ्यात् । आ-
युधीनकं सर्वधारणं तत् प्राणानां कलियुगे निषिद्धम् । नया च वैवर्णयोचै-प्राणाना-
मापद्रुतिकथनावसरे असत्त्वे त्वापदि क्षत्रियादिश्रुतिहिंसाप्राप्त्या वज्रन्या अतगायिद्विजा-
म्याणां धर्मयुदेन हिंसनम् । आपद्रुतिर्द्विजाम्याणामधस्तन्निस्ता तथेति बली निषिद्धत्वा-
त् । क्षत्रतृत्या वैश्यशूनि प्रगस्ता स्यात्कर्त्तुं युग इत्याभ्यायनरमरणाच्येयादिनां शत्रुधा-
रणस्यायुधीनकस्य हिंसाप्राप्त्यवस्थितस्वरूपतया तस्य कलिनिषिद्धत्व कलिर्वर्ज्यपकरण-
पठितेन आततायास्यादिवचनेन आभ्यायनममृत्या च समर्थितम् अतः कलिनिषिद्धेनायु-
धीनकेन सह पाठ्यात् समुद्रयानमपि कलिनिषिद्धत्वमेव । न च विनिगमनाविरह इति
वाच्यम् । उक्तबोधायनमूत्रस्य कलियुगेत्तरयुगासाधारणयुधावकादिधर्मप्रतिपादकतया क-
लियुगधर्ममात्रप्रतिपादकत्वाभावेन कल्यादिषट्धममिब्याहृतत्वाभावेन च तदपेक्षया उक्त-

श्रीरस्तु ।

श्रीलक्ष्मीनृसिंहाय नमः

कल्यविधयानमीमांसा ।

यो देवान्निपुरान्धकादिविजयौ ध्यायन्ति य योगिनो येनाधारि कलानिधिर्विधिमुखा
यस्मै नमस्कृवंते । यस्माद्विश्वमिदं चराचरमभूद्यस्यार्धमदान्द्रजा यत्राव्याजकृपातरङ्गलहरी
चोभूयतेऽव्यात्स न ॥ १ ॥

सोऽन्याद्वाजस्य रित् रत्नगर्भनामा सहिष्णुर्धरणेधकास्ति । यत्सोदरभ्राजदनेकरत्नप्र-
दर्शनार्थं वरणीधरायै ॥ २ ॥

वाल्माकिमुख्यकविराहुपगीयमानवाक्चातुरीवितरणप्रथितप्रशस्ति । बागीशवासवमु-
खामरसेच्यनागा वाग्देवता भवतु चाञ्छितसिद्धये न ॥ ३ ॥

समेधमानैरसिलैरनुक्षण कलाकलापैरधिकं समुत्सन् । कलङ्कशून्यो विबुधैरघपिंतोऽ-
यमीन्दुरन्यादृश एव भूतले ॥

श्रीसच्चिदानन्दशिवाभिनव्यनृसिंहभारत्यभिधापदेशात् । श्रीशंकरायै भुवनैकमान्यो जे-
जीयते सप्रति शृङ्गपुर्याम् ॥

तत्सामयौ यस्तदनुग्रहायां लक्ष्मीनृसिंहायविनेयवयं । स्मृत्युक्तराद्वान्तसमर्थधिष्णु
काशीनृसिंहाभिदया चकास्ति ॥

श्रीगुर्वनुजया तेन जैमिनीयनयान्वयात् । कल्यविधयानमीमांसा क्रियते कुतुकान्मया ॥

कलियुगे द्विजानां समुदयान सामान्यतो धर्मशास्त्रनिषिद्धं न वेति शास्त्रनिषिद्धत्वेऽपि
पातित्यहेतुर्न वेति पातित्यहेतुत्वेऽपि तस्य प्रायश्चित्तमस्ति न वेति अस्ति चेत्तादृशप्राय-
श्चित्तेन परिपूतस्य समुदयायिसामान्यस्य ससर्गस्तसामान्यतदशास्त्रनिषिद्धो न वेति च चतुर्धा
विप्रतिपत्तयस्सन्ति ।

तत्र प्रथमविप्रतिपत्तौ कलियुगे द्विजानां समुदयान सामान्यतो धर्मशास्त्रनिषिद्धमिति सि-
द्धान्तः । तथा हि कलिवर्ज्यप्रकरणे पराशरमाधर्वायस्मृतिप्रसङ्गो — द्विजस्यान्धौ तु निर्वाण
। शोबितस्यापि प्रसङ्ग इति । स्मृतिप्रसङ्गे समुदयानस्वीकार कमण्डलुविधारणमिति । मदनपा-
रिजाते समुदयात्रास्वीकार कमण्डलुविधारणमित्याद्यनेकवचनैस्सामान्यतस्तसमुदयानस्यैव
निषेधात् । न च हेमाद्रौ मास कारुण्ये चाखौ नौभिर्योत्रा दिनत्रयम् । म्लेच्छावास्तथा पक्ष
यस्य स्यात्स तु पातकीति दिदत्रयान्यूनकालिकर्माकायानवत एव पातकित्वप्रतिपादकम-

तैषु च मध्ये बोधायनोऽपीत्युपक्रम्य । अथ पतनीयानि समुद्रयान ब्राह्मणन्यासापहरण
भूम्यमृत सर्वाण्येयमहरण शूद्रमेव न शूद्राभिगमन यथा शूद्रायामभिजायते तदपत्न्य
च भवतीति बोधायनसूत्रलेखनेन बोधायनसूत्रोक्त समुद्रयानमतिपातकमिति स्फुटी-
कृतम् । किं च तत्रैव तत्तत्पापप्रायश्चित्तकथनावसरे पतनीयानां प्रायश्चित्तमाह
बोधायन इत्युपक्रम्य समुद्रयानमित्यादिबोधायनसूत्रलेखनात् पतनीयशब्दोत्तरवृत्तिबहु-
वचनेन बोधायनसूत्रोक्तानां समुद्रयानादिना सवेपामपि पतनीयत्वमिति स्फुटीकृत वैद्य-
नाथदाक्षिण्ये । बोधायनाचार्यस्तु अथ पतनीयानीति प्रतिज्ञाय समुद्रयान ब्राह्मणन्यासा-
पहरणमित्याद्युपन्यासात्समुद्रयानस्य पतनीयत्व कण्ठरवेणोक्तम् । न च महापातकानामेव
पतनहेतुः तदतितिरिक्तानामतिपातकादीनां त्वभ्यासापेक्षयैव पतनहेतुत्व न सकृदनु-
ष्ठानमात्रेणेत्यतः प्रकृतसमुद्रयानस्यातिपातक्रम्यपरिगणनेऽपि न सकृदनुष्ठानमात्रेण
पतनहेतुत्वकिन्त्वभ्यासापेक्षयैव उक्तबोधायनसूत्रे पतनहेतुस्वरूपयोग्यार्थकपतनीयशब्दस्यैव
प्रयोगात् इति वाच्यम् । मातृयोनिःसबन्धागस्तेननास्तिः निन्दितः र्माभ्यासिपतितात्वा-
ग्यपतिनत्यागिन पतिता इति गौतमसूत्रे अतिपातकापेक्षया अत्यन्तन्यूनपितृष्यसृगमन-
रूपानुपातरुचतामपि मातृपितृयानिसबन्धाग इत्यनेन पतितत्वस्योक्तत्वात्ततोऽन्यन्तगुरु
भूतातिपातक्रम्ये वेदनाथपरिगणितस्य समुद्रयानस्य अभ्यासानपेक्षयैव पतनहेतुत्वम् ।
न च बोधायनसूत्रे पतनीयशब्दप्रयोगानुपपत्तिरिति शङ्क्य उदाहरिष्यमाणनीचाभिगमन-
मित्यादिज्ञानत्ववचनेन अभ्यासानपेक्षया पतनहेतुत्वपि पतनीयशब्दप्रयोगात् । किं च
नीचाभिगमन गर्भपातन भवद्विसनम् । विशेषपतनीयानि स्त्रीणामेतान्यपि ध्रुवमिति
याज्ञवल्क्यवचनव्याख्यानावसरे विज्ञानयोगिभिः । अपिशब्दात्पुण्यस्य यानि पतननिमि-
त्तानि महापातकातिपातकसमपातकानुपातकान्यन्यस्तानि चोपपातकानि तान्यपि स्त्रीणां
ध्रुव निर्दिष्ट पतनकारणानि भवन्तीति व्याख्यानात् । उपपातकस्त्वेवाभ्यासोपेक्षय
पतनहेतुत्व ततः पूर्वोपदिष्टानां गुणतराणां अनुपातकसमपातकात्पातकमहापातकानां
सकृदनुष्ठानेनैव पतनहेतुत्वमित्यादिष्टम् । अतः समुद्रयानस्य अभ्यास विनैव पतन-
हेतुत्व सिद्धम् । यदि च महापातकानामेव पतनहेतुः इतरेषां तु यावताऽभ्यासेन
तत्तुल्यत्व तावदभ्यस्तानामेवेति समुद्रयानस्य वैद्यनाथदाक्षिण्येतिपातक्रम्यपाठेऽपि
स्मृतौ कुत्रापि अतिपातकत्वानुक्ते यदनुक्त तत्प्रकीर्णमिति विष्णुवचनोक्तरीत्या प्रकी-
र्णस्त्वमङ्गीकृत्य यथा दिवास्वापादीनामत्यल्पप्रायश्चित्तापनोद्यत्वेन न पतनहेतुत्व तथा
समुद्रयानस्यापि प्रकीर्णत्वादल्पप्रायश्चित्तापनोद्यत्वेन न पतनहेतुत्व सम्भवतान्याग्रह
तदापि वक्ष्यमाणरीत्या इदानीन्तनसमुद्रयानस्य कामकृतत्वाद्विराट्त्वत्वाभ्यां बोधायनसू-
त्राक्तत्रैवार्पिः प्रायश्चित्तस्य चानुगुण्येन द्वादशवर्षस्त्वसम्पत्त्या महापातकतुल्यत्वसम्भवेन
भवदुत्तरात्याऽपीदानीन्तनसमुद्रयानस्य पतनहेतुत्व सिद्धमिति विधिकोटिरेव ज्यायमी-
त्यल पटवितेन ॥

कलिवर्ज्यप्रकरणपठितानां द्विजस्येत्यादिवचनानां नियमतः कलिवर्ज्यधर्मवोधनार्थमेव प्रवृत्ततया कल्यादिपदसमभिध्वाहृतत्वेन च प्राबल्यस्यैव विनिगमकत्वात् । उक्तवोचायनसूत्रे आयुधीयरुसमुद्रयानयोः कलिनिर्निपद्योरुपादानं कलियुगेतरयुगाभिप्रायकमेवेति कल्पविच्छिन्नद्विजकर्तृकसमुद्रयानसामान्यस्य शास्त्रानिर्निपद्यत्वमुक्तमेवेति ॥

अथ द्वितीयविप्रतिपत्तिनिषेधकोटिवादिन उक्तरीत्या समुद्रयानस्य कलिनिपद्यत्वेन प्रत्यवायहेतुत्वेऽपि न तस्य पतनहेतुत्वं सम्भवति पतनहेतुषु महापातकेषु तत्तुल्येषु च पातकेषु मनुयाज्ञवल्क्यपराशरादिभिः समुद्रयानस्यापरिगणितत्वात् । न च तस्य परिगणनाभावेऽपि स्मृतिनिर्निपद्यया विरकालाभ्यासे तस्यैव पतनहेतुत्वं सम्भवति । गौतमसूत्रे मानुषितृणोनिषवन्धागस्तेननास्तिकनिन्दितकर्मभ्यासिपतितालाग्यपतितत्याग्निपतिता पातकसंयोजकधत्त्यादेना निन्दितकर्मभ्यासिनामपि पतितत्वस्योक्तत्वादिता वाच्यम् । निन्दितकर्मणामभ्यासो नाम अनेकवारमुत्पन्नं तच्च द्वि शतकृत्वस्सहस्रकृत्वो वा भवति । तेषां भविशेषेण पातित्यहेतुत्वाङ्गीकारे । द्वापराद्युत्थितगोवधस्य शतवारानुत्थितगोवधस्य सहस्रवारानुत्थितगोवधस्य चाविशेषेण पातित्यापत्तिः सहस्रकृत्वोऽनुत्थानेऽपि पातित्यासपादकदिवास्वापादिकर्तुं पातित्यापत्तिः द्विवारानुत्थितादिवास्वापस्य सहस्रकृत्वोऽनुत्थितगोवधस्य चाविशेषेण पातित्यापत्तिश्च । अतः यादृशे निन्दितकर्मणि अर्धवादे प्रत्यवायाधिक्यं ध्रुयते यादृशे वा प्राबल्यविशेषमभिहितं तादृशस्य निन्दितकर्मणः यावत्सख्याकानुष्ठानेन महापातकादितुल्यत्वं सपद्यते तस्य निन्दितकर्मणस्तावत्सरयाकानुष्ठानं पातित्यहेतुर्भवतीति वक्तव्यम् । एव च त्रिवारानुत्थितगोवधादेरेव महापातकतुल्यत्वं सम्भाव्यते इति तस्यैव पातित्यहेतुत्वम् । न ततो न्यूनसरयाकस्य । ततोऽधिकसरयाकाला तु यावत्सदृशधिक्यं तावत्पातित्यविशेषाभावात्तत्त्वम् । दिवास्वापादेस्तु सहस्रकृत्वोऽनुत्थानेऽपि प्रत्यहं क्रियमाणवेदाभ्यासादिनिवर्तनीयप्रत्यवायजन्या महापातकतुल्यत्वस्यासम्भवात्पातित्यापादकस्य न सम्भवत्येवेति नानुपपत्तिः । यादृशस्य गोवधादिरूपनिन्दितकर्मणः त्रिवाराद्यनुष्ठाने महापातकतुल्यत्वं तादृशगोवधादिरूपनिन्दितकर्मणस्त्रिवाराद्यनुष्ठानमेव निन्दितकर्मभ्यासशब्दार्थः । त्रिवाराद्यनुत्थितगोवधादिनिन्दितकर्मणः एव निन्दितकर्मभ्यासिनः ते पतिता इत्युक्तगौतमसूत्रस्यार्थः । प्रकृते तु समुद्रयानविषये पत्यवायविशेषाभवात्प्राग्विज्ञातविशेषाविधानाच्च न तस्य पातित्यहेतुत्वमित्यहम् । तत्र स्मृतिसुक्ताकले प्रायश्चित्तनिमित्तविभजनान्तरे पुरुषस्य कामकोकलोभाद्य रिपुशत्रु सुषोर भवति तेनायमानान्तो महापातकपातकसमपातकोपपातकेषु प्रवर्तते सक्लीकरणेषु मलिनाकरणेष्वपात्रीकरणेषु जातिभ्रशकरेषु प्रवीर्णकेषु चेति विष्णुवचनोदाहरणपूर्वकं तादृशविष्णुवचनोक्तरीत्यैव प्रायश्चित्तनिमित्तानां महापातकातिपातकसमपातकोपपातकसक्लीकरणमलिनीकरणपार्श्वकरणजातिभ्रशकरप्रवीर्णकमेदानवधां विभागं प्रदर्श्य विभागक्रमेण महापातकिरूपणान्तरमतिपातकान्याह मनुरीत्युपक्रम्यातिपातकप्रतिपादमानि मन्वास्मृतिवचनानि प्रतिपादितानि ।

तैषु च मध्ये बोधायनोऽपीत्युपक्रम्य । अथ पतनीयानि समुद्रयान ब्राह्मणन्यासापहरण
भूम्यमृत सर्वापण्यैर्व्यवहरण शूद्रमेव न शूद्राभिगमन यश्च शूद्रायामभिजायत तदपत्य
च भवतीति बोधायनसूत्रलेखनेन बोधायनसूत्रोक्त समुद्रयानमतिपातकमिति स्फुटी-
कृतम् । किं च तत्रैव तत्तत्पापप्रायश्चित्तकथनावसरे पतनीयानां प्रायश्चित्तमाह
बोधायन इत्युपक्रम्य समुद्रयानमित्यादिबोधायनसूत्रलेखनात् पतनीयशब्दोत्तरवृत्तिवहु-
बचनेन बोधायनसूत्रोक्तानां समुद्रयानादीनां संप्रामपि घटनीयत्वमिति स्फुटीकृतं वैद्य-
नाथदीक्षितैः । बोधायनाचार्यस्तु अथ पतनीयानीति प्रतिज्ञाय समुद्रयान ब्राह्मणन्यासा-
पहरणमित्याद्युपन्यासात्समुद्रयानस्य पतनीयत्वं वण्टरवेणाकृतम् । न च महापातकानामेव
पतनहेतुत्वं तदतिरिक्तानामातपातकार्दनां त्वभ्यासापेक्षयैव पतनहेतुत्वं न सकृदनु-
ष्ठानमात्रेणैव तत् प्रकृतसमुद्रयानस्यातिपातकमध्यपरिगणनेऽपि न सकृदनुष्ठानमात्रेण
पतनहेतुत्वमिति त्वभ्यासापेक्षयैव उक्तबोधायनसूत्रे पतनहेतुत्वरूपयोग्यार्थकपतनायशब्दस्यैव
प्रयोगात् इति वाच्यम् । मातृयोनिसयन्धागस्तननास्तिकनिन्दितस्त्रीभ्यामिपतितात्या-
ग्यपतितत्यागिन पतिता इति गौतमसूत्रे अतिपातकपेक्षया अत्यन्तन्यूनपितृष्वसृगमन-
रूपानुपातकवतामपि मातृपितृयोनिसयन्धाग इत्यनेन पतितत्वस्थेऽतत्त्वात्ततोऽत्यन्तगुह्य
भूतातिपातकमध्ये वैद्यनाथपरिगणितस्य समुद्रयानस्य अभ्यासानपेक्षयैव पतनहेतुत्वम् ।
न च बोधायनसूत्रे पतनीयशब्दप्रयोगानुपपत्तिरिति शङ्क्य उदाहरित्यमाणनीचाभिगमन-
मित्यादियादवत्वयत्रचने अभ्यासानपेक्षया पतनहेतुत्वमपि पतनीयशब्दप्रयोगात् । किं च
नीचाभिगमन गनपातन भर्तृहंसनम् । विशेषपतनीयानि स्त्रीणामेतान्यपि ध्रुवमिति
याज्ञवल्क्यवचनध्याह्यानावसरे विज्ञानयोगिभिः । अपिशब्दात्पुत्रस्य यानि पतननिमि-
त्तानि महापातकातिपातकसमपातकानुपातकान्यभ्यस्तानि चोपपातकानि तान्यपि स्त्रीणां
ध्रुव निश्चित पतनकारणानि भवन्तीति व्याख्यानात् । उपपातकस्यैवाभ्यासोपक्षयः
पतनहेतुत्वं तत् पूर्वोपदिष्टानां गुरतराणां अनुपातकसमपातकात्पतनकमहापातकानां
सकृदनुष्ठानेनैव पतनहेतुत्वमित्यादिः कृतम् । अतः समुद्रयानस्य अभ्यास विनैव पतन-
हेतुत्वं सिद्धम् । यदि च महापातकानामेव पतनहेतुत्वं इतरेषां तु यावताऽभ्यासेन
तत्तुल्यत्वं तावदभ्यस्तानामेवेति समुद्रयानस्य वैद्यनाथदाक्षितैरुपपातकमध्यपाठेऽपि
स्मृतां कुत्रापि अतिपातकत्वानुज्ञे यदनुक्तं न प्रकीर्णमिति विष्णुवचनोक्तरीत्या प्रकी-
र्णस्त्वमङ्गीकृत्य यथा दिवास्वापादीनामत्यल्पप्रायश्चित्तापनोद्यत्वेन न पतनहेतुत्वं तथा
समुद्रयानस्यापि प्रकीर्णत्वादल्पप्रायश्चित्तापनोद्यत्वेन न पतनहेतुत्वं सम्भवतीत्याग्रह-
तदापि वक्ष्यमाणरीत्या इदानीन्तनसमुद्रयानस्य कामकृतत्वाद्विराट्त्वत्वाभ्यां बोधायनसू-
त्रोक्तत्रैवापि न प्रायश्चित्तस्य चानुगुण्येन द्वादशवार्षिस्त्वसम्पत्त्या महापातकतुल्यत्वमम्भवन
भवदुक्तरात्याऽपीदानीन्तनसमुद्रयानस्य पतनहेतुत्वं सिद्धमिति विधिश्रोत्रिरेव उच्यते-
त्यलं पल्लवितेन ॥

अथ तृतीयविप्रतिपत्तिनिषेधोऽपिवादिन — उत्तररत्ना समुद्रयानस्य पातित्यहेतुत्वेऽपि साधवविज्ञानयोगिप्रभृतिभिर्धर्मशास्त्रनिबन्धनमूर्तभिर्प्रायश्चित्तस्यानिर्णीतत्वाच्चास्त्येव प्रायश्चित्तमित्याहुः । तत्र । कलौ द्वीपान्तरे द्विजानामभावेन अस्माद्वीपाद्द्वीपान्तरगमनसाध्यकार्याणामनावात्समुद्रयानस्य विधेयत प्रमत्तस्यभावमभिप्रेत्य साधवादिभिर्प्रायश्चित्तनिर्णयकारणेऽपि वैद्यनाथदीक्षितैः प्रथम प्रायश्चित्तनिमित्तविभजनावसरे अतिपातकेषु बोधायनोऽपात्युपक्रम्य समुद्रयान ब्राह्मणन्यासापहरणमित्यादिवोधायनसूत्रलेखनेन समुद्रयानस्यातिपातकत्वं प्रकट्य प्रायश्चित्तनिरूपणावसरे, पतनीयानां प्रायश्चित्तमाह बोधायन इत्युपक्रम्य समुद्रयान ब्राह्मणन्यासापहरणभूम्यनृत सर्वापणैर्व्यवहरणश्रद्धमेव श्रद्धाभिगमन यश्च श्रद्धायामभिजायते तदपत्यं च भवति तेषां च निर्देशश्चतुर्थांशकाल मितभोजिनस्त्युरणोऽन्येषुस्सवनानुरूप स्थानासनान्मा विहरन्त एते त्रिभिर्वर्षैस्तदपहरन्ति पापमिति बोधायनसूत्रमुदाहृत्य श्रद्धाभिगमन इदमहत्प्रायश्चित्तं कर्तव्यमनेन अपत्यात्पत्तौ दष्टव्यं शृणोतु कर्त्तव्यं विश्वात्सोपहतस्य च । तस्मा नैव प्रसूतस्य निष्कृतिर्न विधीयत इति स्मृतेरिति हेतुनेन उक्तबोधायनसूत्रगत श्रद्धाभिगमनमित्यस्यैव श्रद्धायामस्त्योक्त्याधायककर्त्तव्यमनुरूपविषयविशेषपरिष्करणेन इतरेषां समुद्रयानमित्यादीनां यथाश्रुताधरतया समुद्रयानादेषु तु असमोवेनैव त्रैवार्षिकप्रायश्चित्तं विधेयमित्यभिप्रायः स्फुटीकृतः । न च तादृशग्रन्थस्य श्रद्धाभिगमनमात्रे प्रायश्चित्तनिर्णयकत्वमिति वाच्यम् । उपक्रमे पतनीयानामिति बहुनपनविरोधात् । तस्मात्समुद्रयाने बोधायनोक्तत्रैवार्षिकप्रायश्चित्तमेव विधेयमिति वैद्यनाथाभिप्राय इति सिद्धम् । तादृशं च प्रायश्चित्तं अकामकृतसमुद्रयाने कामकृतसमुद्रयाने तु ऋग्विधाने सप्तकृतसमुद्रयाने तु प्रायश्चित्तसमुदाहृतम् । बहुकालाद्यभ्यसने प्रायश्चित्तं तु नैव हि । कलौ द्विजोऽर्च्योऽयाने तु प्रायश्चित्तेन शुध्यति । वर्षत्रयं मतं कृत्वा सहस्रं च हिरण्यवम् । ब्राह्मणेभ्यः प्रदद्याच्च गतया गोदानमेव चेत्यादिना आश्वलायनोक्तगोदानसहस्रहिरण्यदानसहितत्रैवार्षिकमत्र वा वक्ष्यमाणमन्वत्तिरोव्याघ्रवचनोक्तरीत्या बोधायनोक्तत्रैवार्षिकमत्र द्विगुणीकृत्य षड्वार्षिकमतं वा प्रायश्चित्तं विधेयम् । परन्तु इदानीन्तना ये केचित् हणभाषाया नैपुण्यमभिलपन्त व्यस्मिन्दीपे तज्ज्ञातारो यावन्पाठयन्ति तादृहृन्त्या ततोऽप्यधिकतरनैपुण्यप्रेम्या समुद्रमार्गेण द्वीपान्तरं गत्वा तत्र कानिचिदितान्युपित्वा तत्र तज्ज्ञातृभ्यस्मकाशां नैपुण्यं मपाद्य तत्रस्समुद्रमार्गेणैतद्द्वीपं पुनरागच्छन्ति तैः कृतसमुद्रयानस्य कामकृतत्वाद्द्विरावृत्तात्वाच्च कामकृते द्विगुणं द्विरावृत्तौ द्विगुणमिति तादृश्यसमुद्रयाने बोधायनोक्तत्रैवार्षिकं चतुर्गुणितं वा ऋग्विधानोक्तं द्विगुणीकृतं वा प्रायश्चित्ततया विधेयम् । अथ उक्तबोधायनसूत्रं कामकृतत्वाकामकृतत्वमेदाविवक्षया सामान्यतस्तसमुद्रयाने निमित्तीकृत्यै त्रैवार्षिकप्रायश्चित्तविधानात्मकाकामनेऽपि समुद्रयाने बोधायनोक्तत्रैवार्षिकमेव प्रायश्चित्तं ऋग्विधानोक्तप्रायश्चित्तेन विन्यस्यते । न च बोधायनीयतादृशप्रायश्चित्तविधानस्य

अत्रामकृतसमुद्रयानविषयस्त्वमेवेति वक्तव्यम् । कामकृतसमुद्रयानविषयकत्वेऽस्याप्यङ्गी-
कारे विहितं यदकामाना कामात्तद्विगुण भवेदिति यन्मनुश्चन यच्च अत्रामत कृते पापे
प्रायश्चित्तं न कामतः । स्यादत्रामकृतं यत्तद्विगुण बुद्धिपूर्वके इत्यङ्गीरोधचनम् । यदपि
देश फाल वयशक्ति ज्ञान बुद्धिकृत तथा । अनुद्धितमभ्यास ज्ञातया विष्कमण वदेदिति
व्याघ्रवचनमित्यादीनि पापसामान्ये अकामकृतप्रायश्चित्तापेक्षया कामकृते विगुणप्रायश्चित्त-
विधायकानि विरुद्धरिति वाच्यम् । अकामकृततत्तत्पापप्रायश्चित्तापेक्षया कामकृतत्वम-
नूय तत्तत्पापेषु विगुणितातिरिक्तप्रायश्चित्तविधायकवचनाविरोधमपत्तये तद्वलानिरुक्तम-
न्वङ्गीरोध्याघ्रवचनानां तत्तत्पापातिरिक्तपापविषयकत्वरथेव कामकृतसमुद्रयाने गुरुतरप्राय-
श्चित्तविधायकनिरुक्तऋग्विधानगतवचनबलादपि समुद्रयानातिरिक्तपापविषयकस्याप्य-
वद्याङ्गीकार्यत्वेन विरोधस्य परिहरणीयतया कामकृतेऽपि समुद्रयाने वैकल्पिक बोधायनो-
क्तत्रैवार्पिकमेव प्रायश्चित्तमिति चेन्न । सर्वेष्वपि पापेषु साधारण्येन अत्रामकृतापेक्षया
कामकृतं विगुणप्रायश्चित्तविधायकानां निरुक्तमन्वङ्गीरोध्याघ्रवचनानां पापविशेषे अकाम-
कृतापेक्षया कामकृते अन्यादस्य अकामकृतप्रायश्चित्तविगुणितातिरिक्तस्य गुरुप्रायश्चित्त-
विशेषस्य विधायकानामपि वचनानां परस्परं विरोध एव न प्रसज्यते तयोः प्रायश्चित्तयोः
कामकृततादृशपापविशेषे वैकल्पिकत्वाभ्युपगमात् । येन तत्परिहाराय निरुक्तमन्वङ्गीरोध्या-
घ्रवचनानां सकोचपरिहृयनम् स्यात् । न ह्यस्मिन्पापे एकविधमेव प्रायश्चित्तमिति ति-
थम् । एतदेव मतं कुङ्कुमपातकिंनो द्विजः । अवशीर्षा च द्रुपदं चान्द्रायणमथापि कैत्रि-
भनुवचनेन उपपातकशुद्धिस्त्यादेव चान्द्रायणेन वा पयसा वापि मानेन पराशरायवा पुन-
रिति याज्ञवल्क्यवचनेन वैकल्पिकेऽपि पापे अनेकविधानां प्रायश्चित्तानां निवृत्त्येन विधानात् ।
परन्तु निरुक्तबोधायनसूत्रनिरुक्तऋग्विधानगतवचनयोश्च सामान्यविशेषभावाद्बिरोध प्रस-
ज्यते । स च तयोः कामकृतसमुद्रयाने वैकल्पिकत्वमङ्गीकृत्य न परिहर्तुं शक्यते तत्प्रतिपा-
द्यते । त्रैवलनैवार्पिकत्रतहिरण्यदानादिसहितैवार्पिकत्रतयोल्लुगुगुरुप्रायश्चित्तयोर्मध्ये लघुनैव
पापनिवृत्तिरूपफलसिद्धौ गुरुप्रायश्चित्तविधानस्य निरर्थक्यपत्त्या तयोर्वैकल्पिकत्वात्त-
भवात् । किन्तु कामकृतत्वमनूय गुरुतरप्रायश्चित्तविधायकऋग्विधानगतवचनार्थान्यथानुप-
पत्त्या लघुतरप्रायश्चित्तविधायकबोधायनसूत्रस्य अत्रामकृतसमुद्रयानविषयकत्वमङ्गीकृत्य
विरोध परिहरणीयः । तथा च निरुक्तऋग्विधानगतवचनबलानिरुक्तबोधायनसूत्रस्याका-
मकृतसमुद्रयानविषयकत्वे सिद्धे पूर्वोक्तमन्वङ्गीरोध्याघ्रवचनबलात्कामकृतसमुद्रयाने अत्राम
कृतसमुद्रयानविषयकनिरुक्तबोधायनसूत्रोक्तत्रैवार्पिकं विगुणीकृत्य पञ्चार्पिकवत् वा नि-
रुक्तऋग्विधानोक्तगोदानसहस्रहिरण्यदानसहितत्रैवार्पिकवत् वा विरुत्त्येन प्रायश्चित्ततया
विधेयमिति सिद्धम् । ततश्च द्विराकृते कामकृतसमुद्रयाने निरुक्तकामकृतसमुद्रयानप्राय-
श्चित्तं विगुणीकृत्यैव विधेयम् । ननु द्विराकृतेऽपि कामकृतसमुद्रयाने पूर्वोक्तकामकृतसमु-
द्रयानप्रायश्चित्तस्य सकृदनुष्ठानेनैव पापक्षयलक्षणकार्यनिष्पत्तेः द्विवारानुष्ठानमनावश्यकम् ।

तथा हि जैमिनीयैः शास्त्राध्यायप्रथमपादे मममाधिकरणेषु सशयपूर्वपक्षसिद्धान्तानुवादिनी-
य कारिका-अङ्गेऽभ्यासो न वा भूमाऽभ्यासो नापे पृथक्फलम् । अहम्वागुत्तरैव भूमात
प्रयोगेऽङ्गं सकृद्वदति । अस्या अथ । एकस्मिन्प्रयोगे प्रयाजाद्यङ्गमावर्तनीय न वेति
रुचयः । यथा भूय फलायिता कारीयादिह काम्यकर्मफलानुसारेण बलंते तथा प्रयाजाद्य-
ङ्गमपि फलभूमानीना आवर्तनीयमिति पूर्व पक्षः । गिह्यातस्तु सकृदनुष्ठितप्रयाजाद्यङ्गो-
पकृतप्रधानादर्थफलं ततोऽतिरिक्तस्य वस्थवित्फलस्याभावात् प्रयाजाद्यङ्गादुत्तरनावश्यक-
त्वात् तादृशस्य च फलस्य सकृदनुष्ठानेनापि सिद्धे । न चाङ्गागुप्तिप्रयोजनमुपकारभूय
स्त्वनन्तश्च फलभूयस्त्वे पर्यवस्यति यथा मस्यादिषु कर्पणाद्यागुप्तिर्भूय उपकारद्वारा फले
वर्धयेति तद्वद्भूय उपकारद्वारा फलवृद्ध्यर्थं प्रयाजाद्यङ्गागुप्तिरावश्यकमिति वाच्यम् । सत्या-
दिषु भूय उपकारो दृढ इति तदर्थं कर्पणाद्यागुप्तिपुक्ता प्रधानयोगोपकारस्तु शास्त्रादिषु
ज्ञेयः । न च शास्त्रमुपकारभूयस्त्वाद्याङ्गागुप्तिं क्वचिदुते । तस्मात्तदङ्गकर्ममधिगम्यप्र-
धानयोगोपकारस्य नष्टप्रयाजाद्यङ्गानुष्ठानेनापि सिद्धेरतिरिक्तप्रयोगे सकृदेव प्रयाजाद्यङ्-
गानुष्ठानमिति । किं च तत्रैव दशमाधिकरणावसशयपूर्वपक्षसिद्धान्तानुवादि कारिकाद्वय-
प्रत्यक्षमकार्याण्यङ्गानि तन्मोक्षोत्ताद्भिन्नो यत् । एकैकस्थोपकारित्वं तस्मात्प्रत्यक्षवगुप्तिः ।
विधातवदनुष्ठानं सकृदेवोपकारकम् । तदेव शास्त्रकृतं शास्त्रमैत्र्याच नष्टवैवादिदिति । अस्या
अर्थं दर्शपूर्णमासयोर्व्योनि त्रीन्वाप्रेयादिप्रधानानि विहितानि अङ्गानि च प्रयाजादीनि ।
तत्र प्रयाजाद्यङ्गानि प्रतिप्रधानं पृथगनुष्ठेयान्युत सकृदनुष्ठेयानीति सशयः । आग्नेयादिषु
त्रिष्वेकैकस्याप्यङ्गोपकाराश्रितत्वात्प्रतिप्रधानमङ्गानि पृथगनुष्ठेयानीति पूर्व पक्षः । सि-
द्धान्तस्तु यथा समिधो यजतीत्यादि विधाने सकृदेव प्रवृत्तं न त्वामेयादिप्रवेदशेन वृष-
वप्रवर्तते तथा अनुष्ठानमपि सकृदेव प्रवर्तते । प्रवृत्तं च सत् प्रयागामनुपकाराद्वाक्षा
पूरयति । यथा बहूना पुरतस्तत्कृतत्रयमेवान नत्तकनतन देशशाल्यभ्रन्यातवैषामपि
युगपन्मुखं जनयति तद्वत् । तस्मादग्र्यादिप्रधानभेदेऽपि देशशाल्यभ्रन्यातवैषाम्वात् प्रया-
जाद्यङ्गानि सकृदेवानुष्ठेयानीति । उक्ताविरणह्वोक्तरीत्या प्रवृत्ते पापक्षयलक्षणकार्यस्य
वैलक्षण्यभावाद्देशशाल्यभ्रन्यातवैषाम्वात् सकृदनुष्ठेयान्नेन प्रधानयोगोपकारलक्षणमर्थस्यैव
सकृदनुष्ठितेन निरुक्तवाममृत्तममृदयानप्रायश्चित्तेन द्विरुक्तममृत्तममृदयानप्रयोग्यपाप-
क्षयलक्षणकार्यस्य सम्भवात् द्विरुक्तेऽपि वाममृत्तममृदयानं पूर्वाक्तममृत्तममृदयानप्रा-
यश्चित्तस्य सकृदनुष्ठानमेव न तु द्विरुक्तामिति चेत् । पूर्वोदाहृतेन सकृत्समुद्रयाने तु
प्रायश्चित्तमुदाहृतम् । बहुशाल्यभ्रन्यातवैषाम्वात् प्रायश्चित्तं तु वैषं हीति श्रमेवधान्यताश्रयायन-
वचनेन पूर्वोक्तशाल्या बल्यनायनरी द्विजोऽन्धियान तिलादिनोऽहृतप्रायश्चित्तस्य
सकृत्समुद्रयाननिषयश्च अनेन चारावर्तितममृदयाने तादृशप्रायश्चित्तमात्रं च प्रतिपादयता
द्विरावर्तितसमुद्रयानप्रयोग्यपापस्य तादृशप्रायश्चित्तविधयर्थाप्रतीत्या तादृशपापस्य वि-
लक्षणत्वेन तादृशलक्षणार्थस्य निरुक्तप्रायश्चित्तमेव प्रपापक्षयापेक्षया वैलब्धं निरुक्ता-

श्रुत्यायनवचनसिद्धम् । प्रवानयागोपकारस्य वैलक्षण्यं तु न धृतिसिद्धम् । अतस्तत्र कायसिद्धार्थमज्ञानां सकृदनुष्ठानं युक्तम् । प्रकृते तु तादृशपापक्षयलक्षणकार्यवैलक्षण्यस्य वचनसिद्धत्वात्तादृशविलक्षणसायमिच्छार्थद्विगुणिततादृशप्रायश्चित्तानुष्ठानमेव युक्तम् । किं च जैमिनीयपद्याध्यायद्वितीयपादाष्टमाधिकरणन्यायेनाप्येतत्सङ्गतम् । तथा हि तत्र सशयपूर्वपक्षसिद्धान्ताभिधायिनीय कारिका — सकृद्वृत्तिरुत्तमवृत्तिर्दर्शदेक्षास्त्रसाध्यत । सकृदस्यात्कालमयुक्तजीवनावृत्तितोऽन्तिम इति । अस्या अर्थ दर्शपूर्णमासादीनामनुष्ठानं सकृदसकृद्वेति मशयः सकृदनुष्ठानेनैव विधिशास्त्रस्य चरितार्थत्वात्सकृदेवानुष्ठानमिति पूर्वपक्षः । दर्शादिकालरूपनिमित्तविशिष्टजीवनस्यावृत्तौ नैमित्तिकस्याव्यवर्तनीयत्वात्प्रतिनिमित्त नैमित्तिकमनुष्ठेयमिति सिद्धान्तः । प्रकृते प्रायश्चित्तानां नैमित्तिकत्वेऽपि चरितव्यमतो नित्य प्रायश्चित्तविशुद्धये । निन्दार्हं लक्षणयुक्ता जायन्ते निष्कृतेनस इति मनुचनेन प्रायश्चित्तमकुर्वाणा पापेषु निरता जना । अपश्चात्तापिनः कष्टान्नरमान् यान्ति दारुणानिति याज्ञवल्क्यवचनेन च अमरणे प्रत्ययाप्रतिपादनात् । अत्रयक्तव्यत्वरूपनित्यत्वप्रतीत्या दर्शपूर्णमासायामवत् प्रायश्चित्तानामपि निमित्तभूतपापावृत्त्यनुसारेणावर्तनं युक्तम् । इत्थं चेदानीन्तनपुरुषकर्तृककामकृतद्विरावृत्तममुद्रयाने बोधायनसूत्रोक्तत्रैनापि स्मृतं चतुर्गुणीकृत्य द्वादशवार्षिकव्रतं निरुक्तश्रुतिविधानोक्तप्रायश्चित्तं द्विगुणावृत्त्य गोदानद्वयद्विसहस्रहिरण्यदानसहितपञ्चवार्षिकव्रतं वा प्रायश्चित्ततया विधेयमिति सिद्धम् । एतेन द्विरावृत्तमपादानीन्तनपुरुषकर्तृकसमुद्रयानं सकृद्वृत्तमिति मत्वा तत्पापनिरासार्थं तत्कत्रा ऋग्निभानोक्तमुवर्णदानादिसहितत्रैनापिक्रममेव कारयित्वा तत्कर्ता शुद्धोऽभूदिति वदन्तो निरस्ताः । तत्कारिततादृशप्रायश्चित्तेन द्विरावृत्ततादृशममुद्रयानपापस्य निवृत्त्यसम्भवात् । एवञ्च विवक्षितनिवेक्षेण समुद्रयाने तत्तत्प्रायश्चित्तानि शास्त्रीयाणि सन्त्येवेति विधिकोटिरेव ज्यायसीत्यल प्रसक्तप्रनुसक्तया ।

अथ चतुर्थविप्रतिपत्तिनिषेधकोटिवादिन कृतप्रायश्चित्तसमुद्रयाधिसामान्यस्य ससर्गस्यामान्यतद्दशास्त्रनिषिद्धो न भवति परंतु शास्त्रमम्मम एव तथा हि एगस्त्रिभिरनिर्गिकैर्नार्यै विहितसमाचरेत् । कृतनिर्णेजनाश्च न जुगुप्सेत कर्हिचिदिति मनुचनेन कृतप्रायश्चित्तपापिसर्गनिन्दानिषेधपूर्वकमकृतत्वायधित्तपापिसर्गमात्रस्य निषेधविनायकेन कृतप्रायश्चित्तपापिसर्गकर्तव्यतायास्सूचितत्वात् तादृशमनुवचनतात्पर्यनिर्णायस्फुल्लकमद्वय्याख्याया पापकारिभिरकृतप्रायश्चित्तैस्सह दानप्रतिग्रहादिस्मर्य किंचिनाउतिष्ठेत् कृतप्रायश्चित्तानैव कदाचिदपि पूर्वकृतपापत्वं निन्देत् निन्तु पूर्ववध्यनहरेदित्यनेन कृतप्रायश्चित्तपापिना सव्यवहार्यत्वस्य स्फुटं प्रतिपादनाच्च । न च द्विजस्याच्यौ तु नीयातुर्दशोधितस्यापि सग्रह इति वृद्धपराशरवचनेन समुद्रयानरूपपापविशेषविषयेकृतप्रायश्चित्तस्थापि तादृशपापिनः अमप्राप्त्यप्रतिपादकेन निरोधात् । निरुक्तमनुचस्य समुद्रयानरूपपापातिरिक्तपापविषयस्त्वस्याङ्गीकरणीयतया कृतप्रायश्चित्तसमुद्रयाधिसर्गस्य स्मृतिनिषिद्धत्वेन न शास्त्रसमतत्वमिति वाच्यम् । श्रोद्धवर्ज्यब्राह्मणनिरूपणान्तरे माधवीयवचनाधीवोदाहृतम् अ-

मारदाही गरद कुण्डाशी सोनविकथी । समुद्रयायी बन्दी च तैलक कूटकारक इति
यन्मनुवचन यच्च समुद्रयायी वान्ताशी केदाविक्रियिष्यते । अवकीर्णी च वीरग्री शुरुम
पितृघातक इति यमवचनम् ताभ्यां समुद्रयायिनश्चाद्वयवर्ज्यत्वप्रतिपादन निरुक्तद्विजस्येत्या-
दिवचनस्य सामान्यतस्तत्समुद्रयायिससर्गनिषेधपरत्वे नोपपद्यते । अप्रसक्तस्य प्रोत्तेपयानह-
त्वात् । अतः निरुक्तद्विजस्येत्यादिवचनमतसमग्रहपदस्य आहूतिमन्त्रणीयत्वरूपससर्गविशे-
धपरत्वमङ्गीकृत्य नैष्ठिकानां वनस्थानां यतीनां चावकीर्णिनाम् । शुद्धानामपि लोकेऽस्मि-
न्प्रत्यासर्तिर्न विद्यत इति माधवाचार्योदाहृतकौशिकवचनसमानाधिक्यमुपपादनीय तथा च
समुद्रयायिसामान्यप्रतियोगिकआहूतिमन्त्रणीयत्वरूपससर्गविशेषस्य वा अवकीर्णिर्नैष्ठिका-
दिरूपसमुद्रयायिविशेषप्रतियोगिकससर्गसामान्यस्य वा उक्तद्विजस्येत्यादिवचनन निषे-
धाच्च समुद्रयायिसामान्यससर्गस्सामान्यतश्चात्रनिषिद्ध इति तदितरसमुद्रयायिससर्ग
कर्तव्यत्वेन निरुक्तमनुवचनसम्मत एव । किं च धर्मशास्त्रविहितानि सर्वाण्यपि प्रायश्चि-
त्तानि सफलानीति वक्तव्यम् । अन्यथा तेषु पापिना प्रवृत्त्यनुपपत्तेः । प्रायश्चित्तफलं च
पापनिवृत्तिः इह लोके सव्यवहारश्च तयोर्मध्ये पापनिवृत्तेरामुष्मिकत्वेन शास्त्रिकसमधिगम्य-
मानतया अदृष्टत्वात् तदपेक्षया सव्यवहारस्य ऐहिकफलत्वेन दृष्टतया तस्यैव पुरुषप्रवृत्ति-
जनकेच्छाविषयत्वसम्भवात् मुरयफलत्वमिति प्रायश्चित्तविधानस्य तदर्थकत्वेन प्रकृते
प्रायश्चित्तविधायकवचनमलादपि समुद्रयायिससर्गस्य कर्तव्यत्व सूचितम् । अपि च । ध-
नैकरमृतिवचनविरोधपरिहाराय वक्ष्यमाणरीत्यनुसारेणपि समुद्रयायिममर्गस्य कर्तव्यत्व
सूच्यते । तथा हि पराशरस्मृतौ चतुर्थाध्याये ससर्गमाचरेद्विप्र पतितादिष्वक्रामत इत्या-
दिना पतितमसर्गे कालतारतम्येनाशीं पक्षान् प्रदर्श्य त्रिरात्र प्रथमे पक्ष इत्यादिना क्रमेण
तत्तत्प्रायश्चित्तान्यमिहितानि । समुद्रयायिससर्गस्य पतितससर्गत्वे हि तस्योक्तप्रायश्चित्त-
निवर्त्यत्वं स्यात् समुद्रयायिन उपपातकितया महापातकित्वाभावेन पतितत्वाभावात् तत्स-
सर्गस्य पतितससर्गत्वमेव न सभवतीति निरुक्तपराशरस्मृतौ पतितससर्गस्यैव प्रायश्चित्त
कथनेन उपपातकिससर्गस्य दोषावहत्वाभावस्सूचितः । अयमेवार्थो माधवाचार्यस्तद्वचनव्या-
ख्याया एकशब्दात्पुनः पट्टिभाज्यं पङ्क्त्यग्रमिथरणम् । नवभक्त सङ्कर प्रोक्तो न कतव्योऽ-
धर्मस्सहेति बृहस्पतिवचनोदाहरणपूर्वक ससर्गस्य नवविधत्वं प्रदर्श्य एतादृशसकरत्वा-
पत्तेरिति पूर्वस्मिन्पुगे अत्र तु ससर्गश्चात्र याजनादिर्ग्राह्य इति हेतुनेन याजनाध्यापनयो-
नससर्गव्यतिरिक्तससर्गस्य पतितप्रतियोगिकस्यैव दोषत्वाभावं प्रतिपादयद्रिस्ममुज्जृम्भितेन
पतितससर्गविशेषस्यैव दोषावहत्वं नास्ति किमु वक्तव्यमुपपातकिसमुद्रयायिससर्गस्य दोषा-
वहत्वं नास्तीत्यत्रेति कैमुतिकन्यायेन घण्टाघोष प्रापितश्च । किं च आसनाच्छयनाद्यानां स-
म्भापात्सहमोजनात् । सहकामन्ति हि पापानि तैलविन्दुरिवाम्भसीति द्वादशाध्यायान्तस्थि-
तवचनव्याख्यानावसरे आचार्यस्तु क्ली युगे तादृशससर्गस्य दोषाभावमभिप्रेत्य ससर्गे-
प्रायश्चित्तं नाम्यथात् । अत एव स्मृत्यन्तरे क्लीं वज्यानामनुष्मणे ससर्गदोष पापेयिति

पठितं तादृशसर्गस्य पानित्यापादकत्वाभावेऽपि पापमात्रापादकत्वमस्तीत्याह । आसंनौदि-
 खयत्तरणादनुवादितोऽपि तस्मादुक्तपराशरस्मृत्या निरुक्तद्विजस्यत्यादिवचनस्य विरोध क
 लिवज्यप्रकरणपठिनेन ससर्गदापस्तेनाशैरित्यनेनापि विरोधश्च । एव कलिवज्यप्रकरणपठि-
 तस्य महापानकनिष्कृतिरित्यस्य चतुर्विधोपपत्तस्तु विधिनद्गन्धातके । समुदसेतुगमन प्राय-
 क्षित्त विनिदिशेदिति तद्वाहत्याप्रायश्चित्तविधायकपराशरस्मृतिविरोध । कलिवज्यप्रकरणप-
 ठितस्यापद्धतिर्द्विजेन्द्राणामित्यस्य देशभद्रे प्रवासे चेत्यादिना आपद्धतिप्रतिपादकपराशरस्मृति
 विरोधश्च । तादृशानेकस्मृतिविरोधपरिहारश्चेत्य व्यवहारमयूखे अनशनिरूपणे नारदवचन-
 गतापयाहितपदव्याख्यानावसरे उदाहृतशङ्खलिखितवचनगतापयाहितपदार्थोद्देश्यकरिष्य-
 पिण्डोदकदाननिवृत्तिप्रयोजकतया प्रतिपाद्यमानयो राजदोहादिप्रयोग्यबन्धुकृतबहिष्कारवि-
 द्यत्वव्यवसायप्रयोजनकसमुदाधिपकरणगमनशीलत्वयोर्द्वयोःपि प्रयोजक कामतस्त्रिवारा-
 धिकतयाऽनुष्ठित दुष्कर्मैर भवेत् तादृशस्यैव विधे प्रायश्चित्तादस्माद्वितीये द्विगुण स्मृतम् ।
 तृतीये त्रिगुण प्रोक्त चतुर्थे नास्ति निष्कृतिरित्यादिना प्रायश्चित्ताभावप्रतिपादनात् । प्राय-
 क्षित्तानिबर्त्ततादृशदुष्कर्मण एव अतएवव्यवहार्यत्वप्रयोजकत्व पूर्णोदाहृतनिन्दितकर्माभ्यासिन
 पतिता इति गौतमसूत्रेण प्रतिपादितम् । तादृशशुश्रूतदुष्कर्मण एव रिष्यपिण्डोदकदान-
 निवृत्तिप्रयोजकत्वं सम्भवतीति उक्तशङ्खलिखितवचनगतापयानितशब्दार्थत्वमपि कामत-
 स्त्रिवाराधिकतयाऽनुष्ठीयमानसमुद्रयानवत् व्यवसायार्थं नावादिना समुद्रमध्ये द्वीपान्तर-
 गन्तेत्यत्र गमूलगतास्त्रिंशेतेस्माद्वातेस्ताच्छीत्यापंरतुन्प्रत्ययान्तगन्तुशब्देन विवक्षित विव-
 क्षित च निरुक्तद्विजस्यावधौ तु नौयानुरित्यत्रापि याप्रापण इत्येतेस्माद्वातेस्ताच्छीत्यापं-
 वतुन्प्रत्ययान्तनौयानुशब्देनेति उक्ताद्विजस्येत्यादिवचनेन कामतस्त्रिवाराधिकतयाऽनुष्ठी-
 यमानसमुद्रयानवत्पुरुषसर्गनिषेधस्यैव प्रतीयमानतया न सस्य वचनस्य निरुक्तसर्ग-
 माचरेद्विप्र इत्यादिस्मृतिविरोध । ससगदोपस्तेनाशैरित्यत्र स्तेनाशपदस्य उपपातकिपर-
 तया उपपातकिसर्गस्य अदोपत्तप्रतिपादनात् तेनोक्तद्विजस्येत्यादिर्विरोध । महापातक-
 निष्कृतिरित्यस्य प्राणान्तिवप्रायश्चित्तनिषेधपरतया नोक्तपेनुदर्शनादिमहाहत्याप्रायश्चित्तवि-
 धायकपराशरस्मृतिविरोध । आपद्धतिर्द्विजेन्द्राणामित्यस्यापि चाक्रायणादिक्रियवृत्तमन्ते-
 च्छपाचितकुत्सापादिभक्षणारुपापद्धतिनिषेधपरतया न देशभद्रे प्रवासे चेत्यापापद्धर्म-
 निधायकपराशरस्मृतिविरोध इति । तथा चोक्तद्विजस्येत्यादिस्मृत्या कामतस्त्रिवाराधि-
 कतयाऽनुष्ठीयमानसमुद्रयानवत्पुरुषसर्गस्यैव निषिद्धतया अशामत कामतो वा सकृदनु-
 ष्ठितसमुद्रयानवत्पुरुषसर्गस्योक्तपराशरस्मृतिमाधवाचार्यकृततत्प्रास्याभ्या कृतव्यत्य शा-
 खसम्मतमिति सिद्धमित्याहु । तत्र । कलिवज्यप्रकरणेषु माधवीयस्मृतिसप्रहयो द्विज-
 स्यावधौ तु निर्योण शोधितस्यापि सप्रह इति । हेमाद्राप्यदित्यपुराणे वृद्धपराशरस्मृतावपि
 द्विजस्यावधौ तु नौयानुशोधितस्यापि सप्रह इति । वृद्धपरादीये समुद्रयानुस्त्वीकार कम-
 ण्डलुविधारणमित्युदाहर्तव्यं नैस्मामान्यतस्समुद्रयाधिसर्गस्य निषिद्धत्वात् । न चैतस्त्रिभि-

म् । न च नैष्ठिकानां वनस्थानां यतीनां चावकीर्षिणाम् । शुद्धायामपि लोकेऽस्मिन्प्रवासात्तर्तु-
विद्यत इति माधवाचार्यादाहृतकौशिकवचनेन उक्तद्विजम्येत्यादिवचननिचयस्य समानाधिक्य-
शक्यते वक्तुं पूर्वोक्तदूषणगणप्रामाण्यम् । निरुक्तवचनोपात्तयोरवकीर्षित्वममुद्रयानयोरसव्यव-
हार्यत्वनिमित्तयोर्भेदात् तयोः प्रत्येकमेव निमित्तत्वात् विभिन्नयोरपि सम्भूयनिमित्तत्वाङ्गी-
कारे बालप्राथम्यं कृतप्राथम्यं विशुद्धानपि धर्मतः । शरणागतहन्तृषु त्रीहन्तृषु न सवसेदिति
मनुवचनोपात्तबालव्यापादनकृतोपकारनाशनशरणागतव्यापादनछीव्यापादनादीनामनेकेषां
सम्भूयनिमित्तत्वाङ्गीकारसम्भवेन तदर्थानेकदुष्कर्मवत् एव असव्यवहार्यत्वापत्त्या तादृशकै-
फदुष्कर्मवत्ता सव्यवहार्यत्वापत्तेः । एव च पृथगुपात्तानामप्यनेकजातानाम् दुष्कर्मणामेक-
निमित्तत्वाङ्गीकारे निमित्तिनोऽप्येकत्वापत्त्या तेषां हि कृद्विद्वैकप्रयाश्चित्तविधानसम्भवेन तत्त-
न्निमित्तभेदेन पृथक्पृथग्नेकविधप्रायश्चित्तविधौ वैकल्याणस्येति निरुक्तद्विजत्वेत्यादिवच-
नानां सकोचकाम्नावादसंकोचेन स्वार्थप्रतिपादकतया सामान्यतस्समुद्रयाधिससर्गशास्त्रानि-
पिद्ध एव । यत्तु प्रायश्चित्तस्य सव्यवहारमुख्यफलकतया तद्विधानदेव समुद्रयाधिससर्गस्य
कर्तव्यत्व सूचितमिति तत्र न भवति । तथा हि । चरितव्यमता नित्यं प्रायश्चित्तं विशुद्ध्ये ।
निर्दोहं लक्ष्मणसुका जायन्तेऽतिशूनेन स इति मनुवचने विशुद्ध्य इत्यनेन शिष्टस्याङ्गि-
याप्रतिषिद्धिसेवनमिति तत्र प्रायश्चित्तं कुर्यान्न कुर्यादिति मीमांसन्ते न कुर्यादित्याहुर्न हि
कर्म क्षीयत इति कुर्यादित्यपरे पुनस्तोमेनेष्टा पुनस्तस्वनमायातीति, विज्ञायते त्रात्यस्तोमेने
ष्टा तरति सर्वं पाप्मानं तरति ब्रह्महत्या योऽश्वमेधेन यजत इति गौतमधर्मे पूर्वोत्तरपक्ष-
भङ्ग्या आपस्तम्बीयश्रौतसूत्रे प्रायश्चित्ताणि प्रकृत्य दोषनिघातार्थाणि भवन्तीत्यनेन वाप-
स्तम्बीयधर्मसूत्रे च दोषवच्च कर्त्ताभिसन्धिपूर्वकं कृत्वाऽनभिसन्धिपूर्वं वाचिज्ज्ञाभिरपि
उपसृष्टेऽङ्गणोर्भवेत्यनेन च पापनिवृत्तेरेव प्रायश्चित्तप्रकाराभिधानात् तस्या एव
मुख्यफलकत्वम् । न च तस्मात्तेनेह कर्त्तव्यं प्रायश्चित्तं विशुद्ध्ये । एवमस्मान्तरात्मा
च लोकदेवैव प्रसादतीति याज्ञवल्क्यवचने पापनिवृत्तिसव्यवहारयोर्दोषयोरपि प्राय-
श्चित्तफलत्वेन प्रतिपादनादुभयोरपि मुख्यफलत्वमिति शङ्क्यम् । निरुक्तयाज्ञवल्क्यवचने
पापनिवृत्तेर्मुख्यफलत्वानिप्रायेणैव प्रथमतो विशुद्ध्यः इति पापनिवृत्तिफलमुक्त्वा
तदन्तरमेव लोकप्रसादोऽभिहितः । किं च पापनिवृत्तिः प्रायश्चित्तेनैव संपादनीया
नेतरेण । सव्यवहारस्तु पापाननुष्ठानेन वा पापसत्त्वे तद्दोषनेन वा संपादयितुं श-
क्यते । अतः प्रायश्चित्तस्य पापनिवृत्तिरेव मुख्यं फलम् । सव्यवहारस्तु गौणम् । यत्र
मुख्यगौणयोर्दोषयोरपि बाधाभावः, तत्रोभयमपि फलम् । यत्रैकस्य वचनान्तरेण बाधः तत्र
तदन्यदेव फलम् । यथा प्रकृतसमुद्रयाननिमित्तकप्रायश्चित्ते अनुष्ठितेऽपि द्विजस्थान्पीतुं
नीयातुरशोयितस्यापि सप्रह इत्यनेन सव्यवहारस्य निषिद्धत्वात्पापनिवृत्तिमानफलकत्व-
तादृशप्रायश्चित्तस्येति समुद्रयाने प्रायश्चित्तसत्त्वेऽपि समुद्रयाधिससर्गशास्त्रानिपिद्ध एवेति ।
यत्तु अपि चेत्यादिना पतितससर्गप्रायश्चित्तप्रतिपादकपरागरसृष्ट्यादिविरोधप्रदर्शनं तदु-

न भवत इति तदग्रन्थतात्पर्यमवसेयम् । उत्तराश्वनाच्छयनादिति मूलवचनावतरणि शया-
मेव पङ्क्तिः । यस्तु पतितैर्ब्रह्मादीभिरसह यत्तत्परा यानादिसर्गं कृत्वा स्वयमेव पतति
तस्य प्रायश्चित्तं मनुराह यो येन पतितेनैषा समर्गं याति मानव । स तस्यैव प्रत कुर्वा-
त्तत्समर्गविशुद्धय इति ॥ कौचायस्तु कलौ युगे तादृशसंसर्गस्य दोषाभावमभिप्रेत्य ससर्गं
प्रायश्चित्तं नाभ्यधात् । अत एव स्मृत्यन्तरे कलौ वज्र्यानामनुक्रमेण ससर्गदोषं पापेष्विति
पठितं तादृशसमर्गदोषस्य पातित्यापादकत्वाभावेऽपि पापमात्रापादकत्वमस्तीत्याहति ।
तस्यायमर्थः ब्रह्मादिमहापातकिना चद्विहितं प्रायश्चित्तं तत्समर्गिणोऽपि तदेव प्रायश्चि-
त्तमिति मन्वाद्यभिप्रायः । पराशरस्य तु पतितसंसर्गस्य कलौ पातित्यापादकत्वाभावेन न
महापातकप्रायश्चित्तं संपूर्णं किन्तु सतत्सरम्पूतपतितसंसर्गस्य कालतारतम्यानुसारेण पूर्णोक्तं
त्रिरात्र प्रथमे पक्ष इत्यादिना विहितम् । वत्सराधिकपतितसंसर्गस्य तु तत्सम इत्यनेनाति-
देशिकं तत्प्रतिपादकमभिप्रायश्चित्तं पादेन न तु सम्पूर्णमित्याभिप्रायः । एतदभिप्रायेणैव
पराशराचार्येण ब्रह्मादिमहापातकप्रायश्चित्तं कथनावसरे तत्संसर्गप्रायश्चित्तं नोक्तमित्यर्थः ।
एतेन यो वै समाचरेद्विप्र इत्यादिस्मृतिव्याख्याया पूर्वात्तरग्रन्थयोर्विरोधं तस्याख्याया
आत्मनाच्छयनादित्यादिस्मृतिव्याख्यायाश्च विरोध इति दाहा अपास्ता । तथा च नोक्तप-
राशरस्मृत्या निरुक्तद्विजस्येत्यादिवचनस्य विरोधः । परं त्विदानीन्तनसमुद्रयायिसंसर्गस्य
पूर्वोपदर्शितद्वितीयविप्रतिपत्तिसिद्धान्तार्थपर्यालोचनया पतितसंसर्गस्येन तद्विषये त्रिरात्र
प्रथमे पक्ष इत्यादिना प्रायश्चित्तविधानादित्यादिनिरुक्तपराशरस्मृत्येन निरुक्तद्विजस्येत्यादिवचन-
निचयप्रतिपाद्यमाननिषेधानुवादिन्यवेति । समर्गदोषस्तेनार्योरित्यस्य स्तेनार्थमहापातकि-
भिरनुमिस्तसंसर्गस्य दोषस्तत्संसर्गदोषः । दोषं पतनहेतुत्वं तथा च स्तेनादिमहापातकिसं-
सर्गस्य कलौ पतनहेतुत्वं नास्तीत्यर्थः । अथवा दोषं पतनहेतुं तथा च सविशेषणे हि वि-
धिलिपेयां विनेष्ये चादे विशेषणमुपसक्तमिति इति न्यायेन कलौ महापातकिसंसर्गं पतनहे-
तुत्वं नास्तीत्यर्थः । एव च कलौ महापातकानि चत्वार्येव तादृशमहापातकिसंसर्गस्तु पापा-
धायकोऽपि न महापातकमिति भावः । तथा च वैद्यनाथीये सुमन्तु ब्रह्माख्या सुरापान
स्तेयं सुर्वङ्गनागमः । महापातकमज्ञानं चत्वार्येव कलौ युगं इत्युक्तं सगच्छने । कलि-
वर्ज्यप्रकरणे समर्गदोषं स्तेनादिरित्यपि पाठः तथैव माधवाचार्यनाथीययोश्चदाहरणान् तथा
पाठे पापेषु महापातकेषु दोषं पतनहेतुमहापातकम् । तथा च परममहापातकघटकं ससर्गं
रूपमहापातकं कलौ नास्तीत्यर्थः । न च कलिवर्ज्यप्रकरणे पठितयोर्हमयोनचनयोरेकार्थ-
कत्वे एकवचनेनैतार्थयोभयमवे अन्यस्य नैरर्थस्य द्वाद्धनीयम् । उभयोरपि विभिन्नकर्तृक-
त्वात् समानकर्तृकस्याप्यर्थस्य दोषः न हि कलिवर्ज्यप्रकरणस्थानि सर्वोप्यपि वचनान्येक-
कर्तृकाणि भवन्ति विभिन्नकर्तृकाणामेव वचनानां मध्ये स्यादाहतेकवचनार्थसंप्रतिपत्तये
तद्विरोधा समानार्थकवचनानामेकत्र प्रवर्तारुदाहरणान् तथैव सवेन ग्रन्थेषूपलभ्यमानत्वात्
तस्मादेन येन पुरोणेन यद्यद्वचनं प्रथमतो गृह्यत तत्तद्वचनं तस्य तस्यापुत्रं जनयतीति

नानर्भक्यदोषः । इयं च रीतिः स्मृतिष्वनेकशो दृश्यते महापातकनिष्कृतिरित्यस्य काम-
कृतसहापातकानां यन्मरणान्तिकं प्रायश्चित्तं विहितं तदब्राह्मणानां कलौ वर्ज्यमित्यर्थः ।
तथा च वैयनाथीये ब्रह्महत्याप्रायश्चित्तनिरूपणावसरे एतच्च मरणान्तिरप्रायश्चित्तं ब्राह्म-
णानां कलौ निषिद्धं प्रायश्चित्तविधानं च विप्राणां मरणान्तिकम् । भृगुविरचितनैष्वेव
बृद्धादिमरणं तथेति कलियुगनिषिद्धधर्ममध्ये पश्चिमनादित्यन्तमुक्तं सङ्गच्छते । आपद्धृति-
द्विजाभ्याणामित्यस्य द्विजा ब्राह्मणक्षत्रियवैद्या तेष्वाभ्यां ब्राह्मणास्तेषामापदि विहिता
या वृत्तिः हिंसाप्रायश्चित्तादिरिति सा कलौ वर्जनीयेत्यर्थः । तथा च वैयनाथीये ब्राह्म-
णानामापद्धृतिनिरूपणावसरे असंभवे त्वापदि क्षत्रियादिवृत्तिः । इयं च क्षत्रियादिवृत्ति-
हिंसाप्राया वर्जनीया आततायिद्विजाभ्यां धर्मयुद्धेन हिंसनम् । आपद्धृतिद्विजाभ्यां म-
थस्तनिरुक्ता तथेति कलौ निषिद्धत्वात् । क्षत्रयस्या वैश्यवृत्तिः प्रशस्ता स्यात्कलौ युय
इत्याश्वलायनस्मरणाच्चेत्याहुक्तं सङ्गच्छते । एव च न चोऽपि विरोधश्चापदमारोहति ।
यच्च व्यवहारमयूष इत्यादिना निरुक्तद्विजस्येत्यादिवचननिचयस्य कामतस्त्रिवाराधिरु-
त्याऽनुष्ठीयमानसमुद्रयानवत्पुत्रविशेषसर्गनिषेधार्थक्यपरिकल्पनं यच्च तदुपश्रम्भकतया
मयूखग्रन्थनयनं तत्तन्मय्युक्तद्वन्धानवलोकनमूलकमेव । तथा हि । व्यवहारमयूषे अनश-
निरूपणे पितृद्विदपतितपण्डो यथ स्यादपयात्रितः । औरसा अपि नैतेऽश लभेरन् क्षेत्रजा-
स्त इति नारदवचनगतापयात्रितपदव्याख्यानवसरे एव पङ्क्ति-अपयात्रितः राजद्रोहाद्य-
पराधेन बन्धुभिर्घटस्फोटोदिना बहिष्कृत इति मदनः । व्यवसायार्थं नावादिना समुद्रमार्गेण
द्वीपान्तरगन्तेति युक्तम् । द्विजस्यान्धो तु नीयातुश्चोषितस्यापि सप्रह इति तस्यैव कर्त्तव्यं
निषेधात् । राजद्रोहादी घटस्फोटबहिष्कारयोरविधानाच्च । तथा च शङ्करलिखितौ अप-
यात्रिते रिवयपिण्डोदकानि व्यावर्तन्त इतीति । तस्या अर्थं निरुक्तनारदवचनगतापया-
त्रितपदस्य मदनोक्तरीत्या राजद्रोहाद्यपराधनिमित्तकबन्धुवर्तनघटस्फोटोदिपूर्वबहिष्कार-
श्रयार्थकत्वं न सम्भवति राजद्रोहाद्यपराध निमित्तीकृत्य घटस्फोटबहिष्कारयोरविधानात् ।
याज्ञवल्क्येन दासीकुम्भ बहिर्गमोन्नियोगेन् स्वयान्धवा । पतितस्य बहिः कुर्युस्सर्वकार्येषु
चैव तमित्यादिना पतितस्यैव घटस्फोटबहिष्कारयोर्विधानात् । राजद्रोहाद्यपराधवति रिवय-
पिण्डोदकदाननिषेधाभावाच्च । अतो व्यवसायोद्देश्यकर्मकाकरणकसमुद्राधिकरणकगमनानु-
कूलकृत्याश्रयार्थकत्वमेव वक्तव्यं तत्ससर्गस्यैव निरुक्ताद्विजस्येत्यादिवचनेन कलौ निषिद्ध-
त्वात् । न च तदुद्देश्यकद्रव्यादिदानस्य कथं तत्ससर्गत्वमिति शङ्क्यम् । आपणाच्छयना-
दानात्समापत्सहभोजनादिति माधवानाचार्योदाहृतकण्ववचनेन तदुद्देश्यकद्रव्यादिदानस्यापि
तत्ससर्गत्वेनोक्तत्वात् तस्मान्निरुक्तसमुद्रयाव्युद्देश्यकद्रव्यादिदानस्यापि निरुक्तद्विजस्येत्यादि-
वचनेन निषिद्धत्वात् । अपयात्रितपदार्थत्वं समुद्रयात्रिनो युक्तम् । एव च सति निरुक्त-
शङ्कलिखितवचनप्रतिपादकपिण्डोदकदाननिरुक्तुद्देश्यत्वमपि तस्य सङ्गच्छत इत्यर्थः ।
निषेधादिति अविधानादिति च पद्यम्यन्तद्वयं स्वीकार्यसंभवमदनोक्तार्थसंभवयोर्हेतुतया ।

अन्वीयते । न तु स्तोकार्थस्य स्मृत्यन्तरानुगृहीतत्वप्रदर्शनार्थम् । उदाहरिष्यमाणशङ्ख-
लिखितवचनप्रतिपादितपञ्चात्रितोदस्यकरिष्यषिण्डोदकदाननिवृत्तिप्रयोजकतया येन तद-
वलम्बेन निरुक्तद्विजस्येत्यादिवचनस्य कामतद्विद्वद्वाराधिकतयाऽनुष्ठीयमानसमुद्रयानवपु-
रुषविशेषसर्गनिषेधार्थकत्वमुच्येत । न च निरुक्तवचनगतयातृशब्दस्य ताच्छीत्यार्थतु-
न्प्रत्ययान्तत्वविवक्षया तद्वचनस्य तादृशार्थकत्वं कल्प्यत इति शङ्क्यम् । समुद्रयानप्राय-
श्चित्तविधायकयोऽप्यनसूत्रे तन्निषेधविधायकेषु समुद्रयानान्वीजार इत्यादिवचनेषु तत्पुरु-
षसर्गनिषेधविधायकेषु द्विजस्यान्धौ तु निर्वाण शोषितरयापि समग्र इत्यादिवचनेषु च
पूर्वादाहतेषु सामान्यतस्समुद्रयानस्यैवोपात्ततया तदनुसारेण या प्रापण इत्येतस्माद्वातो-
र्ध्वत्तुचाविति सूत्रेण तृन्प्रत्ययस्यैवाङ्गीकरणीयतया तादृशविवक्षाया कल्पयितुमशक्य-
त्वात् । अथ कृते तु मानवा धर्मोद्धेताया गौतमा स्मृता । द्वापरे शाङ्खलिखिता
कलौ पाराशरा स्मृता इत्यनेन कलियुगे पराशरस्मृतेरेव मुख्यत्व प्रतीयते तत्र च समुद्र-
यान न निषिद्धं न वा तस्य तत्र प्रायश्चित्तमभिहितम् अतो न समुद्रयाधिसर्गं कलौ
निषिद्ध इति चेन्न । युगे युगे तु सामर्थ्यं शेष मुनिविभाषितमित्यनेन इतरमुन्युक्तनिषेधा-
नामपि पराशरस्मृतौ सगृहीतत्वात् । कलौ पाराशरा स्मृता इत्यनेन पराशरोक्तानां सर्वै-
षामपि कलिधर्मत्वमिति प्रतीत्या अवशिष्टेण वृद्धपराशरस्मृत्यन्तर्गतनिरुक्तद्विजस्येत्यादिव-
चनप्रतिपादितसमुद्रयाधिसर्गनिषेधस्यापि कलिधर्मत्वाच्च । न चैतत्पराशरोक्तानामेव
कलिधर्मत्वमिति वक्तुं शक्यं विशेषाभावात् । यदि वृद्धपराशरोक्तानां कलिधर्मत्व न स्वी-
क्रियते तर्हि पराशरेण साप्युक्तं प्रायश्चित्तं विधीयत इत्यनेन प्रतिशावचनेन वृद्धपराशरो-
क्तानामेवैतत्पराशरोक्तत्वप्रतीते एतत्पराशरोक्तानामपि कलिधर्मत्व न स्यात् । अत उ-
भयत्रापि समुद्रयाधिसर्गनिषेधस्य कलिधर्मत्वं सुस्थिरमेव । अथ कृते सभाषणादेव
त्रेताया स्पर्शनेन च । द्वापरे त्वनमादान कलौ पतति कर्मणेति पराशरवचने सभाषणादे-
वेत्येव परस्यानुपक्षेप कलौ पतति कर्मणेत्यत कलौ दुष्कर्मण पातित्यहेतुत्व न तु तद्व-
त्पुरुषसर्गस्येत्यर्थस्य प्रतीयमानतया तादृशपराशरवचनेन निरुक्तद्विजस्येत्यादेर्विरोध
इति चेद्भ्रान्तोऽसि । कलौ पतति कर्मणेत्यस्य भवदुक्तार्थकत्वे त्यजेदेश कृतयुगे त्रेताया
ग्राममेव च । द्वापरं कुलमेकं तु कर्तारं तु कर्त्तुं युगे ॥ इति पूर्वतनवचने तुकारस्यैव-
कारार्थस्तथा कलौ कर्तारं त्यजेत् न तु कर्त्तुंसबन्धिदेशग्रामकुलानात्यधकेन कर्तारं तु
कलौ युगे इत्यनेन विरोधापत्तेः । न च कर्तार इत्यादे कर्तारं त्यजेत् न तत्स-
र्गिणमित्यर्थस्त्वकारपनया उभयोरपि समानार्थकत्वं सम्भवतीति वाच्यम् । कतार
त्वित्यन एवकारार्थकतुकारव्यवच्छेद्यत्व कर्त्तुंसर्गिणां न सम्भवति पूर्वमप्रमक्त-
त्वात् अपि तु कर्त्तुंसबन्धिदेशग्रामकुलानामेव तेषामेव पूर्वं त्यजेत् देशमित्यादिना
प्रसक्तत्वात् । तथा च कलौ पतति कर्मणेत्यत्रापि अनुपज्यमानपूर्ववाक्यगतैवकार-
व्यवच्छेद्यत्व पतितप्रतियोगिरुसभाषणतत्त्वदीनादीनामेव तेषामेव पूर्वतने कृते सभाषणा-

देवेत्यादि काम्यत्रये प्रसक्तत्वात् । एव च कर्मण्येवस्यापि पतितप्रतियोगिकयाजनाध्याप-
नादिससर्गविशेषणेत्यर्थ इत्याहोकारावश्यकतया कलौ पतति कमणेत्यत कलौ पतितप्रति-
योगिकयाजनाध्यापनादिना पतति न पतितप्रतियोगिसभापणादिनेत्यर्थस्यैव प्रतीयमान-
त्वात् तेन वचनेन पूर्वतन्वननविरोधः । एतदभिप्रायेणैव माधवाचार्याणां कर्तारं तु कलौ
युग इत्येतद्वचनयाख्यानावसरे कर्तृत्याग सभापणादिवर्जनमित्यादि लेखन उत्तरत्र
पतिततत्ससर्गप्रावृत्तिविधायकवचनव्याख्यानावसरे याजनादौ तु सद्यः पततात्यादि ले-
खन आसनाच्छयनादित्यादिमूलवतरणिकायाम् आचार्यस्तु कलौ युगे इत्यारभ्य तादृशसं-
सर्गदोषस्य पातित्यापादकत्वाभावेऽपि पापमाहाधायकत्वमस्तीत्याहेत्यन्तलेखनं च सम-
च्छते । तथा च निरुक्तपराशरवचनविरोधाभावादुक्तद्विजस्येत्यादिवचनजातमसकोचैर्नैव
स्वार्थं बाधयतीति कलौ सकृत्कृतसकृत्कृतकामकृतानामकृतभेदेनानेकविधसमुद्रयानवता
कृतप्रायश्चित्ताकृतप्रायश्चित्तभेदेन द्विजानामपि द्विजानां ससर्गसामान्यतो धर्मशास्त्रनिषिद्ध
इत्यलं वदना ।

यथोक्तरीत्या समुद्रयायिससर्गस्य शास्त्रनिषिद्धत्वे तादृशसमुद्रयायिससर्गवचनेनैव विधेयु
प्रत्येक विधेयानि प्रायश्चित्तानि कीदृशानीति चेदुच्यते । तादृशानेव विधिससर्गाणां मध्ये
याजनाध्यापनयौनैकपात्रभोजनरूपोत्तमससर्गाणामन्यतमे कामकृते यो येन सपिबेदुर्पं
सोऽपि तत्तुल्यतामियात् । पादन्यूनं चरेत्सोऽपि तस्य तस्य व्रत द्विज इति व्यासवचनात्
रीत्याससर्गप्रतियोगिनिहितप्रायश्चित्तं चतुर्थीशहीनं विधेयम् । यथा कामतस्तदनुष्ठितस-
मुद्रयानवतं तृतीयविप्रतिसिद्धान्तोक्तरीत्या यद्वापिर्व्रतं प्रायश्चित्तं विहितम् । तदेव
चतुर्थीशहीनं सत् सार्धचतुर्वारिकव्रतं कामकृते तत्ससर्गं विधेयम् । अकामकृते तु पतित-
सप्रयोगे तु ब्राह्मेण सावेण वा यौवेन वा यास्तेभ्यस्सकाशान्मात्रा उपलब्धास्तासां परि-
त्यागस्तैश्च न सर्वसेदुदीचा दिश गत्वाऽनश्नन् सहितामधीयानं पूतो भवतीति वासिष्ठोक्तं
विधेयम् । सहयानासनशय्यैकपङ्क्तिभोजनरूपमध्यमससर्गोपामकामकृतानां वत्सरद्वयव्या-
पिना मिलितानामेव पातित्यापादकत्वेन मिलिततादृशससर्गचतुष्टके यो वै समाचरेद्दिप्र-
ज्यादिपराशरस्मृत्या वत्सरपर्यन्तमष्टौ पक्षान् प्रदर्शय वत्सरानन्तरं तदूष्यमित्येतां वत्स-
रद्वयव्यापिनवमपक्षमपि प्रदर्शय त्रिरात्रं प्रथमे पक्षे इत्यादिना वत्सरान्तं कालतारतम्या-
नुसारेण विहितानि यानि प्रायश्चित्तानि यच्च नवमपक्षे तत्प्रथम इत्यनेन ससर्गप्रतियोगिनु-
त्यलप्रतिपादनात् । पूर्वोपदर्शितव्यासवचनेनाभिधीयमानं ससर्गप्रतियोगिप्रायश्चित्तं पादो-
नव्रतम् । तानि ससर्गकालतारतम्यानुसारेण विधेयानि कामकृते तु तादृशससर्गचतुष्टके
पञ्चाहे तु चरेत्तृष्टु दशाहे तप्तद्वष्टुम् । पराकृत्वधर्मासे स्यान्मासे चान्द्रायणं चरेत् ॥
मासत्रये प्रकुर्वीत दृष्ट्वा चान्द्रावणोत्तरम् । पाण्ड्यामिके तु ससर्गे कृच्छ्रं त्वय्यधर्माचरेत् ।
ससर्गे रात्रिदके कुर्यादब्दं चान्द्रायणं नर इति स्मृत्यन्तरोक्तानि कालतारतम्यानुसारेण
विधेयानि । आदिदके ससर्गे विधिभङ्ग्युक्ते चान्द्रायणं पूजे तु समसंप्रतियोगिप्रायश्चित्तं पादो-
नव्रतम् ।

विधेयम् । एकैकस्मिन् मध्यमसर्गे तु देश काल वयश्शक्ति ज्ञान बुद्धिकृत तथा । अयु-
द्विकृतमभ्यास इत्या निष्क्रमण वदेदिति यद्व्याख्यवचन यच्च देश काल वयश्शक्ति पाप-
चावेत्य यत्नत । प्रायश्चित्त प्रवक्ष्य स्यात्तत्र नोक्ता न निष्कृतिरिति याज्ञवल्क्यवचनं
तादृशवचनद्वयोक्तरीत्या पापकालातस्तम्याद्यनुसारेण परिवर्त्य प्रायश्चित्तानि विधेयानि ।
समापणायधमसर्गाणामन्यतमे दर्शने ज्योतिषा दर्शनं स्पष्टेन हृदयालम्बन समापणे
ब्राह्मणमभाषण पुनरुपसर्जनं चेत्यौशसवचनोक्तानि विधेयानि । तदितराधमसर्गेषु तु
प्रायश्चित्तमयूख्यवत्सोपितानि । तत्राप्यनुक्तप्रायश्चित्तवेषु ससर्गेषु पूर्वोक्त्याग्राह्यव-
न्वयवचनोक्तरीतिमनुसृत्य प्रायश्चित्तानि विधेयानीत्येतत्सर्वं साक्षात्पापिसर्गिष्वेव सतर्गि-
ससर्गिषु तु यो येन सपिवेदित्यादि पूर्वोपदेशितव्यासवचनोक्तरीत्या तत्तत्सर्गप्रतियोगिप्रा-
यश्चित्तं चतुर्थोक्तरीत्या विधेयम् । एव तत्सर्गिषु तत्सर्गिष्वपि विधेयम् । तथा च
वाक्षात्पापितर्गिणमारभ्य सार्गिष्वपरम्परया चतुर्थपर्यन्त विधेयम् । पञ्चमस्य न रिमपाति
मयूनादिषु व्यवस्थापितम् । अत्र चतुर्थसर्गिपर्यन्त प्रायश्चित्तोक्ति पापिप्रतियोगिकोक्त-
मससर्गाभिप्रायेणैव मध्यमाधमसर्गेषु यस्य यस्य चावशावत्प्रायश्चित्ताधिवचनं तावद्विती-
यतृतीयसर्गिपर्यन्तगामित्वं तत्तत्सर्गदोषस्येति द्रष्टव्यम् । २ तु अकृतप्रायश्चित्तसमुद्रया-
यिससर्गिणा प्रायश्चित्तनस्तु कृतप्रायश्चित्तसमुद्रयायिसर्गिणा कथं प्रायश्चित्तत्वं तेषां पा-
पाभावात् । न च पापिसर्गात्प्रतियोगिनिष्ठपाप सक्रमत् इति वाच्यम् । पापकालावच्छि-
न्नपापिसर्गस्यैव अनुयोगिनि प्रतियोगिनिष्ठपापसकामकत्वेन तादृशसमुद्रयायिनिष्ठपापस्य
प्रायश्चित्तेन नष्टत्वात्तत्रासौत्तरकालिकतदुपलक्षितपुराणसर्गस्य तत्सकामकत्वाभवादिति
चेन । तादृशसमुद्रयायिसर्गात्पूर्वतनप्रतियोगिनिष्ठपापसकामासम्भवेऽपि नैष्ठिकानां वन-
स्थाना यतीनामित्यादिवौशिसवचननिर्णयस्य कृतप्रायश्चित्तावकीर्णयत्यादिसर्गस्यैव कृत-
प्रायश्चित्तसमुद्रयायिसर्गस्य द्विजस्येत्यादिवचननिचयानिपेक्षत्वात्तादृशस्मृतिनिषिद्धानुष्ठा-
नेन न सुरा पिवेदित्यादि निषिद्धपुराणानुष्ठानेनैव अपूर्वपापस्योत्पत्तेः । तच्चित्तस्यैव प्राय-
श्चित्तानुष्ठानस्थावश्यकृतया कृतप्रायश्चित्तसमुद्रयायिसर्गिष्वपि प्रायश्चित्तविधानं युक्तमेव ।
परं त्वत्त तृतीयविप्रतिपत्तौ समुद्रयायिषु वामकृतत्वाकामकृतत्वसकृत्कृतत्वाकृतकृतत्वमे-
वेन त्रैवार्षिकादिप्रायश्चित्तप्रतिपादनम् । चतुर्थविप्रतिपत्तौ तत्तत्सर्गिणि चतुर्थोक्तरीत्या
तत्तत्प्रायश्चित्तप्रतिपादनं च ये द्विजानेव कणधारान् विधाय तैरेव नीयमाना नावगाह्य
महता द्विजपरिचारेण समुद्रमार्गेण गच्छन्तस्त्रिसन्ध्यं तत्र तत्र तीरे अवस्था नैत्यक कर्म
निर्वर्तयन्तो जिगमिष्यन्ति तत्र प्राप्य तत्र हृणराजधान्या अन्तिमवर्णभूयिष्ठत्वात् तामपहा-
यान्यस्य निकेतनं कृत्वा तदीयरूपबलादिकमपिबन्तस्त्वकृतसमुद्रयानस्यैकदुरितनिवृत्तिमु-
दिश्य तत्रैव प्रायश्चित्तं चिकीर्षन्ति ये चोक्तप्रकारेणैव समुद्रमार्गेण गत्वा तत्र कश्चित्काल-
मुपित्वा ततः पुनस्तन्मार्गेणोक्तप्रकारेणैवतद्देशसागत्य स्वेनानुष्ठितदुरितनिवृत्तिमुदिश्य
। प्रायश्चित्तं चिरीपन्ति तद्विषयमेव । ये पुनश्चण्डालैरेव नीयमाना नावगाह्य तैस्मैवाभ्य-

वहारजलपानादिक कुर्वन्त तथा विष्णुविसर्जनादिकमपि तत्रैवाचरन्तस्त्रिचतुराणि दिनानि
तत्रैवोपित्वा जिगमिषितदेशगमनानन्तरतत्रावस्था तत्रैव ह्यणराजधान्या कस्यचिच्चण्डालस्य
गृहे अभिलषितविद्याधिगमपर्यन्त चण्डालैस्तदोपित्वा तदीयकृपायाहतजलपानादिक कृत्वा
अभिलषितविद्यामधिगम्य तत पुनस्समुद्रमार्गेणोक्तप्रसारेणैवैतद्देश पुनरागच्छन्ति तेषु च
समुद्रयानवत् चण्डालकृपाद्युदकपानचण्डालगृहेभोजनचण्डालसदृशासचण्डालस्पर्शोत्तरवि-
ष्णुविसर्जनचण्डालाग्नभोजनादिरूपाणामनेकेषां प्रायश्चित्तानिमित्तानां सभवेन तेषां सर्वेषां
पृथक्पृथक्निवहितानि यानि प्रायश्चित्तानि तानि सर्वाण्यपि सकलस्य तादृशानेकनिमित्तशालिषु
विधेयम् । तच्च न सभवति । तथा हि विज्ञानेश्वरीयमाध्वनीयमयूषाचरितनिम्नेषु कामत
सकृत्कृतचण्डालकृपाद्युदकपानविषयतया चण्डालकूपभाण्डस्य नर कामाजल पिबेत् ।
प्रायश्चित्तं कथं तत्र वर्षे वर्षे निनिर्दिशेत् । चरेत्सान्तपन विप्र प्राजापत्य तु भूमिप ॥
तदर्थं तु चरेद्वैश्य शूद्रे पाद विनिर्दिशेदित्यापस्तम्बोक्तप्रायश्चित्त व्यवस्थापितम् । अविज्ञा-
तचण्डालगृहाभिरुणक्स्वानभोजनविषयतया अन्त्यज पतितो वापि निगूढो यत्र तिष्ठति ।
सस्यगृत्वा तु कालेन तत् कुर्याद्विशोधनम् । चान्द्रायण परागो वा द्विजातीनां विशेष-
नम् । प्राजापत्य तु शूद्राणां शेषाणां त्विदमुच्यते । भुक् यैस्तत्र पक्वान् तेषामुक्तो विप्र-
क्रम ॥ इत्यनेन सवर्ताकप्रायश्चित्त व्यवस्थापितम् । चण्डालश्चपचानां तु सखरे समुप-
स्थिते । अहोरात्र द्विरात्र वा त्रिरात्र पडह स्मृतम् । तस्य ज्ञात्वोपपन्नस्य विप्रा कुयुर-
नुग्रहम् । दधिक्षीरघृतैरुक्तं कृच्छ्रं गोमूत्रयावकम् । प्राशयेत्सह शूलैस्तु मासमेक निरन्तर-
मित्युक्तप्रायश्चित्तं मयूषे चण्डालसहवासे अहोरात्राद्यतिनकरविषयतया व्यवस्थापितम् ।
माधुर्ये चण्डालैरुपचैः स्पृष्टो विष्णुत्वे कुरते द्विज । त्रिरात्र तत्र कुर्वीत भुक्त्वोच्छि-
ष्टेष्वडाचरेत् ॥ शते शतातपोक्तप्रायश्चित्तं चण्डालादिस्पर्शोत्तरविष्णुविसर्जनविषयतया
प्रतिपादितम् । तत्रैव चण्डालाग्नभोजने चण्डालान्तरिक्षे गत्वा भुक्त्वा च प्रतिगृह्य च ।
पतत्यशनतो विप्रो ज्ञानात्मान्य च गच्छतीति मनुवचनोक्तचण्डालसाम्यस्य कामतोऽभ्य-
स्तविषयं प्रतिपाद्य चण्डालाग्नं द्विजो भुक्त्वा सम्यक्चान्द्रायणं चरेत् । बुद्धिपूर्वं तु
वृच्छाब्दं पुनस्संस्कारमेव वेति कूर्मपुराणस्थवचोक्तप्रायश्चित्तद्वयस्य कामानामभेदेन
सकृच्चण्डालाग्नभोजनविषयतया व्यवस्थापितम् । तथा चोक्तसमुद्रयानसमानाधिकरणानां
निरुक्तचण्डालकूपोदकपानादिविभिन्नजार्तावानेकनिमित्तानां कामवृत्तत्वात्तिचिरकालाभ्यस्त-
त्वाभ्यां अत्यन्तशुद्धभूतानां मध्ये एकैस्मिन् नामतोऽभासानुमारेण कल्प्यमानप्रायश्चित्त-
स्यैकस्यैव अनुष्ठानमुपशम्यत्वेन तादृशानेकपूर्वोक्तनिमित्तकृतचण्डालप्रायश्चित्तममूहस्य सर्वथा-
ऽनुष्ठानमुपशम्यत्वात् । तादृशानेकनिमित्तनमानाधिकरणसमुद्रयानस्तुल्ये प्रायश्चित्तविधा-
नमफलमेवेति सप्रथा असंव्यवहार्यत्वमेवेत्युक्तं प्रपञ्चानुप्रमक्तपरिचिन्तनेनेति विगम्यते ॥

काशीनृसिंहपिडुषा रचिता इत्युक्तद्वयम् । कल्पविधानमामासा तनुता विदुषा मुदम् ॥

कल्पविधानमीमासा समाप्ता ॥

द्वयौशनसोक्त्याद्येन चाण्डालम्बन्धयोरेक्यतरानुवादेनोक्तस्य प्रायश्चित्तस्यापरस्मिन्पि सिद्धान्तितत्वात् ।

इतः परं म्लेच्छोच्छिष्टभोजनमधिकृत्य निर्णयते । अत्रात्रिंशः — “चाण्डालपनिता-
दोना मुच्छिष्टाण्यभ्यो । चान्द्रायण चरेद्विप्रः क्षत्रस्मान्तापन चरेत् ॥ पश्चात् च
त्रिरात्रं वर्षयोरनुपूर्वशः ।” इति चाण्डालम्बन्धयोः प्रायश्चित्तविषये साम्यस्यानुप-
मेव म्यनस्थापितत्वात् चाण्डालोच्छिष्टभोजनप्रायश्चित्तमेवम्बन्धेच्छेच्छिष्टभोजनस्यैव
मिति निर्निवादम् । अत्र मनुमुमन्तुसूक्त्ये चाण्डालमिद्राप्रस्थानुच्छिष्टश्रयाष्टनत्वारिंशद्वारा-
वृत्तभोजने पानित्यस्योक्ततया सर्वानुच्छिष्टाकुच्छिष्टे द्वैगुण्यमिति सिद्धात्तात् ताम्रद्वारवा-
ण्डालोच्छिष्टभोजने तुतः पानित्य द्वैगुण्ये साम्यस्य भावस्यैवेत्यत्र नास्ति शकाया अव-
सरः इत्यपि ।

सम्प्रति म्लेच्छसिद्धाप्रभोजनं प्रस्तुत्योच्यते ।

तत्रापस्मिन् “चाण्डालाग्र यदा भुक्तं प्रादाणाद्ये प्रमादतः । प्रायश्चित्तं कथं तत्र
पञ्च वर्षं निधीयते ॥ चाद्रायण चरेद्विप्रः क्षत्रं सातपथं चरेत् ॥ पश्चात् च त्रिरात्रं च
वर्षयोरनुपूर्वशः ॥” इति अत्र प्रमादत इत्यस्याप्रमृदित्यपि योजनीयम्, क्षत्रियादिवि-
षये आपदविषयस्य च मन्तव्यम्, अन्यथा पादादि न्यूनतया विशिष्टस्य चान्द्रायणस्यैव
तेष्वपि प्राप्ते एतत्तर्पणं शक्यपणित्ये स्पष्टम् । इदं सिद्धान्तविषयकमन्यथा “अन्त्या-
वनायिनामग्रमदनीयाद् यस्तु कामतः । स तु चान्द्रायणं कुर्यात् तत्तद्वृत्तमपि वा ॥
चाण्डालश्चापि कृत्वा तूतो वैर्वाहस्तथा । मागभायोगर्वा चैव तस्मैऽन्यावतायिनः ॥”
इत्यादिरमवास्यै कामद्वनानाण्डालाभोजने पूर्वोक्तपस्तम्बास्यै च प्रमादकृतचाण्डाला-
भोजने एकप्रायश्चित्तस्य चाद्रायणरूपस्योक्त्यो परस्परविस्तृतापत्तेः । अभ्यासानभ्या-
नविषयस्त्वेन तु व्यवस्थापनं न शक्यत कर्तुम्, उभयस्यापि सत्त्वं सृष्टिदिति शक्य-
मिना व्याख्यातत्वात् । तस्मादतिरिक्तानामग्रमप्रविषयकमापरतम्बास्यै सिद्धान्तानेप-
वशमित्येव व्यवस्था शुक्ला । यदि तु कश्चिद्वृत्तमापस्तम्बास्यैमग्रमप्रविषयस्त्वेनैव
योजयेदुक्तगिरिसनास्याविरोधाय नोपायातिरे प्रयतेत तदावेव वक्तव्यम् । अस्तेव परतु-
तर्गनी चाद्रायणचतुष्टयं गृह्णाण्डतवाण्डालाप्रभोजनार्थं प्रायश्चित्तं दयम् ।
“चाण्डालाग्र मुस्त्या त्रिरात्रमुपसर्गेत् सिद्धाप्रमुष्ठा पराकः” इति विष्णुसूक्त्येनामाप्रभो-
जनपेक्षया सिद्धान्तभोजने चतुर्गुणप्रायश्चित्तस्य बोधनात् पराकस्य द्वादशोपवासामक-
त्वात् । तदा प्रवृत्ते मिपाधयितमित्यन्तोऽप्यपरस्याम्लेच्छसिद्धाप्रभोजनेऽपि सिद्धो
भारित्यतीत्यवधानव्यम् । यत्तु विष्णुना “चाण्डालाग्र मुष्ठा त्रिरात्रमुपसर्गेत् सिद्धाप्र-
मुस्त्यापराकः” इत्युक्तम् तद् वलात्भोजनविषयमिति शक्यमिरोपाह ॥

मनुना च “चाण्डालान्यश्विरो गन्ता भुक्त्वा च प्रशिष्टं च । पतयज्ञानतो विप्रो
ज्ञानागाम्यानु गच्छति” इति वाक्येनाज्ञानवृत्ते चाण्डालाभोजनार्थं प्रवेक द्वादशाव-

साध्यव्रतनिवर्त्य पातित्यमुक्तम् ॥ ज्ञानकृते तु चतुर्विंशत्यब्दसाध्यपारलौकिकनरकपातनि-
वृत्तिहेतुभूतप्रायश्चित्तानुष्ठानेऽप्यस्मिन् जन्मन्यव्यवहार्यवर्षवसित साम्यमुक्तम् । अनयो-
रापस्तम्बमानववाक्ययोरविरोधाय शूलपाणिना मानवावाक्यस्याष्टचत्वारिंशद्वारावृत्तचा-
ण्डालाभोजनमज्ञानकृत ज्ञानकृतञ्च यथाक्रमं विषयत्वेन दशितम् । तस्यायमाशयः सकृ-
त्चाण्डालाभोजने चान्द्रायणस्थोक्तत्वेन चान्द्रायणे सार्द्धसप्तधेनूनां प्रतिनिधित्वेन "पत-
त्यज्ञानतो विप्रः" इत्युक्तपातित्यनिवर्त्तकद्वादशाब्दव्रतप्रतिनिधित्वस्य षष्ठ्युत्तरशतत्रयस-
स्याकधेनुषु सत्वेन सार्द्धसप्तसरयया अष्टचत्वारिंशत्सत्याया गुणने षष्ठ्युत्तरानिंशतीस-
रयायास्सम्पन्नत्वात् "चाण्डालान्त्वस्त्रियो गत्वा भुक्त्वा च प्रतिगृह्य च" इतिवाक्य-
स्याष्टचत्वारिंशद्वारावृत्तभोजनविषयकत्वं सिद्धं भवतीति ब्राह्मणेऽष्टचत्वारिंशद्वारावृत्त-
भोजनस्य पातित्यप्रयोजकत्वे "पादोन क्षत्रियं कुर्यादिति" प्रायश्चित्तपर्यालोचनया
चतुर्यादापस्याधिमये सति क्षत्रिये, पादद्वयस्याधिमये सति वैश्ये, पादत्रयस्याधिमये
सति शूद्रे ब्राह्मणसमप्रायश्चित्तस्य न्यायतः प्राप्ततया क्षत्रियस्य षष्टिवारावृत्तभोजने वैश्यस्य
द्वादसतिवारावृत्तभोजने सच्छूद्रस्य चतुरशीतिवारावृत्तभोजने ब्राह्मणस्येव प्रायश्चित्तम् ।

ज्ञानतोऽनुष्ठिते साम्यं च प्राप्नोति । न च चाण्डालाभपदेन चाण्डालस्वामिकमेवात्र
प्रतीयते न तु तत्पक्षादि प्रवृत्ते च कथमेव स्वीयत्वसम्पादनान्न चाण्डालाभं तद्विषयती-
तिवाच्यम्, मिद्वानासिद्धान्तविचारे तत्स्वामिकत्वविचारस्य लोके शास्त्रे च कुत्राप्यदर्शनेन
चाण्डालेन पक्वभक्ष्यस्य केनापि प्रकारेण गृहीत्वा भोजने चाण्डालसिद्धान्तभोजनत्वस्य नि-
ष्पन्नत्वात् न हि चमकारौदनस्तुया भुक्त इत्याक्षेपे न मया चर्मकारीदनो भुक्तोऽपि तु
द्रव्येण धीत्वौदनोमया भुक्त इति समाधायोक्ताक्षेपात्, वक्षिन्मुक्तोभवति । एव चाण्डाल-
सृष्ट्याभोजनस्यापि तत्र गच्छता दुर्बारातया तस्मिन्नापि "अमेध्यपतितचाण्डालपुलक-
धरजलालवधूतकुणिकुण्डिकुण्डलखिससृष्टानि भुक्त्वा कृच्छ्रं करोदिति" शखवाक्येन सकृत्-
कृते कृच्छ्रस्य विहिततया पापान्वासनेन प्रायश्चित्ताभ्यासे प्रायश्चित्तसङ्ख्यापि न शक्यते
ऽप्यवसादु कुत पुनस्तदनुष्ठानमिति ।

इदानीं म्लेच्छदेशवासविषये पर्यालोच्यताम् ।-

"पतितानां गृहं गत्वा भुक्त्वा च प्रतिगृह्य च । मासोपवासं कुर्यात् चान्द्रायणमथापि
या ॥" इति बृहस्पतिस्मृत्या पतितगृहे सकृद्गन्तव्यमात्रवर्त्तुं मासोपवासस्य चान्द्रायणस्य
वा साधकत्वोक्तौ म्लेच्छकनिवासभूते जनपदे म्लेच्छगृहे च गमनबहुकालवासभोजनवर्त्तुं
किं शोधकं भविष्यति । एव गोमासाद्यभक्ष्यमक्षणापेयपानादीनां बहूनां सभावितव्रत्या
नास्ति तेषां चतुर्वर्ण्यव्यवहारयोक्तव्येति सिद्धान्त इति शिवम् ।

अत्र जन्मप्रवृत्तिपापानीत्यादिवाक्ययोक्तं पञ्चदश्व बहुपापशोधकत्वन्तु मीताक्षरादर्श-
तामिप्रायकमिति तत्रैव द्रष्टव्यम्, विस्तारमयानेहप्रपञ्चेत ।

(१) वैश्वर्णिकैर्वर्णिकप्राज्ञजलकशूद्रैश्च द्वीपान्तरनगनाव्यमित्यत्र शिवकुमारधर्म-
सम्भतिः ।

સમુદ્ર ચાન શાસ્ત્રાર્થ.

બે બાલ.

આધુનિક મુધારાના તોફાની મોજના વમળમાં ઘસડાઇ મુલ્યમ શેહેર મધે દ્વારના શ્રીમાન શક્તિચાર્યજીએ આપેલા પ્રાયશ્ચિત વિચારને આધારે કપોળ વણિક જાતિનો એક ભાગ વિનાયત જઇ આવેલા બે કપોળ ગૃહસ્થો સાથે સવત્ ૧૯૧૧ ના પૌષ વદ ૬ ને પુરનારે એક પ્રક્રિયે જમ્યો હતો. અને તેને પૂછડે તણાઇ મુરતના વણિક મહાજનનો મોટો ભાગ વૈજ્યનાચાર્યોની મના છના, વિનાયતમતા, તેમજ તેના સસર્ગીઓ સાથે, ગપા ચૈન શુદ્ધ ૭ ને છુધ વારે એક પ્રક્રિયે જમ્યો હતો. આથી આજ કાલ ગૂજરાત પ્રાતના વણિકો, તેમા પણ મુખ્ય કરીને મુલ્યમના વણિકો મધ્યે, વિનાયત ગમન વિષયક અચ્ચા અતિ જોગથી ચર્ચાઇ રહી છે, એના સમયે ધર્મશાસ્ત્રને જાણનારા આર્થોવર્તના મહાન નિદાનોનો એ સળધમાં શુ નિર્ણય પ્રકાશ થયો છે, તે જાણવાની દરેક ધર્મગ્રહીને હજારો ઉત્પન્ન થયા વગર રહે નહિ, તેથી તે પ્રકટ કરવો ઉચિત ધારીએ છાએ જે ઉપરથી દરેક સમજી મનુષ્યની ખાત્રી થયા વગર ગ્રહેશે નહિ કે કવિ સામળ લાદનો “સાહુસ કર્મ” કવિ સંબંધી બોધ અતિ મનન કરના યોગ્ય છે વણિકોએ સ્વધર્મ પાળવામા ગ્રેટલુ દીનાપણુ પ્રકટ કર્યું છે, તેથી ઉલટુ તેઓએ પારકા દુર્યોણો મદલુ કરવામા અતિ ઉતાવળીઆ પણ ખતાવ્યું છે એ માર્ગજ સોચનીય છે

કારીના પડિતોની સલા.

જેમ કપોળ વણિક જાતિના કેટલાક પુરોનો છંદા અચ્ચાતિના વિનાયન ગતા સાથે સ્વદેશ પાછા ફર્યા પછી, કેટલોક સમય અગ્યવહાર્ય રહી વર્ત્યા બાદ ખાનપાનાદિ સર્વ વ્યવહાર કરવાની થઇ, તેમ બિહાર પ્રાતના સારન જીનાના કેટલાક કાચખ્ય પુરોનો અચ્ચાતિના વનિયા જીનાના સહિશ ૬૦ ગણેશપ્રસાદ, જેઓ વિનાયત જઈ સ્વદેશ પાછા ફર્યા હતા, તેઓની સાથે ખાનપાનાદિ સર્વ વ્યવહાર કરે છંદા થઇ હતી, એવું “બિહાર ટાઇમ્સ” ના તા. ૧૫ એપ્રિલ સને ૧૯૦૪ પરથી ગાનમ પડતા, બાણુ દુર્ગાપ્રસાદ તથા બાણુ યદુનાથ સહાય તરફથી,

વિદ્યાવગતા સાથે ખાનપાનાદિ સર્વ વ્યવહાર કરવો ધર્મશાસ્ત્રાનુસાર છે કે નહિ ? તે માટે વિચાર કરના, સારન જીલ્લાની કાયસ્થ માતિની એક સભા તા. ૨૯ મે સને ૧૯૦૪ તથા તા. ૩૦ મે સને ૧૯૦૪ ના દિવસોએ પચ મંદિરમા બોલાવનામા આવી હતી સભામાં વિચાર કરનાનો વિષય ધર્મશાસ્ત્રને આધીન હોનાથી, ધર્મશાસ્ત્રને જાણનારા મહાન્ વિદ્વાનોને પણ આમંત્રિત કરવામા આવ્યા હતા સભામા બે હજારથી વધુ કાયસ્થો ઉપરાત કાશી નિવાસી જગદ્વિખ્યાત મહામહોપાધ્યાય શ્રી પંડિત શિવકુમાર શાસ્ત્રીજી, નિષેજ (જીવા આરા) નિવાસી શ્રી પંડિત શિનનારાવજી એઆ શાસ્ત્રીજી, મોઝે હાસાપૌર (જીલા સારન) નિવાસી શ્રી પંડિત ત્રિવિક્રમ ત્રિવેદીજી, એઆ (જીલા સારન) નિવાસી શ્રી પંડિત હરિનશદત મિશ્રજી, છપરા જીવા સ્ફલના હેડ પંડિત સામ્યયોગ-ન્યાકરજી સાહિત્યાચાર્ય શ્રી પંડિત રઘુનદન ત્રિપાઠીજી, પટના કૉલેજના સસ્કૃતાધ્યાપક કાન્ય તીર્થ શ્રી પંડિત દેવદત્ત ત્રિપાઠીજી, નિમેજ (જીલા આરા) નિવાસી શ્રી મહેશ્વરદત્ત એઆજી, શ્રી પંડિત રામચન્દ્ર મિશ્રજી તથા અન્ય પંડિત મહોદય ગણે પણ હાજર હતા સભા પતિ બાણ ચંદુનાથ સહાયની સવિનય વિનંતિથી સમન્ત પંડિત મંડળીની સમતિથી ઉક્ત વિષય સંબંધી જે વ્યવસ્થા નક્કી થઈ હતી, તે કાશી નિવાસી જગદ્વિખ્યાત મહામહોપાધ્યાય શ્રી પંડિત શિવકુમાર મિશ્રે સંક્ષેપમા વ્યાખ્યાન રૂપે સભાનાની હતી એ નક્કી થયેલી વ્યવસ્થા સસ્કૃતમા છૂટી છપાઈ છે અને તેનો ભાષાનુવાદ સર્વની જાણ માટે ગૃન્દાતી ભાષામા પ્રકટ કરીએ છઈએ

કાશીના પંડિતોનો પરદ્વીપ ગમનના સબધમાં શાસ્ત્રાનુસાર નિર્ણય.

સાગ્રત (આજ કાલ) સમુદ્રયાન (વહાણ, આગબોટ)થી દ્વીપાતર (યુરોપ, અમેરિકા) જનારા બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય, વૈશ્ય અને અખાલ શરૂ કે જેનું અડકેલું પાણી ત્રેનર્ણિકે પીએ છે) તેમને પોતપોતાની ન્યાત જાતમા વ્યવહાર (એક પંડિત ભોજનાદિ ક્રિયા)ની યોગ્યતા છે કે નહિ ? એ પ્રશ્નના જવાબમા ધર્મ શાસ્ત્રનો શો સિદ્ધાંત છે તે દેખડાવવામા આવે છે

આ ઠેકાણે દ્વીપાન્તર ગમન (યુરોપ, અમેરિકામા જવા) દિવ જાતિને પતિત કરનારા કયા કયા કર્મોનો સભન છે, તે પ્રથમ તપાસીએ દ્વીપાન્તર ગમન સમુદ્રયાન (વહાણ, આગબોટ) વગર યજ્ઞ શકતુ નથી માટે પ્રથમ સમુદ્રયાન, ૨ મ્લેચ્છની સાથે ભોજન, ૩ મ્લેચ્છનું એકું ભોજન, ૪ મ્લેચ્છ રાંધેલા અન્નનું ભોજન, ૫ મ્લેચ્છ રૂપૃષ્ઠ (અડકેલું) ભોજન, ૬ મ્લેચ્છ દેશમાં વાસ વગેરે ધણા નાના મોટા દોષો જનવાનો સભવ

અવશ્ય છે, એટલા માટે ઉપર જણાવેલા મુખ્ય કર્મોમાંના એક એકને માટે જુદો જુદો આધાર લખીને વ્યવસ્થા વિચાર (નિર્ણય)નો આરંભ કરવામાં આવે છે

સમુદ્રયાન સંબંધી વિચાર.

આ પ્રાપ્તમાં જે કે મિતાક્ષરમાં લખેલ મહર્ષિ બ્રીહાદન્યુ “સમુદ્રયાન વ્રાહ્મણસ્ય ન્યાસાપહરણ સર્વાપિથૈર્વ્યવહરણ મૂમ્યનૃત શ્વદ્રેસેવા ચથ શ્વયામભિજાયતે તદપત્ય ચ ભવતિ તેપાતુ નિર્હસ ચતુર્યદાલ મિતમોજિન સ્યુરપેન્દ્રુપેતુ સવનાનુવલ્લ સ્થાનામનામ્યા વિહરસ્ત એતૈસ્તિર્મિર્વર્ષસ્તદપમાત પાપમ્” इति ॥ અર્થ જે લોક સમુદ્રયાન, બ્રાહ્મણની થાપણ ઓળવે, ગમે તે વસ્તુનો વેપાર કરે, જમીનની બાબતમાં જુરી સાબી આપે, શ્વદ્રેની ચાકરી કરે, શ્વ સ્ત્રીનો સગ કરે, શ્વ સ્ત્રીમાં પુત્ર પેદા કરે, એ કર્મોને કરે છે એને માટે એવું પ્રાયશ્ચિત્ત છે કે, જેમ વનમાં ક્ષત્રિય લોક ધરતું સર્વ કામકાજ છોડીને ફક્ત યજ્ઞનું કાર્ય કરે છે, તેમ ઉપલા કર્મો કરનાર બીજે બધો વ્યાપાર છોડીને નિસ ત્રિકાળ સ્નાન સધ્યા તથા ચોથે પહોરે થોડું ભોજન કરે એમ ત્રણ વર્ષનું વ્રત કરવાથી તે લોક ઉત્ત પાપનો નાશ કરી શકે છે અર્થાત્ ઉક્ત પાપના અન્તર્ગત એકેક પાપ કરનારને ઉપરોક્ત ત્રણ ત્રણ વર્ષનું વ્રત પ્રાયશ્ચિત્ત છે

આ પ્રમાણથી સમુદ્રયાન કરનાર બ્રાહ્મણાદિ વર્ણોને માટે એક પ્રકારના નિયમથી યુક્ત ત્રણ વર્ષનું વ્રત પ્રાયશ્ચિત્ત હોવામાં આવ્યું છે આ વાક્યમાં વ્રાહ્મણસ્ય એ શબ્દનો અન્ય ન્યાસાપહરણ શબ્દની અદર રહેલા ન્યાસ પદાર્થમાં છે, માટે એનો અર્થ બ્રાહ્મણની થાપણ ઓળવવી એવો થાય છે તથાપિ બૃહન્નારદમાં કહ્યું છે કે “સમુદ્રયાતુ સ્વૌક્ષર કમળલુપધારણમ્ । દ્વિજાનામસર્વર્ગોષુ કન્યા સૂપમયમસ્તવા ॥ इमान् धर्मान् कलियुगे वज्र्यानाहुर्मनोषिण ॥” અર્થ સમુદ્રમાં (વહાણ આગબોટથી) જનાર બ્રાહ્મણાદિ વર્ણોનો સ્વીકાર અર્થાત્ પ્રાયશ્ચિત્ત પછી પણ એમની સાથે વ્યવહાર (એક પક્ષિ બોજનાદિ ક્રિયા), કમડલનું ધારણ, દ્વિજોનો અન્ય વર્ણની કન્યા સાથે વિનાહ, આદિ કેટલાએક કર્મો કલિયુગમાં ક્ષત્રિયોએ વર્જિત કર્યા છે આ ઉપરથી કલિકાલમાં નોકાદ્વારા સમુદ્રમાં યુરોપ, અમેરિકા વગેરે દેશોમાં જનાર બ્રાહ્મણાદિ વર્ણોએ પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા પછી પણ પોતપોતાની ન્યાત જાતમાં (ખાન પાનાદિ) વ્યવહાર નહિ કરવો જોઈયે, એમ સિદ્ધ થાય છે આ બૃહન્નારદીય વાક્યથી સમુદ્રયાન દ્વારા દ્વીપાન્તર ગમવનો નિષેધ ચારે વર્ણોને માટે મળે છે, તોપણ આ ટૂંકાણે એમ કહી શકાય છે

* અન્ય યુગોમાં દ્વીપાન્તર જનાર પુરુષ ઉક્ત પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને શુદ્ધ થતા હતા, તે પછી મન્મથીય વ્યવહારમાં તેઓને લેવામાં આવતા હતા, પરંતુ કલિકાલમાં એના સ્વીકારનો નિષેધ હોવાથી તથા વરોક્ત પ્રાયશ્ચિત્ત ન જની શક્યાથી એમતથી શુદ્ધ થવા પછી પણ વ્યવહારમાં લઈ રાખતા નથી

કે “બૃહન્નાર”નું વચન સામાન્ય છે અને “હેમાદ્રિ”મા લખેલું “આદિત્ય પુરાણ”નું વચન વિશેષ છે મીમાસાની રીતે સામાન્ય વાક્યનું તાત્પર્ય વિશેષમા માનનામા આવે છે, તેથી “આદિત્યપુરાણ”ના વાક્યના અનુરોધથી “બૃહન્નાર” વાક્યનું પણ તાત્પર્ય એજ કહેવું ઉચિત છે કે, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય, વૈશ્ય એ ત્રૈવર્ણિકને માટે સમુદ્રયાન નિષેધ છે, નહિ કે સત્ શૂદ્રોને માટે પણ “કીક છે, પરંતુ શૂદ્ર સબધી સમુદ્રયાનના નિષેધ માત્રના ખડનથી જ સત્ શૂદ્રોને માટે યુરોપાર્શ્વ ગમત ન્યાત જાતના વ્યવહારને રોકનાર નહિ થાય” આમ કહેવું અયુક્ત છે, કેમકે એ લોકોને માટે પણ આગળ કેટલાક ડારણોથી દ્વીપાતર જનાથી ન્યાત જાતમા વ્યવહાર યોગ્યતાની પ્રતિબંધકતા કહેવામા આની છે દ્વિજને માટે સમુદ્રયાનનો નિષેધ હોવાથી “આદિત્યપુરાણ” મા કહ્યું છે કે - દ્વિજસ્યાભ્યૌતુ નૌયાતુ શોધિતસ્યાપિ સમ્રાઠ । સન- દાંક્ષા ચ સર્વેણ કમગ્ધલુવિધારણમ્ ॥ ચતે સાય ગૃહસ્થવ સૂરિમિસ્તાત્વદીશમિ । एतानि लोक्रुण्यर्थे कलरादौमहात्मभि । निवर्तितानि कर्माणि व्यनस्यापूर्वक बुधे ॥ અર્થ-કલિયુગમા વહાણ વગેરેમા બેસી મહાસાગરમા જનાર બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય, વૈશ્યોનો પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા પછી પણ સ્વીકાર (ન્યાત જાતનો વ્યવહાર) સર્વ વર્ણોની યત્નમા દીક્ષા, કમડુંનું ધારણ, ઇત્યાદિ લખીને યનિએ જ્યા સધ્ય પડે ત્યા જ મુગ્ધમ કરવો વગેરે કર્મોને વર્ણાશ્રમ ધર્મની રક્ષાદ્વારા નોકગ્ધ થવા માટે તત્વદર્શી મહાત્મા ઋષિ લોકોએ કલિના આરભમા એકકા મળીને સર્વની સમતિ પૂર્વક વર્ણિત કર્યા છે

* ભે કે દ્વારકા, જગન્નાથપુરી વગેરે તીર્થોમા સમુદ્રયાનદ્વારા જનાર ત્રૈવર્ણિકને પણ સમુદ્રયાનનું પાપ આ વચનથી લાગુ પડે છે, તેપણ “एकत्रकृत शास्त्रार्थोऽन्यत्र प्रवर्तते” (એક જગ્યાએ કરેલો શાસ્ત્રાર્થ તેની સન્નિધી ખીલ જગ્યાએ પણ લાગુ પડે છે) એ ન્યાય મુજબ પ્રશ્ન કર્તાએ જાણવું બેઠયે કે અજ, જગાં દેશ જનાર માટે ઋષિ મુનિયોએ એવી વ્યવસ્થા કરી છે કે અન્નવત્તલિદ્રેણુ સૌરાષ્ટ્રમગધેણુ ચ । तीर्थं ऋषि मुनियेभ्यो ऐनी व्यवस्था करी છે કે અન્નવત્તલિદ્રેણુ સૌરાષ્ટ્રમગધેણુ ચ । तीर्थं યાત્રા વિના ગત્વા પુન સસ્કારમર્હતિ ॥ અર્થ અજ, જગ કલિગ, સૌરાષ્ટ્ર અને મગધ દેશમા તીર્થયાત્રા વિના જનારે, ત્યાથી પાછા સ્વદેશમા આવે ત્યારે ફરી સસ્કાર કરવો (જનોઈ પહેરવી) તેજ વ્યવસ્થા આ ઠેકાણે પણ સમન્વી કે તીર્થયાત્રા સિવાય સમુદ્રયાનમા પાપ થાય છે

અથવા દ્વારકાદિ તીર્થયાત્રાને માટે ધર્મશાસ્ત્રકારોના સાક્ષાત્ વચન છે, તેા એ તીર્થયાત્રા સમુદ્રયાન વિના યદ શમ્તી નથી, એવા માટે દ્વારકાદિ તીર્થયાત્રામા સમુદ્રયાન દોષદાયક નથી

ત્રીજી સમાધાન એ છે કે નાન્તરીયક ન્યાયથી અર્થાન્ નેમ અશ્વમેધ કરવામા તથા યુદ્ધ વગેરે કર્મોમા અનેકનેક પ્રાપ્તિની હિ સામન્ય પાપ થાય છે, તેપણ અશ્વમેધ થી પુણ્ય પર્વત પેદા થાય છે, એવા માટે અશ્વમેધ કરવામા આવે છે તેમજ

આ રીતે ચીન જાપાન આદિ દેશોમા જનારને પણ સમુદ્રયાનનું પાપ તુલ્ય ગણવું જોઈએ એવા દેશમા જનારને સમુદ્રયાન અલ્પ પાપનું કારણ થશે કે ન્યા ઉપવાસ પૂર્વક સમુદ્રયાનમા મુસાફરી થઈ શકે છે (આ ઉપરથી એટલું તો સિદ્ધ થઈ ચુક્યું કે સમુદ્રમા વહાણ આગબોટાદિ મારફતે યુરોપ, અમેરિકા જનારાઓને સમુદ્રયાનનું પાતક લાગે છે અને તેઓનો કલિકાલમા પ્રાયાશ્વિત કીધા બાદ પણ ન્યાત જાતના ખાનપાનાદિ વ્યવહારમા સ્વીકાર થઈ શકેતો નથી.)

આ ઠેકાણે સમુદ્રયાનમા પાપ થાય છે, તેપણ દ્વારકાદિતીર્થયાત્રાથી પુણ્ય રાશિ પેદા થાય છે, તેટલા માટે તીર્થયાત્રામા સમુદ્રયાન વધારે નેપધાયક સમજવામા આવતું નથી

ચોથું સમાધાન કપખાનક ન્યાયથી તપાસીએ, અર્થાત્ જેમ કૂવો ખોદવામા અનેક છવહત્યા થાય છે, તેપણ એ કૂવાના જલપાનથી હાનરો પ્રાણીઓની તૃપ્તિદ્વારા પુણ્યપુન પેદા થાય છે, તે કારણથી ધર્માત્મા લોકો કૂવો ખોદાવે છે તેમજ આ ઠેકાણે સમુદ્રયાનમા પાપ થાય છે, તેપણ તીર્થયાત્રામા તેથી કેટલુંક વધારે પુણ્યપુન પેદા થાય છે, તેટલા માટે ધર્માત્મા પુરુષ સમુદ્રયાન નેપ વિધાયક નથી મમજતા

પ્રશ્ન-સત્ય મેતા આદિ યુગોમા આ દેશ નિનાસી દ્વીપાન્તરમા જતા હતા, ત્યારે મહિયોએ શામાટે કલિયુગના સમુદ્રયાનનો નિષેધ કર્યો?

ઉત્તર-મહિયોની આજ્ઞામા આસ્તિકગણ તો રાકા ઉઠાવતાજ નથી, કમકે છડા તો મહિયોનો એ સિદ્ધાંત છે કે-તે સર્વાધૈવમીમાસ્યે તામ્યા ધર્મો દિ નિર્વમૌ ॥ શ્રુતિ અને સ્મૃતિયોના અર્થોમા તર્ક કરવો જ ન જોઈએ કમકે એથીજ ધર્મ નિકળ્યો છે અર્થાત્ શ્રુતિ સ્મૃતિ ધર્મનું સ્વરૂપ ન જાતાવે તો કેવળ તર્કથી આપણે કોઈ ધર્મ જાણી શકીએ નહિ

ખીજું સમાધાન એ પણ છે કે સત્યયુગાદિમા હાડકામા પ્રાણ રહેતો હતો, તે કારણથી તે લોકો મહિનો બે મહિના અત્ર ન મળે તેપણ ક્ષીણ થતા નહતા અને હુમણા તો કેવળ અત્રમાજ પ્રાણ રહેા છે જો અત્ર ખાધા વિના સાજ પડે તો કેવી વ્યવહાર થાય છે તે તો સૌ કોઈ જાણે છે એટલા માટે કલિના આરભમા મહર્ષિ લોકોએ ભેગા મળી સર્વની સમતિ પૂર્વક વર્ણાશ્રમ ધર્મની રક્ષા માટે દ્વીપાન્તર ગમન વર્જિત કર્યું છે, કમકે ત્યા જનારને જોજનાદિ અરેક સસર્ગ થયા વિના રહે નહિ અને જોજનાદિ સસર્ગથી વર્ણાશ્રમ ધર્મ બ્રહ્મ થઈ જશે (માટે દ્વીપાન્તર ગમન કલિયુગમા વર્જિત કર્યું છે)

ચોથું ત્રીજું સમાધાન તરફ દૃષ્ટિ કરો કે અન્ય યુગોમા દ્વીપાન્તરવાસી કૃષાચાર માત્ર રાખતા હતા, પણ તે લોકો વૈદિક ધર્મમા તત્પર થઈ યજ્ઞ, દાન, તપ આદિ સર્વ ધર્મોનું આચરણ કરતા હતા જુઓ લકેશ રાવણ બ્રાહ્મણ હતો ત્યા જે યજ્ઞ દાન આદિ ધર્મ કાર્યો થતા હતા તે રકથી ગય સૂધી સર્વ રામાયણ વાચનારને જાણીતી વાત છે આજ કાલની પેઢે બ્રહ્માચાર એ દ્વીપોમા માજ ન હતો, તેથી એ યુગોમા એ દ્વીપોમા ચાતુર્વર્ણિકની આવજ હતી કલિ કાલમા એ દેશોની એચ્છમયતા જોઈને મહર્ષિઓએ વર્જિત કર્યું હશે એમ સિદ્ધ થાય છે

સ્વેચ્છ સહુલોજન સંબંધી વિચાર.

આ બાબતમાં મહાપિ યાજ્ઞવલ્ક્યનું વચન છે કે “વ્રહ્મા મદપ રતેન-
સ્તયેવ ગુરુતત્ત્વા । एते मत्पातत्रिनो यश्च वैस्वह सवनेत् ॥ एभिस्तु सवसेत् यो
वै वत्सर मौजपि तत्तम ॥ अर्थ—બ્રહ્મા (બ્રહ્મહસારો) મદપી (દાઃ પીનાર)
સ્તેન (ચોર) ગુરુ તત્ત્વગ (ગુરુ વગેરે મોટાની સ્ત્રીના સગ કરનાર) એ ચાર
મહા પાતકી છે પાત્રમાં એમનો સસર્ગી પણ મહાપાતકી છે એવા મહા
પાતકીની સાથે વર્ષ સુધી જે સસર્ગ કરે, તે પુરુષ તેની સમાન થઈ જાય છે
બ્રહ્મા આદિ ચાર મહાપાતકીઓની તુલ્ય એમના તસર્ગીને પણ મહાપાતકી
ગણવા જેમથે અને એવા મહાપાતકીના રોધક પ્રાપ્તિના અનુદાનથી તસર્ગીની
શુદ્ધિ થાય છે, એમ યાજ્ઞવલ્ક્યે આ નાકવધી કહ્યું છે મનુષ્યને પણ
મહાપાતક તથા તેના પ્રાપ્તિના લખાને લખ્યું છે કે યો યેન પતિતેનૈવા સસર્ગ
યાતિ માનવ । स तस्यैव व्रत कुर्यात् तत्सर्गविशुद्धये ॥ આના મહાપાતકીયોમાના
જે મહાપાતકીની સાથે જે પુરુષ સસર્ગ કરે છે, તે સસર્ગી પોતાની શુદ્ધિને
માટે મૂળ પાતકી (કે જેનો એ સસર્ગી થયો હોય) નો રોધક પ્રાપ્તિનું
સન્નતિય પ્રાપ્તિ કરે અર્થાત્ જે પ્રાપ્તિથી મૂળ પાતકી શુદ્ધ થાય છે,
તે પ્રાપ્તિથી એનો સસર્ગી (પણ) શુદ્ધ થાય છે આ બાબતમાં વ્યાસજી
પણ કહે છે કે “યો યેન સવનેદ્ વર્ષે સાપિ તત્સમતામિયાત્ । पादहीन चरत सापि
तत्सवतस्य व्रत द्विज ॥ अर्थ—જે, જે પાતકીની સાથે એક વર્ષ સગ કરે છે, તે
જે પાતકીની બરાબર થઈ જાય છે અને તે સસર્ગી પોતાની શુદ્ધિને માટે
મૂળ પાતકીના રોધક પ્રાપ્તિથી એક પાદ ઓછ પ્રાપ્તિ કરે આમાં
પાતકીનો એક વર્ષ સસર્ગ કરવા છતાં પણ સસર્ગીએ પાતકીથી એક પાદ
ઓછ પ્રાપ્તિ કરતું જેમથે, એવી રીતે વ્યાસજીનો જે અનુગ્રહ છે, તે પણ
કોઈ સસર્ગીના વિશેષ વિષયમાં છે, સર્વ સસર્ગીના વિષયમાં નથી એમ
મયૂખકરનો લેખ છે નૃસિંહજી વગેરે ત્રયકારોનો મત એવો છે કે એ
વ્યાસનો અનુગ્રહ સર્વ સસર્ગી માટે છે, પણ “સ તસ્યૈવ વ્રત કુર્યાત્” ઇત્યાદિ
વચન પ્રાપ્તિની સન્નતિયતા બોધક છે અર્થાત્ તે સસર્ગી પણ જેનો સસર્ગ
કર્યો હોય તેના કંતવ્ય પ્રાપ્તિનું અનુદાન કરે જામવા તરિકે બ્રહ્માદિ
પાતકીનું જે હાદશાખ નત પ્રાપ્તિ છે, તેજ પ્રાપ્તિનું સન્નતિય પાદન્યૂન
પ્રાપ્તિ બ્રહ્માદિના સસર્ગીનું પણ છે એ વિષયમાં હાલ વિચાર કરનાની
કઈ જરૂર નથી, તેવી તેનો વિશેષ વિચાર હાલ કરવામાં આનંદો નથી અર્હિ
યાજ્ઞવલ્ક્યે જે સામાન્યરૂપથી એક વર્ષનો સસર્ગ પાતકીની સમાન ગણવામાં કરણ
લખ્યો છે તે બૃહસ્પતિ તથા દેવન ઘોષથી પણ સિદ્ધ થાય છે બૃહસ્પતિ
વાક્યમાં કહ્યું છે કે “एवमप्यस्य पङ्क्तभाण्डपत्न्यतमेवम ॥ वाज-

નાધ્યાપને યોનિસ્તથા ચ સહમોજનમ્ ॥ નવમા સકર પ્રોત્તો ન કર્તવ્યોઽપ્યૈ સહ ॥
 અર્થ—એક શય્યા (એક પલંગપર સૂવું), એક આસનપર બેસવું, એક પકૃતિ,^૧
 એક વામણુ, એક રમોડામાં જમવું, યાજન, અધ્યાપન, વિવાહ, અને એકદુ
 જમવું એ નવ પ્રકારના સસર્ગ કલા છે અને એ અવર્ણ્યથી ઉતરતી
 વર્ણ સાથે નહિ કરવાં જોઈએ તેમજ દેવલ સ્મૃતિમાં પણ કહ્યું છે કે ‘વાજન
 યોનિસમ્બન્ધ સ્વાધ્યાય સહમોજનમ્ । કૃત્વા સઘ પતિત્વેવ પતિતેન ન સશય ॥
 અર્થ—યાજન (ચરા કરવા), વિવાહ, અધ્યાપન, સહ ભોજન એ ચારે સસર્ગ
 પતિતોની સાથે કરવાથી ચાતુર્વર્ણિક સઘ (તરતજ) પતિત થાય છે, એમાં
 કંઈ પણ સંદેહ નથી હવે બૃહસ્પતિ વાક્યમાં જે એક શય્યા, એકાસનમાં
 બેસવું, એક પકૃતિ, એક વાસણુ, એક રમોડામાં ભોજન, તથા યાજન, અધ્યાપન,
 વિવાહ અને સહભોજન આ નવ સસર્ગ ગણાવ્યા છે, તેમાં પ્રથમ એક શય્યા
 આદિ પાત્ર સસર્ગ છે અને યાજન, અધ્યાપન, વિવાહ અને સહ ભોજન
 રૂપ સસર્ગ તો દેવલ સ્મૃતિથી સઘ (તરતજ) પતિત કરવાવાળા છે, એમાં
 કંઈ પણ સંદેહ નથી પાતકીનું પાપ સસર્ગીમાં શી રીતે આવે છે, તે સમ્બંધમાં
 દેવલ સ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે રાત્રાપ રક્ષાનિ જ્ઞાતસત્ત્વાનામનાતનાન્ । વાજનાધ્યાપ-
 નાદ્ યૌનાદ પાપ સક્રમતે મૃણામ્ ॥ અર્થ—પરંપર પાત કરવાથી, પરંપર અડક-
 વાથી, પરંપર નાસિકાનો ધ્યાસ જવાથી, એક સ્વારી, એકજ ભોજન, એક
 આસન (ગાદી) પર બેસવાથી, યાજન, અધ્યાપન, વિવાહ એ સસર્ગીથી પાત
 કીનું પાપ સસર્ગીમાં આવે છે

હવે એ પણ જોવું જોઈએ કે, ઉક્ત સસર્ગો (ઉપર જણાવેલા સસર્ગો)
 વાળા તથા મ્લેચ્છ વા પતિત એમાંથી કોઈની સાથે સંગ કરવો નહિ જોઈએ
 કેમકે એ સસર્ગ જે મ્લેચ્છ વા પતિતની સાથે કરવામાં આવે તેના પાપનો
 ભાગી તે પુરુષ (સસર્ગ કરનાર) થાય છે એમ ઉપર જણાવેલા દેવલ સ્મૃ
 તિના પ્રમાણથી બોધિત થાય છે વળી પતિતના સસર્ગ બાબદમાં કહ્યું છે કે
 ન નસ્યૈવ વ્રત કુર્ણત્ત્વ ણદહૈવ ચેત્સોઽર્ષિ દુર્યાદિ” વાક્યથી પાપીના બરાબર અથવા
 ચતુર્થાંશ ઓછું સસર્ગીએ પ્રાપ્તિ કરવું જોઈએ, એવો ધર્મશાસ્ત્રમાં સસ
 ગીના વિષયમાં નિર્નય (નિર્ણય) કરેલો છે મ્લેચ્છ સસર્ગીની બાબદમાં તો
 મ્લેચ્છને ગુદ કરવાવાળું કોઈ પણ પ્રાપ્તિ ધર્મશાસ્ત્રમાં માલમ પડતું જ
 નથી તેવી કરીને ધર્મશાસ્ત્રકારોનો આશય એવો માલમ પડે છે કે, મ્લેચ્છ
 સસર્ગીનો નિસ્તાર (નિવારણનો ઉપાય) નથી. (યાને તે ગુદ થઈ
 શકે જ નહિ) પરંતુ અત્રે કટલીક શકાઓ ઉત્પન્ન થતી હોવાથી તેનો નિર્ણય
 પ્રત્યેકતરફાગ દર્શાવીએ છીએ.

પ્રશ્ન-“ચાણકાન્યયિયો ગવા” ઇત્યાદિ વચનમા કહેલા ચાણકાન્યયિયો બોજનનું જે પ્રાયશ્ચિત્ત છે, તે જ પ્રાયશ્ચિત્ત એટલું મદ બોજનનું પણ ગોધક થાય કે નહિ ?

ઉત્તર-નહિ કેમકે એ વાક્યમા સદ્ બોજનરૂપ સસર્ગ કૃત્યો નથી

પ્રશ્ન-અહનધાનિ મદા પાતડની અપેક્ષા એટલું સદ્ બોજનથી અધિક નથી તો અહનધાનિ પાતડનું જે ગોધક પ્રાયશ્ચિત્ત છે, તે એનું પણ ગોધક નહિ થઈ શકે ?

ઉત્તર-નહિ, કેમકે મનુષ્યે “જ્ઞાનાત્ સામ્યન્તુ ગચ્છતિ” (જ્ઞાનપૂર્વક ચાણકાન્યયિયો બોજન આદિ પાપથી પાપીને ચાણકાન્યયિયો મમાનતા મળે છે) એ અરામા ન્યાત જાતના વ્યવહાર રોડનામા અહનધાનિ મદા પાતડની અપેક્ષા એના પાપોમા અધિકતા દેખાતી છે, એથી કરીને અહનધાનિ મદા પાતડના પ્રાયશ્ચિત્તથી એની મુદ્દિ થઈ રાડની નથી, તેમ જ અનાદિકાન્યયિ આજ સુધી એવો વ્યવહાર (રૂઢિ) પ્રચલિત છે કે જે એટલું મદમોડ થયા હોય તે એટલું થઈ જાય છે અને તે ન્યાત જાતના કોઈ પણ વ્યવહારમા લાગ લઈ શકતા દેખાતા નથી

પ્રશ્ન-એક પાત્ર (વાસણ) મા એકા બોજન રૂપ જે સદ્ બોજન પતિત કરવાવાળું છે, તે યુરોપાદિ જવાસાજાને થતું નથી. તો તે કેમ પતિત થઈ શકે ?

ઉત્તર-જ્યા એકા લુહા આદિના ઘણું પણ વિચાર નહિ હોય તેમ જ એકા વાસણને મૃત્તિકા (માટી) આપી મુદ્દ કરવાનો ગિજા ન હોય ત્યાં એવા એકા વાસણમા જે બોજન હોય તે સદ્બોજનની મુખ્ય કહેવાય છે વાસ્તવિક રીતે તો એવી પણ અધિક ધૂણાને તુલ્ય ત છે

પ્રશ્ન-મનુસ્મૃતિમા કહ્યું છે કે “ચાણકાન્યયિયો ગવા મુક્તવાચ પ્રતિજ્ઞા ચ । પતત્યજ્ઞાનતો વિગ્રો જ્ઞાનાત્ સામ્યન્તુ ગચ્છતિ” અર્થ-જે ચાણકાન્યયિયો અથવા અન્ય જાતી માથે જૂલથી ગમન કરે, યા જૂલથી તેની સાથે ખાય, યા જૂલથી તેનું દાન લે તે બ્રાહ્મણ પતિત થાય છે અને જાપી જુગને ઉડન કાર્ય કરે તેની સાથે સગ કરવાની તો તેની સમાનતા પામે છે” આ વાક્યદ્વારા ચાણકાન્યયિયો સિદ્ધાન્ત બોજન આદિ પાપોથી સમગ્રીને સમતા (જગત્રી) મળે છે, પરંતુ એટલાના મદ બોજનથી સસર્ગીને એટલું સમતા (જગત્રી) થાય છે એમા ને કોઈ પ્રમાણ નથી (તો તે કેમ) ?

લિલ, પારસી આદિ તથા મહા પાતકી એનો સ્પર્શ થવાથી વસ્ત્ર સહિત સનાન કરવું જોઈયે, આ વાક્યમા ચાણક્ય અને મ્લેચ્છની સમતા બતાવેલી છે. જેમ ચાણક્યના જોજનથી સસર્ગીને સમતા લાગુ પડે છે, તેમ મ્લેચ્છ સહભોજને પણ મ્લેચ્છની સમાન જાણવી જોઈયે કારણ કે ઉશિના વાક્યમા કહ્યું છે કે વહુનામેવધર્માર્થમેવસ્થાપિ ચલુચ્યતે । સર્વેપા તદ્મતેત્ કાર્યમેવસ્થાપિતે તે સ્મૃતા इति॥ અર્થ -જે વાક્યમા અનેક સમાન ધર્મગ્રંથોની એક જ ગણના કરી છે, તેમાથી એકને માટે જે પ્રાયશ્ચિત્ત કહેવામા આવ્યું છે, તે પ્રાયશ્ચિત્ત ખીજાઓને માટે પણ છે કેમકે તેઓ સર્વ સમાન ધર્મવાળા છે” આ કારણથી સમાન ધર્મગ્રંથોમા એકનું જે પ્રાયશ્ચિત્ત છે તે ખીજાને માટે પણ હોય છે એવા ઔદનસ ન્યાયથી ચાણક્ય યા મ્લેચ્છ એમાના એકના નામથી જે પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું હોય તે ખીજાને પણ લાગુ પડે એવી રીતે ધર્મ શાસ્ત્રકારોએ સિદ્ધાંત કર્યો છે (આ પરથી એટલું તો સિદ્ધ થાય છે કે મ્લેચ્છના મહા જોજનથી મસર્ગી મ્લેચ્છની તુલ્ય થાય છે અને મ્લેચ્છને શુદ્ધ કરવાવાળું કોઈ પણ પ્રાયશ્ચિત્ત ધર્મશાસ્ત્રમા મળતું નથી તેથી ધર્મ શાસ્ત્રકારોના વિચાર મુજબ મ્લેચ્છ સહભોજ ન્યાત જાતના ખાન પાનાદિ કોઈ પણ વ્યવહારને યોગ્ય થઈ શકતો નથી)

મ્લેચ્છોચ્છિષ્ટ (મ્લેચ્છના એકાં) જોજન

સંબંધી વિચાર

આ વિષયમા અંગિરાનું વાક્ય એવું છે કે “ ચાણક્યપતિતાદીના મુચ્છિષ્ટાલસ્ય મક્ષણે । ચાન્દ્રાયણ ચરેદ્વિષ્ણુ સ્વત્ર સાન્તપન ચરેત્ ॥ પદ્માન ચ નિરાન ચ વર્ણયોરનુપૂર્વજ ॥ અર્થ-એકવાર મ્લેચ્છોચ્છિષ્ટ જોજન ખાવાથી પ્રાપ્તજને ચાન્દ્રાયણ વ્રત, લગ્નીયને સાન્તપન વ્રત, વૈશ્યને છ રાત્રનું વ્રત અને શૂદ્રને ત્રણ રાત્રનું વ્રત કરવું જોઈયે આમા પ્રાયશ્ચિત્તના વિષયમા ચાણક્ય વા મ્લેચ્છની સમાનતા કહી છે એની વ્યવસ્થા ઉપર જાણવી ગયા છઈયે એટલા માટે ચાણક્યોચ્છિષ્ટ જોજનમા જે પ્રાયશ્ચિત્ત છે, તે મ્લેચ્છોચ્છિષ્ટ જોજનમા કરવું જોઈયે એમા કઈ પણ વિવાદ નથી આ વિષયમા ધર્મ શાસ્ત્રનો એવો સિદ્ધાંત છે કે, અનુચ્છિષ્ટ જોજનથી ઉચ્છિષ્ટ જોજનમા ખમણું પ્રાયશ્ચિત્ત લાગે છે મનુસુમન્તુના વાક્યમા જણાવ્યું છે કે, અનુચ્છિષ્ટ ચાણક્યનાનું અજ્ઞાનપૂર્વક ઉડતાલીસ વખત જોજન કરવાથી પાતિત્ય આવે છે, તો ચોવીસ વખત ઉચ્છિષ્ટ જોજન ખાવાથી પાતિત્ય લાગે તેમા શી નવાઈ ? ઉડતાલીસ વખત જોજન કરવાથી તો અવશ્ય પાતિત્ય આવે અને અનાથી ખમણું અર્થાત્ છતુસર કરવાથી મ્લેચ્છની બરાબર થઈ જવાય છે એમા કઈ કોઈને કોઈ પણ

પ્રકારની શકાનેા અવસર રહેતો નથી (સ્વેચ્છાચિહ્ન ભોજનથી સ્વેચ્છની સમુત્પત્તા થાય છે અને સ્વેચ્છને શુદ્ધ કરનાર પ્રાયશ્ચિત્તજ નથી તો પછી સ્વેચ્છાચિહ્ન ભોજન કરનાર શુદ્ધ થઇ ન્યાત જાતના વ્યવહારને, યોગ્ય થઇ શકતો નથી, એ વિનાશક અગત નથી)

સ્વેચ્છ સિદ્ધાન્ત (રંધિલાં ભોજન) સબધી વિચાર.

આ વિષયમા આપસ્તમ્બ વાક્યમા કહ્યું છે કે “ જાણજાણ પ્રમાદત્ત । પ્રાયશ્ચિત્ત કથ તત્ત વર્ણે વર્ણે વિધીયતે ॥ ચાન્દ્રાયણ ચરેદ્વિપ્ર ક્ષત્ર તાન્તપન ચરેત્ । પદ્માત્ર ચ ત્રિરાત્ર ચ વર્ણયોરનુપૂર્વશ ॥ અર્થ-જ્યારે બ્રાહ્મણાદિ વર્ણુ ભૂલથી આશ્વાલાય ખાય તો બ્રાહ્મણાદિ વર્ણોને પૃથક્ પૃથક્ કયુ પ્રાયશ્ચિત્ત કયિયોએ કહ્યું છે ? બ્રાહ્મણ ચાન્દ્રાયણ વ્રત, ક્ષત્રીય સાન્તપનવ્રત, વૈશ્ય છ રાત્રનુ વ્રત અને શૂદ્ર ત્રણ રાત્રનુ વ્રત કરે અને તે શૂદ્ર પાણિએ પ્રમાણ આપી લખ્યું છે કે ભૂલથી એક વાર ચાણડાના ખાવાથી બ્રાહ્મણને ચાન્દ્રાયણ, તથા આપત્તિ કવમા ભૂલથી એક વાર ચાણડાના ખાવાથી ક્ષત્રીયને સાન્તપન, વૈશ્યને છ રાત્રનુ વ્રત તથા શૂદ્રને ત્રણ રાત્રનુ વ્રત કરવું જોઈએ આ પ્રાયશ્ચિત્ત ચાણડાના સિદ્ધાન્ત (રંધિની રમોઈ) નિયમનુ છે, નહિ કે સાત અન્ત્યાવસાધિયો (ચાણડા, શ્વપચ, ક્ષતા, સૂત, વેદેદિક, માગધ, આયોગવ એ સાત પ્રતિલોભસકર જાતિ અન્ત્યાવસાધિ કહેવાય છે) મોના કોઇનુ અન્ત જે પુરુષ ખાય છે તેને વિશે અગિરા વાક્યમા કહ્યું છે કે અન્ત્યાવમા-વિનામત્તમશ્રીયાદ્ યસ્તુ કામત્ત । સ તુ ચાન્દ્રાયણ કુચાર્ તત્તકુચ્છનયાપિ વા ॥ જાણજાણ શ્વપચ ક્ષતા સૂતો વેદેદિકસ્તથા । મામધાયોગવાધેવ સમ્પત્તેન્ત્યાવસાધિ ॥ અર્થ-અન્ત્યાવસાધિયોનુ કાચુ અન્ત સ્વેચ્છાપૂર્વક એક વખત જે ભોજન કરે તો તેને ચાન્દ્રાયણ વા તપકૃત્ત વ્રત કરવું જોઈએ આમાં સ્વેચ્છાપૂર્વક ચાણડાના ભોજનમા ચાન્દ્રાયણ પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે, આથી તો આપસ્તમ્બ અને આગમ બંનેના વાક્યોમા પરસ્પર વિરોધ થઇ જાય છે તો પણ અદિ યદ્યપિ એમ કહી શકાય છે કે સ્વેચ્છાપૂર્વક એકવાર ભોજનનુ પ્રાયશ્ચિત્ત અગિરાએ જાતાયુ છે અને ભૂલથી અનેકવાર ભોજન કરનાનુ પ્રાયશ્ચિત્ત આપસ્તમ્બે કહ્યું છે, તો પછી એ બેઉ વાક્યોમા કેમ પણ પ્રકારે વિરોધ માન્ય પડેના નથી, તથાપિ ઉક્ત પ્રકારના બંને વાક્યોની વ્યવસ્થા કરવાની જરૂર નથી કારણકે એ બંને વાક્યોના અર્થમા શ્વપાણિએ એકવાર ભોજન કરવામા એજ પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે તો પણ એ બંને વાક્ય મનુષ્યમા એમ કહેવું ઉચિત છે કે અગિરાનુ વાક્ય ચાણડાના કાચા અન્ત નિયમનુ છે અને આપસ્તમ્બનુ વાક્ય ચાણડાના સિદ્ધાન્ત (રંધિલા અન્ત) નિયમનુ છે એમ બંધમા (શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી) બગના લાય પડે છે યદિ કોઇ કહે કે ઉક્ત આપસ્તમ્બ વાક્ય કાચા અન્ત નિયમ

જ છે તો પછી ઉક્ત બંને વાક્યોનો વિરોધ દૂર કરવાને માટે કોઈ બીજા ઉપાય કરવામાં આવશે તો પછી તો એમજ કહેવું ઉચિત છે કે હીંડ ત્યારે, તો ભૂલથી એકવાર ચાણક્યાન ખાવાનું પ્રાયશ્ચિત્ત ચાર ચાન્દ્રાયણ બ્રાહ્મણને માટે પણ આપવું પડશે, કેમકે કાચુ અન્ન ભોજનની અપેક્ષા હોવાથી રાધેલા ચાણક્યાન ભોજનથી ચાર ગણુ અધિક પ્રાયશ્ચિત્ત હોય છે ઉક્ત અર્થ કરામાં તો જે સિદ્ધાન્ત કરવો છે તે થોડા ભોજનથી જ સિદ્ધ થઈ જાય છે

પ્રશ્ન-આપસ્તમ્બના વાક્યથી ચાણક્યાન સિદ્ધાન્ત (રાધેલું અન્ન)નું પ્રાયશ્ચિત્ત ચાન્દ્રાયણ કહ્યું છે અને વિષ્ણુવાક્યથી ચાણક્યાન સિદ્ધાન્ત ભોજનનું પ્રાયશ્ચિત્ત પરાકવત કહ્યું છે તો પછી એ બંને વાક્યોમાં પરસ્પર વિરોધ કેમ ?

ઉત્તર-વિરોધ નથી, કેમકે શૂલપાણિએ ઉક્ત વિષ્ણુ વાક્ય બળાત્કારથી ચાણક્યાન ભોજનના વિષયમાં લાગુ પાડ્યું છે, અર્થાત્ બળાત્કારથી ચાણક્યાન ભોજન કરવાથી પરાક પ્રાયશ્ચિત્ત છે અને ભૂતથી એકવાર ભોજનમાં ચાન્દ્રાયણ પ્રાયશ્ચિત્ત છે

પ્રશ્ન-મનુએ તો અજ્ઞાનકૃત ચાણક્યાન ભોજનાદિ પ્રત્યેક પાપોનું બાર વર્ષના સાધ્યવ્રતથી નિવૃત્તિ કહી છે અને જ્ઞાનકૃત ઉક્ત પાપોમાં તો એવીજ વર્તિનું સાધ્યવ્રતરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત પરલોક શુદ્ધિને માટે હોય તોપણ આ જન્મમાં ન્યાત જાતના બ્યવહારની અથોગ્યતારૂપ સમતા બની રહે છે એમ કહ્યું છે અને આપસ્તમ્બે તો ઉક્ત ભોજનનું ચાન્દ્રાયણરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત કહેલું છે તો ઉક્ત મનુ અને આપસ્તમ્બના વાક્યોમાં પરસ્પર વિરોધ કેમ ?

ઉત્તર-હીંડ છે. પરંતુ એ બંને વાક્યોનો વિરોધ દૂર કરવાને માટે શૂલ પાણિએ માનવ (મનુ) વાક્યનો અર્થ ઉડતાલીશવાર અજ્ઞાનકૃત ચાણક્યાન ભોજન કરવાથી પાતિત્ય થાય છે અને જ્ઞાનપૂર્વક કરવાથી એની સમાન (બરોબરી) હોય, એમ ગણી, એવી રીતે યથાક્રમ બતાવ્યું છે એનો આશય એવો છે કે એકવાર ચાણક્યાન ભોજનમાં આપસ્તમ્બે ચાન્દ્રાયણ કહ્યું છે અને ચાન્દ્રાયણની પ્રાતર્નિધિ (જગ્યાએ) સાડાસાત ધેનુ (ગાય) વાય છે તો “વૃત્ત્યજ્ઞાનતો વિપ્ર” આ વાક્યથી કહેલા પતિતને પાતિત્ય દૂર કરનારાના દાદશાષ્ટમત ટોમ છે એ દાદશાષ્ટમતની પ્રતિનિધિ (જગ્યાએ) ત્રણસો સાઠ ધેનુ (ગાય) કહી છે કેમકે સાડાસાતને ઉડતાનીશ ગુણવાવી ત્રણસો સાઠ થાય છે એથી કરીને ગાળાજાન્યસ્ત્રિયો ગવાં હલાદિ મનુવાક્ય ઉડતાલીશવાર ભોજન વિષયક સિદ્ધ થાય છે બ્રાહ્મણ ઉડતાલીશવાર ભોજન કરવાથી પતિત થાય છે વળી યાદોન દ્વત્રિય કુર્યાત્ અર્થાત્ (ક્ષત્રીય બ્રાહ્મણથી એક પાદ ગોણું પ્રાયશ્ચિત્ત કરે પરંતુ આ પ્રાયશ્ચિત્તને આધારે તો

ક્ષત્રીયને એક પાદ અધિક પાપ થનાથી રેસ્યને એ પાદ અધિક પાપ થનાથી અને શૂદ્રને ત્રણ પાદ અધિક પાપ થનાથી બ્રાહ્મણની તુલ્ય પ્રાપ્તિ ન્યાયાનુસાર પ્રાપ્ત થાય છે તેથી એમ સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે અગ્રાનથી ક્ષત્રીને સાકાર ભોજનમા, વૈસ્યને જોતેરનાર ભોજનમા અને શૂદ્રને ચોપાંચીનાર ભોજનમા બ્રાહ્મણની તુલ્ય પ્રાપ્તિ લાગુ પડે છે અને જ્ઞાનપૂર્વક કરવાથી તો (બરોબરી) સમતા થઈ જાય છે

પ્રશ્ન-આજ્ઞાના પદથી તો આજ્ઞાવતુ અન્ન સમગ્રય છે, તદ્દિ કે આજ્ઞાવતુ રાધેતુ અન્ન, તો પ્રકૃતમા આજ્ઞાવાન્નને ખરીદી પોતે બનાવી ખાય તો તે આજ્ઞાવાન્ન કેમ ઠરેલાય ?

ઉત્તર-ભોજન વિષયમા જ્યાં લગ્યા, પાકા (રાધેના), અન્નનો વિચાર ગાત્ર થા લોક કડીમા નથી માનમ પડતો, કે આ પ્રતુ અન્ન છે એ કારણથી આજ્ઞાવતુ ગમેતુ અન્ન કોઈ પણ પ્રકારે લઈ ખાવાથી આજ્ઞાવાન્ન ભોજન સિદ્ધ થાય છે હાખના તરીકે “મેલીનો ભાત તમે ખાધો” આમ ઠરેલાથી મેલીનો ભાત તો ખાધો નથી પરંતુ તેની કોઈ ખરીદ કરી ખાધો છે એમ સમાધાન થનાથી કંઈ ઉકત ફનથી કોઈ પણ સુરૂપ આ લોકમા નિર્ણય કરી શકતો નથી હવ આ વિચારથી સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે ચોપાંચીના અગ્રાન પૂર્વક મ્લેચ્છ સિદ્ધાન્ત ભોજનથી સત્ શૂદ્ર પણ પતિત થાય છે અને જ્ઞાન પૂર્વક કરનાથી તો એની સમાન (બરોબરીમા) થઈ જાય છે એ મુખ્ય યુરોપ, અમેરિકા જનાશઓ અનેકવાર મ્લેચ્છ સિદ્ધાન્ત (રાધેતુ) ભોજન કરનાથી પતિત થઈ તેઓની સમાન (બરોબરીમા) થઈ જતા હોનાથી તેઓ “ન્યાત જાતના વ્યવહાર માટે અથોગ્ય ન થાય” (થાય છે જ.)

મ્લેચ્છ સ્પૃષ્ટાન્ત ભોજન મળેથી વિચાર.

આ બામતમા એટલું તો જણાવતુ બરા થશે કે યુરોપ, અમેરિકા આદિ પશ્ચીમમા જનાશઓને મ્લેચ્છ સ્પૃષ્ટાન્ત ભોજન તો અનસ્ય કરતુ પડે છે ઉકત વિષયમા ગ્રામ વાક્યમા કહ્યું છે કે, જનેષ્વતિતવાગ્નલ્પુન્ન રજસ્વાલવ્યૂત્કુણિક્ષિત્તુનાચિસસ્પૃષ્ટાન્ત મુજબા કૃષ્ણ કોરોરિત અર્થ-અમેધ્ય (અગુચિ), પતિત, આજ્ઞાન, પુઠ્ઠસ, રજવના, અવધૂત (અવેરી આદિ) કુણિ (આગળી વગરના) કુણિ, કુનથી (સહેલા નખવાળા) આવાતુ અડકેતુ એકનાર ભોજન કરનાની કૃત્રૂ પ્રત કરતુ જોઈએ આ નખ વામથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે એકનાર સ્પૃષ્ટ (અડકેતુ) ભોજન કરવાથી કૃત્રૂ પ્રાપ્તિ થાય છે, તા આજ્ઞાવ તથા મ્લેચ્છ સ્પૃષ્ટાન્ત (અડકેવા) ભોજનના અભ્યાસ (અનેકના) કરવાથી પ્રાપ્તિની આશંકિ થઈ જાય છે તો પ્રાપ્તિતાની

સખ્યા તેમજ એનું અનુશાન કહા તક કરી શકે? નહિ જ થાય. (આથી યુરોપાદિ જનાગને માસ, છ માસ, વર્ષ કે એ પાંચ સાત વર્ષ અથવા તથી ન્યૂનાધિક ન્યાં સૂધી તે સ્થા ગ્રહે સ્થા સૂધી રહેછ રૂપિયાન ભોજન કરવાથી તે પાતકી બને છે, અને તેના પ્રાર્થશિતની આશ્વતિ થતી હોવાથી તે ન્યાત જાતના વ્યવહારને યોગ્ય ગણાતો નથી)

રહેછ દેશવાસ વિચાર.

આ વિષય સખધમા બૃહસ્પતિ વાક્યમા કહ્યું છે કે “પતિનાના ગ્રહે મત્વા મુક્ત્વા ચ પ્રતિષ્ઠ્ય ચ। માસોપવાસ ક્વર્વોત ચાન્દ્રાયણમથાપિવા ॥ અર્થ- પતિતને જેર એકવાર જાય વા તેનું અન્ન એકવાર ખાય વા તેનું દાન લે તો એક માસ સૂધી ઉપવાસ કરવા જોઈએ અથવા ચાન્દ્રાયણુ પ્રત કરવું જોઈએ હવે રહેછ દેશ વાસના સખધમા વિચાર કરતા ઉપરના બૃહસ્પતિ વાક્યથી તો પતિતને ઘેર પગ મકનાર દોષિત કરે છે અને તેને એક માસ સૂધી ઉપવાસ અથવા ચાન્દ્રાયણુ પ્રત કરવું જોઈએ છે. તો જે દેશમા રહેછ માત્રનો અનાદિતાથી નિવાસ છે, તે દેશમા વાસ કરનાર (જઈ ગ્રહેનાર) ને અને રહે-ના ધરમા ધણો વખત વાસ તથા ભોજન કરનારને ક્યુ પ્રાર્થશિત ગોધક હોય? (કોઈ પણ પ્રાર્થશિતથી તે શુદ્ધ થઈ શકતો નથી) એવી રીતે યુરોપાદિ દેશમા જનારઓને ગોમામાદિ અભલ્ય ભક્ષણુ ઓ મદ્ર આદિ અપેયપાન આદિ ધણા અર્કર્ત-ન્ય કર્મો કરવાનો પણ સહોભવ થ છે તથી ચાતુર્વર્ણ્યોમા એવાઓની ન્યાત જાતના વ્યવહારમા યોગ્યતા હોતી નથી, એમ હિંકન વિચારથી સિદ્ધાત થાય છે અર્થાત્ એવા પુરપોતી ન્યાત જાતના ખાન પાનાદિ કોઈ પણ વ્યવહારમા યોગ્યતા શાજાનુસાર ન હોવાથી ચાતુર્વર્ણ્ય (બ્રાહ્મણુ સૂત્રીય, વૈશ્ય, અને સરધ્દ્ર) એ તેવાઓનો સ્વીકાર કરવો નહિ.

અહિં આ જન્મ પાપનુ ગોધક પડખ પ્રાર્થશિત “જન્મપ્રવૃત્તિ પાપાની ત્યાદિ” વાગ્યવી કહ્યું છે તો પણ આ પડખ પ્રાર્થશિત કેવા પાપોનું ગોધક હોય છે, તે વાત સ્વાજ મિતાક્ષરમા સ્પષ્ટ રીતે જણાવી છે વિસ્તાર થવાના ભયથી અત્રે લખવામા આવતું નથી

વિદ્યાયતગમનના વિષયમાં વ્યવસ્થાનો સારાંગ.

આ દેશના જે લોક (દિગ્ગ) રહેછ, વચન, પતિત દેશાદિની સાથે ખાય છે, તેમજ અશુદ્ધપાન વા અભલ્ય ભક્ષણુ ધણા નિવેશી કરે છે તથા રહેછ, વચન દેશાદિના એકા વાસણુમા ખાય છે અને દૂર દેશમા જઈ ગ્રહે છે તેમજ સમુદ્રયાત્રા કરે છે તથા ખીજ દેશોમા રહેતી વખતે વર્ણશ્રમ ધર્મના

આચારની વ્યવસ્થાને લાત મારે છે (આચારબ્રહ્મ થાય છે), તેમજ એના દર-
દેશોમાં બે, ત્રણ ચા પાંચ છ વર્ષ સૂધી નિવાસ કરી સ્વદેશમાં પાછા ફરે છે તો
તેના લોક (દ્વિજ) પોતપોતાની ન્યાત જાતની સાથે ખાનપાનાદિ વ્યવહાર કરી
શકે કે નહિ ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ધર્મશાસ્ત્રનો જાણકાર તો એવોજ આપશે કે “કદિનસિ”
કેમકે ઉપર જે જે દ્વારાર કહ્યુંઆમાં આવ્યા છે, તેમાંના એકનો પણ જ્ઞાનપૂર્વક
ત્યા (પરદ્વીપ) જનારાથી દોષ થયા વંમર રહેનાર નથી તેથી તે મહાપાતકી
થાય છે એ કારણથી એવાની સાથે કદી પણ ન્યાત જાતનો ખાનપાનાદિ વ્યવ-
હાર કરવો ઉચિત નથી

વળી દ્વિજ (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય) લોકને માટે તો કેવળ એક
સમુદ્રયાન કરવાથી પ્રાયશ્ચિત્ત કીધાથી પણ ન્યાત જાતના ખાનપાનાદિ વ્યવહારની
અથેત્યતા કહવામાં આવેલી છે કેમકે સમુદ્રયાન અનેક અનર્થનું કારણ છે
(તીર્થયાત્રામાં સમુદ્રયાનનો નિષેધ ધર્મશાસ્ત્રમાં નથી) જેમ પ્રાયશ્ચિત્તકાણમાં
પરાશર અને ખીન્ન મ્હણે મુનિઓએ લખ્યું છે કે (અમુક અમુક કામ કરનારને
અમુક અમુક પ્રાયશ્ચિત્ત છે) યવન, મ્હેન્છ, ચાણક્ય, પતિત આદિના બનાવેલા
વાવ, કુના આદિનું જલપાન (પાણી પીવું) નો નિષેધ છે આ વચનોમાં બ્રાહ્મણને
માટે જે પ્રાયશ્ચિત્ત જણાવેલું છે તે યદ્વ સૂધી દરેક વર્ણને માટે એક પાઠ
ઓછું કરવું જોઈએ આગળ જે એ મુનિઓના વચનો લખ્યા છે તેમાં ગોમાસ
બ્રહ્મણ, યવન, મ્હેન્છ, પતિતની પકિતમાં અથવા તેની સાથે અથવા તેનું
એકું ભોજન કરવું, અપેવપાન, અશુચિનો સંપર્ક એ બધા અધમ સસર્ગ
પતિત યાના કારણ છે, તેથી એ વાતને અનુચ્છ કહી છે તેથી જ કહ્યું છે

કે “હવપાતકમમ્યસ્ત મહાપાતકમદ્રવેત્ । આમાંની એક પણ જો કોઈ જ્ઞાન
પૂર્વક (જાણી જાણીને) થયેા વખત કરે તો તેથી તે સ્વજાતિથી બ્રહ્મ થઈ
જાય છે એટલા માટે એના આહ્મીનો વર્ણાશ્રમધારી લોકોએ ત્યાગ કર-
વો ઉચિતજ છે. તેથી ધર્મશાસ્ત્રકારોએ સમુદ્રયાનને અનેક મોટા મોટા
અનર્થોની ઉપરિત કરવાણું જાણી એની સમીતિ આપી છે કે “સમુદ્રયાન
કરનાર પ્રાયશ્ચિત્ત કરે તોપણ તે ન્યાત જાતના ખાનપાનાદિ વ્યવ-
હારને યોગ્ય થતો નથી. ધર્મને તથા સમયને જાણનાર મ્હણે મુનિઓએ
કલિકાવતા પ્રારબ્ધમાં લોકરક્ષાને વાસ્તે ધર્મનો નિચાર કરી એવી વ્યવસ્થા
કરી તોએ જાણવેલી જાણતોને આ કલિકાવમાં પડત કરના આત્મા કરી છે
પરાશર માધવીયમાં લખ્યું છે કે “આતેતાયી બ્રાહ્મણને ધર્મ મુદ્ધમાં
મારનાટું, દ્વિજ (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય) ચ સમુદ્રમાં વાહન
મારફતે જવું (એમ કરવાવાળા બ્રહ્મણ રહે છે) કદી મુદ્ધ પણ કર

વામા આવે અર્થાત્ પ્રાચીન પશુ કરવામા આવે તો પણ ન્યાત જાતના ખાનપાનાદિ વ્યવહારને જોઈને તે થઈ શકતા નથી.” આ વચનથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે મહાત્મા લોકિએ એવા પતિત થયેલાનો દુરથીજ ત્યાગ કરવો ઉચિત કહ્યો છે વળી દ્વીપાતરગમનમા દ્વિજ ધર્મથી, ચારે વર્ણાશ્રમના ધર્મથી, તેમજ નિયત, નિત્ય, નૈમિત્તિક આદિ આચારથી ધણા દિવસો સૂધી શ્રષ્ઠ રહેવાથી દ્વિજ અધમ (પતિત) બને છે, તો પછી પ્રતિલાલે મ્લેચ્છના આચરણ પૂર્વોકત અધમ આચરણની સાથે કરવાથી કેમ પતિત ન થાય? “થાય જ”

હવે આ શાસ્ત્રાર્થનો ખુલાસો એવો થાય છે કે, એવા અપરાધ આચરણોમાનુ એક પણ જો થોડા દિવસ કરવાથી શાસ્ત્રાનુસાર પતિત થનાનુ તે કારણ વધ પડે છે, તો ધણા દિવસ સૂધી જ્ઞાનપૂર્વક (જાણી બુદ્ધને) એવા ખુરા આચરણોમા જે ભોલક રહે તો પછી તેના લખટ થવાના, કારણ સાધારણ લોકે પણ સહેલથી જાણી રહે તેમ છે, તો પછી ખડુ કહેવામા શું સાર? (માટે ત્રૈવર્ણિકો એ સ્વધર્મની રક્ષા માટે પરદ્વીપગંતા તથા તેના સસર્ગીનો ત્યાગ અવશ્ય કરવો જોઈયે, એમ આ શાસ્ત્રાર્થનો ખરો સિદ્ધાંત છે અર્થાત્ તેવાઓની સાથે ન્યાત જાતના ખાનપાનાદિ વ્યવહાર ન કરવા જોઈયે. ઇતિ શિવમ્

૧ ત્રૈવર્ણિકૈસ્ત્રૈવર્ણિકગ્રાહ્યજલકશૂદ્રૈશ્ચ દ્વીપાંતરે ન ગન્તવ્યમિત્યત્ર શિવકુમારશર્મણ. સમ્મતિ ।

૨ પઢિત શિવનારાયણ ઓઝા ॥

૩ સમ્મતિરેતદર્થે શ્રી ત્રિવિક્રમ ત્રિવેદિનો અત્ર સસર્ગ સંસર્ગિ-
ણાંપ્રાકાશ્ય પ્રાયશ્ચિત્તં કર્તવ્યં ન રહસ્યમ્. ।

૪ ર્દશાયે સમ્મતિ. કૈલાસચન્દ્રશર્મણ. ॥

૫ અત્ર સમ્મતિ શ્રી રાણાલદાસદેવશર્મણ: ।

૬ મહામહોપાધ્યાય શ્રી શિવકુમારશાસ્ત્રિનિર્ણાતાયે સમ્મતિ:
રામકૃષ્ણશાસ્ત્રિણ: ॥

૭ શ્રી જયદેવમિત્રા' ।

૮ સમ્મતુતેઽત્ર વ્યવસ્થાપિતમર્થ: છપરાસ્થ રાજકીયપાઠશાલીય
સંસ્કૃતાધ્યાપક: શ્રી રઘુનન્દત્રિપાઠી ॥

૯ સમ્મતિરત્રાયે શ્રી હરિવંશદત્તશર્મણ: ।

૧૦ શ્રી મન્સૂરિશિરોરત્નશિવકુમારશાસ્ત્રિસમ્મનાયે સમ્મૂતા સમ-
(હતા) નગર નિવાસિ યશોદાનન્દ શર્મણ: સુસમ્મતિ: ।

૧૧ અત્રત્યેષુ સર્વેષ્વર્થેષુ સમ્મતિરથરીગ્રામવાસિ ઠક્કુરોપ-
નામપઢિતપંચાનન શ્રી મુક્તિનાથ શર્મણ ॥